

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

Ο ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΣ
ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ ΝΤΑΛΙΑΝΗΣ

(1775 - 1828)

(Μελέτη ιστορική πατριωτική)

"Το έργο του Χατζημιχαήλ Νταλιάνη για την ζωή από νύμφη"

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ & ΚΑΡΑΪΩΑΝΝΗΣ
1920

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δωρεά στη
Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Με εκτίμηση για
το έργο της και την
προσφορά της στη
περιοχή μας

Φαβούλης Νίκος

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ο ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ ΝΤΑΛΙΑΝΗΣ

(1775 - 1828)

(Μελέτη ιστορική - πατριωτική)

"Τ' ανδρειωμένου ο θάνατος δίνει ζωή στη νιότη"

ΒΑΛΑΡΠΙΤΗΣ.

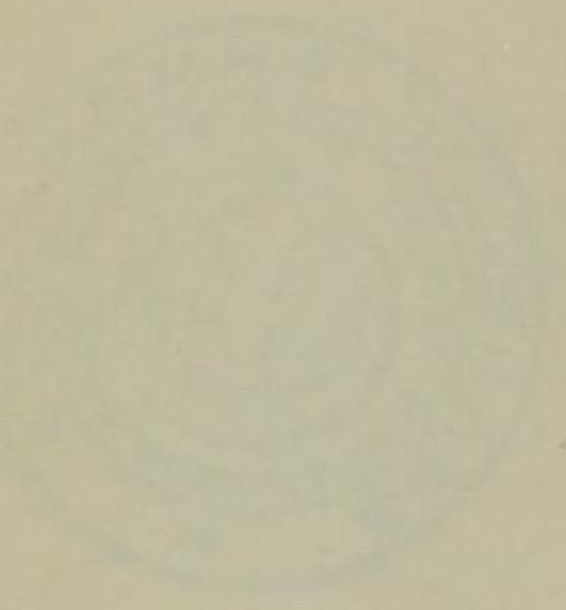
ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΙ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 52663
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 6.5.2011
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. 949.506 ΨΗΜ

κωδ. εγγ: 7059

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Ν. ΜΗΤΣΑΝΗ

1950

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Ο ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΣ

ΣΗΡΑΙΑΤΗ ΣΗΡΑΧΙΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

(Αποστολή βιβλίων - πλάκα)

ΚΟΝΙΤΣΑ
1992

ΤΗ
ΙΕΡΑ ΣΚΙΑ ΤΗΣ ΠΕΦΙΛΗΜΕΝΗΣ ΚΑΙ ΔΥΣΜΟΙΡΟΥ
ΜΥΡΤΟΥΣ
ΛΑΤΡΕΥΤΗΣ ΘΥΓΑΤΡΟΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΙ ΛΟΥΛΑΣ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ
ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΠΟΝΗΜΑ
ΑΝΑΤΙΘΗΜΙ.

Στή λατρευτή και ἀλησμόνητη Μυρτώ,
τὸ χαρῶν καὶ φτερωτὸ γὰρ ἀγγελοῦδι,
ποῦταν τῆς ἀμοιρῆς τῆς μοίρας τῆς γραφτὸ
νάνθισσιν καὶ νὰ μερῶν σάν τὸ λουλοῦδι.

Γ. Μ. Ξ. Ξ.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Τέτοιος άθάνατος νεκρός δέν είναι πεθαμένος,
γιαυτό στον κόσμο τόν έδω δέν βρίσκεται θαμένος.
Έκει ψηλά στα σύννεφα πού είναι θροισασμένος,
αίώνια μένει ζωντανός, κι' αιώνια δοξασμένος.

† ό Μ. Ε. Ε.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ο ΘΡΥΛΙΚΟΣ ΗΡΩΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ ΝΤΑΛΙΑΝΗΣ
(Μιχαήλ Χρήστου έκ Δελβινακίου τῆς Ἡπείρου)

Σημ.— Φωτογραφία εἰλημμένη ἐκ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ Ἥπειρος δικαίως ἀπεκλήθη «εὐάνδρος μὲν, εὐγεως δ'οὔ». Διότι ἡ τραχεῖα καὶ ἄγονος αὕτη βορειοδυτικὴ γωνία τῆς ἑλληνικῆς γῆς, ἡ ἀμοιροῦσα εἰς ἑδαφικὸν πλοῦτον ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς λοιπὰς τῆς γῆς χώρας ἐκτάσεις, τόσον ἀφθόνως ἐπερίσσευσεν εἰς ἔμψυχον ἑθνικὸν θησαυρόν, ὥστε ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς νὰ πιστεύηται καὶ νὰ ὁμολογῆται ὅτι διετέλεσεν αὕτη τὸ μοναδικὸν λίκνον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Ἥπειρος ὄθεν ὡς ἐκ τῆς ταύτης προνομιούχου αὐτῆς θέσεως εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς τῆς πολυπλάγτου ζωῆς καὶ ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐγένετο ἡ πρωτοπόρος εἰς τὰς θυσίας, καὶ ἡ οὐραγὸς εἰς τὰς τιμὰς. Ἡ ἐποχὴ δὲ κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ Ἥπειρος ἐμεσουράνησεν ἀκμάζουσα καὶ πρωτοστατοῦσα καὶ ἐντὸς τῶν στενῶν αὐτῆς γεωγραφικῶν ὁρίων, ἀλλὰ καὶ πέραν αὐτῶν ἀνὰ σύμπαν τὸ Πανελλήνιον, εἶνε ἡ ἐποχὴ τῆς ἐνδόξου καὶ λαμπρᾶς ἐποποιίας τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῶν ἀγωνισμάτων καὶ τῶν τροπαίων τῶν κατορθωμάτων καὶ τῶν ἀνδραγαθιῶν, τῶν θυμάτων καὶ τῶν ὀλοκαυτώσεων, ἡ Ἥπειρος κατέστη πηγὴ ἀνεξάντλητος καὶ ἀστείρευτος, πρώτη μεταξὺ τῶν πρώτων εἰς βαθμὸν ὑπερθετικὸν καὶ ἀσύγκριτον.

..

Ἡ Ἥπειρος εἶπερ ποτὲ ἄλλοτε τότε ἀμφιλαφῶς ἀνεζωογόνησε τὰς πολυπλοκάμους τοῦ ἔθνους ἁρτηρίας, παροχετεύσασα ἔθνικὴν ζωὴν φερέσβιον, σφριγῶσαν καὶ ὑγιᾶ, καὶ εἰς αἷμα, καὶ εἰς πνεῦμα, καὶ εἰς χρῆμα, τόσον ὥστε νὰ ἀποβῇ ὁ βασικὸς συντελεστής καὶ ὁ πρωταρχικὸς παράγων τοῦ μεγάλου καὶ κλεινοῦ τῆς ἔθνευσεως Ἀγῶνος. Καὶ συνελόντι εἰπεῖν, ἡ ἄγονος, δύσβατος καὶ τραχεῖα Ἥπειρωτικὴ γῆ ἐκπλαίει κατέστη γόνιμος, προσιτὴ καὶ καρποφόρος εἰς ἡρωϊσμόν καὶ πατριωτισμόν, εἰς εὐεργεσίας καὶ θυσίας, ὥστε ἐλπιδοφοροῦν καὶ ἐγκαινχόμενον τὸ Πανελλήνιον, ὅταν κατὰ τὴν νικηφόρον ἔθνικὴν σταυροφορίαν

τοῦ 1912—1913 κατόπιν ἀπεγνωσμένης καὶ ὑπερανθρώπου πάλης ἐπι-
τανομάχει καὶ ἐγγιγαντοῦτο πρὸ τῶν ἀπορθητῶν τοῦ Μπιζανίου ὄχυρῶν,
διὰ νὰ συντριψῆ τῆς Ἑπειρωτικῆς δουλείας τὰ σιδηρᾶ δεσμὰ καὶ νὰ
χαρίσῃ εἰς τὴν Ἀκριτικὴν ἐκείνην ἀκρόπολιν τοῦ πατριωτισμοῦ τὴν πνοὴν
τῆς ἐλευθερίας, συνειδητῶς καὶ ἀκραδάντως ἐπίστευεν ὅτι ἐπὶ ἀνέκτα περι-
ούσιον χῶρον τῆς γῆς τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ.

*
* *

Καὶ ἔχει βεβαίως ἡ Ἑπείρος ἀπειραρίθμους μεγάλας μορφὰς
καὶ ἐνδόξους φυσιογνωμίας εἰς ἥρωας νὰ ἀθροίσῃ εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀπο-
λογισμὸν τοῦ Δοξασμένου Εἰκοσιένα. Ἄλλους διατελέσαντας διαβοητούς
ἀρματωλοὺς καὶ ἄλλους διαπρέψαντας δημιουργοὺς καὶ πρώτους ἱερο-
φάντας τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας. Ἄλλους λιπάναντας τὸν καλαμὸν διὰ τὴν
ἐθνικὴν ἀφύπνισιν καὶ ἄλλους κενώσαντας τὰ βαλάντια εἰς τὰ ἐθνικὰ
θησαυροφυλάκια τοῦ Ἀγῶνος. Ἄλλους γυμνώσαντας τὴν σπάθην κατὰ
τῶν τυράννων καὶ ἄλλους τείναντας τὸ ὄπλον ἐπὶ σκοπὸν κατὰ τοῦ
ἐχθροῦ. Ἄλλους ἀναρπαγέντας εἰς τοὺς αἰθέρας ὡς φρικτὰ μετέωρα καὶ
ἄλλους σύραντας τὸν χορὸν τοῦ θανάτου καὶ θαδίσαντας κατὰ κρημνῶν.
Ἄλλους διαβάντας μετ' ἐγκωμίων εἰς τὴν ἀθανασίαν καὶ ἄλλους ἀτά-
φους ἐκθραζομένους ἀπὸ τῆς ὀστεοβριθῆ σπῆλαια. Ἄλλους ἄλλως μεσου-
ρανήσαντας καὶ ἄλλους ὡς ἐξαισία ὑπερφυσικὰ φαινόμενα διαιωνίζοντας
μέχρι τοῦ νῦν τοῦ ἐνδόξου τῶν μαρτυρίου τὴν αἴγλην.

*
* *

Μεταξὺ τῶν μεγάλων τούτων ἡρωϊκῶν μορφῶν συγκαταριθμεῖται
καὶ ὁ ἡμέτερος ἥρωας ἀρχιστρατήγος τοῦ ἀτάκτου ἱππικοῦ κατὰ τὴν ἐπα-
νάστασιν τοῦ 1821 **Χατζημιχάλης Νταλιάνης**, ὅστις παραβαλλόμενος
μὲν πρὸς τὸν ἰδεώδη καὶ ἰδανικὸν τύπον τοῦ πατριώτου, ἀγωνιστοῦ καὶ
ἥρωος, παρέχει τὴν πλήρη καὶ τελείαν ἐνσάρκωσιν αὐτοῦ· συγκρινόμενος
δὲ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγωνιστάς, ἀναδεικνύεται πανελλήνιος ἥρωας, ἐπισκι-
άζων καὶ τῶν ὑπεροχωτέρων ἐνδόξων τοῦ Ἀγῶνος ἀνδρῶν πάντων τὴν
ὑπεροχὴν. Διότι ὁ Χατζημιχάλης δὲν διετέλεσε μόνον ἀνδρεῖος καὶ γεν-
ναῖος μαχητής, ἀλλὰ καὶ ἀπέβη ἐθελούσιον θῦμα τοῦ ἡρωϊσμοῦ του.
Δὲν διέπρεψε μόνον ὡς στρατιώτης μὲ ἰκανότητα καὶ εἰδικότητα ὀργα-
νώσας τὸ πρῶτον ἀτακτὸν ἱππικὸν σῶμα τοῦ Ἀγῶνος, ἀλλὰ καὶ μέγας
πατριώτης καὶ εὐεργέτης ὡς γενναιόδωρος χρηματοδότης αὐτοῦ. Δὲν

προσεφέρθη μόνον νὰ ἀγωνίζηται ἀμισθεί, ἀλλὰ καὶ διέθεσε τὴν κολοσσιαίαν του περιουσίαν ὑπὲρ τοῦ Ἁγῶνος. Δὲν ἔχυσε μόνον τὸ αἷμά του ὑπὲρ τῆς Πατρίδος, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀμητὸν τοῦ ἰδιωτικοῦ του πλούτου ἀφειδῶς ἀφιέρωσεν ὑπὲρ αὐτῆς. Δὲν ἑτερομάτισε τὸν Ἁγῶνα ἐκεῖ ἔνθα πάντες σχεδὸν οἱ ἀγωνισταὶ μετὰ τὸ Ναυαρίνον ἔθεσαν τὸ ὄπλον παρὰ πόδας, ἀλλὰ καὶ πέραν τοῦ Ναυαρίνου ἐκεῖ ἔνθα πρῶτον ἐξεμέτρησε τὴν ἡρωϊκὴν του ζωὴν. Δὲν ἐπέζησε τοῦ Ἁγῶνος ἵνα δρέψῃ τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων του τοὺς καρπούς, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀπορφανισθεῖσαι ἀνήλικαι θυγατέρες του ἐδοκίμασαν τὴν ἀστοργίαν τῆς ἐθνικῆς προστασίας. Δὲν ἠγωνίσθη ἐκεῖ ἔνθα ὁ κίνδυνος ὄγζουτο ἀπειλητικός, ἀλλὰ καὶ ἔσπευδεν ἀπτοήτως διώκων τὸν κίνδυνον, διὰ νὰ τὸν συναντήσῃ ἐκ τοῦ συστάδην καὶ νὰ ἀντιταχθῇ θαρραλέως ἀντιμέτωπος αὐτοῦ. Ὅχι μόνον δὲν ἄνεμίχθη εἰς τὰς σπαρασσούσας τοὺς ἀρχομανεῖς ἀγωνιστὰς κομματικὰς διαμάχας, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα ἀπειλήσαντα ἐμπελιον σύρραξιν ράγδην ἐπεμβὰς διήλλαξεν. Ὅχι μόνον ζῶν ἔτι ἐθαυμάζετο ὑπὸ τῶν συγχρόνων του συμπολεμιστῶν διὰ τὴν καταπληκτικὴν εὐτολμίαν καὶ τὴν πρωτοφανῆ ἀνδρείαν του, καὶ ἐκμετροῦσεν ἐνδόξως τὸ ζῆν παρὰ πάντων ἀπεκαλεῖτο ὁ ἐν γενναίοις γενναῖος Χατζημιχάλης, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον καὶ αὐτὰ τὰ ἄψυχα τῆς φύσεως στοιχεῖα συγκινήσας, ἐστοιχείωσε ταῦτα παραδόξως καὶ θαυμαστῶς, καὶ ἔταξεν αὐτὰ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του κατὰ τὴν ἔτησίαν ταπεινὴν ἐμφάνειάν του, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁδηγεῖ τὴν φρουρὰν τῶν ἀθανάτων εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ἔνθα εὗρε τὸν καλλίνικον καὶ ἐνδοξον θάνατον.

..

Ὁ θρυλικὸς Ἀγωνιστὴς Στρατηγὸς Χατζημιχάλης ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἔθνους καταλαμβάνει τὸ ἔμβραδόν του πανελληνίου ἥρωος. Δὲν ὑπάρχει ἀλλοῦρα σελὶς τῆς πολεμικῆς ἱστορίας τοῦ Ἁγῶνος κατὰ τὴν Παλιγγενεσίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ νὰ μὴ παρελαίνῃ ἐνθουσιώδης, ἐπιβλητικὴ καὶ ἐνεργὸς ἡ γιγαντιαία καὶ ἀρειμάνιος τοῦ ἥρωος τοῦτου μορφή. Ὅλα τὰ πολεμικὰ τῆς ἐθνεγερσίας προσκλητήρια εὗρισκουν τὸν Χατζημιχάλην παρόντα. Εἰς τὸν συναγερμὸν τοῦ στρατάρχου τοῦ Μωρηᾶ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, εἰς τὴν πανστρατιᾷ ἐξόρμησιν τοῦ στρατάρχου τῆς Ρούμελης Γεωργίου Καραϊσκάκη, εἰς τὴν πολεμικὴν ἀποστολὴν τοῦ Λιβάνου, εἰς τὰς κρίσιμους πολιορκίας τῶν δχυρῶν τῶν Φιλελλήνων, εἰς τῆς Τουρκολετείας Κρήτης τὰς ἀπεγνωσμένας κραυγὰς, ἡ ἐξέχουσα στρατιωτικὴ προσωπικότης καὶ ἡ μεγάλη πατριωτικὴ ψυχὴ τοῦ Χατζημιχάλη εἶναι ἡ προεξάρχουσα δύναμις, ἡ συμμετέχουσα πρωτοπορεία, τὸ ἀναρριπιζόμενον λάβαρον τῆς ἐθελοθυσίας καὶ ἀντοθυσίας.

Ὁ λεοντόθυμος Ἀγωνιστὴς Στρατηγὸς Χατζημιχάλης εὐτυχήσας νὰ γεννηθῆ κατὰ τὴν χαραυγὴν τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας, ἔλκων τὴν καταγωγὴν ἐξ ἀδουλώτων τῶ φρόνημα προγόνων, ἀνδρωθεὶς ἐν συμπεπυκνωμένῃ ἀτμοσφαίρᾳ ὑπερπατριωτικοῦ ὀργασμοῦ, ἀμιλλώμενος ὅλους τοὺς ὑπὲρ Πατρίδος μεγαλουργήσοντας, καὶ ὑπερνήκῃσας τοὺς χρονικοὺς νόμους ἀνεδείχθη καὶ τῶν προχρόνων καὶ τῶν συγχρόνων καὶ τῶν ἐπιγενομένων ἢ δεσπόζουσα τῆς φιλοπατρίας, τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς αὐτοθυσίας ἰδέα καὶ μορφή, συνδυάσας ὅ,τι τὸ ὑπέροχον καὶ εὐγενές, ὅ,τι τὸ γενναῖον καὶ ὑψηλόν, ὅ,τι τὸ ἔνδοξον καὶ ἀθάνατον. Καὶ ἀφ' οὗ χάριν τῆς ὑψηλῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας, τῆς κατ' ἐξοχὴν ἀρετῆς τοῦ Ἑλληνοσ ὅλων τῶν αἰώνων καὶ ὅλων τῶν ἐποχῶν, πάντα τὰ γήϊνα ἀγαθὰ σωρηδὸν ἀνήλωσεν ὑπὲρ Πατρίδος, προσέφερε τέλος ὡς πανυπερτάτην θυσίαν καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν αὐτοῦ ὁ κενταυρομαχὸν ἥρωσ Χατζημιχάλης εἰς ὀλοκάρπωσιν καὶ ὀλοκαύτωσιν ἐπὶ τοῦ ἀλωνίου τῆς Πατρίδος φλογιζομένου βωμοῦ.

*
*
*

Τοιοῦτου ἐξαιρετικοῦ ἥρωος ἡ ὑπόθεσις θὰ ἀπασχολήσῃ τὴν παρά πόδας μελέτην. Τμηματικῶς μέχρι τοῦδε καὶ ἀποσπασματικῶς ἐγράφησαν ὑπὲρ τοῦ ἥρωος πολλὰ βιβλία πολλῶν. Καὶ ὁ δεξιὸς κάλαμος τοῦ ἱστορικοῦ συγγραφέως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Δοξασμένου Εἰκοσιένα Σπυρίδωνος Τρικούπη ἐχάραξεν εὐφῆμως ὑπὲρ τοῦ ἥρωος γραμμὰς καὶ σελίδας πυκνὰς καὶ φαινὰς. Καὶ ὅσοι ἠσχολήθησαν μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπαναστάσεων τῆς μεγαλονήσου καὶ Τουρκομάχου Κρήτης, ἐκεῖ ἐνθα ἐκορυφώθη ἡ πολεμικὴ δραῖσις τοῦ ἥρωος καὶ ἐπεσφραγίσθη αὐτὴ μὲ τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον, ἀφιέρωσαν ἀφῶνα τὰ εἰς τὰ κατορθώματα τοῦ ἥρωος ἀναγόμενα. Καὶ ἡ ἔθνικὴ καὶ καλλιφθογγὸς μοῦσα τοῦ συμπατριώτου τοῦ ἥρωος παιητοῦ Γεωργίου Ζαλοκώστα εἰς θλιβερόν τόνον ὑμνεῖ καὶ θρηνεῖ τοῦ πολεμάρχου Χατζημιχάλη τὸν ἥρωϊκὸν θάνατον. Καὶ ἡ δημώδης τῶν Κρητῶν μοῦσα ἀναγορεύσασα τὸν θρυλικὸν Χατζημιχάλην εἰς ἡμίθεον, κορυφώνει εἰς διθύραμβον τὸν πρὸς τὸν ἥρωα πηγαῖον καὶ ἀσίγητον αὐτῆς ὕμνον. Καὶ ὁ πολὺς ψυχοφυσιολόγος ἰατρὸς Ἀγγελὸς Τανάγρας ἠσχολήθη μὲ τὴν παράδοξον καὶ ἐξαισίαν παραστατικὴν ἀνὰ πᾶν ἔτος τοῦ ἥρωος μετὰ τῶν τριακοσίων ὀγδοήκοντα πέντε Ἡπειρωτῶν συμπολεμιστῶν του, ὡς **Δροσουλιτῶν** ἐμφάνειαν. Καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς τῆς γραφίδος καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης μυσταγωγοί, παρενθετικῶς καὶ παρεμπιπτόντως ἱκανὰ ἀναφέρουσιν, ὡς γενήσεται ρητὴ μνεῖα ἐν τοῖς μετέπειτα, καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆς βιβλιογραφίας.

Ἄλλ' ἀτυχῶς μέχρι τοῦδε καὶ παρὰ τὰ τόσα γραφέντα καταλογάδην τε καὶ στιχουργικῶς διὰ τὴν τεραστίαν συμβολὴν τοῦ ἥρωος εἰς τὸν Ἄγωνά τῆς ἐθνεγερσίας, δὲν ἐξυμνήθη ὁ ἀπαράμιλλος οὗτος ἥρωος ὡς ὄφειλε, καὶ δὲν ἐξήρθη προσηκόντως οὔτε ἡ μεγάλη αὐτοῦ πολεμικὴ δραῖσις, οὔτε καὶ ὁ ἀφθαστος αὐτοῦ πατριωτισμός. Ὅ,τι δὲ μέχρι τοῦδε ὑπελείφθη, τοῦτο θὰ ἐπιχειρήσῃ ὁ λιτὸς καὶ ἀτροφικὸς ἡμῶν κάλαμος νὰ ἀναπληρώσῃ. Ἄν δὲ παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ τοῦ μεγάλου τούτου καὶ πανελληνίου ἥρωος δὲν δυνηθῇ νὰ παραστήσῃ μεγαλοπρεπῆ τὴν ἀπεικόνισιν ὁ ἰσχνὸς τῆς γραφίδος ἡμῶν χροστήρ, ταλαντευόμενος ὡς εἰκὸς καὶ ἀστοχῶν ἐκ τοῦ δέους ἀτενίζων τὸν ὄγκον τοσούτου πατριωτισμοῦ καὶ τοιούτου ἡρωϊσμοῦ, ἀπεράντου εἰς ἑκτάσιν καὶ συνεπτυγμένου ἁρμονικῶς εἰς τὰ γενναιόφρονα στήθη ἐνὸς φλογεροῦ Ἑλληνοῦ Ἡπειρώτου καὶ ἐνὸς πιστοῦ μέχρι θανάτου ἀθλητοῦ στρατιώτου, ἃς θεωρηθῇ ἡ προσπάθεια ἡμῶν αὕτη ὡς ἀπόδοσις ἐλαγίστου φόρου τιμῆς, εὐγνωμοσύνης, σεβασμοῦ καὶ θαυμασμοῦ εἰς τὴν ἔνδοξον μνήμην ἐνδόξου τῆς Πατρίδος τέκνου, ἐπιφανοῦς τῆς Ἡπειρου γόνου, καὶ τῆς γενετείρας ἡμῶν τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἡρωϊκοῦ Δελβινακίου τρανοῦ καὶ ἐπιζήλου καυχήματος καὶ ἀγλαΐσματος.

*
* *

Εἰς τὴν προσπάθειαν ἡμῶν ταύτην τὰ μέγιστα συμβάλλει τὸ ἔκθυμον ἐνδιαφέρον τοῦ δισεγγόνου τοῦ ἥρωος, πολυτίμου δὲ ἡμῶν φίλου καὶ ἐκλεκτοῦ συμπολίτου κ. Γεωργίου Ἀλεξάνδρου Χατζημιχάλη, Ἀρχιμηχανικοῦ, ὅστις πάνυ εὐγενῶς παρέχει εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν ὅ,τι τιμαλφὲς οἰκογενειακὸν κειμήλιον διαφυλάττει τὸ ἐπίσημον καὶ ἀνέκδοτον, καὶ ὅ,τι ἐκ προφορικῆς παραδόσεως πιστῶς διασώζει τὸ σχετιζόμενον μὲν τὴν μελέτην ταύτην, ὡς καὶ τὸ πρόθυμον τῆς συναρωγῆς τοῦ δοκίμου συγγραφέως καὶ λογίου Ἡπειρώτου, πεφιλημένου ἡμῶν συγχωριανοῦ κ. Νικολάου Β. Πατσέλη τοῦ ἐκ Δελβινακίου, ἐνημερώσαντος ἡμᾶς εἰς ὅ,τι τὸ ἐπικουρικὸν προσετρέξαμεν, καὶ εἰς ὅ,τι τὸ διαφωτιστικὸν προσφέρει ἡμῖν τὸ ἄρτι συγγραφέν καὶ ἐκδοθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἀξιολογώτατον καὶ περισπούδαστον ἱστορικὸν σύγγραμμά του ὑπὸ τὸν τίτλον «**Τὸ Δελβινάκιον τῆς Ἡπείρου**». Ὡσαύτως μνείας εὐφήμου ἄξιον τυγχάνει καὶ τὸ ἀμέριστον ἐνδιαφέρον τοῦ διακεκριμένου συμπατριώτου ἡμῶν ἱστοριοδίφου κ. Ἀγγέλου Παπακώστα, διευθυντοῦ τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Ἰωάννου Βλαχογιάννη, προσενεγκόντος ἡμῖν συμπληρωματικὰ στοιχεῖα πολύτιμα τῆς παρὰ πόδας μελέτης ἡμῶν ταύτης. Πρὸς τοὺς

τρεις ἐγκρίτους τούτους συμπατριώτας ἡμῶν, τοὺς καὶ ἀκραιφνεῖς Ἡπειρώτας καὶ φιλοπάτριδας, χάριτας ἐξαγορεύομεν καὶ εὐχαριστίας δημοσίᾳ ἀνομολογοῦμεν.

*
**

Παρέχοντες δὲ εἰς τὴν δημοσιότητα διὰ τοῦ πονηματίου ἡμῶν τούτου αὐτοτελῆ ἱστοριογραφικὴν μελέτην περὶ τῶν λαμπροτάτων ἀγωνισμάτων τοῦ πατριδολάτρου Ἡπειρώτου καὶ λεοντοθύμου ἥρωος Στρατηγοῦ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 Χατζημιχάλη, καὶ ὡς πανδήμου τελετῆς εὐλαβῆ μνημόσυνα, πλαισιοῦμεν ταύτην διὰ τῆς ἐκ θαθέων διαπύρου ἡμῶν εὐχῆς πρὸς τὴν ἀθάνατον καὶ πανένδοξον μνήμην τοῦ ἐπαναλαμβάνοντες τοῦ ποιητοῦ τοὺς ἐπιγραμματικούς τούτους στίχους :

Χρυσῆ ψυχῆ, τρέχεις γοργὰ τὸ θάνατο νὰ λάχης,
ἀπὸ χιλιάδες στόματα χίλια συχώρια νάχης. (1)

Ἔγραφον ἐν Τάντα. Δεκέμβριος 1949

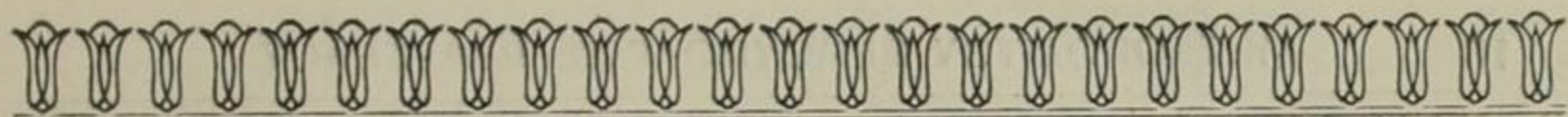
† Ο ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ

(1) Σουρῆ Γεωργίου. Εἰς Μίκην Ζέζαν (Παῦλον Μελᾶν) Ἄπαντα. Ἀθῆναι 1927.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ Γ. Ἐπίτομος Φυσική. Ἀθήναι. Ἔκδοσις Τρίτη 1941.
ΑΙΝΙΑΝΟΣ Κ. Καραϊσκάκης. (Ἔκδοσις Β' ὑπὸ Ι. Βλαχογιάννη).
ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ Π. Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου. Ἀθήναι 1856. Τόμος Α'.
ΑΣΠΡΕΑ Γ. Ἱστορίες καὶ Ζητήματα. Ἐφημερίς «Καθημερινή»
Ἀθήναι 1936.
ΑΣΠΡΕΑ Γ. Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἀθήναι
1930 Τόμος Α'.
ΒΑΡΟΤΣΗ Ν. Διαγωγή τοῦ Καποδιστρίου. Ἐρμούπολις — Σύρου
1831 Ἀνατύψεις.
ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ Λ. Ἡμερολόγιον «Ἠπειρωτικὸς Ἀστὴρ» Ἀθήναι 1904.
ΒΛΑΣΤΟΥ Γ. Ἡθὴ καὶ Ἔθιμα Κρητῶν «Ὁ Γάμος» 1893
ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ Ι. Ἀρχεῖον Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη. Ἀθήναι 1907.
ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ Ι. Ἱστορικὴ Ἀνθολογία Ἀθήναι 1927.
ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ Ι. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον. Ἀνέκδοτον.
ΒΛΑΧΟΥ ΣΠ. (Μητροπολίτου Ἰωαννίνων) Ἠπειρωτικὰ Χρονικά.
Ἰωάννινα 1927.
ΓΑΖΗ Γ. Λεξικὸν Ἐπαναστάσεως. Ἀνέκδοτον συγγραφὴν ἐν Με-
σολλογγίῳ τῷ 1847.
ΓΑΖΗ Γ. Τρόπαιον Δελβινακίου. Ἐπιμελεῖα Ν. Β. Πατσέλη.
Ἀθήναι 1946.
ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. 1828.
ΓΕΝΙΚΟΝ ΑΡΧΕΙΟΝ ΚΡΑΤΟΥΣ (Φάκελλος Ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα).
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΤ. Πολιτικὸν Κάτοπτρον. Ἀθήναι 1880.
ΓΟΥΔΑ ΑΝΑΣΤ. Βίοι Παράλληλοι Ἀνδρῶν Ἐπαναστάσεως. Ἀθήναι.
1872 Τόμος Ε'
ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΤΗΛΕΓΡΑΦΟΣ. Ἐφημερίς. Τεργέστη 1818.
ΖΑΛΟΚΩΣΤΑ Γ. Ἄπαντα. Ἀθήναι 1873.
ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ Ν. Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνης. Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ
Ἐγκυκλοπαιδεῖα. Τόμος ΚΔ.
ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ Γ. Μνημεῖα Ἱστορίας Ἀθηναίων. Ἀθήναι 1889.
Τόμος Γ'.
ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΥ Τ. Ἡ Φιλικὴ Ἐτσειρεία. Ἀθήναι 1926.
ΚΑΣΟΜΟΥΛΗ Ν. Ἐνθυμήματα Στρατιωτικὰ Ἐπαναστάσεως Ἑλλήνων.
Ἀθήναι 1941. Τόμος Β'.

- ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ Θ. Ι. Έγγραφα. Ἀθῆναι 1856.
- ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΟΥ Κ. Ἀπομνημονεύματα Πολέμου τῶν Κρητῶν. Ἀθῆναι 1859.
- ΛΑΜΠΡΙΔΟΥ Ι. Πωγωνιακά. Ἀθῆναι 1880.
- ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΥ Ι. Πειραϊκά. Ἀθῆναι 1915.
- ΜΕΝΔΕΛΣΟΝ ΒΑΡΘΟΛΔΥ Ὁ Ἐθνικός Ἀγὼν τῆς Κρήτης. Ἀλεξάνδρεια 1870.
- ΜΙΛΛΕΡ ΟΥΪΛΛΙΑΜ Ἡ Τουρκία καταρρέουσα (Μετάφρ. Σπ. Λάμπρου). Ἀθῆναι 1915.
- ΜΟΥΡΕΛΛΟΥ Ι. Ἱστορία τῆς Κρήτης. Ἡράκλειον-Κρήτης 1932 Τόμ. Β΄
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ ΜΙΛΤ. Ἡπειρωτικά. Ἀθῆναι 1938.
- ΟΡΛΑΝΔΟΥ Α. Ναυτικά. Ἀθῆναι 1869 Τόμος Β΄
- ΠΑΠΑΔΟΠΕΤΡΑΚΗ Δ. Ἱστορία Ἐπαναστάσεων Κρήτης Ἀθῆναι 1904.
- ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ ΑΓΓ. Ἀγῶνες καὶ Θυσίες Βορειοηπειρωτῶν στὸ Εἰκοσιένα Ἀθῆναι 1945.
- ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ ΑΓΓ. Ἡρωϊκὰ Μνημόσυνα Ἐφημερίς «Ἡπειρωτικὸν Μέλλον» Ἀθῆναι 28/3/1949.
- ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Κ. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους Ἀθῆναι 1932, Τόμος ΣΤ΄.
- ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ Περιοδικόν. Ἀθῆναι 1884.
- ΠΑΤΣΕΛΗ Ν. Τὸ Δελβινάκιον τῆς Ἡπείρου. Ἀθῆναι 1948.
- ΣΑΘΑ ΚΩΝΣΤ. Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Ἀθῆναι 1868.
- ΤΑΝΑΓΡΑ ΑΓΓ. Ψυχικαὶ Ἔρευναι Περιοδικόν. Ἀθῆναι 1929. Ἔτος Ε΄. Τεύχος 1ον.
- ΤΑΝΑΓΡΑ ΑΓΓ. Οἱ Δροσουλιταί. Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη Τόμος Δ΄.
- ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΣΠ. Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως. Λονδίνον 1853.
- ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ Ι. Ἱστορικὸν Δοκίμιον περὶ Φιλικῆς Ἐταιρείας. Ἀθῆναι 1833.
- ΦΩΤΑΚΟΥ Φ. Ἀπομνημονεύματα. Βίοι Πελοποννησίων Ἀνδρῶν. 1888.
- ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ Γ. Ἀνέκδοτον Οἰκογενειακὸν Ἀρχεῖον.
- ΧΡΥΣΑΦΗ Ι. Τὸ ὄπλον «Νταλιάνι». Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν. Ἐλευθερουδάκη Τόμος Θ.
- ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗ Ι. Λόγος Ἐπικήδειος εἰς Δ. Κριεζῆν. Ἀθῆναι 1876.
- ΨΥΛΛΑ Ν. Ι. Ἱστορία τῆς νήσου Κέας. Ἀθῆναι 1920.
- ΨΥΛΛΑΚΗ Β. Ἱστορία τῆς Κρήτης. Χανία—Κρήτης. 1909. Τόμος Γ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΗΡΩΟΣ ΑΓΩΝΙΣΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ

Ἐνάλυσις τοῦ ὀνοματεπωνύμου **Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνης**. — Καταγωγή αὐτοῦ ἐκ **Δελβινακίου**. — Διαθέσεις Γεωργίου Γαζῆ πρὸς τὸν ἥρωα. — Ἰσχυρισμοὶ περὶ καταγωγῆς τοῦ Χατζημιχάλη ἐκ Βουλιαρατῶν τῆς Δροπόλεως. — Ἄλλοι ἰσχυρισμοὶ περὶ καταγωγῆς αὐτοῦ ἐξ Ἀργυροκάστρου. — Ἀνασκευὴ ἰσχυρισμῶν καὶ ἱστορικὴ ἀπόδειξις τῆς πραγματικῆς του καταγωγῆς. — Ἀφευδῆς ὁμολογία τῆς θυγατρὸς τοῦ ἥρωος Δέσπως. — Μνημειώδης ἱστορικὴ μαρτυρία ἀνεκδότου χειρογράφου. — Μεταγενέστεραι μαρτυρίαι ἀπογόνων τοῦ ἥρωος. — Τιμητικὸν φήφισμα Δελβινακίου εἰς ἐπιφανῆ ἀπόγονον τοῦ ἥρωος. — Ἐπιμαρτυρίαι μεταγενεστέρων.

Ὁ Ἀγωνιστὴς ἥρωας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 Στρατηγὸς Χατζημιχάλης, ὁ ἐπικληθεὶς Νταλιάνης (1) ἐγεννήθη ἐν Δελβινακίῳ τῆς Ἠπείρου ἐν ἔτει 1775. Ἡ ἱστορικὴ καὶ ἠρωϊκὴ αὐτῆ τοῦ Πωγωνίου κωμόπολις καὶ πρωτεύουσα, τὸ ὑπερήφανον «κεφαλοχώρι», ὁ θρυλικὸς τιμωρὸς τοῦ φοβεροῦ τῶν Ἰωαννίνων τυράννου Ἀλῆ Πασᾶ τοῦ Τεπελενλῆ, κόσμημα εἰς γραφικότητα καὶ καλλώπισμα εἰς ὠραιότητα, ἐκτὸς τῶν ὑπερμάχων κατὰ Ἀλῆ πασᾶ Ἐξάρχων, Βαγαίων, Δεληγιανναίων, Νταήδων, Νταλαίων, Ντουρντουφαίων, Ἀντωναίων, Χαριταίων

(1) Ὁ ἡμέτερος ἥρωας Χατζημιχάλης Νταλιάνης εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸν μεταγενεστέρως φανέντα Κρήτα Χατζῆ Μιχάλην Γιάνναρη, οὗς καὶ μόνον ἀπλῆ συνωνυμία συνδέει καὶ ἠρωϊσμοῦ ἐπίδρασις τοῦ πρώτου ἐπὶ τὸν δεύτερον. Ὁ δεύτερος οὗτος Χατζῆ Μιχάλης Γιάνναρης διετέλεσεν ὄπλαρχηγὸς διακριθεὶς ἐξόχως κατὰ τὰς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεις τῶν ἐτῶν 1866 καὶ 1878. Καλούμενος τὸ πρῶτον οὗτος Μιχαὴλ Γιανναράκης ἐκ Λάκκων τῶν Σφακίων, κατὰ Δημήτριον Παπαδοπετράκη (Ἱστορία Ἐπαναστάσεων Κρήτης σελ. 477)

καὶ ἄλλων, ἐγαλούχησε καὶ τὸν ἔνδοξον πολέμαρχον Χατζημιχάλην, τὸν τροπαιοῦχον τοῦτον τῆς Πατρίδος Ἀγωνιστὴν. Ἐν τῷ Δελβινάκι ἐπρώτευσε εἰς λογίους καὶ ἐπιστήμονας, ἠρίστευσε καὶ εἰς ὑπερμάχους καὶ μαχητάς. Ἀνέθρεψε ἓνα Κωνσταντῖνον Ἡροκλέα Βασιιάδην, τὴν κρηπίδα τῆς Φιλολογικῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ, καὶ ἐγένετο ὀνομαστόν. (1) Ἀνεδείξε καὶ ἓνα Χατζημιχάλην, τὴν κορωνίδα τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τοῦ ἠρωϊσμοῦ, καὶ κατέστη θαυμαστόν. Ὁ μὲν ἐπεδόθη εἰς τὰ Γράμματα καὶ ἐπετέλεσε προόδου ἄλματα εἰς τῆς ἐπιστήμης τὴν Σχολήν. Ὁ δὲ ἀφιερῶθη ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Πατρίδα καὶ ἀνήγειρε λαμπρὰ τῆς δόξης τρόπαια εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων Φυλῆν.

Ἐκ θαυμασμοῦ πρὸς τὸν ἡμέτερον ἥρωα ἀπεκάλεσεν ἑαυτὸν Χατζημιχάλην. Καὶ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ παρεπίθετον τοῦ ἥρωος ἡμῶν Νταλιάνης μετέτρεψε τὸ Γιανναράκης εἰς Γιάνναρην. Φιλότατος τὰ μάλα καὶ φιλοδοξῶν νὰ διαπρέψη καὶ αὐτὸς εἰς τὸ ὑπὲρ πατρίδος ἀγωνισμῶν, ἀνεδείχθη νέος ἔτι ὢν εἰς ἓκ τῶν προδρόμων τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ διὰ τὸ φύσει φιλοπόλεμον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸν ἡμέτερον ἥρωα γενομένην συνωνυμίαν ἠδραγάθει. Καὶ οὕτω ἐπανελήφθη ἐνταῦθα, ὅ,τι ἐγένετο κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, καθ' ἣν ὁ ἀήττητος ἐκεῖνος δορυκτῆτῶν πολιορκῶν τὴν πόλιν τῆς Σογδιανῆς Σισιμίθρου πέτραν καὶ καταλαβὼν αὐτήν, κατὰ Πλούταρχον, «ἐτέρα ὁμοίως ἀποτόμῳ προσλαβὼν τοὺς νεωτέρους τῶν Μακεδόνων παρῶρμα, καὶ Ἀλέξανδρον τινα καλούμενον προσαγορεύσας — Ἀλλὰ σύ γε εἶπεν ἀνδραγαθεῖν προσήκει καὶ διὰ τὴν ἐπωνυμίαν».

(1) Ὁ Κωνσταντῖνος Ἡροκλῆς Βασιιάδης ἐγεννήθη ἐν Δελβινάκι τῷ 1821 καὶ ἐτελεύτησεν ἐν Κων)πόλει τῷ 1890. Σπουδᾶσας ἱατρικὴν καὶ φιλοσοφίαν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ ἀπέβη ἡ κορυφή τῶν λογίων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ ἀπόστολος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τὸ σέμνωμα τοῦ ὑποδοῦλου Γένους. Δίς ἠρνήθη τὴν προσφερθεῖσαν αὐτῷ ἔδραν τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ὑπὸ τε τοῦ Θρασυβούλου Ζαΐμη καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ποτλῆ, ἀφιερῶσας τὴν δρᾶσίν του ἐν Κων)πόλει, ἐνθα διέπρεψε ὡς Σχολάρχης τῆς Μεγαλωνύμου ἐν Φαναρίῳ τοῦ Γένους Σχολῆς, τῆς περιφήμου ταύτης τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων Ἑστίας, τῆς τουρκιστὶ ἀποκαλουμένης «Κιρμιζῆ Μεχτέπ», τιτλοφορηθεὶς Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ. Εἶναι ἰδρυτὴς τοῦ ἐν Κων)πόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, οὗτινος ἐπτάκις διετέλεσε πρόεδρος, τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, τοῦ Θρακικοῦ καὶ τοῦ Μακεδονικοῦ. Ἐτιμήθη δι' ἀνωτάτων ἑλληνικῶν καὶ σουλτανικῶν παρασήμων. Τὰ ἔργα του εἶναι ἐκπαιδευτικά, φιλολογικά, ἀρχαιολογικά, ἱατρικά. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ ἔργα χαρακτηρίζουσιν ἀρετὰς ἐπιμελείας καὶ κρίσεως ἀνήκοντα εἰς διαφόρους κλάδους τῆς φιλολογίης καὶ ὑπερβαίνουσι τὰ ὄγδοήκοντα. Ἐν πᾶσι δὲ τοῖς πονήμασι τούτοις τοῦ Βασιιάδου καταφαίνεται ὁ ἔνθους ὑπὲρ τῆς ἀρχαιότητος θαυμασμὸς καὶ ἡ λατρεία τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τοιοῦτος ἐγένετο ὁ Βασιιάδης, ὁ βλοσυρὸς μὲν τὴν ὄπα δεινὸς δὲ τὸν καταυγάζοντα νοῦν, ἀληθὴς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀπόστολος καὶ βαθὺς μύστης τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἐφ' ᾧ καὶ ἀφοσιωθείς εἰς αὐτὰ καὶ περὶ αὐτὰ ὡς περὶ φάρον ἄπλετον φῶς διαχέοντα στρεφόμενος, ὀλιγῶρως εἶχε περὶ τὴν ἱατρικὴν, ἣν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἐξόχως ἐσπούδασε καὶ τούτου ἕνεκα ὀλίγιστα ἀπελάμβανε δι' αὐτῆς. (Ὁδ. Ἀνδρεάδου «Κωνσταντῖνος Ἡροκλῆς Βασιιάδης». Ἡπειρωτικὰ Χρονικά, Ἰωάννινα. 1927. Ἔτος Δεύτερον, σελ. 13—14).

Ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἐν συνεχείᾳ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων παρετηρήθη τὸ φαινόμενον πολλαὶ πόλεις νὰ ἐρίζωσι περὶ τὴν καταγωγὴν ἐπιφανῶν καὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν, διεκδικοῦσαι ποία νὰ ὑπερτερῆσῃ τῆς ἄλλης εἰς τὴν περὶ ἀριστοτοκίας εὐγενῆ ἀμιλλαν. Παρόμοιόν τι συμβαίνει καὶ ἐνταῦθα, ὅπου τὴν καταγωγὴν τοῦ ἥρωος Χατζημιχάλη διεκδικοῦσιν ἡ κώμη τῆς Βορείου Ἡπείρου Βουλιάρατες, ἡ πόλις τοῦ Ἀργυροκάστρου, καὶ ἡ κωμόπολις τοῦ Πωγωνίου τὸ Δελβινάκιον. Ποῦ λοιπὸν κεῖται ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια, εἰς τοῦτο προβαίνει ἡ λεπτομερῆς ἐνταῦθα ἐξέτασις ἀρχομένη ἐν μεθόδῳ ἐρεύνης καὶ ἀξιοπιστίας ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἥρωος.

Τὸ τριμερὲς πολεμικὸν ὄνομα τοῦ ἥρωος **Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνης**, συγκείμενον ἐκ τοῦ τιμητικοῦ τίτλου προσκυνητοῦ ἱερῶν τόπων **Χατζῆ**, ἐκ τοῦ βαπτιστικοῦ ὀνόματος **Μιχαήλ** καὶ ἐκ τοῦ παρωνυμίου **Νταλιάνης**, ἀποτελεῖ τὴν γνωστὴν ὀνοματεπωνυμίαν του, ἀντικαταστήσαν τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ ὀνοματεπώνυμον τὸ ἀπαρτιζόμενον ἐκ τοῦ βαπτιστικοῦ τοῦ ὀνόματος **Μιχαήλ** καὶ ἐκ τοῦ πατρωνύμου τοῦ **Χρήστου**. Ὁ κοσμητικὸς θεοσκευτικὸς τίτλος τοῦ **Χατζῆ**, ἀποτελεῖ προσωπικὸν εἰς τὸν ἥρωα ἀπόκτημα, ἐκ μεταβάσεως αὐτοῦ εἰς τὰ ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερὰ τῆς πίστεως ἡμῶν προσκυνήματα, λαβόντα ἀπὸ τῶν Ἰορδανείων ρεῖθρων τὸ βάπτισμα τοῦ προσκυνητοῦ. Πότε ἀκριβῶς ὁ ἥρωος ἐτέλεσεν εἰς ἑαυτὸν τὸ τοῦ προσκυνητοῦ βάπτισμα δὲν δυνάμεθα ρητῶς νὰ καθορίσωμεν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον σαφῶς κατέχομεν ἐξ ἐπισήμων ἐγγράφων μαρτυριῶν εἶναι ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Χατζημιχάλη ὀνόματι **Χρήστος** δὲν ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ **Χατζῆ**. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ ἥρωος Ἡλίας **Χρήστου**, ἀγωνιστῆς καὶ αὐτὸς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Εἰκοσιένα, ἔχων ὡς ἐπωνυμίαν τὸ πατρώνυμον, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε συνηθειαν, ἦτο γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὀνοματεπώνυμον Ἡλίας **Χρήστου** καὶ ὡς Ἡλίας **Χρήστου**, καὶ οὐχὶ ὡς Ἡλίας **Χατζῆ Χρήστου**, οὔτε ὡς **Χατζῆ Ἡλίας Χρήστου**, ἂν τυχὸν συνέβαινε ἐκ προγονικῆς κληρονομίας ἐπεκτατικῶς νὰ καθιεροῦτο καὶ μέχρις αὐτῶν ὁ τίτλος τοῦ **Χατζῆ**, ὑπογράφεται εἰς ἐπίσημα ἔγγραφα, καὶ ἀπλῶς ὡς Ἡλίας **Χρήστου** ἐπίσης μνημονεύεται εἰς ἐπισήμους συμβολαιογραφικὰς πράξεις, εἰς ἃς ὁ αὐτάδελφος αὐτοῦ **Μιχαήλ** τιτλοφορεῖται **Χατζῆς**. (1) Γνωρίζομεν ὡσαύτως ἐκ γραπτῶν πηγῶν, ὡς

(1) Ὑπογραφή εἰς ἀναφορὰν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐπιδοθεῖσαν διὰ τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ ἥρωος ἔχουσα ὡς ἐξῆς : «**Ἡλίας Χρήστου** ἀδελφὸς τοῦ ἀειμνήστου **Χατζῆ Μιχάλη Νταλιάνου** ἀρχιστρατήγου

ἐν ἑτέρῳ κεφαλαίῳ τῆς μελέτης ταύτης γενήσεται ἐκτενὴς λόγος, ὅτι ὁ ἥρωσ ἡμῶν Χατζημιχάλης προεπαναστατικῶς ἀσχολούμενος μὲ τὴν εἰς εὐρείαν κλίμακα ἐκμετάλλευσιν τοῦ μοινοπωλίου τοῦ ταμβάκου εἰς τὰς περιοχὰς Μικρᾶς Ἀσίας, Συρίας, Παλαιστίνης καὶ Κύπρου, πολλάκις ἐπεσκέφθη τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ ὡς ἐκ τῶν συχνῶν αὐτοῦ ἐμπορικῶν περιοδειῶν, θὰ ἐπραγματοποίησε τὸν εὐσεβῆ αὐτοῦ πόθον γενόμενος τοῦ Παναγίου Τάφου προσκυνητῆς. Οὕτω πῶς ἐξηγεῖται πῶς ὁ Χατζημιχάλης, ἐν ᾧ ἦτο τραχὺς καὶ ἄκαμπτος τὸν χαρακτήρα ὡς μαχητῆς, ἦτο ἐκ παραλλήλου καὶ εἰς τὸ ἔπακρον εὐσεβῆς καὶ φιλόθρησκος. Καὶ ὄχι μόνον ἐθωράκιζε τὸ ἀτρόμητον στήθος του μὲ ἱερὰ περίαπτα (φυλακτὰ) ἀλλὰ καὶ τὸ προσφιλέστερον εἰς αὐτὸν ἀνάγνωσμα ἦσαν τὰ ἱερὰ Βιβλία τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, τῶν ὁποίων οὐδέποτε ἀπεχωρίζετο. Καὶ ὅπως ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἐνδελεχῶς ἐμελέτα τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη, οὕτω καὶ ὁ ἥρωσ ἡμῶν συνεχῶς ἐνετρύφα εἰς τὰ ἱερὰ τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας κείμενα, ἅτινα ἔφερε πάντοτε μεθ' ἑαυτοῦ ἐντὸς δερματίνου μαρσίπου. Ἐκ τῶν ἱερῶν τούτων πηγῶν τῆς μοναδικῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας ὁ ἥρωσ ἦντλει τὰ διαυγῆ τῆς πίστεως νόματα, ἅτινα συνδυοζόμενα μὲ τὴν πατροπαράδοτον φιλοπατρίαν, ἀνέδειξαν τὸν Χατζημιχάλην κραταιὸν καὶ ἀπαράμιλλον τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος ἀγωνιστῆν. ⁽¹⁾ Ἐξ ἄλλου τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἥρωσ ἡμῶν διετέλεσε τοῦ Παναγίου Τάφου προσκυνητῆς, κατὰ προφορικὴν ὁμολογίαν τοῦ δισηγόνου τοῦ ἥρωος Γεωργίου Ἀλ. Χατζημιχάλη, ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ πρεσβυτέρα θυγάτηρ τοῦ ἥρωος Δέσπω μέχρι τοῦ θανάτου τῆς ἐπισυμβάντος τῷ 1895 ἀπέστειλλε τακτικῶς ἐξ Ἀθηνῶν ἀνὰ πᾶν ἔτος ἐν χρυσοῦν εἰκοσάφραγκον εἰς τὸν Πανάγιον Τάφον, ὡς εὐλαβῆ αὐτῆς προσφορὰν, συνοδευόμενον μετὰ σημειώματος, περιέχοντος τὴν φράσιν «**Εἰς μνήμην Μιχαὴλ Προσκυνητοῦ**», τελοῦσα οὕτω ἀνεπίσημον μνημόσυλον τῆς ἀθανάτου

ἀδικημένος». Ἰωάννου Βλαχογιάννη Ἀρχεῖον Στρατηγοῦ Μαρυγιάννη. Ἀθῆναι. 1907, σελ. 166.— Ἀνέκδοτον χειρόγραφον Ἐπιτροπικοῦ ἐγγράφου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κορυτσᾶς καὶ Πρεμετῆς ὑπ' ἀρ. 5180 1-5-1830, καταχωριζόμενον ἐν τοῖς μετέπειτα, δι' οὗ ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἥρωος Ἡλίας Χρήστου διορίζεται ἐπίτροπος τῶν ἀνηλίκων ὀρφανῶν θυγατέρων τοῦ Χατζημιχάλη.

(¹) Ὁ ἱστοριογράφος Γεώργιος Ἀσπρέας εἰς δημοσίευμα «Ἱστορίες καὶ Ζητήματα» ἀναφέρει τὰ ἐξῆς περὶ τοῦ ἥρωος ἡμῶν. «Ὁ Χατζημιχάλης δὲν εἶχεν ἄρρεν τέκνον, ἀλλὰ θυγατέρας. Πρὸς μίαν ἐξ αὐτῶν ὁ Μουσταφᾶς ἀπέστειλε μετὰ τινος μῆνας τὶς πιστόλες καὶ τὴν σπασμένην πάλαν καθὼς καὶ ἔγγραφα καὶ βιβλιάρια, φυλακτὰ τινὰ καὶ τὴν Παλαιὰν καὶ Νέαν Διαθήκην, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς τοὺς μαρσίπους τοῦ φονευθέντος ἐξ Ἡλείου γενναίου ἐκείνου ἀνδρός». Ἐφημερίς «Καθημερινή». Ἀθῆναι. 4ης Ἰουνίου 1936,

μνήμης τοῦ τόσον φρικτῶς, πλὴν ἡρωϊκῶς ὀλοκαυθθέντος πατρός της.

Εἶναι δὲ εὐεξήγητον πῶς ὁ ἥρωες ὡς ἐπώνυμον δὲν ἐχρησιμοποίει τὸ πατρώνυμον αὐτοῦ, ὅπως ἔπραττεν ὁ νεώτερος ἀδελφός του Ἡλίας. Διότι ὁ Χατζημιχάλης ἅμα τῇ καθόδῳ του ἐκ τῆς ξένης εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα ἐπεβλήθη ὡς προσωπικότης δυναμικὴ καὶ μοναδική, καὶ μόνον διὰ τοῦ ἀπὸ τῆς ἱερᾶς κολυμβήθρας ὀνόματός του ἐφημίζετο τὸ γόητρον τοῦ προσώπου του καὶ τοῦ κύρους του ἢ αὐθεντία. Οὔτε δὲ συνυπῆρχε σύγχρονος τοῦ ἥρωος συνώνυμος καὶ ἰσοστάσιος αὐτοῦ ὁ διεκδικῶν τυχὸν διὰ τῆς ἐκ τῆς συνωνυμίας συγχύσεως τὰς τεραστίας ὁμολογουμένως τοῦ ἥρωος πρὸς τὴν Πατρίδα ἐκδουλεύσεις. Καὶ οἱ γνωρίσαντες αὐτόν, καὶ οἱ συναγωνισθέντες μετ' αὐτοῦ, καὶ οἱ ἀναγνωρίσαντες τὰς ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος εὐεργεσίας καὶ ἀνδραγαθίας του σύγχρονοι καὶ μεταγενέστεροι, παραλείπουν τὸ πατρώνυμον, καὶ διὰ τὴν καθ' ὑπεροχὴν μονωνυμίαν ταύτην, καὶ διότι τὴν θέσιν τοῦ ἐκτοπισθέντος πατρωνύμου κατὰ πρόταξιν συνεπλήρῳσεν ὁ τιμητικὸς θρησκευτικὸς τίτλος τοῦ προσκυνητοῦ.

Τὸ παρωνύμιον «Νταλιάνης» προτιμῶμεν τοῦ «Ταλιᾶνος» ἢ «Ταλιάνης», ὅπερ καὶ τοῦτο ἀπαντᾶται εἰς πολλὰς ἱστορικὰς ἀναγραφὰς ἀντὶ τοῦ πρώτου ὡς παρεπίθετον τοῦ ἥρωος. ⁽¹⁾ Ἀμφότερα ταῦτα τὰ παρωνύμια «Νταλιάνης» καὶ «Ταλιᾶνος» ἢ «Ταλιάνης», δι' ὧν παρὰ τρίτων ἐπώνομάζετο δὲν υἱοθέτησεν ὁ ἥρωες, περιοριζόμενος μόνον εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ τίτλου τοῦ «Χατζῆ» μετὰ τοῦ βαπτιστικοῦ τοῦ ὀνόματος καὶ ὑπογραφόμενος ὡς «Χατζημιχάλης». Τὸ παρεπίθετον Νταλιάνης εἶναι ἀποκλειστικὴ παρωνυμία τοῦ ἥρωος ὀρθότερα τῆς τοῦ Ταλιᾶνου ἢ Ταλιάνης. Διότι τὸ παρωνύμιον Νταλιάνης συνδέεται μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἥρωος ἐκ τοῦ εἴδους τουφεκίων ὅπλων οὕτως ὀνομαζομένων, ἅτινα κατὰ φροντίαν ἐκόμισεν ὁ ἥρωες ἐξ Εὐρώπης, Ἰταλικῆς κατασκευῆς, ἰδίαις δαπάναις ταῦτα προμηθευσάμενος διὰ τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα. Ἦτο δὲ περίφημον ὅπλον τῆς ἐποχῆς του τὸ «Νταλιάνι» διὰ τὴν εὐθυβολίαν του, κατὰ τὸ γνωστὸν δημῶδες ᾄσμα «Νταλιάνι εἶναι στὸν πόλεμο, κιαρσίκκι ⁽²⁾ στὸ σημάδι, καὶ καρυοφύλλι στὴ

⁽¹⁾ Μὲ τὴν προσωνυμίαν «Ταλιᾶνος» μνημονεύεται εἰς Φωτίου Φωτάκου Βίοι Πελοποννησίων ἀνδρῶν, σελ. 212. Ὡς «Νταλιᾶνος» ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 1456 29-6-1826 διαταγὴν, σωζομένην εἰς τὸ Ἀρχεῖον Ἰωάννου Βλαχογιάννη. Ὡς «Ταλιάνης» φέρεται εἰς ἔγγραφον τῆς 8ης Ἰουνίου 1826 τοῦ ἀσυμπληρώτου Δελτίου Ἀρχείων Κράτους.

⁽²⁾ Κιαρσίκκι λέξις τουρκικὴ, σημαίνουσα ἐπιτήδειον, ἐπιδέξιον, ὠφέλιμον.

βροντή σάν ἄξιο παλληκάρι». Καὶ ἐν ἑτέρῳ ἄσματι «Πολλὰ ντουφέκια πέφτουνε, νταλιάνια, καρυοφύλλια». (1)

Τὸ παρεπίθετον Ταλιᾶνος ἢ Ταλιάνης ἀποδοκιμάζομεν ὡς προκῦψαν ἐκ παρετυμολογίας τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οἷτινες μὲ πρόθεσιν νὰ ἐλληνοποιήσωσι τὸ ξενόφωνον «Νταλιάνης» παρήγαγον τὴν ἀδόκιμον ἐτυμολογίαν τοῦ Ταλιᾶνος ἢ Ταλιάνης, ἐκ τοῦ Ἰταλός — Ἰταλιᾶνος — Ταλιάνης, κατ' ἀποκοπὴν τοῦ ἀρχικοῦ γράμματος «I», ὡς σχετιζομένου δῆθεν τοῦ παρεπιθέτου μετὰ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἥρωας ἱκανὰ ἔτη προεπαναστατικῶς διέτριψεν ἐν Ἰταλίᾳ.

Θὰ εἶχε δὲ λογικὸν ἔρεισμα ἢ ἐκδοχὴ τῶν λογίων ἂν τυχὸν ὁ ἥρωας συνήργει εἰς τοῦτο μιμούμενος τρόπους οἰκείους πρὸς τὰ ἐν Ἰταλίᾳ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ ὑπενθυμίζοντας συνάφειαν δικαιολογοῦσαν τὴν διατήρησιν τοῦ παρεπιθέτου. Ἀλλὰ τὸ ἑναντίον ἐνταῦθα συνέβη. Τὸ μὲν παράστημα τοῦ ἥρωος ἦτο παράστημα ἀρειμάτιον, ἢ δὲ ἀμφίεσις τοῦ ἢ πολύπτυχος φουστανέλλα, διὸ καὶ πορὰ πολλῶν Κρητῶν ἀπεκαλεῖτο ὡς ἐκ τῆς ὑπερηφάνου στολῆς «Στερεοελλαδίτης». Ὁ δὲ τραχὺς καὶ ἐπιβλητικὸς τόνος τῆς φωνῆς τοῦ μὲ τούς δωρικοὺς ἰδιωτισμοὺς οὐρὲ Σφακιανοί, πέτε οὐρὲ στούς καπετάνιους σας νὰ βγοῦν ψηλὰ νὰ μὲ κοιτάζουν πῶς θὰ πετσοκόψω τὰ σκυλιά, πᾶν ἄλλο ἐπρόδιδον ἢ μιμητισμὸν ὀθνείων τρόπων καὶ ἀλλοτρίων ἐθίμων. Ὅθεν τὸ μὲν Νταλιάνης ἦτο τὸ ἐξ οὐσιαστικῶν πραγμάτων προσωνύμιον, τὸ δὲ Ταλιᾶνος ἢ Ταλιάνης τὸ ἐξ ἀφηρημένων θεωρημάτων τῶν λογίων ἐπινόημα. (2)

Ἡμέτερος ὁμῶς ἥρωας ἐκτὸς τῶν ἐκτεθέντων ἐπιθέτων ἐπωνυμίας μνημονεύεται ἔσθ' ὅτε καὶ ὡς Χαντοῆ Μιχάλης ὁ Ἡπειρώτης ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ ὁ συμπολίτης του Γεώργιος Γαζῆς,

(1) Περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ παρωνυμίου «Νταλιάνης» τῆ γνώμη ἡμῶν συντάσσεται καὶ ὁ Ἄγγελος Ν. Παπακώστας, καθηγητῆς, ἱστοριοδίφης, ἐν τῷ βιβλίῳ του «Ἀγῶνες καὶ Θυσίαι Βορειοηπειρωτῶν στὸ Εἰκοσιένα».

(2) Ὅπως τὰ εἰς ἡμᾶς γνωστὰ ὄπλα μάλιγχερ καὶ μάουζερ ἀπεκλήθησαν οὕτω πως ἐκ τῶν ἐφευρετῶν, κατ' ἀντίστροφον ἐνταῦθα ἐκ τοῦ ὄπλου «νταλιάνι» οἱ ἀγωνισταὶ παρωνύμησαν τὸν εἰς Ἑλλάδα ἐν ἀφθονίᾳ κομιστὴν τοῦ εἴδους τούτου Χατζῆ Μιχάλην. Ἡ ἀρχικὴ ὀνομασία τοῦ ὄπλου «νταλιάνι» ὡς κατασκευαζομένου εἰς Ἰταλικά πολεμικά ἐργοστάσια προῆλθεν ἐκ τοῦ ὡς σήματος κατατεθέντος τοῦ εἴδους τούτου Ντέ Ἰταλιάνι — Ντ' Ἰταλιάνι — Νταλιάνι. Ἦτο δὲ τὸ ὄπλον «Νταλιάνι» τουφέκιον βραχύκαννον μὲ πυρόλιθον. Εἶχε κἀννην παχειὰν καὶ ραβδωτὴν, ὡστε ἢ σφαῖρα ἐφηρμόζετο στερεῶς δι' ἐπανεπιλημμένων κτυπημάτων τοῦ ὀβελοῦ ἐντὸς αὐτῶν καὶ συνεπῶς εἶχε μεγάλην διατρητικὴν δύναμιν. Τὰ τοιαῦτα τουφέκια μικροῦ βεληνεκοῦς ἔφερον οἱ ἱππεῖς μόνον. Λέγεται δὲ ὅτι ἔφερε ὄπλον «νταλιάνι» καὶ τὴν ἡμέραν ἀκόμη τοῦ θανάτου τοῦ ὁ Στρατάρχης Γεώργιος Καραϊσκάκης. (Ἰωάννου Χρυσάφη. Τὸ ὄπλον Νταλιάνι. Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη Τόμος Θ'.)

χιλιάρχος και γραμματεὺς τοῦ ἀρχιστρατήγου Γεωργίου Καραϊσκάκη διατελέσας κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν καὶ συγγράψας «Λεξικὸν τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων» (1), ὡς Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνος Στερεολ(λ)αδίτης ὅπως τὸν τιτλοφορῆ ὁ Γ. Βλαστος εἰς χειρόγραφον ἡρωϊκοῦ ἐμμέτρου πρὸς τὸν ἥρωα ἀφιερωμένου καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ἀγωνισθέντας καὶ πεσόντας ἐνδόξως ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τῆς Κρήτης, ὡς Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάν(ν)ης ἀπὸ τὸ Δελβενάκι τοῦ Παγωνίου ὅπως τὸν βιογραφεῖ ὁ ιστοριογράφος Ι. Δ. Μουρέλλος ἐν τῷ τριτόμῳ συγγράμματι αὐτοῦ ἢ «Ἱστορία τῆς Κρήτης», ὡς Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνης Δελβινοκιώτης ὅπως τὸν ιστοριογραφεῖ ὁ ιστοριοδίφης Νικόστρατος Καλομενόπουλος ἐν τῇ «Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείῳ», κοὶ ὡς Χατζῆ Μιχάλης Ντα(λιάνης) Ἀργυροκαστρίτης ὅπως μνημονεύεται ἐν ἐπισήμῳ ἐγγράφῳ τῆς Δημοτικῆς Ἐπιτροπῆς αὐτοπροαιρέτου εἰσφορᾶς Ναυπλίου. Καὶ ἐντεῦθεν προέκυψε τὸ περὶ πόθεν ἢ καταγωγῆ τοῦ ἥρωος ἐπίμαχον σημεῖον. Τὸ σημεῖον τοῦτο παρέχει τὴν ἀφορμὴν νὰ ἀποσαφηνισθῆ τὸ γεγονός τὸ ἀνεπίδεκτον ἄλλως τε ἀμφισβητήσεως ὅτι τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἢ ἰδιαιτέρα πατρὶς ὑπὸ τὴν στενὴν ἐννοίαν τῆς καταγωγῆς εἶνε τὸ Δελβινάκι ἐκ προγενεστέρως ἴσως μετοικεσίας τοῦ πατρὸς του ἢ καὶ ἀρχαιότερον τοῦ πάππου του ἐξ Ἀργυροκάστρου ἢ ἄλλοθενποθεν τοῦ βιλαετίου Ἀργυροκάστρου, ἀφοῦ κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν ἐκείνην ἐποχὴν ἢ μετοικεσία καὶ ὁ ἐκπατρισμός οὐ μόνον ἐν Ἠπειρῷ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ἦσαν συχνὰ καὶ συνηθέστατα φαινόμενα.

Εἶναι φυσικὸν νὰ διατυπωθῆ ἢ εὐλογος ἀπορία πῶς ὁ συμπολίτης τοῦ ἥρωος Γεώργιος Γαζῆς ὁ Δελβινοκιώτης χρησιμοποιεῖ γενικὸν ὄρον τῆς καταγωγῆς τοῦ ἥρωος **Ἠπειρώτης**, ἐν ᾧ ἦτο εἰς θέσιν κάλλιον παντὸς ἄλλου νὰ γνωρίζη ἂν ὁ Χατζῆ Μιχάλης

(1) Γεώργιος Γαζῆς ἐγεννήθη ἐν Δελβινακίῳ τῆς Ἠπειροῦ τῷ 1795. Ἐσπούδασεν ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδαβίας. Διετέλεσε μύστης τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας. Ἠκολούθησε τὸν Ἀλέξ. Ὑψηλάντην εἰς τὸ κίνημα τοῦ Δραγατσανίου. Κατήλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπολέμησεν ὑπὸ τὸν Περραιβὸν εἰς τὸ Σοῦλι, ὑπὸ τὸν Μᾶρκον Μπότσαρην εἰς τὸ Μεσολόγγι. Ὑπὸ τὸν Βαρνακιώτην, Καραϊσκάκην καὶ Καρατάσσον ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ τέλος ὑπὸ τὸν Αὐγουστίνον Καποδίστριαν. Προήχθη εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ χιλιάρχου καὶ διετέλεσε γραμματεὺς τοῦ ὑπουργείου τοῦ Πολέμου. Μετὰ τὴν λήξιν τοῦ Ἀγῶνος ἐδίδαξεν ὡς σχολάρχης ἐν Δελβινακίῳ, ἐν Ἀργυροκάστρῳ, ἐν Μεσολογγίῳ, ἐν Ἀμφίσσῃ καὶ τέλος ἐν Λαμίᾳ ἔνθα καὶ ἐτελεύτησε τὸν βίον τῷ 1855. Συνέγραψε Βιογραφίαν Ἠρώων, Τρόπαιον Δελβινακίου, Ἀπομνημονεύματα Γ. Βαρνακιώτη, Λεξικὸν τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλας ἱστορικὰς καὶ ἐκπαιδευτικὰς συγγραφάς. (Ν. Πατσέλη Τρόπαιον Δελβινακίου ὑπὸ Γεωργίου Γαζῆ. Ἀθήναι 1946. Ἔκδοσις Τρίτη).

εἶναι Δελβινακιώτης ἢ Ἀργυροκαστρίτης. Ὅτι εἶναι ὁ Χατζῆ Μιχάλης Δελβινακιώτης τοῦτο δὲν διαφεύγει τοῦ Γαζῆ, ἀλλὰ παρασιωπᾶται ὑπ' αὐτοῦ σκοπίμως, διότι ἔχει λόγους ὁ Γαζῆς νὰ εἶναι δυσαρεστημένος καὶ νὰ διάκηται ψυχρῶς πρὸς τὸν ἥρωα. Ὁ Γαζῆς προτοῦ συνδεθῆ μετὰ τοῦ Καραϊσκάκη διὰ φιλίας καὶ συνεργασίας προεχρημάτισεν ἀφωσιωμένος ὁπαδὸς τοῦ Γεωργίου Βαρνακιώτη καὶ ἰδιαίτερος γραμματεὺς τοῦ γενναίου τούτου Ἀκαρνᾶνος Στρατηγοῦ. (1) Ὁ Βαρνακιώτης κατηγορηθεὶς ὅτι ἐπροσκύνησεν εἰς τοὺς Τούρκους, ἐξέπεσε τῆς στρατηγίας τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπεκηρύχθη, τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου προτείναντος τὴν ἐπὶ προδοσίᾳ καταδίκην αὐτοῦ. Ἐτέθησαν δὲ ὑπὸ ἀπηνῆ διωγμὸν καὶ οἱ περιστοιχίζοντες τὸν Βαρνακιώτην. Τότε συνελήφθη καὶ ὁ Γαζῆς, ὅστις ὑπέστη ἀνομολόγητα μαρτύρια, καὶ μικροῦ δεῖν νὰ ἀποθάνῃ ἐκ τῶν βόσανιστηρίων. Ὁ Μαυροκορδάτος συνενοχοποίησε τὸν ἀθῶν καὶ ἄδολον Γαζῆν, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔτρεφεν ἔχθραν ἀπὸ τῆς πρώτης γνωριμίας των. Διότι ὁ Γαζῆς συμπολεμήσας εἰς τὸ Σούλι μετὰ τῶν ἐπιφανῶν Σουλιωτῶν κατεψήφισε μετ' αὐτῶν καὶ μετὰ τοῦ Βαρνακιώτη, Περραιβοῦ καὶ Ἰωάννου Σχολιαστοῦ τοῦ ἐξ Ἀγρᾶφων τὴν ὑποψηφιότητα πολιτογραφήσεως τοῦ Μαυροκορδάτου ὡς «Πρίγκηπος» τῆς Βορείου Ἑλλάδος. Παράλλῃως ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἦτο στενῶς καὶ ἀρρήκτως συνδεδεμένος μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, τῆς ἐπιστηθίου των φιλίας χρονολογουμένης ἀπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ φοιτητικῶν ἐδράνων. Τὸν δεσμὸν τοῦτον κατέστησεν ἔτι στενώτερον ἢ πολύτιμος συνεργασία των εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας. Ἐκτοτε δὲ ἢ πρὸς ἀλλήλους ἀμοιβαία ἐκτίμησις καὶ ἀγάπη ἦσαν δι' ἀμφοτέρους αἰσθήματα ἐκδηλα καὶ ζωηρά. Ὁ Χατζῆ Μιχάλης κατὰ τὴν δεινὴν δοκιμασίαν τοῦ Γαζῆ, τὴν ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου χαλκευθεῖσαν, δὲν ἐπέδειξεν ἐνδιαφέρον πρὸς σωτηρίαν τοῦ συμπολίτου του, ἢ διότι δὲν ἐπείσθη περὶ τῆς ἀθωότητος ἢ διότι ἢ πολυπραγμοσύνη τοῦ ἥρωος εἰς σπουδαιότερα τοῦ ἀγῶνος ζητήματα εἶχον ἐμπερίστατον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Νταλιάνη. Προσδοκῶν ὅθεν ὁ Γαζῆς μεσιτείαν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη αὐθόρμητον πρὸς τὸν ἐπιστήθιον φίλον του Μαυροκορδάτον ὑπὲρ τοῦ ἀναξίως δεινοπαθοῦντος συγχωριανοῦ του καὶ μὴ παρεχομένην ὑπὸ τοῦ ἥρωος, ἐχολώθη τόσο ὁ Γαζῆς, ὥστε ὄχι μόνον νὰ μὴ ἀναγράψῃ εἰς

(1) Ὁ Γεώργιος Νικολοῦ ἐπωνομάζετο Βαρνακιώτης ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς πατρίδος του Βάρνακα τῆς Ἀκαρνανίας. Ἦτο υἱὸς τοῦ Νικολάου Βαρνακιώτη διαβοήτου ἀρματωλοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ πατρώων υἱὸς διεδέχθη εἰς τὸ ἀρματωλίκι τοῦ Ξηρομέρου.

τὸ Λεξικόν του ὡς Δελβινακιώτην τὸν ἥρωα, ἀλλὰ καὶ ξηρῶς νὰ ἀναφέρῃ τὰ ἀκόλουθα συνεπτυγμένως: «Χαντση Μιχάλης ὁ Ἡπειρώτης περίφημος ἐγένετο διὰ τὰς ἀνδραγαθίας του εἰς Κρήτην, καὶ διὰ τὰς ἡρωϊκὰς του πράξεις εἰς τὸ ἐν Πειραιεῖ στρατόπεδον ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Καραϊσκάκη ὅτε, ἔχων ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν του ὁ Χαντση Μιχάλης ἐβδομήκοντα ἵππεῖς μόνον, ἔτρεπεν εἰς φυγὴν ὀλόκληρα τάγματα καὶ χιλιάδας ἵππέων τοῦ ἐχθροῦ». (1) Ἐν ᾧ ἀμερολήπτως ἠδύνατο τοῦλάχιστον τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ Χατζῆ Μιχάλη κατὰ τὴν παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν μάχην, ᾧ ὁ Γαζῆς ἦτο αὐτόπτης μάρτυς νὰ ἐξάρῃ προσηκόντως καὶ κοθηκόντως ὅταν μάλιστα ἔβλεπε τὸν ἀρχηγόν του Καραϊσκάκη ἐν ἐξάλλω ἐνθουσιασμῷ νὰ σκιρτᾷ ἐπὶ τοῦ ἵππου του, παρακολουθοῦντα καὶ ἀποθαυμάζοντα τὸν ἀτρόμητον καὶ ὀρμητικὸν ὡς κεραυνὸν Χατζῆ Μιχάλην κατατροποῦντα μὲ τοὺς τολμηροὺς κενταύρους του καὶ διασκορπίζοντα κατὰ χιλιάδας τοὺς ἵππεῖς τοῦ Κιουταχῆ.

Καὶ ἐν ᾧ ὁ Γαζῆς ἐν τῷ Λεξικῷ του ἐξαίρει τὴν πολεμικὴν δρασίαν τῶν Δελβινακιωτῶν Ἀγωνιστῶν Νικολάου Χορίτου, Εὐστρατίου Γκούϊα καὶ Ἰωάννου Μανδάλῃ ἢ Κίρτσαλη «ὡς ἡρώων ἀνδρείων ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας προσενεγκάντων εἰς τὴν πατρίδα» διὰ τὸν κορυφαῖον τῶν ἡρώων Χατζῆ Μιχάλην ἐπαναπαύεται εἰς τὰ ἐλάχιστα περὶ τοῦ ἥρωος. Δὲν εἶναι δὲ καὶ ἄμοιρος σκώμματος καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἥρωος «Χατζῆ» μετατρεπόμενος ὑπὸ τοῦ Γαζῆ εἰς «Χαντση», ἀφήνοντος οὕτω νὰ ὑπονοηθῆ ὅτι εἶναι παράγωγος ἐκ τοῦ «Χάν» — Χαντση, τὸ σημαῖνον ξενοδόχον, καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ «Χάτζ» — Χατζῆ, ὅπερ σημαίνει προσκυνητής.

Ὅτι δὲ ὁ Γαζῆς ἂν ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἶναι Ἀργυροκαστρίτης θὰ τὸ ἐγνώριζε πάλιν καὶ συνεπῶς θὰ ἀπέφευγε τὴν χρῆσιν τοῦ γενικοῦ ὄρου «Ἡπειρώτης» τοῦτο ἦτο εὐκόλον νὰ τὸ διαπιστώσῃ, ἀφοῦ ὁ Γαζῆς ἔζησε καὶ ἐν Ἀργυροκάστρῳ, διατελέσας ἐκεῖ κατὰ τὸ ἔτος 1834 ἑλληνοδιδάσκαλος, ἀρχιερατεύοντος τοῦ Μητροπολίτου Δρυϊνουπόλεως Ἰωακείμ τοῦ Κοκκώδου, τοῦ μετέπειτα Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ὡς Ἰωακείμ Β'. παρ' οὗ ἔλαβε τὸν διορισμὸν ἀντὶ 3.000 γροσίων ἐτησίως μὲ «κατοικίαν καὶ τράπεζαν». Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τῆς ἐν Ἀργυροκάστρῳ διδασκαλίας του ὁ Γαζῆς συνειργάζετο μετὰ τοῦ ἐκ Δροβιάνης τῆς Ἡπείρου Δημητρίου Τάτση διὰ τὰς ἐκδόσεις τῶν συγγραφῶν του, ὁπότε συγγραφῶν εἰδικὸν πόνημα περὶ τῶν ἐπιφανῶν τῆς Ἐπα-

(1) Γαζῆ Γεωργίου. Λεξικὸν Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, σελ. 348.

ναστάσεως ἀγωνιστῶν, ἂν τυχόν ἠγνόει ἢ ἂν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ ἐνημερωθῇ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ὃν φέρει ἀπλῶς ὡς «Ἡπειρώτην», εἶχε τότε πρὸς τοῦτο τὴν ἀρίστην τῶν εὐκαιριῶν. Ἀλλὰ γνωρίζων τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα τοῦ ἥρωος, ἀποφεύγει μόνον ἐκ λόγων μεροληψίας νὰ τὴν μνημονεύσῃ.

Ὁ Γ. Βλαστός εἰς τὸ ἡρωϊκόν του ἔμμετρον τιτλοφορεῖ τὸν Χατζῆ Μιχάλην «Στερεοελλ(λ)αδίτην». Οὗτος ἀκολουθεῖ τὴν ἐπικρατήσασαν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, κατὰ τὴν ὁποίαν πᾶς φουστανελλοφόρος ἐθεωρεῖτο Στερεοελλαδίτης. Ὁ Κριτοβουλίδης εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματά» του τὰ ἐξῆς σχετικὰ ἀναγράφει: «Ὁ κ. Τρικούπης (πρόκειται περὶ τοῦ πατρὸς Σπυρίδωνος τοῦ ἱστορικοῦ) ὀνομάζει πάντοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Στερεοελλαδίτας, ἅπαντας ἀνεξαιρέτως τοὺς κατὰ καιρὸν ἐλθόντας εἰς Κρήτην κατὰ τὸν δεκαετῆ ἀγῶνά της. Ἐὰν δὲ θεωρῇ πάντα φουστανελλοφόρον ὡς Στερεοελλαδίτην, νομίζομεν ὅτι ἔχει κατὰ τοῦτο λάθος. Διότι εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἐφουστανελλοφόρησαν ὅλοι ἐν γένει οἱ Ἕλληνες πάσης φυλῆς καὶ τάξεως, μόνοι δὲ οἱ Κρήτες περισσότερον τῶν ἄλλων διετήρησαν καὶ τότε τὸν συνήθη ἱματισμὸν ὡς καὶ τὸν ὄπλισμόν των.» ⁽¹⁾ Προφανῶς ὁ Γ. Βλαστός δὲν προτίθεται νὰ προσδιορίσῃ διὰ τῆς τιτλοφορίας «Στερεοελλαδίτης» τὴν καταγωγὴν τοῦ ἥρωος. Ἀλλ' ἀκουσίως οὗτος παρέχει εἰς ἡμᾶς ὡς ἐξηγησὶν τοῦτο ὅτι δηλαδὴ τὰ γενικῶς λαμβανόμενα τοπωνυμικὰ καὶ περιστατικῶς χρησιμοποιούμενα ὡς παρεπίθετα διακριτικὸ δὲν εἶναι καὶ δηλωτικὰ πάντοτε τῆς ἐπακριβοῦς καταγωγῆς τοῦ πρὸς ὃν ἀποδίδονται ταῦτα. Ἐνταῦθα τὸ Στερεοελλαδίτης ἐτέθη εἰς ἀποκλεισμὸν τοῦ τοπωνυμικοῦ «νησιώτης».

Ἐνθάδε παρεμβάλλεται καὶ ἑτέρα ὑπόθεσις περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐκ τῆς κωμοπόλεως Βουλιαράτες τῆς Βορείου Ἡπείρου, ἢ ὁποία ὡς ἐπινοητὴν φέρει τὸν διαπρεπῆ ἡμῶν συμπατριώτην, ἀρχιτέκτονα καὶ Ἀκαδημαϊκὸν Βασίλειον Κουρεμένον. Ἐκ τοῦ παρωνυμίου Νταλιάνης ὀρμηθεὶς ὁ διαπρεπῆς οὗτος συμπατριώτης ἡμῶν ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ ἥρωος ἡμῶν ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἐκ Βουλιαρατῶν τῆς Δροπόλεως, ἐνθα διατείνεται ὅτι εἰς τὰ εὐρισκόμενα ἐκεῖ «Νταλιανέϊκα», ὡς οὕτω ὀνομάζεται συνοικία τῆς κωμοπόλεως ταύτης, διασώζεται ὁ πατρικὸς οἶκος τοῦ Χατζῆ Μιχάλη. Καὶ ὅτι ἐρίσας ὁ ἥρωος ἡμῶν πρὸς Τουρκαλβανὸν τὸν ὁποῖον καὶ ἐφόνευσε, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐκδικήσεως ἠναγκάσθη νὰ ἐκπατρισθῇ. ⁽²⁾ Ἐπικαλεῖται δὲ ὡς ἐνυσχί-

⁽¹⁾ Κριτοβουλίδου Κ. «Ἀπομνημονεύματα». Ἀθῆναι 1859 σελ. 387.

⁽²⁾ Ἐφημερὶς «Ἡπειρωτικὸν Μέλλον». Ἔτος 12, Περ. Β'. ἀρ. φύλλου 97/143

τικόν τῆς ἀπόψεώς του ταύτης ὁ διαπρεπῆς ἡμῶν συμπατριώτης τὴν τοπικὴν παράδοσιν καὶ μόνον. Ἡμεῖς ἀνασκευάζοντες τοὺς ἰσχυρισμοὺς τούτους, ἀδιστάκτως ἀποφαινόμεθα ὅτι τὸ χωρίον Βουλιαράτες οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν καταγωγὴν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη. Ἐὰν ὄντως ἐκεῖ, κατὰ Κουρεμένον, σώζονται τὰ «Νταλιανέϊκα», τὸ γεγονὸς τοῦτο οὐδεμίαν ἐνέχει σημασίαν. Διότι τὸ παρωνύμιον «Νταλιάνης» δὲν ἀποτελεῖ οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον τοῦ ἥρωος, ἀλλὰ προσωπικὸν παρεπίθετον οὗτο. Ὁ Χατζῆ Μιχάλης ξενητευθεὶς εἰς νεαρὰν ἡλικίαν, ἀπῆλθε τῆς γενετείρος του φέρων τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα Μιχαὴλ Χρήστου. Ἐπίσης ὁ ἀδελφός του Ἡλίας δὲν φέρει ὡς ἐπώνυμον τὸ «Νταλιάνης», ἀλλὰ τὸ οἰκογενειακὸν τοιοῦτον ὦν γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἡλίας Χρήστου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν θὰ συνέβαιεν ἂν τὸ «Νταλιάνης» ἦτο οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον, ὅποτε καὶ ὁ αὐτάδελφος τοῦ ἥρωος Ἡλίας Χρήστου θὰ ἐκαλεῖτο «Ἡλίας Χρήστου Νταλιάνης». Συνεπῶς τὸ παρωνύμιον «Νταλιάνης» δὲν ὑπάρχει ἐκ τῶν προτέρων ὡς οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον, ἀλλὰ προσετέθη περιπτωτικῶς ὡς προσωπικὸν παρεπίθετον τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ἀποδοθὲν αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἀγωνιστῶν κατὰ τὴν παλιγγενεσίαν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων μηδὲν ἰσχυρισμῶν ὑπὸ τῶν ἀπογόνων του ὡς ἀχρηστευθὲν, φερόντων πάντων ἀπὸ τῶν θυγατέρων του, Δέσπως καὶ Βασιλικῆς μέχρι τῶν νῦν ἐπιζώντων ὡς ἐπώνυμον τὸ «Χατζημιχάλης». Ἐὰν ποτε τὰ «Νταλιανέϊκα» τῶν Βουλιαρατῶν ὄφειλον τὴν ὀνομασίαν των ἐκ τῆς παρωνυμίας τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ὡς ἐπικληθέντος κατὰ τὴν περίοδον τῶν πολεμικῶν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐτῶν «Νταλιανη», τότε ἡ τοιαύτη ἐπωνυμία ἐδόθη εἰς ταῦτα μετεπαναστατικῶς. Ἀλλὰ πῶς εἶνε δυνατόν νὰ νοηθῇ ὅτι τὰ «Νταλιανέϊκα» ἀπεκλήθησαν τάχα ἐκ τοῦ «Χατζῆ Μιχάλη» «Νταλιανέϊκα» καὶ δὲν ἀπεκλήθησαν «Χατζημιχαλέϊκα», πρὸς τιμὴν ἄλλως τε τοῦ πρωτεύοντος ὀνόματος τοῦ ἥρωος, καὶ ὠνομάσθησαν διὰ τοῦ περιπτωτικοῦ παρεπιθέτου, τὸ ὁποῖον οὔτε ὁ ἥρωος ζῶν ἐχρησιμοποιοῖ, ἀλλὰ καὶ οἱ τούτου ἀπόγονοι ἀπ' ἀρχῆς τὸ ἀπελάκτισαν, ὡς ἀποδοθὲν εἰς τὸν ἥρωα παρὰ τρίτων, κρατήσαντες ὡς οἰκογενειακὸν κειμήλιον τὸ πρωτεῦον ὄνομα Χατζημιχάλης; Ταῦτα εἶνε καὶ ἱστορικῶς ἀστήρικτα καὶ λογικῶς ἀσυμβίβαστα. Καὶ ὅπως αἱ ἔχουσαι ὡς οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον τὸ «Νταλιάνης» ἄχρι τοῦδε γνωσταὶ οἰκογένειαι Ἡπειρωτῶν ἐν Ἰωαννίνοις καὶ Κερκύρα εἶναι παντελῶς ξέναι πρὸς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη, μεθ' ἧς οὐδεὶς τὰς συνδέει συγγενικὸς δεσμός, οὕτω καὶ τὰ ὑπάρχοντα «Νταλιανέϊκα» τῶν Βουλιαρατῶν

οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχουσι μετὰ τοῦ ἡμετέρου ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη τοῦ ἐπικλήτου Νταλιάνη. Καὶ ὅπως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν ἐν Στεμνίτση τῆς Πελοποννήσου «Τουρκοφαγείκα», ἐπειδὴ ὁ Νικήτας Σταματελόπουλος, ὁ καὶ Νικηταρᾶς, ὡς ἀγωνιστῆς ἐκτῆσατο τὸ παρεπίθετον Τουρκοφάγος, οὕτω καὶ τὰ ὑπάρχοντα «Νταλιανείκα», ὅπου ταῦτα ὑπάρχουν, εἶναι ἐντελῶς ἄσχετα πρὸς τὴν καταγωγὴν τοῦ ἥρωος ἡμῶν Μιχαὴλ Χρήστου, τοῦ μετέπειτα Χατζῆ Μιχάλη καὶ ὑπὸ μόνον τῶν συναγωνιστῶν τοῦ ἐπικληθέντος κατὰ τὸν ἱερὸν τῆς ἐθνεγερσίας Ἄγωνα Χατζῆ Μιχάλη Νταλιάνη. Ἀναφορικῶς δὲ περὶ τῆς τοπικῆς παραδόσεως (φόνος Τουρκαλβανοῦ τινος κλπ.) σημειοῦμεν ὅτι ὅταν ἡ παράδοσις εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰς ὑπαρχούσας ἐγγράφους πηγὰς, τότε αὕτη θεωρεῖται ἀληθεύουσα. Ἄλλ' ἐνταῦθα αἱ ἐγγράφοι πηγαὶ μαρτυροῦν τὸ ἀντίθετον, πρὸς τὸ ὁποῖον ὑποχρεούμεθα νὰ συνταχθῶμεν. Καὶ ἐάν ποτε ἀπουσίαζον αἱ ἐγγράφοι πηγαί, καὶ τότε ἀψευδὲς κριτήριον τῆς τοπικῆς παραδόσεως θεωρεῖται ἡ προφορικὴ ὁμολογία τῶν ἀπ' εὐθείας γραμμῆς στενωτάτων συγγενῶν ἀρχομένη ἀπὸ τῶν τέκνων, ὡς δυναμένων ν' ἀποφανθοῦν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν γονέων των, καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ αὐτὰ τὰ τέκνα κρίνομεν ὡς ἀληθεῖς φορεῖς τῆς τοπικῆς παραδόσεως. Ἐχοντες ὅθεν ἐνταῦθα περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐκ Δελβινακίου, ὡς κατιόντως θὰ ἐκθέσωμεν, τὴν τοπικὴν παράδοσιν σύμφωνον πρὸς τὰς σωζομένας ἀνεκδότους ἐγγράφους πηγὰς, ἀποκλείομεν πᾶσαν ἀντικειμένην πρὸς ταύτας ὑπόθεσιν.

Τῶν ἱστοριογράφων Ἰ. Δ. Μουρέλλου καὶ Ν. Καλομενοπούλου αἱ ἀπόψεις περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἥρωος συμπίπτουν μετὰ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καὶ θὰ ἀναπτυχθῶσι μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐκδοχῆς ἐκείνης κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπειδὴ ὁ ἥρωος ἐν ἐπισήμῳ ἐγγράφῳ ἀναφέρεται ὡς «Ἀργυροκαστρίτης» ἂν ὄντως κατάγῃται καὶ ἐξ Ἀργυροκάστρου. Τὴν ἐνστάσιν ταύτην λαμβάνομεν ἀπὸ τὸν «Ἐρανιστὴν» τῶν «Ἡπειρωτικῶν» ⁽¹⁾, ὅστις διατυπώνει ἀμβιβολίας περὶ τοῦ πῶς, ἐν ᾧ εἶναι Δελβινακιώτης ὁ Χατζῆ Μιχάλης προσαγορεύεται Ἀργυροκαστρίτης. Ὁ «Ἐρανιστῆς» τῶν «Ἡπειρωτικῶν» προφανῶς ἐκ τοῦ συνοδεύοντος τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος τοπωνυμικοῦ «Ἀργυροκαστρίτης» ἐν τῷ σωζομένῳ αὐθεντικῷ κειμένῳ τοῦ ὑπ' ἀρ. 294 ἐγγράφου τῆς ἐπιτροπῆς αὐτοπροαιρέτου εἰσφορᾶς Ναυπλίου, προεδρευομένης ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Διδασκάλου τοῦ Γένους Γεωργίου Γενναδίου, τοῦ ἐκ Δολιανῶν τῆς Ἡπεί-

(1) Οἰκονομίδου Μιλτ. «Ἡπειρωτικά» Ἀθῆναι 1938, σελ. 218.

ρου, παραπειθόμενος θεωρεί ανακριβή την πληροφορίαν του Ν. Καλομενοπούλου ότι ο Χατζή Μιχάλης Νταλιάνης κατήγετο εκ Δελβινακίου. (1) Ἀδυνατῶν δὲ περαιτέρω ὁ «Ἐρανιοτῆς» πῶς νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ἀδιάψευστον γεγονός ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ ἥρωος διέμενεν ἐν Δελβινακίῳ πλάττει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ Χατζή Μιχάλη κατήγετο ἐκεῖθεν. Ἀμφότεροι οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ «Ἐρανιστοῦ» ἐλέγχονται ἀβάσιμοι, διότι τὸ ἀντίθετον συμβαίνει. Ἡ σύζυγος τοῦ ἥρωος δὲν κατάγεται ἀπὸ τὸ Δελβινάκι, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν Πρεμετήν. Ὑπανδρευθεῖσα δὲ τὸν ἐκ Δελβινακίου Χατζή Μιχάλην ἦλθε καὶ κατώκησεν ἐν Δελβινακίῳ. Παραμένει δὲ ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀψευδῆς ἡ ἄποψις τοῦ Ν. Καλομενοπούλου ποροδεχομένου τὸν Χατζή Μιχάλην Δελβινακιώτην, ὡς καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰ. Δ. Μουρέλλου ἀναγράφοντος τόπον καταγωγῆς τοῦ ἥρωος τὸ «Δελβινάκι τοῦ Παγωνίου». (2)

Ὁ Κρῆς ἱστοριογράφος στρατηγὸς Νικόστρατος Καλομενόπουλος ὡς ἐξῆς ἦντλησε τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Χατζή Μιχάλης κατάγεται ἐκ Δελβινακίου. Καταγόμενος οὗτος ἐκ Κρήτης βαθύς μελετητῆς τῆς ἐνδόξου ἱστορίας τῆς Τουρκομάχου γενετήρας του, διεκράτει ζωηρῶς τὴν ἱστορικὴν σελίδα τῶν κατορθωμάτων τοῦ Χατζή Μιχάλη ἐν ἑαυτῷ, καὶ διότι τὸ ἱστορικὸν δαιμόνιον ὑφ' οὗ κατέχεται ἐκράτει τοῦτον ἐν ἐγρηγόρσει ἀνησύχου ἐρεῦνης, καὶ διότι ἡ ἐμποιηθεῖσα εἰς αὐτὸν ἐντύπωσις θαυμασμοῦ πρὸς τὰς τόσας τοῦ ἥρωος ἀνδραγαθίας εἶχε χαράξει ἀνεξίτηλα τὰ ἴχνη τῆς ἐν τῇ μνήμῃ του, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ ἔκτακτον φαινόμενον τῶν Δροσουλιτῶν ἐν Κρήτῃ ἀνὰ πᾶν ἔτος μὲ δεσπύζον θέμα τῆς φαντασμαγορικῆς ταύτης εἰκόνας τὴν σεπτὴν τοῦ Χατζή Μιχάλη σκιάν, ἐπέτεινε τῆς ζωηρότητος τὸ μέγεθος. Ἡ περίοδος δὲ τῶν ἐτῶν 1919—1920 ἔφερε τὸν Καλομενόπουλον πλησίον τῆς γενετήρας τοῦ ἥρωος, διατελοῦντα τότε ἐμπεδάρχην Ἰωαννίνων. Ἡ εὐκαιρία αὕτη τὸν ἠνόνησε νὰ τραπῇ ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς καταγωγῆς τοῦ Χατζή Μιχάλη. Ἐπεσκέφθη τὸ Δελβινάκι, συνεβουλεύθη τοὺς γεροντοτέρους, συνέλεξε πληροφορίας ἐκ τῶν ἐπιζώντων ἀπογόνων τοῦ ἥρωος. Συνεσχέτισεν εἶτα ταῦτα μὲ ὅσα τὰ ἐξ ἐγγράφων πειστηρίων καὶ τὰ ἐκ παραδόσεως περὶ τοῦ ἥρωος ἐκ Κρήτης καλῶς ἐγνώριζεν ἐκ παλαιμάχων Τουρκομάχων ὀπλορηγῶν, ἀνήκόντων εἰς τὴν γενεάν τὴν δίκην κρίκου συνδέουσαν τὴν ἐπικὴν ἐποχὴν τοῦ ἥρωος μετὰ τῆς συγχρόνου ἐποχῆς ἡμῶν

(1) Καλομενοπούλου Ν. «Ὁ Χατζή Μιχάλης Νταλιάνης» (Μεγ. Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία. Τόμος ΚΔ').

(2) Μουρέλλου Ι. «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Ἡράκλειον 1932. Τόμος Β' σ.1009.

καὶ κατέληξεν εἰς τὴν ἀδιάσειστον πεποίθησιν ὅτι ἡ γενέτειρα τοῦ Χατζῆ Μιχάλη εἶναι τὸ Δελβινάκι.

Ὁ ἱστοριογράφος Ι. Δ. Μουρέλλος βιογραφῶν ἐν ὑποσημειώσει τὸν ἥρωα ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ ἢ «Ἱστορία τῆς Κρήτης» ρητῶς ἀναφέρει ὅτι «Ὁ Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνης καταγότανε ἀπὸ τὸ Δελβενάκι τοῦ Παγωνίου» ὡς ἀμφότερα παρηλλαγμένως ἀνέγνωσεν πιθανῶς ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς Κρήτης. Τὸ μὲν Δελβινάκι ὡς **Δελβενάκι**, τὸ δὲ Παγωνίου ὡς **Παγωνίου**. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ δὲν ἔχει ὑπ' ὄψιν οὐδεμίαν Ἑπειρωτικὴν πηγὴν προδίδουσαν συνάφειαν ἀσχολίως περὶ τὴν καταγωγὴν τοῦ ἥρωος, συνάγομεν ὅτι τὰς λεπτομερείας ταύτας παρέλαβεν ἐκ Κρητικῶν χρονογραφικῶν ἐνθυμίσεων, οἵτινες διασώζουσι στοιχεῖα τῆς προελεύσεως τοῦ ἥρωος λεπτομερῆ, παρασχεθέντα ὑπὸ τοῦ ἐπιζήσαντος μετὰ τὴν ὀλοκαύτωσιν τοῦ Φραγκοκαστέλλου Ἑπειρώτου πενητηκοντάρχου Κωνσταντίνου Μπολόσκα.

Ἀδιάψευστον καὶ τρανὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη ἐκ Δελβινακίου παρέχει ἡ ὁμολογία τῆς πρεσβυτέρας θυγατρὸς τοῦ Δέσπως. Ἡ Δέσπω μετὰ τὴν ἀπορφάνισίν της καὶ ἐκ πατρός, διότι ἐκ μητρός ἦτο ὀρφανὴ ζῶντος ἔτι τοῦ ἥρωος, ὡς κατωτέρω γενήσεται λόγος, ὑπανδρεύθη τὸν Σουλιώτην ἀγωνιστὴν Χρῆστον Ἀνδρέου, ἀρχιτρίκλινον τοῦ πρώτου Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Ὀθωνος. Ἡ Δέσπω εἰς γῆρας φθάσασα ἐτελεύτησεν ἐν Ἀθήναις τῷ 1895 εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα καὶ ἐνὸς ἔτιδος. Ἄπαντες οἱ ἔγγονοι τῆς Δέσπως ἔμαθον παρὰ τῆς μάμμης των τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς τοῦ ἐνδόξου προγόνου των, ἅτε γεννηθέντες αὐτοὶ τε καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν ἐν Ἀθήναις. Πάντες οὗτοι ὁμολογοῦσιν ὅτι συχνὰ καὶ μετὰ νοσταλγίας ἤκουον τῆς μάμμης των Δέσπως ἀναμιμνησκομένης τοῦ γραφικοῦ Δελβινακίου, καὶ μετὰ συγκινήσεως ἀφηγουμένης περιγραφὰς ἀφορώσας τὸν πατρικὸν της οἶκον, κείμενον ἐν τῇ ἀνατολικῇ συνοικίᾳ Λεκατιᾶ, καὶ ἐνθυμουμένης τὴν περίφημον ἐκείνην συκὴν, τὴν ἄχρι τοῦδε διασωζομένην ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ πατρικοῦ της οἴκου, παρὰ τὴν ρίζαν τῆς ὁποίας εἶχε θάψει ἡ Δέσπω ὅτι τὸ πολύτιμον εἶχεν εἰς κοσμήματα, ὅταν μὴ ἀνεχομένη τὰ πιέσεις τῶν Τούρκων, ἀπεφάσισε νὰ ἀπέλθῃ εἰς Πελοπόννησον πρὸς τὸν ἐκεῖσε ἀγωνιζόμενον πατέρα της, καὶ ἐν Ναυπλίῳ διαμένουσα κατὰ Μάϊον τοῦ 1828 παρέλαβε τὴν πανοπλίαν τοῦ ὀλοκαυθθέντος ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τῆς Κρήτης ἐνδόξως ἥρωος πατρός της Χατζῆ Μιχάλη. Πολλάκις δὲ ἡ αὐτὴ Δέσπω ἀφηγεῖτο τὰ περὶ τῆς μητρός της καὶ περὶ τῆς μάμμης της, ὡς καὶ περὶ τῶν συχνῶν

ταξειδίων της από Δελβινακίου εις Πρεμετήν ἢ μᾶλλον «στό Πρεμέτι», ὅπως ἠρέσκετο νὰ ἀποκαλῆ τὴν πόλιν ταύτην, ταξειδίων συνεχῶν ἰδίᾳ μετὰ τὸν θάνατον τῆς μητρὸς της, ἐπισυμβάντα ὡς φαίνεται λίαν προῶρως, ἀφοῦ ἀπουσιάζοντος καὶ τοῦ πατρὸς της εἰς τὴν ξένην, διὰ νὰ μὴ παραμένη μετὰ τῆς νεωτέρας ἀδελφῆς της Βασιλικῆς ἄνευ συγγενικῆς κηδεμονίας καὶ προστασίας ἐν Δελβινακίῳ, ἠναγκάζοντο ἀμφότεραι αἱ θυγατέρες τοῦ ἥρωος νὰ ἐπισκέπτονται τακτικὰ τὴν ἐν Πρεμετῇ κατοικοῦσαν μάμμην των, παρὰ τῇ ὁποίᾳ ἀπήλαυον στοργικῆς φιλοξενίας.

Ἐκτὸς τῆς προφορικῆς ὁμολογίας τῆς Δέσπως, ἔχομεν καὶ ἐξ ἐπισήμων χειρογράφων κειμένων αὐθεντικᾶς μαρτυρίας διατρανούσας τὴν ἱστορικὴν ταύτην ἀλήθειαν. Ὁ ἥρωος ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλης νυμφευθεὶς σύζυγον ἐκ Πρεμετῆς ἢ ἐκ χωρίου ἐγγυὸς τῆς Πρεμετῆς κειμένου, (τὸ σημεῖον τοῦτο παραμένει ἀνεξέκριβωτον), ἀπέκτησε τὰς δύο μόνον θυγατέρας, τὴν Δέσπω καὶ τὴν Βασιλικὴν. Οἱ γάμοι τοῦ ἥρωος ἐγένοντο οὐχὶ ἐνωρίτερον τοῦ 1810. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀμφότεραι αἱ θυγατέρες μέχρι τοῦ ἔτους 1830 ἦσαν ἀνήλικοι, ἀφοῦ ἐπιτροπεύοντο ὑπὸ τῶν θείων των Ἡλία Χρήστου, ἀδελφοῦ τοῦ ἥρωος, καὶ Κωνσταντίνου Ἀναστασίου, θείου καὶ τούτου τῶν θυγατέρων τοῦ ἥρωος, ἢ ἐκ μητρὸς ὡς ἀδελφοῦ τῆς μητρὸς των, ἢ καὶ ἐκ πατρὸς ὡς ἑξαδέλφου τοῦ ἥρωος. Πάντως κατὰ τοὺς ἐπισήμους ἐγγράφους τῆς ἐπιτροπείας τίτλους ἀμφότεροι ὁ τε Ἡλίας Χρήστου καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ἀναστασίου ρητῶς ἀναφέρονται ὅτι εἶνε οἱ θεῖοι τῶν θυγατέρων Δέσπως καὶ Βασιλικῆς, ὀρφανῶν ἀσφαλῶς μητρὸς, ἀφοῦ ἐν τῷ ἐπιτροπικῷ ἐγγράφῳ τῆς κηδεμονίας τῶν ἀνηλίκων ἢ μήτηρ οὐδαμοῦ ἐμφανίζεται ἀσκοῦσα τὸ νόμιμον οὐτῆς δικαίωμα, καὶ τοῦτο ὡς μὴ εὐρισκομένη ἐν ζωῇ. Τὸ σωζόμενον πληροῦσιον ἐγγραφον ἐν ἀκριβεῖ χειρογράφῳ συνειδόχθη ἐν Πρεμετῇ καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ Μητροπόλει Πρεμετῆς κυρωθὲν διὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ τότε ἀρχιερατεύοντος Μητροπολίτου Βησοορίωνος. Εἶναι δὲ τοῦτο ἀνανεωτικὸν διορισμοῦ δευτέρων ἐπιτρόπων κηδεμονίας εἰς θέσιν τῶν πρὸ δύο ἡδὴ χρόνων ἐκκλησιαστικῶς αὐταῖς διορισθέντων καὶ ἀποβιωσάντων. Μετὰ δὲ τὴν σύνταξιν τοῦ πληρεξουσίου τούτου ἐγγράφου ἡ Δέσπω ἄγουσα τότε ἡλικίαν δέκα καὶ ἕξ ἐτῶν, συνεκπορεύεται μετὰ τῶν δύο θείων τῆς Ἡλία καὶ Κωνσταντίνου, τῶν κατασταθέντων νέων ἐπιτρόπων ἐκ Πρεμετῆς εἰς Δελβινάκι, διὰ νὰ παραλάβῃ ὅ,τι ἐκεῖ κατελείφθη ὡς πατρικὴ περιουσία εἰς χρήματα καὶ εἰς κτήματα. Ἐν ἕξῃ τότε ἡ μήτηρ τῶν ὀρφανῶν θυγατέρων τοῦ ἥρωος φυσικῶς καὶ καθηκόντως θά

έπρωτοστάτει εκείνη αντί τῆς θυγατρὸς. Συντάσσεται δὲ ἡ συμβολαιογραφικὴ αὕτη πράξις ἐν Πρεμετῇ, ἐν τῇ δευτέρᾳ δήλον ὅτι ἔδρα τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Κορυτσᾶς καὶ Μοσχοπόλεως, διότι ἐκεῖ τότε ὑπήγετο ἐκκλησιαστικῶς τὸ **Δελβινάκι**, κατὰ τὴν ἱστορικὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐκ Δροβιάνης λογίου καὶ χρονογράφου Νικολάου Μυστακίδου, συντάκτου πίνακος τῶν «**Ἀρχιεπισκόπων Πωγωνιανῆς**» καὶ τιτλοφοροῦντος τὸν Μητροπολίτην Βησσαρίωνα Πωγωνιανῆς καὶ Κορυτσᾶς. (1) Ἀναντίρρητον ἱστορικὴν μαρτυρίαν παρέχει τὸ ἐπιτροπικὸν τοῦτο ἔγγραφον ὅτι ὄντως ὁ Χατζῆ Μιχάλης κατάγεται ἐκ Δελβινακίου ἐκ τῆς φράσεως τῆς τελευταίας του παραγράφου ἐχούσης οὕτω : «**μεμαρτυρημένον δὲ παρὰ τῶν ἐγκριτωτέρων ἐγχωρίων αὐτῶν τε (δηλαδὴ τῶν ἐπιτρόπων) καὶ τοῦ μακαρίτου Χατζῆ (Μιχάλη)**». Ἐκ τῆς φράσεως ταύτης ἐρμηνεύεται ὅτι οἱ ὑπογράψαντες τὸ ἐπιτροπικὸν τοῦτο μάρτυρες τυγχάνουν συγχωριανοὶ ἄλλοι μὲν τῶν διορισθέντων ἐπιτρόπων, ἄλλοι δὲ τοῦ «**μακαρίτου Χατζῆ**». Ὁ πρῶτος κατὰ σειρὰν μάρτυς Ἀρχιμανδρίτης Γαβριήλ ὑπογράφεται «**ἀπὸ Μοναστηρίου Δελβινάκι**» ὡς καὶ ὁ τρίτος μάρτυς ὑπογράφεται «**Παπὰ Δημήτριος ἐφημέριος Δελβινάκι**» τρεῖς δὲ ἕτεροι μάρτυρες «**Παπὰ Βαγγέλης**» «**Γιάννιδιμος**» καὶ δυσανάγνωστος, ἀπὸ «**λιμπιβάνη**». Γνωρίζομεν ἐξ ἑτέρας θετικῆς πηγῆς ὅτι ὁ Ἀρχιμανδρίτης Γαβριήλ ἠγουμενεύει τοῦ Μοναστηρίου Λεπένου Δελβινακίου. Εἰς Σουλτανικὸν φερμάνιον ἐκδοθὲν ἀήγοντος τοῦ μηνὸς Ρεμπι-οὐλ-ἔβέλ (σεληνιακοῦ μηνὸς κυμαινόμενου μεταξὺ Ἰανουαρίου καὶ Φεβρουαρίου) τοῦ ἔτους τῆς Ἐγίρας χίλια διακόσια τεσσαράκοντα ὀκτώ, ἤτοι καθ' ἡμᾶς 1832, (ἴσο ἔτη δηλαδὴ μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἐπιτροπικοῦ τούτου καὶ τὴν ὑπογραφήν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Γαβριήλ), καὶ διακανονίζον τὸ ἐν λόγῳ φερμάνιον τὰς μεταξὺ τοῦ τσιφλικίου Ζαροβίνης καὶ κεφαλαιοχωρίου **Δελβινακίου** διαφορὰς, μετὰ τῶν δυστροπούντων νὰ καταβάλλουν τὰ «**βασιλικά δοσίματα**» ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Γαβριήλ. Ἡ σχετικὴ τοῦ φερμανίου περικοπὴ ἔχει ὡς ἐξῆς : «**Καὶ ὅτι εἰς διεξοδικὸν τεφτέρι φέρονται ἐγγεγραμμένοι μὲ ποσὸν 5.000 ἄσπρων διὰ προσόδους δεκάτην δημητριακῶν καὶ δοσίματα ἀμπέλων οἱ ἐκ τῶν συνιδιοκτητῶν τοῦ εἰς τοὺς τόπους τούτους κειμένου τσιφλικίου Ζαροβίνης, Ὁμὲρ βέης, υἱὸς Ἀρσλὰν πασᾶ καὶ Χασὰν υἱὸς Ἀλῆ, καὶ Παπᾶ-Ἐλισαῖος, Παπᾶ-Γαβριήλ καὶ Παπᾶ-Θανάσης τοῦ εἰς τοὺς τόπους**

(1) Ν. Μυστακίδου «Ἀρχιεπίσκοποι Πωγωνιανῆς». Ἡμερολόγιον Ἡπειρωτικὸς Ἀστὴρ, Ἀθῆναι 1904, σελίς 134.

τούτους κειμένον Μοναστηρίου Λεπένου». (1) Τὸ δὲ Μοναστήριον Λεπένου ὡς περιοχή γεωγραφικῶς εἶναι ἐπέκτασις τῆς συνοικίας Δελβινακίου Λεκατιᾶς, ἔνθα εἰσέτι διασώζεται ὁ ἄνευ ἰδιοκτήτου κατερειπωμένος οἶκος τοῦ ἥρωος. Συνεπῶς οἱ μὲν ἐκ Δελβινακίου ἱερωμένοι δύο μάρτυρες τοῦ ἐπιτροπικοῦ ἐγγράφου τυγχάνουν συγχωριανοὶ τοῦ τε Χατζῆ Μιχάλη καὶ τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν ἐπιτρόπων Ἡλία Χρήστου, ἀδελφοῦ τοῦ ἥρωος, οἱ δὲ ἐκ Λιμπιβάνη μάρτυρες συγχωριανοὶ τοῦ ἐτέρου τῶν ἐπιτρόπων Κωνσταντίνου Ἀναστασίου, ὅστις ἂν εἶναι θεῖος τῶν ἀνηλίκων ὀρφανῶν, Δέσπως καὶ Βασιλικῆς, ἐκ μητρός, τότε ἀσφαλῶς ἢ σύζυγος τοῦ ἥρωος κατήγετο ἐκ τῆς κώμης Λιμπιβάνη ἐγγύτατα τῆς Πρεμετῆς κειμένης.

Ἄν ὅθεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης δὲν κατήγετο ἐκ Δελβινακίου ἀλλ' ἐξ Ἀργυροκάστρου, φυσικώτερον ἀλλὰ καὶ ἐπιβεβλημένον ἐκκλησιαστικῶς ἦτο τὸ πληρεξούσιον νὰ συνταχθῆ ἐν Ἀργυροκάστρῳ ἔνθα ἔκπαλαι ἠδρευεν Ἐπισκοπὴ καὶ ὄχι ἐν Πρεμετῇ. Ἄν πάλιν διότι ἢ σύζυγός του, κατὰ Ἐρανιστὴν, κατήγετο ἐκ Δελβινακίου καὶ συνεπῶς ἢ παραλαβὴ τῆς καταλειφθείσης εἰς Δελβινάκι περιουσίας εἰς κτήματα καὶ εἰς χρήματα περιήλθον εἰς τὸν ἥρωα ὡς προικῶα, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔδει νὰ διακανονισθῶσι τὰ νόμιμα ὑπὸ τῆς ἀρμοδίας ἀρχῆς ἐδρευούσης ἐν Πρεμετῇ, διατὶ τότε νὰ μὴ γίνηται οὔτε κἂν ἀπλή μνεῖα ἐν τῷ ἐπιτροπικῷ τούτῳ πληρεξουσίῳ, τὸ ὁποῖον καὶ σταντακτικῶς ἐμφανίζεται ἄρτιον καὶ μὲ διατύπωσιν νομικῆς φρασεολογίας πλήρους περὶ τῆς προελεύσεως τῆς περιουσίας ἐκείνης τοῦ ἥρωος, ἐν περιπτώσει κοὶ προήρχετο αὕτη ὡς προῖξ ἐκ τοῦ γάμου του; Ἄν δὲ ὁ μὲν Χατζῆ Μιχάλης ὡς ἐπιλεγόμενος ὑπὸ τινων «Ἀργυροκαστρίτης», κατήγετο ὄντως ἐξ Ἀργυροκάστρου, ἢ δὲ σύζυγός του ἦτο ἐκ Δελβινακίου, πρὸς τί τότε αἱ εἰς Πρεμετὴν συχναὶ καὶ συνεχεῖς μεταβάσεις τῶν θυγατέρων του; Ἄν δὲ καθ' ἀπλήν καὶ μόνον σύμπτωσιν οἱ γεροντότεροι Δελβινακιῶται ἔτυχε νὰ ἐνθυμοῦντο ὅσα πιστῶς συγκρατοῦν ἐκ προφορικῆς παραδόσεως δεικνύοντες μάλιστα μέχρι σήμερον τὸν ἀδέσποτον ἐκεῖνον χῶρον, ἐφ' οὗ πεπαλαιωμένη ὑψοῦται ἡ κατοικία τοῦ ἥρωος, καὶ ὅσα ἐκεῖνοι ἐνθυμοῦνται νὰ ᾤσι ταῦτα ἀπολύτως σύμφωνα πρὸς ὅσα διετῆρει ἐν τῇ μνήμῃ τῆς ζωῆς ἢ ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας ἐγκαταλείψασα τὸ Δελβινάκι θυγάτηρ τοῦ ἥρωος Δέσπω καὶ μὲ συγκεκριμένα στοιχεῖα λεπτομερῆ, ὡς τὴν ἱστορικὴν συκῆν, ἣτις ὑπάρχει καὶ σήμερον ἐν τῇ αὐλῇ τῆς οἰκίας ταύτης, τοῦτο οὐδέποτε θὰ ἀπετέλει

(1) Πατσέλη Ν. Τὸ Δελβινάκιον τῆς Ἡπείρου. Ἀθῆναι 1948 σελ. 42.

κοινήν τῶν ἐκάστοτε προκρίτων Δελβινακιωτῶν συνείδησιν ὥστε, ὅταν ὁ δισέγγονος τοῦ ἥρωος στρατηγός Χρήστος Ἄ. Χατζημιχάλης, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐπεσκέφθη τὸ Δελβινάκι νὰ τύχη ἐπισήμου τιμητικοῦ ψηφίσματος, ὡς ἀπόγονος ἐνδόξου γόνου Δελβινακίου; Ἄλλὰ καὶ πῶς εἶνε δυνατόν κατὰ στοιχειώδη λογικὴν σκέψιν, ἐπειδὴ σώζεται ἐγκαταλελειμμένη ἀκίνητος περιουσία ἐντὸς τοῦ Δελβινακίου, συγκειμένη ἐκ μιᾶς οἰκίας μεθ' ὄλων τῶν παρακολουθημάτων της, καὶ διότι ἠγνόουν τάχα οἱ κάτοικοι Δελβινακίου τὸν ἰδιοκτήτην της ἀφελῶς καὶ ἐλαφρῶς νὰ ἀποδώσουν ταύτην εἰς τινὰ ἄγνωστον πρὸς αὐτοὺς ἰδιοκτήτην, ὀνόματι Χατζημιχάλην, ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ μὴ τυγχάνη αὕτη ἐστερημένη ἰδιοκτήτου, ἂν πράγματι δὲν ἀνήκεν ἐκείνη εἰς τὸν πρὸς ὃν ἀποδίδεται;

Καὶ ἐν ὑστερογράφῳ: Ἐάντων, ὡς διατείνεται ὁ Ἐραμιστής, ὁ Χατζῆ Μιχάλης κατήγετο ἐξ Ἀργυροκάστρου καὶ ὄχι ἐκ Δελβινακίου, τότε ποῖος λόγος ἀναγκάζει τὴν θυγατέρα τοῦ Δέσπω κατὰ τὰς πρὸς τοὺς ἐγγόνους ἀφηγήσεις της νὰ ἀποκρύπτῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ παραχαράτῃ γεγονότα, ἅτινα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ θὰ ἦσαν ἀσήμαντα, ἀλλὰ συνδεόμενα ταῦτα μὲ τὴν σεπτὴν τοῦ ἥρωος πατρός της ζωὴν, θὰ ἦσαν ἀνευλαβῆ μνημόσυνα θλιβερᾶς θυγατρὸς πρὸς τὴν ἱερὰν μνήμην τοῦ τόσον φρικτῶς πλήν ἐνδόξως θυσιασθέντος πατρός της:

Ἐνταῦθα παραθέτομεν τὸ ἀνέκδοτον ἐπιτροπικὸν πληρεξούσιον ἐγγράφον τὸ διασῶζον τὰς ὡς ἄνω πολυτίμους ἱστορικὰς μαρτυρίας, κτῆμα προγονικὸν ἀνήκον εἰς τὸν δισέγγονον τοῦ ἥρωος Γεώργιον Ἀλεξάνδρου Χατζημιχάλην, πάνυ προφρόνως παραχωρηθὲν εἰς ἡμᾶς καὶ φωτοτυπηθὲν, ἵνα χρησιμεύσῃ στοιχειῶν ἀποδεικτικὸν τῆς καταγωγῆς τοῦ ἱστορουμένου ἡμῶν εὐκλεοῦς ἥρωος.

Ἄριθ. 5180

Εἰς τὸν Ἄρ. 440η

Κορύτζας καὶ Πρεμετῆς Βησ(σ)αρίων Ἐπιβεβαιοῖ.

Ἐνώπιον τῆς ἡμῶν ταπεινότητος ἐλθοῦσαι αἱ δύο ἀδελφαὶ **δεσποίνα** καὶ **βασιλικὴ** θυγατέρες τοῦ Μακαρίτου Χατζῆ Μιχάλη εἰς τὴν τῶν Ἑλλήνων ἐκδούλευσιν τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντος, ἀνήγγειλον ἡμῖν περὶ τοῦ θανάτου τῶν πρὸ δύο ἡδὴ χρόνων ἐκκλησιαστικῶς αὐταῖς διορισθέντων εἰς τὴν καταλη(ει)φθεῖσαν περιουσίαν τοῦ πατρὸς αὐτῶν καὶ δὴ καλῶς τὸ πρᾶγμα σκεψαμένας ἀντ' ἐκείνων τῶν δύο ἀποκαθιστῶσιν ἡδὴ καὶ διορίζουσιν ἐκκλησιαστικῶς δευτέρους ἐπιτρόπους καὶ κυρίους καθολικῆς μετὰ

πάσης πληρεξουσιότητος τοὺς δύο θείους των κυρίους Ἑλλίαν χρήστου καὶ κωνσταντῖνον ἀναστασίου ἄνδρας τιμίους καὶ τοὺς πλέον οἰκειοτέρους των, μεθ' ὧν συνεκπορεύεται καὶ ἡ μεγαλειτέρα ἀδελφὴ δεσποίνα, ἵνα ἀπελθόντες δυνάμει τοῦ παρόντος ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτροπικοῦ περιλάβωσιν ἅπασαν τὴν ἐγκαταλι(ει)φθεῖσαν περιουσίαν τοῦ Μακαρίτου Χατζή Μιχάλη χρήματα καὶ κτήματα μετὰ σημειώσεως ἀκριβοῦς καὶ καθαρᾶς ἀποδείξεως τῆς ἣν παρέλαβον ποσότητος τῆς περιουσίας τοῦ Μακαρίτου, ἐπανακάμπτοντές τε πρὸς ἡμᾶς ἐνταῦθα ἀποδώσι καθαρὸν λογαριασμὸν τῶν ὅσα παρέλαβον καὶ οὕτω λάβωσιν ἑκατέρω τῶν ἀδελφῶν τὸ ἐπιβάλλον ἑκάστη μέρος ἐκ τῆς πατρικῆς αὐτῶν περιουσίας, καὶ μηδεμίαν μηδὲ ἀδικηθῆ, μηδέ γένηται κλοπὴ τις ἢ σφετερισμὸς ἰδιαίτερος· τούτου γοῦν χάριν δεδώκαμεν αὐταῖς τὸ παρὸν ἡμέτερον ἐκκλησιαστικὸν ἐπιτροπικὸν ἐπικεκυρωμένον μὲν παρὰ τῆς ἡμῶν ταπεινότητος, μεμαρτυρημένον δὲ παρὰ τῶν ἐγκριτωτέρων ἐγγχωρίων αὐτῶν τε καὶ τοῦ μακαρίτου χατζή, ἔχον τὸ κῦρος καὶ τὴν ἰσχὺν ἀμειάτρεπτον ἐν παντὶ κατὰ καὶ κριτηρίῳ δικαιοσύνης εἰς ἔνδειξιν.—

τῇ α' Μαΐου, α, ω λ (1830) προεμετῆ

Ἀρχιμανδρίτης Γαβριὴλ ἀπὸ Γ. λόντος βεβαιῶν τὴν ἀλήθειαν τῶν Μοναστηρίου Δελβίνακι.— φαινομένων ὑπογραφῶν.
Παπὰ βαγγέλης ἐφημέριος διὰ τὸν χρήστου κωνσταντῖνου ἐπιβεβαιῶ τὴν ἀλήθειαν τοῦ παρόντος ἐπιτροπικοῦ μὴ εἰδότα γράφειν, ὑπογράφεται εἰς Δελβίνακι. δι' ἐμοῦ Κωνσταντῖνος Σαριγιάν(ν)ης.
Γιαννίδιμος λιμπιβάνη (δυσανάγνωστος).
(δυσανάγνωστος).

*Αριθμ. 2566

*Ἐπικυροῦται ἡ Γνησιότης τῶν ὀπισθεν ἐννέα ὑπογραφῶν κατὰ προσωπικὴν ὁμολογίαν τοῦ κ. Γ. λόντου καὶ χρήστου κωνσταντῖνου.

*Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 13 : ν Ἰουνίου 1830

(Τ.Σ.) Οἱ δημογέροντες Ναυπλίας. Λαβὶδ Οἰκονομίδης ἐλήφθη μὲ τὴν ὑπ' ἀρ. 1713 : καταχωρηθεῖσαν ἀπάντησιν τῆς Ἀστυνομ. σπειζῶν τῇ 8 : Μαΐου 1831 : ἐν Ἀργεῖ ὁ ὑπογραμμ. τοῦ Πρωτ. ἄργους
χρη : Σ : Ἀντωνόπουλος

ἀρ. 6077 Γ. ελ.
γραμμ. 28 λ. 14

Διὰ τὸ ἀκριβὲς τῆς ἀντιγραφῆς

*Ἐν Ναυπλ. τῇ 15 : φεβρ. 1832

ὁ Γραμμ. πρωτκλ. Ἀργους & λπ.

(Τ.Σ.) Π. Α. Κυπαρίσσης

Ἐλήφθη μὲ τὴν ὑπ' ἀρ. 3705 Ἀπολογία τοῦ Ἡλία Χρήστου.

Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 16—φεβρ. 1832

ὁ Γρ. τοῦ Πρ. Ἀργους κιλ.

Π. Α. Κυπαρίσσης

πληρ. Δικαστ. τελ. χρ. 1. 7/00 Προσετέθη τὸ νόμιμον χαριόσημον

(Τ.Σ.) Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 4 : Ἰανουαρίου 1837

(Διαγραφὴ ὑπαρχούσης σημειώσεως σβεσθείσης ὑπὸ μέλανος διαφόρου χρώματος πρὸς τὸ τοῦ ἄλλου κειμένου).

ὁ Ταμίας Ἀργολίδος

Ἐπογραφή δυσανάγνωστος.

Ὡς ἐκ περισσοῦ παραθέτομεν καὶ μεταγενεστέρας μαρτυρίας ἀποδεικτικὰς τῆς καταγωγῆς τοῦ ἥρωος ἐκ Δελβινακίου.

Ὁ πρεσβύτερος ἔγγονος τῆς θυγατρὸς τοῦ ἥρωος Χατζημιχάλη Δέσπως, Στρατηγὸς Χρῆστος Ἀλεξάνδρου Χατζημιχάλης, διατελὼν ἐν ἔτει 1918 Διοικητὴς τῆς 8ης Ἡπειρωτικῆς Μεραρχίας ἐν Ἰωαννίνοις κατὰ Μάϊον τοῦ ἰδίου ἔτους μετέβη εἰς Δελβινάκι καὶ ἐπεσκέφθη τὸν προγονικὸν ἐκεῖνον οἶκον τὸν λικνίσαντα τὸν λεοντόθυμον ἥρωα, ὃν οἶκον εὔρε κατερειπωμένον, καὶ παρὰ τὰ ἐρείπια τὴν ἱστορικὴν συκὴν, τὴν ὅποιαν καὶ ὁ πανδαμάτωρ χρόνος ἐσεβάσθη εἰς ἐπαλήθευσιν τῶν πιστῶν ἀφηγήσεων τῆς μάμης αὐτοῦ. Τὸν δισέγγονον τοῦτοῦ τοῦ ἥρωος Χρήστον Χατζημιχάλην ἡ Κοινότης Δελβινακίου ἐτίμησε τότε κατὰ τὸ προσήκον, ἐπιφυλάξασα αὐτῷ λαμπρὰν καὶ ἐνθουσιώδη ὑποδοχὴν. Ἀνεκήρυξε δὲ τοῦτον ἐπίτιμον πολίτην Δελβινακίου διὰ τοῦ ἀκολουθούτου αὐτῆς ψηφίσματος.

ΠΡΑΞΙΣ 15 ΕΤΟΣ 1918

ΤΟ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΔΕΛΒΙΝΑΚΙΟΥ (1)

Συγκληθὼν ἐκ τοῦ Προέδρου αὐτοῦ κ. Κωνσταντίνου Κάμτσιου καὶ τῶν κατωθι μελῶν του, συνελθὼν εἰς συνεδρίαν ἐν τῷ καταστήματι τῆς Κοινότητος, σήμερον τὴν 4ην Μαΐου ἡμέραν Κυριακὴν καὶ ὥραν 10 πμ. καὶ ἀκοῦσαν τοῦ κ. προέδρου αὐτοῦ εἰσηγησαμένου, ὅτι ἡ Κοινότης ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν γὰ ἀναγράψῃ ἐν τοῖς σχετικοῖς βιβλίοις ὡς ἐπίτιμον μέλος τὸν ἐκ τῆς Κοινότητος ταύτης καταγόμενον καὶ ἐπίλεκτον συμπολίτην Αὐτῆς κ. κ.

ΧΡΗΣΤΟΝ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΝ ΣΥΝΤΡΥΧΗΝ

καὶ Διοικητὴν τῆς Ἡπειρωτικῆς IX Μεραρχίας τόσον διὰ τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ ἐκ Δελβινακίου, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐπίζηλον θέσιν ἣν κατέχει ἐν τε τῷ στρατεύματι καὶ τῇ κοινωνίᾳ καὶ δὴ κατὰ τὰς

(1) Κώδιξ Πρακτικῶν Κοινότητος Δελβινακίου ἔτους 1918.

Handwritten text in Greek script, likely a letter or document, with some faint markings and a circular stamp.

Handwritten text in Greek script, including a circular stamp and a signature.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ανέκδοτον χειρόγραφον Ἐπιτροπικοῦ τῶν ἀνηλίκων θυγοτέρων τοῦ ἥρωος Χατζημιχάλη
ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Γεωργίου Ἀλεξάνδρου Χατζημιχάλη υἱοεγγόνου τοῦ ἥρωος.

παρούσας κρίσιμους περιστάσεις, καθ' ἃς προωρίσθη νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς συμπολίτας καὶ συμπατριώτας Του εἰς τὸν εὐγενῆ ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας

Συσκευπώμενον

ἀποφαίνεται παμπηφεῖ: **Ψηφίζει** νὰ ἐγγραφῆ τὸ ὄνομα τοῦ εἰρημένου **Χρήστου Χατζημιχάλη** εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐπιτίμων μελῶν Αὐτῆς, ἀναρτωμένης τῆς εἰκόνας Αὐτοῦ ἐν τῷ Γραφείῳ τῆς Κοινότητος καὶ ἀνατίθῃ τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν εἰς τὸν κ. πρόεδρον.

Ὁ Πρόεδρος

Κώστας Κάμτσιος

(Τ. Σ.)

Τὰ Μέλη

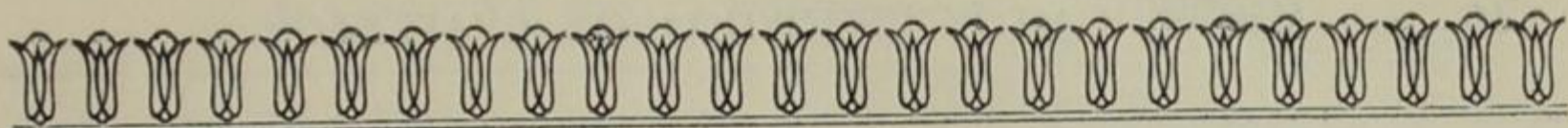
Σταῦρος Γ. Δράλιος

Ἰωάννης Γ. Γκιώκας

Σταῦρος Ι. Τσιοκώνας

Ἐπίσης οἱ τρισέγγονοι τοῦ ἥρωος ἀδελφοὶ Παπαχελαῖ ἐξ Ἀθηνῶν μεταβάντες εἰς Ἡπειρον, περιηγήσεως ἕνεκεν, κατὰ τὸ ἔτος 1938 ἐπεσκέφθησαν ἐν Ἰωαννίνοις τὸν ἀδάμαστον ἀγωνιστὴν καὶ φλογερὸν πατριώτην, τὸν διαπρεπῆ καὶ μεγαλεπήβολον Ἱεράρχην Μητροπολίτην Ἰωαννίνων **Σπυρίδωνα Βλάχον**, τὰ νῦν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν, τὸν μοναδικὸν καὶ μέγαν τῆς Ἡπείρου ἀναμορφωτὴν. Ἡ ὄντως ἐκλεκτὴ καὶ σπανία αὕτη ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἐθνικὴ φυσιογνωμία «ὁ Σπυρίδων» ὅπως ἀποκαλεῖται ὑπὸ σύμπαντος τοῦ Ἡπειρωτικοῦ κόσμου, τῆς εὐάνδρου ταύτης χώρας ἢ ψυχῆ, ἢ πνοῆ καὶ ἢ δύναμις, ἐφιλοξένησε τοὺς ἐπισκέπτας ἐξαιρετικῶς. Καὶ χωρὶς οὗτοι νὰ ἀναφέρωσιν εἰς τὸν Σπυρίδωνα σχετικόν τι περὶ Δελβινακίου ἐπὶ τῷ ἀκούσματι καὶ μόνον ὅτι ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ὅλως αὐθορμήτως τοὺς ὠδήγησεν ἕως ἐκεῖ. Καὶ ὅταν ἀπὸ Ἰωαννίνων μετὰ διαδρομὴν δίωρον δι' αὐτοκινήτου ἀφίχθησαν εἰς **Δελβινάκι** ἐτράπησαν δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ διὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ ἐπὶ τὴν ἀνωφέρειαν ἐκείνην, ἐφ' ἧς δεσπόζει κατερειπωμένη ἢ κατοικία τοῦ προγόνου των ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη, καὶ μετὰ κατανύξεως καὶ εὐλαβείας προσεκύνησαν τὸν σεπτὸν ἐκεῖνον χῶρον, ὅπου εἶδε τὸ πρῶτον τὸ φῶς ὁ κλεῖσας τὴν γενεάν των ἀτρόμητος ἐκεῖνος πολέμαρχος.

Καὶ ἐν συμπεράσματι, ἡ παράθεσις τόσων περιστατικῶν καὶ ἡ ἔκθεσις τόσων γεγονότων, πολυτρόπως ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν βάσανον τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς ἀξιοπιστίας διϋλισθέντων, ἀποτελοῦν πλέον σαφῆ, ἀπτὴν καὶ ἀνάγλυφον τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία δημιουργεῖ ἱστορικὴν πίστιν καὶ ἀδειάσειστον πεποίθησιν, ὅτι ὁ Χατζῆ Μιχάλης δὲν κατάγεται ἐξ Ἀργυροκάστρου, ἀλλ' ἐκ **Δελβινακίου**.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΣΠΟΥΔΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΗΡΩΟΣ ΑΓΩΝΙΣΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ

Κατάρτισις στοιχειώδης τοῦ ἥρωος εἰς τὰ Ἐκπαιδευτήρια τῆς ἰδιαιτέρας τοῦ πατρίδος. — Ἀπρόσκοπτος λειτουργία τῶν Ἐκπαιδευτηρίων Δελβινακίου κατὰ τὴν μαθήτευσιν τοῦ ἥρωος. — Ἐπίδρασις πνευματικοῦ καὶ ἡρωϊκοῦ περιβάλλοντος εἰς τὸν ἥρωα. — Συμπλήρωσις ἀνωτέρων σπουδῶν τοῦ ἥρωος ἐν Ἰταλίᾳ. — Μαρτυρίαι περὶ ἀνωτέρων τοῦ ἥρωος σπουδῶν. — Ἀπόκτησις γενικῶν γνώσεων καὶ εἰδικῶν στρατιωτικῶν. — Εὐδόκιμος ἐπίδοσις τοῦ ἥρωος εἰς ἐπικερδεῖς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις.

Τὰ ἐγκύκλια μαθήματα παρέλαβεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἀπὸ τῆς Σχολῆς τῆς γενετέρας του, τὸ Δελβινάκι, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ὄχι μόνον δὲν ὑστέρει εἰς πνευματικὴν δρασίαν καὶ κίνησιν, ὡς συνέβαινε ἀλλαχοῦ, ἀλλ' ἀντιθέτως τόσο ἐφημίζετο ὡς ἐστὶα φωτοφόρος, ὥστε μετὰ τὸν τηλαυγῆ πνευματικὸν φάρον τῶν Ἰωαννίνων, τὸ Δελβινάκι ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς Πωγωνιανῆς νὰ ἀποτελῆ πυρῆνα περίφημον καὶ ρεῖθρον παιδείας ἀστείρευτον, πρὸς τὸ ὁποῖον, κατὰ Λαμπρίδην, «προσέτρεχον ὡς ἔλαφοι διψῶσαι καὶ ἐκ Σωπικῆς καὶ ἐκ Σέλτσης καὶ Δυντζουρίας καὶ Βερατίου ἱκανοὶ μαθηταί.» (1)

Ἡ παλαιὰ Πωγωνιανή, ὅπως ἐλέγετο τότε ἢ ἀπὸ Δελβινακίου μέχρι Πολυτσάνης πρὸς δυσμὰς καὶ νοτιοδυτικῶς τοῦ Δελβινακίου μέχρι καὶ πέραν τῆς Δροβιάνης ἐπικράτεια, εἶχε δύο πνευματικὰ κέντρα ἐκπέμποντα εὐεργετικὰς ἀκτῖνας, διαλυούσας τὸ ἐπικαθήμενον πυκνὸν ἐκ τῆς δουλείας ἐκπαιδευτικὸν σκότος. Τὰς Σχολὰς τοῦ Δελβινακίου κοί τῆς Δροβιάνης. Αἱ ὑπὸ μυρίου κό-

(1) Λαμπρίδου Ἰ. Πωγωνιακὰ σελίς 46.

πους καὶ μόχθους καὶ ὑπὸ παντοίους κινδύνους καὶ φόβους λειτουργοῦσαι δύο αὐταὶ σχολαὶ κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν ἐποχὴν ἤκμαζον τόσον, ὥστε νὰ ὑπολογίζηται σοβαρῶς ἡ πνευματικὴ αὐτῶν ἐργασία καὶ πέραν τῶν ἡπειρωτικῶν πλαισίων, καὶ νὰ τυγχάνη τῆς δεούσης προσοχῆς καὶ ἐκτιμήσεως ἀπὸ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει λογάδας τοῦ Γένους.

Ἐπίσημος ἔκθεσις τοῦ ἐν τῇ Βασιλευούσῃ ἐδρεύοντος Ἑπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου τὰ κατωτέρω μαρτυρεῖ: «Ἐξ ὄλων τῶν χωρίων τῆς Ἑπαρχίας Πωγωνίου ἐν προγενεστέροις χρόνοις ἡ Δροβιανὴ καὶ τὸ Δελβινάκι ἐχρησίμευον ὡς πυρολαμπεῖς ἐστὶν διαθερμαίνουσαι τὴν παγετώδη τῆς περιοχῆς ταύτης ἀτμόσφαιραν καὶ φέγγουσαι ὡς λύχνος εἰς τὸ σκότος τῆς ζοφερᾶς ἐκείνης νυκτός καὶ τὰ κυριώτερα τῆς πίστεως ἡμῶν διδάγματα μεταδίδουσαι εἰς τοὺς περιοίκους» (1) Κατὰ τὸν λόγιον Δελβινακιώτην Νικόλαον Πατσέλην, τὸν καὶ δοκιμώτατον συγγραφέα τῆς ἱστορίας Δελβινακίου, «Τὰ σχολεῖα τοῦ Δελβινακίου καὶ τῆς Δροβιανῆς διέσωσαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας τὰ ἐναπολειφθέντα λείψανα τῆς πνευματικῆς μας κληρονομίας, καὶ δὲν ἀφῆκαν νὰ κοπῇ ἡ ἄλυσις τῆς διαδόχῆς τῆς, ἕως οὗ εὐτυχέστεραι περιστάσεις ἤρχισαν νὰ ἀνακαλοῦν τὰς μούσας εἰς τὰς πρώτας τῶν ἐστίας. Ἀπὸ τὰς σχολὰς ἐκεῖνας ἐπροεβλήθη πλειὰς ἀφανῶν ἀποστόλων τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία εἰς τοὺς μετέπειτα ἀγῶνας ἐπροτίμησε τὸν ἑνδοξὸν θάνατον ἀπὸ τῆν ἀπίμωσιν καὶ τὴν σκλαβιά». (2)

Ὁ δὲ πολὺς ἱστορικὸς Παῦλος Καρολίδης ἐπὶ λέξει μνημονεύει ἐν τῇ ἱστορίᾳ του περὶ Ἑλλάδος: «Τὸ Ἀργυρόκαστρον, τὸ Δέλβινον, τὸ Δελβινάκι καὶ ἡ Δροβιανὴ εἶχον κατὰ τὸν ἡ' αἰῶνα ἀκμαζούσας σχολὰς». (Π. Καρολίδου Ἱστορία Ἑλλάδος σελ. 556)

Σχολικῶν κτιρίων αὐτοτελεῖς οἰκοδομαὶ πρὸ τοῦ ἡ' αἰῶνος δὲν διασώζονται ἐν Δελβινακίῳ οὔτε καὶ ὡς ἐρείπια· ὄχι βεβαίως διὰ τὴν ἔλλειψιν πόρων, ἀφοῦ πολλὰ εἰσέρρεον ἔξωθεν καὶ ἀρκετὰ εἰσοδήματα ἐξ ἐπιχορηγήσεων γενναιοδώρων πλουσίων καὶ μεγαλεμπόρων Δελβινακιωτῶν, ἐγκατεστημένων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Βλαχίᾳ, ἐν Ρωσίᾳ, ἐν Βιέννῃ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἐμπορικοῖς κέντροις τῆς Ἀδριατικῆς, ἐνθα βραδύτερον θὰ ἴδωμεν ἐπιδομενον τὸν Χατζῆ Μιχάλην, ἀλλὰ ἀπεφεύγετο ἐπιμελῶς ἡ τῶν κτιρίων οἰκοδόμησις ἐκ τῆς ἀνάγκης, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλλεν ἡ μαύρη δουλεία καὶ αἱ ἀτελεύτητοι περιπέτειαι τῆς Φυλῆς. Καὶ οὕτω καὶ ἐν Δελβινακίῳ, ὡς ἐγένετο πολλαχοῦ, ὁ ἐπιμήκης τοῦ καθεδρικοῦ

(1) Ἐπετηρὶς Ἑπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Κων)πόλεως 1873 Πατσέλη Ν. Τὸ Δελβινάκιον Ἑπείρου. Ἀθῆναι 1948 σελ. 80.

(2) Πατσέλη Ν. Τὸ Δελβινάκιον τῆς Ἑπείρου. Ἀθῆναι 1948 σελ. 80.

ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου νάρθηξ μετετρέπετο εἰς διδασκαλεῖον καὶ ὁ περιφρονημένος καλόγηρος ἀνεδεικνύετο εἰς ἔθναπόστολον καὶ παιδαγωγόν. Ὅτι δὲ εἰς τὰ μεγάλα τότε εὐρωπαϊκὰ κέντρα διέμενον Δελβινακιῶται εὐποροῦντες καὶ ἐνισχύοντες τὴν παιδείαν, τοῦτο ὁμολογεῖται ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Γαζῆ ἐν τῷ προτρεπτικῷ αὐτοῦ λόγῳ πρὸς τοὺς συμπολίτας του Δελβινακιώτας, ἐν τῷ ὁποίῳ μεταξὺ ἄλλων λέγει ὅτι: «ἐλάβετε τόσους ἐπαίνοους καὶ δόξαν, δι' αὐτὸ ὄχι μόνον εἰς τὴν Πόλιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ Βιέννην καὶ ἐγένετο παράδειγμα ὄχι μόνον ἑναρέτου δόξης ἀλλὰ καὶ πόλεις καταισχύνατε καὶ τοὺς ἐπαρακινήσατε νὰ μιμηθοῦν ἓνα, χωρίον· ἔσῃς λέγω Δελβινακιῶτες ἐντράπηκαν πόλεις μεγάλαι καὶ ἑκαμαν ἑλληνικὰ σχολεῖα!» (1)

Κοσμᾶς δὲ ὁ Αἰτωλός, ὁ μέγας ἐκεῖνος ἱεραπόστολος, ἔθναπόστολος καὶ μάρτυς καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἀποστολικὰς του ἀνά τὴν Ἑπειρον περιουσίας ἐπεσκέφθη τὸ Δελβινάκι καὶ ἐκήρυξε τὸν θεῖον λόγον ἐν ὑπαίθρῳ καὶ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Θεομήτορος, διὰ τὸ ἀθρόον τοῦ πλήθους, καὶ ἐκαλοτύχιζε τὸ Δελβινάκι διὰ τὴν τόσῃν πνευματικὴν καὶ ἀνάπτυξιν καὶ ἐμακάριζε τοὺς Δελβινακιώτας, οἵτινες μὲ τοὺς μορφωμένους ἱερεῖς καὶ διδασκάλους «ἐκράτουν ἄσβεστον τὴν ἀκοίμητον τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ φρονήματος λυχνίαν, διαχέουσαν ἐφ' ἅπαν τὸ τμήμα τῆς Πωγωνιανῆς τὰς θερμογόνους ἀκτῖνας τῆς».

Εἶναι δὲ ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας ἐνταῦθα νὰ λεχθῆ ὅτι τὸ Δελβινάκι ἐξεῖχε τῶν ἄλλων περικειμένων κωμοπόλεων εἰς εὐκλειαν, ὄχι διότι ἤρθε μὲν κατὰ καιροὺς καὶ μέχρι τοὺς δώδεκα ἐφημερίους, ἀναλογοῦντας εἰς ἑκάστην συνοικίαν του ἀνά τρεῖς, ἀλλὰ διότι μεταξὺ αὐτῶν πολλοὶ διεκρίνοντο διὰ τὴν λιπαρὰν των μόρφωσιν. Τὴν μετώπην τῆς εἰσόδου τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Θεομήτορος, θεμελιωθέντος τὸν 1β' αἰῶνα καὶ ἀνοικοδομηθέντος ἐκ τῶν ἐρειπίων του τὸν 15' αἰῶνα (1620), κοσμεῖ καρκινικὴ ἀνάγλυφος δίστιχος ἐπιγραφή, ὁ δεύτερος στίχος τῆς ὁποίας σπανίζει, ἵνα μὴ εἴπωμεν ὅτι εἶναι ὁ μοναδικός. Ὁ σπανίζων δεύτερος οὗτος στίχος τῆς παλινδρομικῆς γραφῆς, ὡς μὴ ἀπαντῶμενος εἰς ἐπιγραφὰς ἀλλαχοῦ, ἀσφαλῶς κατὰ τὴν ἀνοικοδομήσιν τοῦ ναοῦ ὑπὸ λογίου καὶ μορφωμένου κληρικοῦ ὑπηγορεύθη εἰς τὸν λαξευτὴν. Ὁ ὑπαγορεύσας δὲ κληρικός ἢ εἴ τις ἄλλος διάγων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15' αἰῶνος ἐν Δελβινακίῳ ἔδει νὰ τυγχάνῃ λόγιος καὶ νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν τὰς καρκινικὰς συνθέσεις

(1) Πατσέλη Ν. Τὸ Δελβινάκιον τῆς Ἑπίρου σελ. 166.

Ἄλεξιου τοῦ Κομνηνοῦ, ὥστε νὰ δύναται εὐχερῶς καὶ ἀπὸ ἀλη-
θευούσης μνήμης νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν λαξεύσαντα πλήρες τὸ
κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς. Ἔχει δὲ ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἢ ἐπιγραφῆς
αὕτη ἐν μεγαλογραμμάτῳ βυζαντινῇ γραφῇ οὕτω :

ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ
ΑΦΕΣΟΣΩΤΗΡΟΠΑΠΟΡΗΤΩΣΟΣΕΦΑ (¹)

Κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν ταύτην ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν
ἐμαθήτευεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἰς τὰ ἐκπαιδευτήρια Δελβινακίου
ὁ ἐξ αὐτῶν παρεχόμενος πνευματικὸς καταρτισμὸς ἦτο βεβοίως
στοιχειώδης. Ἀνάγνωσις ἀπὸ τῶν ἱερῶν βιβλίων τῆς ἐκκλησια-
στικῆς ὑμνολογίας καὶ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ψαλτῆρος τοῦ Προφητάννα-
κτος, γραφὴ ἐπὶ πινακιδίων πεπληρωμένων λεπτῆς ἄμμου, ἐφ' ἧς
ἐχαράσσοντο τὰ πρὸς γραφὴν γυμνάσματα, ὅπως ἀναφέρει τὸ
δημῶδες ᾄσμα, τὸ ἐν τῇ περιοχῇ ἐκείνῃ κατ' ἐξοχὴν ἀδόμενον ἐν
χορῷ : «Ἦμουν μικρὸς στὰ γράμματα, μωρὸ παπᾶ ντελῆ-ποπᾶ,
μικρὸς στὰ πινακίδια, ντελῆ-παπᾶ λεβέντη». Ὡσαύτως στοιχεῖα
γνώσεων ἀριθμητικῆς καὶ πατριδογνωσίας, ἱστορικαὶ γνώσεις
περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐλλημμένοι ἐκ τῶν περικοπῶν
τῆς Ἁγίας Γραφῆς, κατατεταγμένων εἰς τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια,
καὶ ἱστορικαὶ κατ' ἀποσπάσματα γνώσεις περὶ τῆς ἐνδόξου τῶν
Ἑλλήνων φυλῆς ἀπὸ τὴν ἄγγραφον ἱστορίαν τοῦ θρύλου καὶ τῆς
προφορικῆς παραδόσεως, τῆς ὁποίας ὁ ἐκκωφαντικὸς ἀντίλαλος
διὰ τῶν δημῶδων ᾄσμάτων ὑπερτέρει εἰς ἔντασιν τῶν ἀψύχων
συγχρόνων μεγαφῶνων τοῦ μηχανικοῦ πολιτισμοῦ.

Καὶ ὡς εἰκός, εἰς τὰ τοιαῦτα παιδευτήρια, ἐγγραφεῖς καὶ
φοιτήσας ὁ νεαρὸς Χατζῆ Μιχάλης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ συμμοθη-
τεύσαντες, «ἐὰν δὲν ἀπέκτων ἐπιστημονικὰς καὶ θεωρητικὰς γνώσεις,
ἐδιδάσκοντο ὁμως τὴν εὐσέβειαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς
τὴν πατρίδα. Ἐγαλουχοῦντο εἰς τὴν πίστιν καὶ εἶχον πιστὸν φύλακα τὰς
ἱερὰς βίβλους, τὰ δὲ δεινοπαθήματά των ἠλατιοῦντο οὕτω εἰς τὴν θρη-
σκευτικὴν κατάνυξιν μὲ τὴν ὁποίαν προσήρχοντο εἰς τοὺς ναοὺς καὶ τὴν
εὐπείθειαν, σεμνότητα καὶ πραότητα, τῶν ὁποίων μετεῖχον οἱ παι-
δευόμενοι». (²)

Εἰς τοιοῦτον πυκνὸν θρησκευτικὸν καὶ πνευματικὸν περιβάλ-
λον ὁ Χατζημιχάλης μαθητεύων καὶ ἀναπτυσσόμενος, ἀλλὰ καὶ

(¹) Ὁ δεύτερος τῆς ἐπιγραφῆς στίχος συμπληροῖ καὶ ἐπεξηγεῖ τὴν ἔννοι-
αν τοῦ πρώτου, τοῦ παρὰ τοῖς πᾶσι γνωστοῦ. Νὰ συγχωρήσῃ δηλαδὴ τὰς
ἀμαρτίας ὁ Σωτὴρ τοῦ ἐξομολογουμένου τὰ ἀνομήματα κατὰ τὴν νίψιν τοῦ
προσώπου (ὄψις κατ' αἰτιατικὴν πτώσιν ὄψιν καὶ ὄπα) αὐτοῦ, ὡς ἀπορ(ρ)ήτως
ἐδεήθη τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ «ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ».

(²) Πατσέλη Ν. Τὸ Δελβινάκιον τῆς Ἡπείρου σελ. 79.

τούς ήρωϊκούς ἄθλους καὶ τὰ ἀνεκδιήγητα δεινὰ τῶν ἀδουλώτων συγχωριανῶν του ὑπερμάχων κατὰ Ἄλῃ Πασᾶ Δελβινακιωτῶν ἔχων καθημερινῶς πρὸ τῶν ἀνησύχων παιδικῶν ὀμμάτων του, ὡς θέαμα φρίκης καὶ μεγαλείου, ἀπερρόφησεν μέχρις ἐντεριώνης τῆς ψυχῆς του τὴν θρησκευτικὴν καὶ πατριωτικὴν δρόσον διὰ τὴν ἑαρινὴν ἄνθησιν τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας του. Καὶ ἀνδρωθεὶς κατόπιν ἐν εὐσεβείᾳ, φιλομαθείᾳ καὶ φιλοπατρίᾳ, τόσον ἠγάπα τὰ τῆς ἀμωμήτου ἡμῶν πίστεως θεῖα καὶ ἱερά, ὥστε τὰ θεόπνευστα κείμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, νὰ ἔχη ὡς ἀχώριστον σύντροφον ἐν τῇ πόλυσχιδεῖ αὐτοῦ ζωῇ, ὑπενθυμίζων χρόνους παλαιφάτους κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ἰσραηλίτης λαός, παλινοστών εἰς τὴν ἐπηγγειλημένην κληρονομίαν του, περιέφερε τὰς ἀπὸ τοῦ Σινᾶ δύο πλάκας τοῦ θεογράφου Νόμου ἀνά τὴν τεσσαράκονταετὴ αὐτοῦ περιπλάνησιν. Καὶ πρὸς τὴν φιλομάθειαν ἢ ἔμφυτος κλίσις τόσον ἀφθόνως παρέσχε τὰ μεγάλα αὐτῆς πλεονεκτήματα ἐν τῇ προόδῳ τῆς διανοίας τοῦ μαθητοῦ Χατζημιχάλη, ὥστε μετ' οὐ πολὺ τὸν λόγιον διώκων Ἑρμῆν καὶ τὸν κερδῶν θεραπεύων, ἀλματωδῶς νὰ σταδιοδρομήσῃ ἐπ' ἀμφοτέρων. Καὶ ὁ μὲν λόγιος νὰ χρησιμεύσῃ αὐτῷ ὡς συμπαγὲς ἀνάβαθρον ὀκρίβαντος, ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ ὁποίου τὴν πολεμικὴν τέχνην ὁ Χατζημιχάλης κατ' ἐπιστήμην καταμάθων νὰ ὑπουργήσῃ αὐτὴν θριαμβευτικῶς καὶ ἐνδόξως· ὁ δὲ κερδῶν ἀφειδῶς νὰ διατελέσῃ αὐτῷ ὡς πακτωλὸς πολυχεύμων, τοῦ ὁποίου τὸν φυσικὸν ροῦν ἀπὸ τῆς χρυσοφόρου κοίτης του ἀνακόπτων καὶ πρὸ τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος τὴν ὄψοραν μέχρι στειρεύσεως ἐξαντλῶν, νὰ καταντήσῃ ὁ ἀπαραμάλλος Χατζημιχάλης εἰς τοσοῦτον τραγικὸν μεγαλεῖον ὥστε πεσὼν ἐκεῖνος ἡρωϊκῶς ἐκεῖ ἐνθα ἐπίστευεν ὅτι ἐξοφλῇ κατὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ πανυπερτάτου πρὸς τὴν πατρίδα χρέους, νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν ἄσπλαγχνον ὀρφανείαν τῶν δύο θυγατέρων τὴν ἔνδειαν, ἣν ὑπερηφάνως περιέφερον ὡς δίσκον ἐπαιτείας ἀπὸ Δελβινακίου εἰς Πρεμετὴν, καὶ ἀπὸ Πρεμετῆς μέχρι Ναυπλίου, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπιβλητικὸν μνημόσυνον πρὸς τὴν ἀγνοηθεῖσαν ἀθάνατον τοῦ ἥρωος μνήμην. Ἄλλὰ καὶ πρὸς τὴν πατρίδα ὑπὸ τοῦ οἴστρου τῆς φιλοπατρίας ἐλαυνόμενος τοσοῦτον φλογερὸν ἀνέπτυξεν ἔρωτα, ὥστε νὰ θεωρῇ τὴν προσφορὰν τῆς ζωῆς του, ὡς ὑπερφυῶς ταύτην προσέφερεν, ὡς θυσίαν μηδαμινὴν καὶ ἀσήμαντον χάριν τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας.

Ἐκτός τῶν σπουδαίων τούτων ἐφοδίων, τῶν ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος προελθόντων ὡς στοιχείων σταθερῶν πρὸς περαιτέρω εὐδοκίμησιν, καὶ ἀπὸ τὴν τύχην τῆς κοινῆς πατρίδος

ἔξ ἐπικαίρων ἠρωϊκῶν γεγονότων πανελληνίου ὕφης πολλά ἐνεκολπώθη ὁ Χατζημιχάλης τὰ ἐθνικῶς ἀγαθὰ, ἀρίστην τὴν ὠφέλειαν αὐτῷ παρασχόντα. Ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ μαθητὴς Χατζημιχάλης διήνυε τὰ πρῶτα τῆς μαθήσεως ἔτη, ἦτο ἐποχὴ θριάμβου τοῦ ἀρματωλισμοῦ. Τὸ τρομερὸν φόβητρον ὄχι μόνον τῶν ἀπὸ Ἀσίας τυράννων ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπὸ τῆς γείτονος ληστρικῶν ὀρδῶν τῆς Τουρκαλβανικῆς συμμορίας τῶν προδρόμων ἐκείνων τοῦ αἰμοβόρου Ἀλῆ Πασᾶ τοῦ Τεπελενλῆ, τοῦ προαγωγοῦ καὶ δράστου τῆς ἀρπαγῆς, τῆς λεηλασίας καὶ τοῦ ἐγκλήματος, ἦτο ὁ ἀρματωλισμὸς δρῶν διαχύτως τότε ἐν Ἡπειρῷ, Θεσσαλίᾳ, Δυτικῇ καὶ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι μὲ τοὺς διαβοήτους ὀπλαρχηγούς Μητρομάραν, Τριμπούκην, Μηλιώνην, Μπουκουβόλον, Νικοτσάραν, Μπλαχάβαν (πατέρα τοῦ Εὐθυμίου), Ἀνδροῦτσον (πατέρα τοῦ Ὀδυσσέως), Ζίνδρον καὶ ἄλλους, ὧν τὰ ὀνόματα εἶναι ἀφθονώτερα τῶν φυλλωμάτων τῶν παρθένων δασῶν τῆς ὑπαίθρου Ἑλλάδος, κατὰ τὸ δημῶδες ᾄσμα «κάθε βρυσούλα καὶ κλαρί, κάθε κλαρί καὶ κλέφτης». Τὰ τολμηρὰ καὶ ἀναρίθμητα τούτων κατορθώματα ράγδην διαδιδόμενα καὶ ὡς μελανὰ νέφη ἐπικαθήμενα ὑπὲρ τὸν Ἑλληνικὸν ὀρίζοντα, ὡς προγνωστικὰ τῆς ἐπικειμένης κατὰ τῶν τυράννων ὀρμητικῆς θυέλλης, ἔπλαττον ταῦτα ζωηρὰς μορφὰς καὶ τύπους τελείους ἀσυγκρατήτου πόθου καὶ ἐθνικοῦ μένους εἰς τὴν ἀπαλὴν παιδικὴν ψυχὴν τοῦ Χατζημιχάλη, τοὺς ὁποίους ἐπέπρωτο ἀνδρούμενος αὐτὸς νὰ πληρώσῃ μὲ περιεχόμενον ἀνδρείας καὶ πατριωτισμοῦ μέχρις ὀλοκαυτώσεως.

Τὰ πολυάριθμα καὶ ἐξαισία κατορθώματα τῶν ἀρματωλῶν, τὰ ὁποῖα ἤκουε νὰ συγκανοναρχῶνται μετὰ τῶν θείων πρὸς τὸν Πλάστην ὕμνων παρὰ τὸν νάρθηκα, καὶ νὰ ἀναμιγνύωνται μετὰ τῶν θρήνων, ὡς πένθιμα μοιρολόγια τῆς παρατεινομένης σκλαβιάς, ἦσαν αἱ πανεπιστημιακαὶ τοῦ πατριωτισμοῦ σπουδαί, αἱ θετικαὶ τῆς φιλοπατρίας ἐπιστήμαι καὶ τὰ ἀνώτερα τῆς φιλολογίας τοῦ ἐθνισμοῦ δοκίμια μὲ νέα ὀμηρικὰ ἔπη ἐνθουσιάζοντα τὸν νεαρὸν Χατζημιχάλην καὶ παρορμῶντα αὐτὸν εἰς ὀραματισμοὺς θριάμβων καὶ τροπαίων, διὰ τὴν βραδύτερον πραγματοποιήσιν τῶν ὁποίων ἐλάμβανε τώρα, παῖς ἔτι ὢν, ἀπὸ τῶν δημῶδων ᾄσμάτων τὴν θεωρητικὴν προπόνησιν. Καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ὅπου ὀριζωθεὶς εὐγενῆς πόθος ἐν τῇ παιδικῇ του ψυχῇ εἶχε κατανικήσει τῆς φιλοζωΐας τὸ αἴσθημα, ἀπὸ τότε καὶ εἶχεν ἐθελουσίως ἐπιστρατευθῆ ἑναγκαλισθεὶς τὸν πόνον τῆς δούλης πατρίδος, ὡς τοῦ μετέπειτα βίου του τὸ βίωμα, καὶ ἐναγωνίως ἀνέμενε τὴν εὐλογημένην ἐκείνην ὥραν πού:

«Θάπαιρνε τὸ τουφέκι του, θάζωνε τὸ σπαθί του
 νάβγαινε δίπλα στὰ βουνά, νά πάη νά βρῆ τοὺς κλέφτες,
 τὸν Μπουκουβάλα, τὸν Σταθαῖ, τὸν Ζίντρο, τὸν Μπασδέκη,
 νά πολεμήσῃ τὴν Τουρκιά καὶ τοὺς Ἄρβανιτάδες,
 νά σύρῃ τὸ γυμνὸ σπαθί, τὸ κοφτερὸ χαντζάρι
 νά σφάξῃ ἀγάδες δώδεκα καὶ δυὸ Μπουλουκμπασῆδες.» (1)

Αἱ ἀπαρχαὶ τῶν ὠμοτήτων τοῦ υἱοῦ τῆς διαβοήτου Χάμκως καὶ τοῦ ληστοσυμμορίτου Βελῆ, Ἄλῆ Πασᾶ τοῦ Τεπελενλῆ, κατὰ τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς Ἡπείρου εὐρίσκουν τὸν Χατζῆ Μιχάλην εἰς ψυχικὴν κατάστασιν ὀξυτάτης ὑπερδιεγέρσεως φοιτῶντα εἰς τὸν νάρθηκα καὶ καὶ λαμβάνοντα ὡς ἱερὰν καὶ ἔθνικὴν κατήχησιν τὴν στοιχειώδη παιδείαν. Αἱ ὠμότητες τότε ἐνετείνοντο. Αἱ ἐκστρατεῖαι κατὰ τοῦ θρυλικοῦ Σουλίου ἐπανελαμβάνοντο. Αἱ τρομοκρατεῖαι πρὸς πάντα ἀνθιστάμενον ἐπεξετείνοντο. Αἱ συλλήψεις, αἱ φυλακίσεις, οἱ ἀπαγχονισμοὶ καὶ αἱ μαρτυρικαὶ θανάτωσεις τῶν συμπολιτῶν τοῦ Δελβινακιωτῶν, τὴν πεφημισμένην γενέτειραν τῶν ὁποίων τὸ τερατῶδες τῆς Χάμκως γέννημα ἐπεχείρει νὰ ὑποδουλώσῃ, μετέστρεφον τὸ παιδικὸν μένος τοῦ Χατζῆ Μιχάλη εἰς ἱερὰν ἐκδίκησιν. Παρακολουθεῖ ὁ μικρὸς Μιχαὴλ ἐκ τοῦ συστάδην καὶ ζῆ τὰς φρικώδεις τῆς τυραννίδος ἡμέρας, τὰς ὁποίας χαράσσει βαθέως εἰς τὸ ἡμερολόγιον τῆς μνήμης του μετὰ τὰ διαδοχικὰ ἐγκλήματα καὶ τὰ κακουργήματα τοῦ εἰδεχθοῦς ἐκεῖνου τυράννου, ὧν πεῖραν ἔλαβον οἱ ἐπιφανέστεροι Δελβινακιῶται. Ἐφιαλτικῶς παρήλαυε πρὸ αὐτοῦ ὡς φευγαλέα σκιά τὸ ὄραμα τῆς ἀλύσεως τῶν ἔθνομαρτύρων συγχωριανῶν του ἐν χορῶ ὀδηγουμένων πρὸς τὸ μαρτύριον καὶ τὸν θάνατον. Ὁ παπᾶ Ἐξαρχος Κωστᾶκος, ὁ Νίκο-Σουρβάλης, ὁ Γιάννη-Κῆτζος, ὁ Γιάννη-Ζηντζήρης, ὁ Μήτση-Πάτζης, συλλαμβάνονται, φυλακίζονται καὶ ἀποθνήσκουν εἰς τὰ σκοτεινὰ «μπουντρούμια» τοῦ Πασᾶ, ἄλλοι δηλητηριαζόμενοι καὶ ἄλλοι ἐκτελούμενοι ἐν στόματι μαχαίρας. Ὁ Γιάννη-Νταῆς ἀπαγχονίζεται, καὶ ὁ πρωτόπαπας Δελβινακίου Παπᾶ Γιάννη-Ντάλες δέχεται τὴν τύχην τοῦ Εὐθυμίου Βλαχάβα· καταδικάζεται καὶ αὐτὸς εἰς τὸν διὰ βασανισμῶν θάνατον, ὃν παρακολουθεῖ αὐτοπροσώπως ὁ Ἄλῆς. Ἡ παράδοσις δὲ διέσωσεν ὅτι, βλέπων ὁ Ἄλῆς τὸν ἔθνομάρτυρα τοῦτον πρεσβύτην ἀντέχοντα καρτερικῶς εἰς τὰ βασανιστήρια καὶ μὴ ἐκπνέοντα, ἤκούσθη λέγων πρὸς τὸν παριστάμενον Θανάσην Βάγιαν: «Ὁρὲ Θανάση, πολὺ βαθεῖα ἔχει τὴν ψυχὴ αὐτὸς ὁ κερατόπαπας!».

(1) Ἄραβαντινοῦ Π. Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου Ἀθῆναι 1856 τόμος α' σελίς 259.

Παρ' ὅλα δὲ ταῦτα τὰ δεινὰ καὶ τοὺς ἀκαταβλήτους ἀγῶνας τῆς γενετείρας τοῦ Χατζημιχάλη, τὸ Δελβινάκι, ἡ ἀκρόπολις τῆς ἐλευθερίας τῆς Παλαιοπωγωνιανῆς παραμένει ἀνυπότακτον. Τὰ πρὸς ὑποταγὴν αὐτοῦ πεμπόμενα ἄλβανικὰ ἀποσπάσματα ἀποκρούονται ἔρρωμένως. Ἦγε δὲ ὁ Χατζημιχάλης τὸ 13ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὅτε παρὰ τὴν ἀπόκρημνον χαράδραν τῆς ὀχυρᾶς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου συνήφθη μάχη φονικωτάτη μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ ἐπιδραμόντων κατὰ τοῦ Δελβινακίου Τσάμηδων μισθοφόρων του, συμμαχοῦντος μετὰ τῶν ὑπερμάχων Δελβινακίου καὶ τοῦ ἀσπόνδου πολεμίου τοῦ Ἄλῃ Κουρτ Πασᾶ. Κατὰ τὴν πεισματώδη ἐκείνην μάχην τοῦ 1788, ἐπλήρωσαν τὴν χαράδραν τῆς Μονῆς ἑβδομήκοντα σώματα νεκρῶν Τουρκαλβανῶν, τὸν θάνατον τῶν ὁποίων μνημονεύει ἄχρι τῆς σήμερον τὸ εἰς Κωλόνιαν ἄλβανιστὶ ἀδόμενον μοιρολόγι «**Ντελβινάκι τὲ νιὴ γκρόπε, ἄνι σστάτε διέτε κόκε**», ἥτοι: **Τὸ Δελβινάκι εἰς μίαν κοιλιάδα ἔφαγεν ἑβδομήκοντα κεφαλὰς.** Καὶ τὰ ἀδρὰ ταῦτα πειράματα τῆς παραδειγματικῆς αὐτοθυσίας, ἐμπνέοντα τὴν εὐτολμίαν καὶ τὸ θάρρος, ἐχαλύβδωνον τὴν ψυχὴν τοῦ νεαροῦ Χατζημιχάλη, τὴν ὁποίαν ἐξωτερίκευσεν ἐν ἔργοις καὶ πράξεσιν ἄκαμπτον καὶ ἀδάμαστον εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς μετέπειτα πολεμικῆς του μεγαουργίας.

Περατώσας κατὰ τὸ ἐνὸν τὰ τῆς στοιχειώδους μαθήσεως ὁ Χατζημιχάλης ἐν Δελβινακίῳ τρέπεται πρὸς ἀποδημίαν διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν σπουδῶν, προκοθορίσας ὡς τόπον τὴν Ἑσπερίαν, ὅπου ἐθεραπεύοντο ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Γένους τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ὑπὸ πνοὴν ἐλευθέραν. Προετίμησε δὲ ὁ Χατζημιχάλης τὴν τακτικὴν ταύτην, ἣν καὶ ἠκολούθησεν, ὡς τὴν ἀρίστην ὁδὸν ἄγουσαν ἀσφαλῶς εἰς τὴν πλήρη ἐπιτυχίαν τοῦ ποθουμένου σκοποῦ, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἑαυτὸν ἐξ ὀλοκλήρου ὑπέταξεν, ἀντὶ νὰ δράξῃ καὶ ἐκεῖνος τὸ τουφέκι καὶ νὰ δεχθῇ τὸν νηπιοβαπτισμόν τοῦ ἀγωνιστοῦ, διότι εἶχον φθάσει μέχρις ἐκεῖ τὰ ἐθνικὰ εὐαγγέλια τοῦ μεγάλου Κοραῆ, πρεσβεύοντος ὅτι τὸ ὑπόδουλον ἔθνος εἶχεν ἀνάγκην μεγάλης μορφώσεως διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπελευθέρωσίν του. Καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ νεαρὸς Χατζημιχάλης, φιλοδοξῶν νὰ ἀναδειχθῇ μέγας πατριώτης καὶ μέγας ἀγωνιστής, ἐπόθει νὰ διέλθῃ ὅλα τὰ στάδια ἐξ ὧν σύγκειται τὸ ἐθνικὸν μεγαλεῖον. Καὶ θεωρητικὴν μόρφωσιν νὰ ἀποκτήσῃ διὰ νὰ ἀναδειχθῇ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας ἀπόστολος δόκιμος, καὶ εἰδικὴν μόρφωσιν νὰ κατέχῃ διὰ νὰ διατελέσῃ τοῦ πολέμου ὀργανωτής, καὶ οἰκονομικῶς νὰ εὐεκτῇ διὰ νὰ προσφέρῃ ἀντὶ νὰ λαμβάνῃ, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῆς πατρί-

δος, καὶ τέλος νὰ θυσιασθῆ ὑπὲρ αὐτῆς διὰ νὰ εἶναι πρωτεύων τῶν πάντων ἐν πᾶσιν.

Ἐξ ὅλων τῶν πρὸς δυσμὰς τῆς Ἑλλάδος παροικιακῶν συγκεντρώσεων τῶν ἐκπατριζομένων ὁμογενῶν, ἡ Βενετία ἐγένετο ὁ πρωταρχικὸς σταθμὸς τῆς ἀναβιώσεως τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἧς καρπὸς ὑπῆρξεν ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ. Ἡ Βενετία ἐφιλοξένησε τὸ πρῶτον τοὺς καταφεύγοντας εἰς Εὐρώπην λογίους καὶ ἐμπόρους Ἑλληνας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 15 αἰῶνος, καὶ ἡ πόλις αὕτη τῶν Δογῶν εἶχεν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 15 αἰῶνος λειτουργοῦν τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν γυμνάσιον. Ἐκεῖ συνεπάγη ὁ πυρὴν τῆς πρώτης ἑλληνικῆς Κοινότητος, ἡ ὁποία ἐπροόδευσε ταχέως, καὶ ἐν τῇ κοινότητι τῆς Βενετίας Ἀθηναῖοι, Πελοποννήσιοι, Ἡπειρῶται, Μακεδόνες, Θρᾶκες καὶ Κρήτες ἀντεπροσώπευον ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Τὸ δὲ γυμνάσιον τῆς Βενετίας, ἐξελισσόμενον σὺν τῷ προϊόντι χρόνῳ προοδευτικῶς ἀνυψώθη εἰς ἀνώτεραν Σχολὴν περιωπῆς πανεπιστημίου (Φροντιστήριον) καὶ ἐδέχετο ἐντὸς τῶν πυλῶν του μόνον Ἑλληνας τὸ γένος καὶ ὀρθοδόξους τὸ θρήσκευμα σπουδαστάς. Ἐν τῷ Φροντιστηρίῳ τούτῳ ἐδισκᾶσκοντο τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ὑπὸ τῶν διαπρεπεστέρων διδασκάλων τοῦ Γένους. Ἐνταῦθα ἐξεπαιδεύθησαν οἱ ἰδρύσαντες εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, οἷον εἰς Ἰωάννινα, Δημητσάναν, Πάτμον, Χίον, Σμύρνην, Κυδωνίας καὶ ἄλλαχοῦ, λαμπρὰ ἐκπαιδευτήρια μορφώσαντα τὴν ἑλληνικὴν πρὸ τῆς ἐθνεγερσίας νεολαίαν. Τὸ Φροντιστήριον τοῦτο ἔνθα ἐδίδαξαν οἱ κορυφαῖοι κατὰ καιροὺς λόγιοι, ὡς ὁ Ἀθηναῖος Θεόφιλος Κορυδαλεύς, ὁ Ζακύνθιος Παχώμιος Δοξαράς, ὁ Κρήσιος Νικόλαος Βλαστός, ὁ Μακεδὼν Μητροφάνης Κριτόπουλος, ὁ Κεφαλλῆν Ἡλίας Μηνιάτης, ὁ Ἡπειρῶτης Ἀπόστολος Μῖκος, ὁ Κυθήριος Σπυρίδων Βλαντής καὶ ἄλλοι, εἰς τοσαύτην ἀνῆλθεν ἀκμὴν, ὥστε ὁ Μουστοξυδῆς ἀποκαλεῖ τοῦτο «φρουρὸν τοῦ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἱεροῦ πυρός, ὃθεν σπινθῆρες μὲν κατὰ πρῶτον, ἔπειτα δὲ καὶ φῶς ἐξέλαμψε τηλαυγέστερον». Τὴν ἀναγέννησιν δὲ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἐν Βενετίᾳ μεγάλως ἐξυπηρέτησαν τὰ διάσημα τυπογραφεῖα τῆς, ἐν οἷς διεκρίθησαν ἐκ τῶν Ἡπειρωτῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ Νικόλαος Γλυκὺς, Νικόλαος Σάρρος καὶ Δημήτριος Θεοδοσίου σύντροφις ἐξ Ἰωαννίνων. Πρὸς τὸ περίλαμπρον τοῦτο τῆς Βενετίας μουσοτροφεῖον κατέφυγεν ὁ νεαρὸς Χατζημιχάλης διὰ τὴν εὐρυτέραν κατάρτισιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ.

Ὁ συνδυασμὸς τῶν εὐκαιριῶν νὰ τύχη ἀνωτέρας μορφώσεως

ὁ Χατζημιχάλης ἐν Ἰταλίᾳ δὲν μαρτυρεῖται κατὰ τρόπον ἄμεσον. Εἰκάζεται δὲ εὐκόλως ἀφοῦ εἰς τὰ πλεῖστα τῆς Ἀδριατικῆς παράλια τὰ ἐπὶ τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου καὶ τὰ ἐπὶ τῆς Αὐστριακῆς ἀκτῆς καὶ ἰδίᾳ ἐν Τεργέστη καὶ Βενετίᾳ εὕρισκον φιλοξενίας ἄσυλον πολλοὶ Ἕλληνες μετανάσται καὶ ἰδίᾳ Μακεδόνες καὶ Ἡπειρώται. Ἐνθυμεῖται ὁ γράφων ὅτι ἐν Ἰταλίᾳ φθίνοντος τοῦ 17^{ου} αἰῶνος ἐτελεύτησεν ἄκληρος ζάπλουτος Δελβινακιώτης ὀνόματι Ρουσόπουλος Μουκᾶνος, οὗτινος ἡ μεγάλη περιουσία περιῆλθεν εἰς τὸ Ἰταλικὸν δημόσιον. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1926 προεδρεύοντος τῆς Κοινότητος Δελβινακίου τοῦ δαιμονίου καὶ ρέκτου Δελβινακιώτου Λεωνίδου Μωραΐτου (υἱοῦ). ἐγένετο πολὺς θύρυβος διὰ τὴν διεκδίκησιν τῆς περιουσίας τοῦ μακαρίτου Ρουσοπούλου. Δὲν κατέληξεν ὅμως ἡ Κοινότης Δελβινακίου τότε εἰς οὐδὲν τὸ ὀριστικόν, καὶ διότι ἔκρινεν πολυδάπανον τὸν ταιούτον δικαστικὸν ἀγῶνα, ἀβεβαίας οὔσης τῆς ἐκβάσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ φόβου μήπως ἡ μετὰ πάροδον δύο αἰῶνων καθυστερημένη ἐνέργεια ἐκκληφθῆ ὡς τυχοδιωκτική.

Τὸ βέβαιον περὶ Χατζημιχάλη εἶναι τοῦτο, ὅτι εἰς νεαρὰν ἡλικίαν ἀπῆλθεν ἐκ Δελβινακίου μεταβάς εἰς Ἰταλίαν χάριν ἀνωτέρων σπουδῶν. Καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖ διέτριψεν ἐπὶ τόσα ἔτη ὅσα ἀπητοῦντο πρὸς περάτωσιν τῶν σπουδῶν του, ἐντεῦθεν ἠθέλησαν οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς του τὸ ἀποδοθὲν εἰς αὐτὸν παρεπίθετον Ἰταλιάνης νὰ τὸ συσχετίσουν μὲ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ αὐτοῦ διατριβήν. Περὶ τῆς εἰς Ἰταλίαν μεταβάσεως τοῦ Χατζημιχάλη ἡ πατριωτικὴ μουσα τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ Γεωργίου Ζαλοκώστα, ἐξυμνοῦσα τὸν ἥρωα ὡς γενναῖον πρόμαχον καὶ φρουρὸν κατὰ τὴν μάχην τῆς Ἀκροπόλεως, θριαμβεύσαντα τότε μὲ τὴν ταξιαρχίαν τοῦ ὀρμητικοῦ του σώματος καὶ συνεχίσαντα τὴν ἠρωϊκὴν ἄμυναν παρὰ τὸ Φάληρον καὶ μετὰ τὴν τραγικὴν τελευτὴν τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη, ἐπισυμβᾶσαν μοιραίως τὴν 23ην Ἀπριλίου τοῦ 1827, τὴν ἐπέτειον δηλὸν ὅτι τῶν ὀνομαστηρίων τοῦ εὐκλεοῦς τούτου στρατάρχου τῆς Ρούμελης, τὰ ἐξῆς ἀφιερώνει εἰς τὸν ἀτρόμητον Χατζημιχάλην.

«Τὴν ἱερὰν τῆς Πίνδου γῆν κατέλιπε παιδίον (1)
καὶ κοπιῶν ἐδίωκε τὸν πλοῦτον τῶν λυκείων
εἰς ἰταλίδα χώραν.

Πλὴν τότε δάκτυλος Θεοῦ τῆς πάλης τῶν ἀνδρείων
ἐσήμανε τὴν ὥραν.

(1) Ζαλοκώστα Γ. Ἄπαντα, Ἀθῆναι 1873 σελὶς 67.

Προθύμως εἰς τὸ στάδιον τοῦ "Ἄρεως ἐμβαίνει
 ἐδῶ φρουρὸς ἐσώθη
 πεσῶν πλὴν ἀλλαχόθι..
 Μακάριος! Δὲν ἔζησε νὰ τὸν καλῶσι ξένον.»

Ὁ ἐπιφανὴς τοῦ Χατζημιχάλη συμπατριώτης Γεώργιος Ζαλοκώστας, μετασχὼν ἐναργῶς τοῦ ἀγῶνος τῆς Παλιγγενεσίας, σύγχρονος τοῦ ἥρωος ἡμῶν, συγκαταριθμούμενος μετὰ τῶν ἐλευθέρων πολιορκημένων τοῦ Μεσολογγίου, σαφῶς ἐκφράζει εἰς τοῦ ἐθνικοῦ τούτου ποιήματος τὴν στροφήν, ἀφορῶσαν ἐξ ὀλοκλήρου τὸν Χατζημιχάλην, ὅτι «παιδίον» ὁ ἥρωος καταλείπει τὴν ἱερὰν τῆς γενετείας του γῆν, τὸ Δελβινάκι, τὸ ὡς ψηφιδωτὸν ἐκ σαπφείρου καὶ μαργαρίτου κοσμοῦν τὴν παραφυάδα τῆς θρυλικῆς Πίνδου «Νεμέρτσκαν», τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν πρόσφατον ἐποποιΐαν τῶν τρισενδόξων ἐτῶν 1940-1941 κατέστησεν ἐνδοξοτέραν τῶν Μαραθῶνων καὶ τῶν Πλαταιῶν ἢ θριαμβεύσασα κατὰ νεολατίνων ἐπιδρομῶν καὶ λατινοδούλων ἀλβανικῶν συμμοριῶν, ἀθάνατος τῶν Ἑλλήνων γενεά, καὶ ὅτι ὡς «παιδίον» μεταβαίνει εἰς «Ἰταλίδα χώραν».

Ἐν Βενετία σπουδάζει ὁ Χατζημιχάλης γενικὰς γνώσεις καὶ εἰδικὰς στρατιωτικὰς. Καὶ αἱ μὲν γενικαὶ γνώσεις χρησιμοποιοῦνται ὑπ' αὐτοῦ βραδύτερον πρὸς ἐπίδοσιν εἰς ἐμπορικὸς ἐπιχειρήσεις ἐν εὐρυτάτῳ κύκλῳ μὲ κέντρα τὴν Βενετίαν, τὴν Τεργέστην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὡς καὶ τὰ ἐμπορικὰ κέντρα Μικρᾶς Ἀσίας, Συρίας, Παλαιστίνης καὶ Κύπρου, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ἀποκομισθησόμενα κέρδη θὰ διαθέσῃ εἰς ἀγορὰν φορτίων ὄπλων τύπου «νταλιάνι» καὶ διὰ τὴν προμήθειαν ἵππων κελήτων διὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ ἱππικοῦ σώματος, μὲ τὸ ὁποῖον νικηφόρως ἀντεπάλασσε εἰς πλείστας μάχας ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεᾷ, κατὰ τοῦ συστηματικῶς ἡσκημένου πολυαρίθμου πολεμικοῦ ἱππικοῦ ὄπλου τοῦ τε Ἰμπραήμ Πασᾶ καὶ τοῦ Κιουταχῆ. Αἱ δὲ εἰδικαὶ στρατιωτικαὶ γνώσεις νὰ ἀναδείξουν αὐτὸν ἱκανὸν καὶ ἵππομαχοῦντα νὰ ἐλαύνῃ ὡς κένταυρον, καὶ ξιφομαχοῦντα νὰ ἐμπνέῃ τὸν πανικόν, καὶ ὀργανοῦντα τὸ ἱππικὸν συγκρότημα νὰ παρατάσῃ τοῦτο οὐ μόνον ἀξιόμαχον, ἀλλὰ καὶ τροπαιοῦχον ὡς μαχητικὸν σῶμα πρωτεῦον μὲ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἡσκημένους ξιφομάχους εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τῆς ἐπαναστατικῆς ἐποχῆς διὰ τὴν ἔλλειψιν μετακομιζομένου πυροβολικοῦ ὄπλου.

Δὲν ἀποτελεῖ δὲ μοναδικὸν φαινόμενον ὁ Χατζημιχάλης ὅτι ἐσπούδασεν ἐν ταύτῳ γενικὰς γνώσεις καὶ εἰδικὰς τέχνης πολεμικῆς, ἀφοῦ εἶναι γεγονός ὅτι ὁ στενὸς προσωπικὸς του φίλος Ἀλέ-

ξανδρος Μαυροκορδάτος τότε, σπουδάσας ἐν Ἰταλίᾳ γενικὰς γνῶσεις, ἤκουσε παραλλήλως καὶ τὰ περὶ ὀχυρωτικῆς καὶ πολι-
 ορκητικῆς τέχνης μαθήματα τοῦ διασήμου καθηγητοῦ Ντεφούρ,
 ἅτινα τῷ ἐχρησίμευσαν μεγάλως κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν
 τοῦ Μεσολογγίου. Μόνον ὅταν παραδεχθῶμεν ὅτι συστηματικῶς
 ἔτυχε στρατιωτικῆς προπονήσεως ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Χατζημιχάλης
 δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς ὁ ἥρωας ἐνεφάνιζε τόσας σπανίως
 ἀρετὰς ἱκανοῦ στρατιωτικοῦ, ὥστε παρά τε τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν
 Φιλελλήνων ἀνωτάτων ἀξιωματούχων καὶ τῶν βουλευφόρων τοῦ
 Ἄγωνος νὰ μὴ θαυμάζεται μόνον διὰ τὴν ἀνδρείαν, τὴν τόλμην
 καὶ τὴν γενναιότητα, ἀλλὰ καὶ νὰ πανθομολογῆται ὁ ἥρωας ὡς
 ἐπιστήμων στρατιώτης, χαρακτηριζόμενος παρά πάντων ἀπὸ τῆς
 καθόδου του εἰς τὴν ἀγωνιζομένην πατρίδα ὡς ἐμπειροπόλεμος.
 Τῆς προϋποθέσεως ταύτης τιθεμένης ὑπὸ αἴρεσιν ἔστω, τότε πα-
 ραμένει ἀνεξήγητον πῶς ἀνετέθη εἰς αὐτὸν παρά ἐπαϊόντων ἢ
 ὀργάνωσις ὄπλου πολεμικοῦ, δεομένου οὐ μόνον στρατιωτικῶν
 γνῶσεων, ἀλλὰ καὶ ἐξειδικεύσεως αὐτῶν εἰς κλάδον τῆς ἐπιστή-
 μης ἐνὸς πολέμου, ἔστω καὶ στοιχειωδῶς στρατηγικοῦ, καὶ δυσχε-
 ρῆ καὶ κινδυνώδη, κατὰ τὰς μετακινήσεις τοῦ στρατεύματος καὶ
 κατὰ τὰς καταδιωκτικὰς ἐφοδούς. Τὴν ὑπεροχὴν τῆς στρατιωτι-
 κῆς ἱκανότητος τοῦ Χατζημιχάλη, συνδεδυσομένης μετὰ τῆς
 ἐμφύτου αὐτοῦ γενναιότητος, ἀνεγνώρισαν καὶ ὁ Ἰμπραήμ Πασᾶς
 ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ὁ Τουρκαλβανὸς Μουσταφᾶ Πασᾶς ὁ Γκι-
 ριτλῆς ⁽¹⁾ ἐν Κρήτῃ. Ὡς ἐξαιρετικὴν δὲ ἐπιτυχίαν ἐλογίζοντο ἂν
 κατώρθουν νὰ συγκαταλέξουν μετὰ τῶν ἀνωτέρων στελεχῶν τοῦ
 στρατεύματός των παρομοίους μαχητὰς. Διὸ καὶ ἐγένοντο κατὰ
 καιροὺς δελεαστικαὶ προτάσεις ὑπ' ἀμφοτέρων πρὸς τὸν ἥρωα
 νὰ παύσῃ ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῆς πατρίδος του καὶ νὰ ἐνταχθῆ
 εἰς αὐτοὺς ἐπὶ ὑποσχέσει ἀμοιβῶν καὶ τιμητικῶν διακρίσεων. ⁽²⁾
 Ἄλλ' ἠπατήθησαν οἰκτρῶς! Διότι ὁ Χατζημιχάλης δὲν εἶνε
 Πausanίας. Καὶ ἐν ἀγανακτήσει πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς μεγαλο-
 πρεπεῖς Πασᾶδες ἀπήντησεν ὁ ὑπερήφανος πατριώτης Χατζημι-
 χάλης περιφρονητικῶς διὰ τῆς ἐν συνήθει χρήσει παρά τῷ λαῷ
 καὶ σήμερον γνωστῆς τουρκικῆς ὕβρεως.

⁽¹⁾ Ἄλβανὸς τὴν καταγωγὴν ἀρχηγὸς τῶν στρατευμάτων τοῦ Μεχμέτ Ἄλη κατὰ τὴν ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Διοικήσας ἐπὶ μακρὸν τὴν Κρήτην μέχρι τοῦ 1850 ὡς ἐκ τῆς πολυετοῦς ἐκεῖ παραμονῆς του ἀπεκλήθη Γκιριτλῆς (Κρητικός). Τῷ 1866 διωρίσθη ἐκ νέου διοικητῆς Κρήτης, καὶ αὐτὸς εἶνε ὁ ἐκπορθήσας τὸ Ἄρκάδι.

⁽²⁾ Ἀσπρέα Γ. Ἱστορίαι καὶ Ζητήματα. Ἀθῆναι 1936. Ἐφημερίς «Καθη-
 μερινή» 31/5/1936.

Παραδεκτοῦ λοιπὸν γενομένου ὅτι ἔτυχεν ὁ ἥρωσ ἡμῶν καὶ στρατιωτικῆς παιδεύσεως ἐν Ἰταλίᾳ, ἀκολουθεῖ ὡς συνέχεια ἢ ἐκδοχὴ ὅτι ἢ προτίμησις τῶν προπονησάντων νὰ εἰδικευθῆ εἰς τὰ ἵππευτικά ἦτο συνέπεια ἐπιβεβλημένη λόγῳ τῆς ἐπικινδύνου φύσεως τοῦ ὄπλου τούτου, συναδούσης τῇ ἀπαραμίλλῳ τόλμῃ τοῦ Χατζημιχάλη, δι' ἧς ἐπροίκισεν αὐτὸν ἢ ἀρειμάνιος καὶ ὀρεσίβιος Ἡπειρωτικὴ καταγωγὴ του.

Ἀποπερατώσας ἐν Ἰταλίᾳ τὰς σπουδὰς του ὁ Χατζημιχάλης ἀκολουθεῖ τὴν πρακτικὴν ὁδὸν τῆς ἐπιμόχθου ἐργασίας, τὴν προοιωνίζουσαν κάθε ἐπιτυχίαν, ἐπιδιδόμενος εἰς τὸ ἐπικερδὲς ἐμπόριον τῶν καπνῶν ἀνὰ τὴν Βαλκανικὴν καὶ ἰδιαίτατα εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ταμβάκου, οὗτινος τὴν μονοπώλησιν εἶχεν εἰς τὰς περιοχὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Συρίας, Παλαιστίνης (¹) διὰ σουλτανικῶν φερμανίων ὀριζομένων αὐτῷ ὡς ἐμπορικῶν κέντρων τοῦ μονοπωλίου τούτου τὸ Ἰκόνιον, Ἄδανα, Τορσόν, Ἀντιόχειαν, Δαμασκόν, Βηρυττόν, Ἱεροσόλυμα, Γιάφφαν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Κύπρου, κατὰ τὰ προεπαναστατικὰ ἔτη τῆς ζωῆς καὶ δράσεώς του, μὲ στοχασμὸν τὴν ἀπόκτησιν πλοῦτου, τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ ὁποίου θὰ βαθμολογήσῃ ἐν καιρῷ ἢ ἀγωνιζομένη πατρίς, δεχομένη τὰς μεγάλας χρηματικὰς του θυσίας, ὡς ἀπαρχὴν τῶν μετέπειτα θυσιῶν, τὰς ὁποίας πανευλαβῶς θὰ προσφέρῃ εἰς τὸν ἀπὸ ἐκατόμβας θυμάτων πυριφλεγόμενον βωμὸν αὐτῆς, κτερίζων οὕτω διὰ τῆς σπονδῆς τοῦ ἡρωϊκοῦ του οἴματος τὴν καταπόρφυρον τοῦ βωμοῦ τῆς μορφῆν καὶ καταστίζων δι' αὐτοῦ καὶ νεκρωθεῖσαν τὴν δουλείαν τοῦ Γένους. Μὲ εὐπαθῆ δὲ ναυτικὴν πυξίδα τὴν ὑπέροχον σκέψιν τοῦ Ἡπειρώτου, τοῦ πλουτοῦντος ἐν τῇ ξένη σκληρῶς, ἀλλὰ πτωχεύοντος ὑπὲρ τῆς πατρίδος γενναιοδῶρως, καὶ ἔχων πρὸς τοῦτο ὁμοζήλους τοὺς πλείστους τῶν συμπατριωτῶν του ἐν τῇ ξένη, ἐντατικῶς ἐργάζεται, ἐπικερδῶς ἐμπορεῦεται, φειδωλῶς ἀποταμιεύει καὶ ἀποκτᾷ οὕτω σημαντικὴν περιουσίαν ἐκ πολλῶν χιλιάδων χρυσῶν λιρῶν εἰς χρόνου διάστημα βραχυτέρου τῆς δεκαετίας ἀπὸ τοῦ πέρατος τῶν σπουδῶν του, ἀφοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1816 συναντῶμεν αὐτὸν ἀπόστολον τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς συστάσεώς της περιερχόμενον τὰς χώρας τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου.

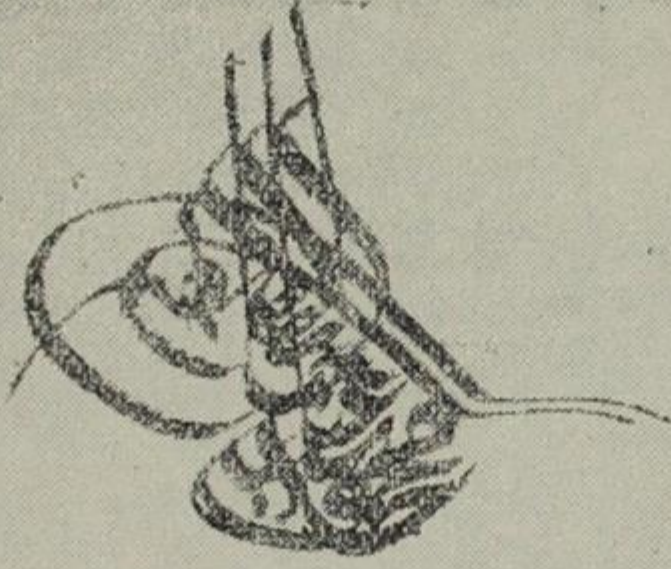
Καὶ οὕτω τὸ ἀπὸ τῶν σπουδῶν του μεσολαβῆσαν χρονικὸν ὄριον μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ὠρίμασεν ἡ ἰδέα τῶν πρώτων Φιλικῶν, μεθ' ὧν ὁ Μιχαὴλ Χρήστου, ὁ ἥρωσ ἡμῶν, συναριθμεῖται,

(¹) Γενικὴ Ἐφημερίς Ἑλλάδος 1828 σελὶς 183.

νά δοθῆ τὸ σύνθημα τῆς ἀποτινάξεως τοῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας διὰ τῆς ἐπιστρατεύσεως ὄλων τῶν δυναμένων νὰ διαδώσουν τὴν ἐθνικὴν κατήχησιν ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῆς ἀλλοδαπῆς, δὲν διέρρευσε διὰ τὸν Χατζημιχάλην ἄκαρπον, ἀλλὰ τὸναντίον πολλαχῶς λυσιτελές. Διότι, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὁ Χατζημιχάλης διηύθυνε τὸν ὀργανισμόν τοῦ μονοπωλίου τοῦ ταμβάκου εἰς τὰς προμνησθείσας περιοχὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Συρίας, Παλαιστίνης καὶ Κύπρου, λαβὼν ἐπισήμως ὑπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως τὸν τίτλον τοῦ «Ἐνφιέ (ταμβᾶκος) νιζὰμ (ὀργανισμός) Οὐστασῆ (διευθυντῆς) Μιχάλη».

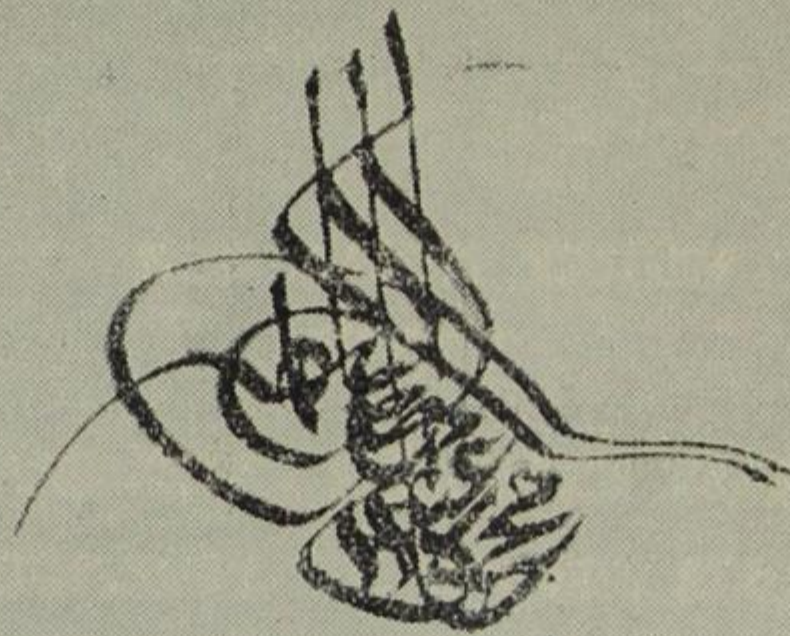
Ἐντὸς τῶν μαρσίπων τοῦ ἥρωος ἡμῶν κατὰ τὴν ὀλοκαύτωσίν τοῦ ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τῆς Κρήτης, ὡς καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν ἐγένετο μνεῖα, εὐρέθησαν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ δέσμοι Κυβερνητικῶν συμβολαίων (τουρκιστὶ «μουκαβελέ») διὰ τὰ ἔτη 1234—1238 ἀπὸ Ἐγίρας, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ ἀπὸ Σατῆρος Χριστοῦ ἔτη 1814—1818. Τὰ συμβόλαια ταῦτα εἶναι ὑπογεγραμμένα ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἀφ' ἐνὸς ὡς «Ἐνφιέ νιζὰμ οὐστασῆ» καὶ ὑπὸ ἀντιπροσώπου τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως ἔχοντος καὶ τιμητικὸν τίτλον τοῦ ἀρχιθυρωροῦ ὀνόματι Ἰσμαήλ «Καπουτζῆ μπασιλάρ» ⁽¹⁾ ἀφ' ἐτέρου. Ἐν αὐτοῖς διαλαμβάνονται οἱ ὅροι τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ μονοπωλίου καὶ ἐμφαίνεται ἡ ἀπεριόριστος ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ εὐνοία τοῦ Κυβερνητικοῦ ἀντιπροσώπου «Καπουτζῆ Μπασιλάρ» Ἰσμαήλ πρὸς τὸν ἡμέτερον ἥρωα, ὑπογράψαντος ἐν λευκῷ δύο ἐξ αὐτῶν, ὧν ἡ ἰσχὺς θὰ ἐξετείνετο ἐπὶ τοσοῦτον μῆκος χρόνου, ὅσον κατὰ βούλησιν ὁ Χατζῆ Μιχάλης καθώριζε, συμπληρῶν τὸν κενὸν χῶρον τῶν συμβολαίων τούτων τὸν δηλοῦντα τὴν διάρκειαν αὐτῶν. Οἱ τίτλοι οὗτοι τῆς μονοπωλήσεως τοῦ ταμβάκου εἶναι γεγραμμένοι δι' ἐπιμεμελημένης ἀραβικῆς γραφῆς, τουρκιστὶ καλουμένης «ντιβὰν γιαζι», δηλαδή, ἐπισήμου γραφῆς, καὶ κεκυρωμένοι διὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμπλέγματος τοῦ ὀνόματος τοῦ Σουλτάνου Μαχμουτ τοῦ Β'. Δύο φωτότυπα τῶν τοιούτων τίτλων καταχωρίζομεν ᾧδε, εἰλημμένα ἐκ τοῦ Οἰκογενειακοῦ Ἀρχείου τοῦ δισεγγόνου τοῦ ἥρωος ἡμῶν Γεωργίου Ἀλ. Χατζημιχάλη.

(¹) «Καπουτζῆ-Μπασιλάρ» κατὰ λέξιν σημαίνει τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν θαλαμηπόλων (ἀρχιθαλαμηπόλος-ἀρχιθυρωρός). Κατὰ δὲ συνεκδοχικὴν σημασίαν σημαίνει τὸν ἐπὶ κεφαλῆς Τάγματος τῆς Σουλτανικῆς Φρουρᾶς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἰδρύσεως τοῦ σώματος τῶν Γενιτσάρων. Ἀπορον ὁμως ἐνταῦθα ἂν ὁ Ἰσμαήλ κατεῖχε τὸ ὀφφίκιον τοῦ Καπουτζῆ-Μπασιλάρ ὡς βαθμὸν ἀξιωματος ἢ ὡς ψιλὸν τιμητικὸν τίτλον.

Handwritten Ottoman Turkish text in Rika script, covering the majority of the page. The text is dense and appears to be a formal decree or administrative document. A large, diagonal watermark reading "Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας" is overlaid across the text.

Σουλτανικόν φερμάνιον «μουκαβελέ», δι' οὔ ἐκχωρεῖται τὸ μονοπώλιον τοῦ ταμ-
βάκου εἰς τὸν Χατζῆ Μιχαῆλην.

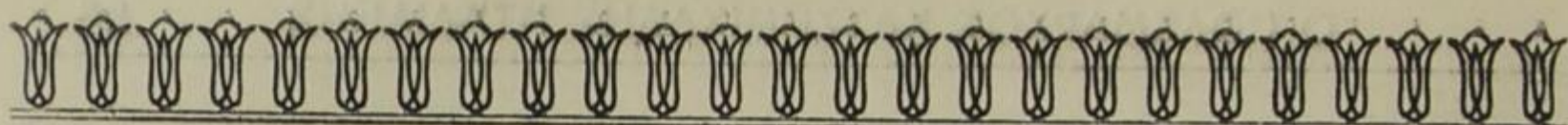
Handwritten Ottoman Turkish text in Rika script, arranged in approximately 15 horizontal lines. The text is dense and appears to be a formal decree or administrative document. A large, semi-transparent watermark reading "Δημοσία Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας" is overlaid diagonally across the page.

Σουλτανικόν φερμάνιον «μουκαβελέ», δι' οὔ ανανεοῦται ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ μονοπωλίου τοῦ ταμβάκου εἰς τὸν Χατζῆ Μιχάλην.

Ἐκ τοῦ κατὰ συνθήκην ἐμπορικοῦ τούτου ἐπαγγέλματος ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐκτὸς τῆς ἐπικερδείας συνῆψε καὶ πολυτίμους γνωριμίας καὶ στενάς σχέσεις μετὰ τῶν ἀπὸ Βενετίας, Τεργέστης καὶ τῶν Ἑγεμονιῶν τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου μεγαλεμπόρων καὶ διανοουμένων ὁμογενῶν, ὧν τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα καὶ τὰ φιλολογικὰ ἐντευκτήρια ὡς λίκνα φιλοστόργου μητρὸς ἐσπαργάνουν καὶ ἐγαλακτοτρόφουν τὴν τολμηρὰν τῆς ὑποδοῦλου φυλῆς ἐξέγερσιν.

Καὶ ἀφοῦ ὁ Χατζημιχάλης ὡς πρῶτον πείραμα δημοσίου ἀγῶνος ἐσημείωσεν ἐπιτυχίαν εἰς τοῦ κερδῶου Ἑρμοῦ τὴν ἐνασχόλησιν τραπεῖς, συνειδητῶς εὐθύς ἀμέσως μεγαλειτέρας ἐπιτυχίας τὴν κατάκτησιν ἐπιδιώκων, σπεύδει εἰς τὴν κονίστραν ἀπὸ τοῦ προσιμίου τοῦ διανοιγομένου σταδίου πρὸς πάλιν σκληρὰν διὰ τὴν ἀναβίωσιν τῆς φυλῆς νὰ καταλάβῃ ἐγκαίρως πρωτοκαθεδρίαν κατὰ τὰ σεπτὰ τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀγῶνος ἐγκαίνια, ἐνωρίτατα ἀναλαβὼν τὸ ἔργον τοῦ ἀποστόλου τῶν Φιλικῶν ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου, ὅπου οὐ μόνον οἱ ἐν αὐτῇ ἐγκατεσπαρμένοι Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ οἱ κατοικοῦντες τὰ Βαλκάνια χριστιανικοὶ λαοί, κατὰ τὸ διάγραμμα τοῦ πρωτοπόρου κήρυκος τῆς ἰδέας τῆς ἀπελευθερώσεως Ρῆγα Βελεστινλή, συμπεριείχοντο εἰς τὰ κατὰ τοῦ Σουλτάνου ἐπαναστατικὰ σχέδια.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κονίτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ο ΗΡΩΣ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ

Εύνοϊκαὶ συνθῆκαι διὰ τὴν εἰς τὰ Φιλικὰ δράσιν τοῦ ἥρωος. — Δεσμὸς τοῦ ἥρωος μετὰ διαπρεπῶν Φιλικῶν καὶ ἰδίᾳ μετὰ τῶν ἐπιφανῶν Ἡπειρωτῶν ἀδελφῶν Ἀλεξάνδρου καὶ Μιχαὴλ Βασιλείου. — Ἐνεργὸς συμμετοχὴ τοῦ ἥρωος εἰς τὸ σχέδιον τῶν Φιλικῶν περὶ ἐξεγέρσεως Σέρβων καὶ Βουλγάρων. — Ἄνανδρος δολοφονία στρατηγοῦ Καραγιώργη καὶ ματαίωσις ἐφαρμογῆς σχεδίου συνεξεγέρσεως Βαλκανίων. — Συνεργασία τοῦ ἥρωος ἐν τῇ Βαλκανικῇ χερσονήσῳ μετὰ τῶν συνεταιριστῶν Δημητρίου καὶ Ἰωάννου Βατικιώτη.

Ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐπίδοθεις εἰς τὸ ἐμπόριον τῶν καπνῶν καὶ εὐδοκιμῶν εἰς τὴν ἐπικερδῆ ταύτην ἐπιχείρησιν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1810 — 1818 ἀναδειχθεὶς μάλιστα καὶ διευθυντὴς τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ μονοπωλίου τοῦ ταμβάκου εἰς τὰ κυριώτερα ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας, συνῆψε γάμον κατὰ τὸ ἔτος 1814 ἢ 1815 μετὰ νεάνιδος ἐλκούσης τὴν καταγωγὴν ἐκ Πρεμετῆς ἢ ἐκ πλησιοχωρίου ταύτης. Ἄν ὁ γάμος ἐτελέσθη ἐν Δελβινακίῳ ἢ ἐν Πρεμετῇ ἢ καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ τοῦτο δὲν μαρτυρεῖται. Ἐκεῖνο ὅπερ ἀσφαλῶς γνωρίζομεν εἶναι ὅτι ἐκ τοῦ γάμου ἀπέκτησε δύο θυγατέρας, τὴν Δέσπω καὶ τὴν Βασιλικήν, αἵτινες μετὰ τῆς μητρὸς των ἐγκατεστάθησαν ἐν Δελβινακίῳ. Θανούσης δὲ τῆς μητρὸς των μετὰ τὴν γέννησιν τῆς δευτεροτόκου θυγατρὸς τοῦ Χατζῆ Μιχάλη Βασιλικῆς καὶ τοῦ ἥρωος ἀπουσιάζοντος ἐν τῇ ξένη, ἠναγκάζοντο αἱ ἐκ μητρὸς ὄρφαναὶ θυγατέρες του κατὰ καιροὺς νὰ ἀποδημῶσιν εἰς Πρεμετὴν καὶ νὰ διαμένωσι παρὰ τῇ ἐκ μητρὸς μάμμῃ των.

Ὁ Χατζῆ Μιχάλης εὐρύνων ὄλονέν τὸν κύκλον τῶν ἐμπορικῶν τοῦ ἐπιδόσεων περιέκλεισεν, ὡς εἰς δίκτυον, τὰ ἐν Βαλκανίοις καὶ ἐν Ἀνατολῇ ἐμπορικὰ κέντρα. Ἐκεῖ δὲ συνῆψε δεσμοὺς συνεργασίας καὶ ἐκτάκτου προσωπικῆς φιλίας μετὰ σημαινόντων προσώπων ἡμετέρων τε καὶ ξένων καὶ ἐν Βενετία καὶ ἐν Τεργέστη καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Βεσσαραβία, αἱ ὁποῖαι τὸν ἠνύνησαν τὰ μάλα εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἀποστόλου τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, ὅπερ ἀπὸ τῆς συστάσεως ταύτης ἐν τῇ ἐκτάσει τοῦ Αἵμου ἀνεδέχετο. Τὰ πρόσωπα δὲ ἐκεῖνα μεθ' ὧν ἐν Τεργέστη συνεδέθη μετ' ἐκτάκτου φιλίας καὶ οἰκειότητος ἦσαν δύο ἀδελφοὶ ἐξ Ἀργυροκάστρου, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Μιχαὴλ Βασιλείου, ἐκ τῆς μετὰ τῶν ὁποίων ἀναστροφῆς ὁ Χατζημιχάλης καὶ τὸ βάπτισμα τοῦ Φιλικοῦ ἔλαβε καὶ τὰς μετὰ τῶν ἐπιφανῶν Ἑλλήνων καὶ Εὐρωπαίων γνωριμίας ἀνέπτυξε καὶ ἐκαλλιέργησεν. Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀδελφῶν Βασιλείου ὁ μὲν νεώτερος Μιχαὴλ διηύθυνε τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑποκαταστήματα τοῦ ἐμπορικοῦ τῶν οἴκου Τεργέστης, ὁ δὲ πρεσβύτερος Ἀλέξανδρος ἦτο ἐγκατεστημένος ἐν Τεργέστη. Ὁ Ἀλέξανδρος διεκρίνετο διὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν του μόρφωσιν καὶ διὰ τὴν φλογεράν του φιλοπατρίαν. Τόσης δὲ ἀπήλαυε φήμης λαμπρᾶς καὶ ἐκτιμήσεως γενικῆς, ὥστε ἐπὶ πολλὰ ἔτη διετέλει γενικός Πρόξενος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἐν Τεργέστη. Ἦτο ἐνθουσιώδης λάτρης τῆς προόδου τῶν γραμμάτων καὶ ἐνθερμος ὑποστηρικτῆς τοῦ ἐθνικοῦ προγράμματος τοῦ Κοραῆ. Ὑπέρμαχος δὲ τυγχάνων τοῦ μεγάλου Κοραῆ εἰς τὸ περὶ ἀπλοποιήσεως τῆς γλώσσης ζήτημα ἀπεκάλει τὸν Νεόφυτον Δούκαν «μακαρονιστὴν». Ἐγένετο περίφημος κατὰ «Λόγιον Ἑρμῆν» (σελ. 321 – 336 ἔτος 1818) «διὰ τὸν εὐγενῆ του ζῆλον ὑπὲρ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ Ἔθνους». Διὰ τὸν χαρακτηρὰ του δὲ καὶ διὰ τὴν πολυμαθειάν του εἴλκυσε τὴν ἀγάπην τοῦ πανελληνίου. Ἀρχομένου τοῦ 1818 ὅτε ἐτελεύτα ὁ διαπρεπὴς οὗτος Ἡπειρώτης ὁ διεθνὴς τύπος ἀφιέρωσεν ὀλόκληρον σειρὰν στηλῶν διὰ τὴν δρᾶσίν του. Ἡ κηδεῖα του ἐγένετο μεγαλοπρεπὴς ἐν Τεργέστη, παραστάντων ὅλων τῶν διπλωματικῶν ἀντιπροσώπων τῆς Εὐρώπης. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος ἔγροψεν ἐπιτύμβιον καὶ ἐξεφώνησε λόγον ἐπικήδειον ἐνισχυτικὸν τῶν διαθέσεων τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ κόσμου πρὸς ἐθνεγερσίαν, κηρύττων τὰ ἀθάνατα: «Ἄνδρες, ὅσοι ἀσχολεῖσθε εἰς τὸ ἐπικερδὲς ἐμπόριον, μὴ φριδωλευθῆτε οὐδὲ δαπάνην οὐδὲ κόπους ἵνα ἀποκτήσητε, ἐκπλαύνητε, διαδώσητε εἰς τοὺς ὁμογενεῖς τὴν παιδείαν ὡς ὁ τελευτήσας Ἀλέξανδρος Βασιλείου». (1)

(1) Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Τηλέγραφος σελ. 43.

Ὁ αὐτίδμος ἐκεῖνος ἀνὴρ, ὁ γενόμενος τὸ πρότυπον τοῦ ἐμπόρου, ἔχοντας ὡς ἴνδαλμα τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν, διετέλεσεν ὁ μὲν-τωρ τοῦ ἡμετέρου Χατζημιχάλη. Ἡ ἐμπιστοσύνη δὲ τῶν κορυφαίων Φιλικῶν πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Χατζημιχάλη εἰς βαθμὸν ἀπεριόριστον, ἐπιφορτιζόντων αὐτῷ τοσαύτης σημασίας καὶ σπουδαιότητος ἔργον ἀποστόλου ἐν τῇ Βαλκανικῇ, ἀπέρρεε κατὰ μείζονα λόγον ἐκ τοῦ στενοῦ δεσμοῦ του μετὰ τοῦ ὑπερόχου ἐκείνου ἀνδρὸς Ἀλεξάνδρου Βασιλείου, τὸν ὁποῖον ὁ Κόμης Κσποδίστριας τῇ ὑποδείξει τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ καὶ τοῦ τέως Μητροπολίτου Ἄρτης καὶ εἶτα Ἀρχιεπισκόπου Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου ἐτίμησεν ἀναθεὶς αὐτῷ τὴν διεύθυνσιν τῆς Βιενναίας Φιλομοῦσου Ἑταιρίας. Καὶ ὁ ἕτερος τῶν ἀδελφῶν Μιχαὴλ ἐγκρατὴς τυγχάνων περὶ τὰ γράμματα καὶ ἐραστής τῆς ἀναστάσεως τῆς Πατρίδος, μεταλαμπαδεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν φωσφόρον αἴγλην τοῦ κασιγνήτου καὶ δαπανῶν ἐκ τοῦ πλοῦτου του ἱκανὰ συνέδραμε καὶ διέδιδε τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ» τὰ ζωογόνα φῶτα. Ἐκ τῆς ἐπιλέκτου ταύτης ξυνωρίδος ὁ Χατζημιχάλης τόσα τὰ θαυμαστά ἐπορίσθη, ὥστε τὴν ἐξ αὐτῶν πολύμορφον ὠφέλειαν νὰ θεωρῇ δεύτερα ἠθικὰ Νικομάχεια, καὶ ἐξ εὐγνωμοσύνης φαίνεται πρὸς τὴν κλεινὴν τῶν ἀδελφῶν Βασιλείου γενέτειραν, τὸ Ἀργυρόκαστρον, νὰ μὴ θέλῃ νὰ ἀποκρούῃ βραδύτερον τὸν κατ' ἐπέκτασιν ἀποδιδόμενον εἰς αὐτὸν τῆς τοπωνυμίας τίτλον «Ἀργυροκαστρίτης» (1) Καὶ οὕτω πολλαχῶς καὶ πολυτρόπως θωρακιζόμενος ὁ Χατζημιχάλης εἶναι ἔτοιμος νὰ ἐπωμισθῇ τὸ βαρὺ καθήκον τοῦ ἀποστόλου τῆς Φιλικῆς εἰς τὸν τομέα ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον καὶ διὰ τοῦ κερδώου Ἑρμοῦ καὶ διὰ τοῦ ξενίου Διὸς παγίως καὶ σταθερῶς ἀπὸ πολλοῦ εἶχε κατοχυρώσει.

Τὸ Γένος τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς πτώσεως αὐτοῦ (1453) δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενον διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας του. Ἀριθμεῖ δὲ πλείστας ἀποπείρας γενομένας πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ, ἄλλας μὲν τῇ ὑποκινήσει ὁμοπίστων, ἄλλας δὲ προτροπῇ ὁμοδόξων. Ἄπασαι δὲ αἱ τοιαῦται μεμονωμέναι καὶ σποραδικαὶ ἐξεγέρσεις ἐπνίγησαν εἰς τὸ αἷμά των. Ἐχοντες ὅθεν οἱ Ἕλληνες πικρὰν πεῖραν τῶν ξενικῶν ἐγκαταλείψεων κατέληξαν εἰς τὸ τρομερὸν συμπέρασμα ὅτι διὰ τῶν ἰδίων πλέον αὐτῶν δυνάμεων ἔδει νὰ ἀνακτήσουν τὴν ἐλευθερίαν. Τὴν σκληρὰν ταύτην σκέψιν κυοφορουμένην ἀπὸ μακροῦ ἀνελάμβανεν ἡ ὀργάνωσις τῆς Φιλικῆς

(1) Ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐχρήτε ἔσθ' ὅτε καὶ τῇ Ἀλβανικῇ διαλέκτῳ, ἦν εὐχερῶς ἐξέμαθε, συνεργαζόμενος κατὰ τὰς ἐμπορικὰς του ἐπιδόσεις μετ' ἀλβανοφώνων ἐξ ἀγχιστείας συγγενῶν.

Ἐταιρίας ὡς ἀπόφασιν νὰ ἐκτελέσῃ ἀρχομένου τοῦ ιθ' αἰῶνος. Συνεστήθη ὁθεν ἡ μυστικὴ αὕτη ὀργάνωσις ἐν Ὁδησῶ τῆς Ρωσίας τῷ 1814, καὶ κατόπιν πολλῶν αὐτῆς διακυμάνσεων ἐπεξετάθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς παραδουναβίους ἡγεμονίας, εἶτα δὲ κατέκλυσεν ὅλας τὰς χώρας τὰς ἐκτὸς καὶ ἐντὸς ἐδάφους ἐλληνικοῦ προπαρασκευάσασα τὴν ἔνοπλον κατὰ τοῦ Σουλτάνου πανελλήνιον θύελλαν. Καὶ ἐφ' ὅσον ἐκ τῶν ὁμοδόξων καὶ ὁμοπίστων εἶχον ἐντελῶς ἀποκαρδιωθῆ ἔστρεψαν πρὸς τὰ ἔσω τὰ βλέμματα πρὸς ἀνεύρεσιν συνοδοιπόρων καὶ συμμάχων ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς Ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας. Καὶ τοιοῦτους ἀνεκάλυψαν δύο. Τοὺς ὁμοδόξους ὑποδοῦλους λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς, καὶ τοὺς ἀντιδραστικούς τοῦ Δοβλετίου Δερβίσας καὶ Μπεκτασήδας. Καὶ μετὰ τῶν πρώτων ἐπεδίωξε συμμαχίαν ἐνόπλου ρήξεως, μετὰ δὲ τῶν δευτέρων συνεδέθη ἐξωτερικῶς ὡς ἐκ τῆς συμπτώσεως τοῦ κατὰ τοῦ Σουλτάνου ἀγῶνος. Κατεπολέμουν δὲ οἱ Δερβίσαι καὶ οἱ Μπεκτασήδαι τὴν ἐν Τουρκίᾳ κρατοῦσαν τότε νέαν τάξιν «νιζάμ τζεντίντ» τὴν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Σελήμ (1761–1808) ἐπιβληθεῖσαν, ποθοῦντες ἀναβίωσιν τοῦ Γενιτσαρισμοῦ. Ὄταν ὁμῶς ἐγένετο μερικὴ τῶν Βαλκανίων ἐξέγερσις μετὰ ταυτότητα τοῦ μετέπειτα σκοποῦ πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἰδίᾳ τῶν Σέρβων, τότε ὁ Σουλτάνος ἐνισχύων τὰς δυνάμεις τῶν ἀσπόνδων τοῦ Μπεκτασηδοδερβισῶν διέθεσε τούτους κατὰ τῶν στασιασάντων Σέρβων. Ὁ Σερβικὸς οὗτος παράγων πρωτίστως καὶ ὁ Βουλγαρικὸς κατὰ λόγον ἦσσαν, συνδέει στενῶς τὸν ἡμέτερον Χατζημιχάλην ὡς πρὸς τὴν συμβολὴν τοῦ ὡς Φιλικοῦ καὶ εἰς τοῦτον θὰ ἐνδιατρίψωμεν.

Ἡ Τουρκία ἀπώλεσασα διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1718 Βαλκανικὰς ἐπαρχίας τῆς περιελθούσας εἰς τὴν Αὐστρίαν (Κροατία-Βοσνία-Σερβία-Βανάτον) ἀνέκτησε τὴν Σερβίαν μόνον διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βελιγραδίου τοῦ 1739. Ἐκτοτε πολλοὶ Σέρβοι ποθοῦντες τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐξεπατρίσθησαν καὶ καταφυγόντες εἰς Ρωσίαν καὶ Αὐστρίαν συνεκρότησαν τὰ σώματα τῶν ἐλευθέρων Σέρβων. Τότε ἀναφαίνεται ἀνὴρ, ὁ μεγαλοσωμότερος τῶν ἀνθρώπων καὶ μελανὸς τὴν ὄψιν Γεώργιος Πέτροβιτς, ὁ ἐπωνομασθεὶς Καραγιώργης. Οὗτος πολεμῶν τοὺς Τούρκους μετὰ λύσεως διέπρεψε κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Βελιγραδίου τοῦ 1787, κατὰ τὸν Αὐстро-Ρωσο-Τουρκικὸν πόλεμον. Συναφθείσης ὁμῶς συνθήκης τῷ 1792, καταδικαζούσης τὴν Σερβίαν ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγόν, ἡμνηστεύθησαν ὁ τε Καραγιώργης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ συμπολεμισταί, ἐπανελθόντες εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος. Αἱ πιέσεις ὁμῶς δὲν ἔπαυσαν καὶ ἡ Σερβία καταδυναστευομένη ὡμῶς ὑπὸ τῶν Γενι-

τσάρων άνεταράσσετο. Τόσον δέ αί άγριότητες και αί άτιμώσεις ένετάθησαν ώστε ήναγκάσθη τὸ δέκατον τοῦ πληθυσμοῦ νά τραπή εις τὰ ὄρη. Ἐπτάς δέ γενιτσάρων ήμέραν τινά ὠρμησαν κατά τῆς οίκίας τοῦ Καραγιώργη διά νά τόν φονεύσουν. Τότε ὁ Καραγιώργης φονεύσας δύο γενιτσάρους πρό τῆς εἰσόδου τῆς οίκίας του, τῶν ἄλλων πέντε τραπέντων εις φυγήν, ἀπῆλθε μετά ἑβδομήκοντα ἐπιλέκτων Σέρβων πολεμιστῶν εις Βοσνίαν, μεθ' ὧν και ὁ ὑπαρχηγός αὐτοῦ Βέλκος Πέτροβιτς, συνεργάτης βραδύτερον τοῦ ήμετέρου Χατζημιχάλη, ὀρκισθέντων ἑλευθερίαν ἢ θάνατον.

Ἐκ Βοσνίας κατ' Αὔγουστον τοῦ 1801 ὁ Καραγιώργης εἰσβάλλει εις τὸ Σερβικόν ἔδαφος και συνάπτει μάχην μετά τετρακοσίων γενιτσάρων εις τὸ χωρίον Σραμεκίνσκην. Διασκορπίζει τούτους συλλαβῶν τὸν ἀρχηγόν των αἰχμάλωτον. Διωκόμενος τότε άγρίως ὁ Καραγιώργης ὑπὸ τῶν γενιτσάρων τοῦ Χασάν-Ἄγα, ζητεῖ τήν συμμαχίαν τῶν ἐπιφανῶν Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν, τῶν ὑπὸ διωγμὸν τοῦ Ἄλῆ πασᾶ Τεπελένλη τελούντων Γεωργίου Ὀλυμπίου, Νικοτσάρα, Βλαχάβα, Καρατάσου, Ζάκα και Μπιζιώτη και καταφυγόντων εις Ὀλυμπον. Ἐξ αὐτῶν κατῶρθωσαν νά συσσωματωθῶσι μετά τοῦ Καραγιώργη οἱ περί τὸν Ὀλύμπιον Νικοτσάραν και Καρατάσον ὑπερδισχίλιοι ἄρματωλοί. Οὔτοι εἰσελθόντες ἐντὸς τῶν Σερβικῶν συνόρων και ἔνωθέντες μετά τοῦ σώματος τοῦ Καραγιώργη ἐνήργησαν γενικήν κατά τῶν Τούρκων ἐπίθεσιν κατά τὰς ἑορτάς τοῦ Μπαϊραμίου τοῦ 1802 κατεσυνέτριψαν αὐτοὺς ὀλοσχερῶς και ἔκτοτε ὑπεγράφη, κατά Κανδηλῶρον, μετὸ ντουφέκι και μετὸ σπαθί ἡ συμμαχία μας μετὸς Σέρβους. Μετά τήν λαμπρὰν ἐκείνην νίκην ὁ μὲν Νικοτσάρας μετά τοῦ Καρατάσου ἐπέστρεψαν εις Ἄγιον Ὄρος, ὁ δὲ Ὀλύμπιος παρέμεινε μετά τοῦ Καραγιώργη και τοῦ Βέλκου εις Σερβίαν, ἰδρύσας μάλιστα και ἴδιον λόχον ἐνόπλων. Ἄλλά μετ' οὐ πολὺ ήναγκάσθησαν και οὔτοι νά ἀπέλθουν τῶν Σερβικῶν ὀρίων, ἐπιτεινομένης τῆς κατ' αὐτῶν διώξεως τῶν ἀεννάως ἐνισχυομένων γενιτσάρων, τραπέντες ἀμφοτέροι πρὸς βορράν. Καί ὁ μὲν Καραγιώργης κατέφυγεν εις Βεσσαραβίαν, ὁ δὲ Ὀλύμπιος εις Ρωσίαν. Ἐν Σερβίᾳ δὲ τότε ἀνεφάνη ὁ Μιλόσχης Ὀβρένοβιτς συντηρητικῶν διαθέσεων πρὸς μετριάσμὸν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ἐκ τῆς ἀνταρσίας τοῦ Καραγιώργη δεινῶν. Εἰς τοῦτον ὁ Σουλτᾶνος Μαχμουτ ὁ Β' κατά Δεκέμβριον τοῦ 1815 ἀνεγνώρισεν εἶδος αὐτονομίας ὑπὸ τὸν Πασᾶν τοῦ Βελιγραδίου, ὁ δὲ ἡρωϊκὸς Καραγιώργης μετά τῶν ὀπαδῶν του ἀπέμενεν ἐξόριστος και ἐν διωγμῷ.

Οὕτως εἶχον τὰ ἐν Σερβία πράγματα κατὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, ἧς ἀνεζητεῖτο καὶ δὲν εὕρισκετο ὑπατος ἀρχηγός. Ἡ δὲ Βουλγαρία καθυῦδε καὶ ἔρρευγεν ὑπὸ τὸν βαρὺν τῆς δουλείας ὕπνον. Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία ἀριθμοῦσα ἱκανὰ μέλη διὰ νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὸ πρόγραμμα τοῦ μεγάλου σκοποῦ εἶχεν ἀνάγκην ἀρχηγοῦ ἐμπνέοντος κῦρος καὶ γόητρον. Ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1815 ἠρνήθη διαρρήδην νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀρχηγίας. Ἡ ἄρνησις ἐπίσης τοῦ Κόμητος Καποδιστρίου ἐκράτει «ἐν ζῶφῳ καὶ θλίψει» τὴν ψυχὴν τοῦ πρωταποστόλου Σκουφᾶ, ὅστις μετὰ τοῦ Ξάνθου καὶ τοῦ Τσακάλωφ ἀνεῖχον τὰς εὐθύνας τῆς Ἀνωτάτης Ἀρχῆς, ἀνυπάρκτου κατ' οὐσίαν. Εἰς τοιαύτην δὲ ἀμηχανίαν περιελθόντες ἐσκέφθησαν ὅτι ὁ συγχρονισμὸς τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐν συνδυασμῷ γενικῆς Σερβικῆς ἐπαναστάσεως καὶ γενικωτέρας Βαλκανικῆς τοιαύτης, θὰ ἀνεδείκνυεν ἐκ τῶν περιστάσεων τὸν ἱκανὸν διὰ τὴν ἡγεσίαν. Ἀνετέθη δὲ ἡ βολιδοσκοπήσις τῶν πνευμάτων ἐν Σερβία καὶ Βουλγαρία εἰς τὸν ἐκ Καρβοναρίου τῆς Κυνουρίας ἐν Μολδαβία δὲ διάγοντα καὶ διαπρεπῆ ἀναδειχθέντα Φιλικὸν Γεώργιον Λεβέντην. Οὗτος τότε ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ ἡμετέρου Χατζῆ Μιχάλη, ὃν καὶ κατέστησε κοινῶν τῶν ὀριστικῶν πλέον ἀποφάσεων τῆς Ἀνωτάτης Ἀρχῆς διὰ τὴν μελετωμένην παμβαλκανικὴν ἐξέγερσιν, εἰς ἣν θὰ περιλαμβάνοντο καὶ οἱ Βούλγαροι, ρίπτοντες οὕτω οἱ Ἕλληνες εἰς λήθην τὰς τόσων αἰῶνων ἀνηκούστους αὐτῶν ἀγριότητας χάριν τῆς κοινῆς ἰδέας καὶ τύχης. Ἐκ τῆς μεταξὺ τοῦ Χατζημιχάλη καὶ τῶν τὴν Βουλγαρίαν ἀποκλειστικῶς παρακολουθούντων συνεταιριστῶν ἀδελφῶν Βατικιώτη, Δημητρίου καὶ Ἰωάννου, ἀπεκόμισεν ἱκανοποιητικὰς ἐντυπώσεις, κατὰ Κανδηλῶρον, «Καίτοι οἱ Βούλγαροι ἦσαν βυθισμένοι εἰς τὸν βαθύτερον δουλικὸν ὕπνον, ὁ Λεβέντης ὅμως ἐπεκοινῶνησε μέ τινας ἐξ αὐτῶν καὶ ἰδίᾳ μὲ τὸν Χατζημιχάλην καὶ τοὺς εὔρην ἐπιδεικνύοντας προθυμίαν καὶ ἀξιόλογον ζῆλον χριστιανικόν.» (1) Ἀνέπτυξε δὲ εἰς τὸν Χατζημιχάλην ὁ Λεβέντης καὶ τὸ μελετηθὲν σχέδιον τῆς κρύφα ἐπανόδου τοῦ Καραγιώργη εἰς Σερβίαν, ἵνα τεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐξεγέρσεως, συνέδεσε δὲ τὸν Χατζημιχάλην καὶ τοὺς ἄλλους Φιλικοὺς τοὺς περιερχομένους τὴν Σερβίαν καὶ Βουλγαρίαν μετὰ τοῦ Καραγιώργη καὶ οὕτω ἐτέθη ἡ βᾶσις τῆς περαιτέρω συνεργασίας, κατὰ Ἀναστάσιον Γούδαν, «ρητῶς ἐγένετο μνεῖα ὑπὸ τοῦ Λεβέντη περὶ συγχρόνου μετὰ Ἑλλάδος καὶ Σερβίας καὶ

(1) Κανδηλῶρου Τάκη. Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία. Ἀθῆναι 1926 σελ. 147.

τῶν Βουλγάρων ἐξέγερσις, ἀνέλαβε δὲ ὁ Καραγιώργης νὰ συνεννοηθῇ μετ' αὐτῶν ὑποδειχθέντων εἰς αὐτὸν τῶν γνωριζόντων τὸ πρᾶγμα ἐν οἷς καὶ ὁ Χατζημιχάλης.» ⁽¹⁾ Ἐντὸς τοῦ Βουλγαρικοῦ ἐδάφους, ἀναφέρει ὁ Κανδηλῶρος, μετὰ τοῦ Χατζημιχάλη διέτριβε καὶ ὁ Βέλκος Πέτροβιτς, ὑπαρχηγὸς τῆς παρατάξεως τοῦ Καραγιώργη, οἵτινες μετ' ἀγωνίας ἀνέμενον τὴν ἔλευσιν τοῦ ἀτυχοῦς Καραγιώργη διὰ νὰ σημόνη τὴν ἄμεσον καὶ σύγχρονον μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐξέγερσιν.

Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν κινούμενοι οἱ ταγοὶ τῆς Φιλικῆς ἐμύησαν τὸν ἐν Βεσσαραβία ἐξόριστον Καραγιώργην διὰ τοῦ Γεωργίου Ὀλυμπίου, τοῦ δευτέρου ἀναλαβόντος νὰ ἐξασφαλίσῃ προσωπικὴν συνάντησιν τοῦ Λεβέντη μετὰ τοῦ ἡρώος τούτου Σέρβου Στρατηγοῦ ἐν τῷ παρὰ τὸ Ἰάσιον κειμένῳ ἀγροκηπίῳ τοῦ Μεγάλου Ἑλληνοῦ πατριώτου Κωνσταντίνου Ὑψηλάντου. Ὄντως τὴν ἐσπέραν ἡμέρας τινὸς τοῦ Μαΐου τοῦ 1817 ὁ Καραγιώργης συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ γραμματέως του Νασὺμ συνηντήθη μετὰ τοῦ Λεβέντη εἰς τὸν προαδιορισθέντα τόπον. Τὴν ἐσπέραν ἐκείνην ὁ τρομερὸς Καραγιώργης ὠρκίσθη δι' ἑαυτὸν καὶ διὰ τὴν γενεάν του αἰώνιαν καὶ εὐκρινῆ πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος φιλίαν καὶ αἰώνιον μῖσος κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, ὑπεσχέθη δὲ τὴν ὀλόψυχον συνδρομὴν του πρὸς ἀπόσπασιν ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ πάντων τῶν ὑπὸ τοὺς Τούρκους Χριστιανῶν ἀδιακρίτως ἐθνικότητος. Τρεῖς ἐν συνεχείᾳ ἐγένοντο συνεντεύξεις, καὶ κατὰ τὴν τρίτην ἐκαγονίσθησαν τὰ τῆς ἀσφαλοῦς καὶ ἀνυπόπτου μεταβάσεως τοῦ Καραγιώργη εἰς Σερβίαν. Ἐλαβον πλαστὰ διαβατήρια ὑπὸ ψευδῆ ὀνόματα τῇ προθύμῳ ἐνεργείᾳ τοῦ Φιλικοῦ Πελοποννησίου Μιχαὴλ Θ. Λεονάρδου, καὶ μὲ τὴν πρόφασιν ὅτι μεταβαίνουν δευτερευόντως εἰς τὰ ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς Σερβίας λουτρὰ ἀπῆλθον ἐκεῖθεν. Ὡς δ' ἐκ τοῦ μοναδικῶς ὑπερμεγέθους ἀναστήματός του, διὰ νὰ μὴ προδοθῇ κατεκλίθη ἐντὸς κλειστῆς ἀμάξης ὡς ἡμιπαράλυτος, καὶ οὕτω συνοδευόμενος μέχρι τῶν Αὐστριακῶν συνόρων ὑπὸ τοῦ Ὀλυμπίου ἐφθασεν ἀσφαλῶς εἰς τὴν Σερβικὴν μεθόριον. Ἐκεῖ τὸν ἀνέμενον ὁ φίλος καὶ «κουμπᾶρός του» Βοϊτσας, Σέρβος ἀρχηγὸς τῶν ὀπλων τῆς ἐπαρχίας Σεμενδρίας, ὅστις ὑποκριθεὶς ἀφοσίωσιν εἰς τὸν Καραγιώργην προσεφέρθη κατ' ὄρχος νὰ τὸν συμβιβάσῃ μετὰ τοῦ Μιλόσχη, διὰ νὰ ἔχη οὕτω ἡ ἐπαναστασις καθολικὸν χαρακτήρα. Ἀντὶ τούτου ὁ Βοϊτσας συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Μιλόσχη προσέφερε τὸν ἀντίζηλόν του

(1) Γούδα Ἀναστασίου. Βίοι Παράλληλοι. Ἀθῆναι 1872 Τόμος Ε' σελ. 132.

θῦμα εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἰδιοτελείας, δολοφονήσας τὴν νύκτα κοιμώμενον τὸν Καραγιώργη ὡς καὶ τὸν γραμματέα του Ναούμ· ἐσφετερίσθη δὲ καὶ τὴν ἀδαμαντοκόλλητον σπάθην του, τὴν δὲ κεφαλὴν τοῦ ἡρωϊκοῦ ἐκείνου στρατάρχου ἀποκοπεῖσαν, ἀπέστειλεν ὁ Μιλόσχης εἰς τὸν Σουλτάνον. Καὶ οὕτω διὰ τὴν μεγάλην του φιλοπατρίαν ὁ τρομερὸς ἐκεῖνος ἥρως παρὰ δολοφόνων εὐεργετηθέντων ἔχασε τὴν ζωὴν του. Ἡ δολοφονία τοῦ μεγάλου τούτου πατριώτου κατήνευκε καιρίαν πληγὴν κατὰ τε τοῦ παρασκευαζομένου ἀγῶνος, κατὰ τῆς Σερβίας καὶ συμπάσης τῆς Βαλκανικῆς. Ὁ Φιλήμων ἐν τῷ δοκιμίῳ του ὡς ἐξῆς τὴν σημασίαν τῆς μεγάλης ἀπωλείας ἐκφράζει: «Τοιαύτην ἔλαβε τύχην ὁ πρῶτος νοῦς καὶ ἡ πρώτη στιβαρὰ χεὶρ τῆς Σερβίας, οὕτως ἀντημείφθη ὁ πρωταθλητὴς τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς δόξης τῶν ὀπλῶν αὐτῆς! Ἐκεῖνος, καθ' οὗ οὐδὲν ἠδυνήθησαν ἐπὶ τόσα ἔτη τὰ ὄπλα τῶν Τούρκων, ἔπεσεν ἐν μιᾷ στιγμῇ ὑπὸ δολοφόνου χειρὸς Σέρβου, βλάψαντος καὶ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Σερβίας. Τῆς Σερβίας μὲν διότι ζῶντος τοῦ Καραγιώργη ἀντέτασεν αὕτη ἐν φόβητρον ἠθικὸν κατὰ τῆς Τουρκίας. Τῆς Ἑλλάδος δέ, διότι ἠλπίζεν αὕτη παρὰ τοῦ ἥρωος ἰσχυρὰν συνδρομὴν ἐν τῇ προσεχεῖ αὐτῆς πάλλῃ κατὰ τῶν Τούρκων. Ἦτο λοιπὸν φυσικωτάτη ἡ παρ' ἅπασιν τοῖς Ἑλλησι γενομένη κακίστη ἐντύπωσις ἀπὸ τὴν ἀπώλειαν ἑνὸς τόσοῦ χρησίου καὶ δυσκόλως ἀναπληρουμένου προσώπου. Οἱ Τούρκοι κατὰ τὸ σῦνηθες ἀπέδωσαν εἰς ἀνάμειξιν τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς, καίτοι ἡ Ρωσία οὐδὲ ἀπλὴν γνῶσιν εἶχε τοῦ πράγματος.» (1)

Εἶναι ἀφρονταστός ἡ θλίψις ἣν ἔδοκίμασαν τόσον ὁ Λεβέντης ὅσον καὶ ὁ Χατζημιχάλης ἰδιαζόντως διὰ τὴν ἀπροσδόκητον ματαίωσιν ἑνὸς τοιοῦτου μεγάλου σχεδίου συνασπισμοῦ Ἑλλήνων, Σέρβων καὶ Βουλγάρων κατὰ τοῦ κοινοῦ αὐτῶν ἐχθροῦ. Διότι κατ' ἀνάγκην καὶ οἱ Βούλγαροι θὰ ἐστασίαζον, ἐπαναστατούσης ὀλοκλήρου τῆς Σερβίας ὡς τιθέμενοι κύκλω τοῦ ἐπαναστατικοῦ πυρός, καὶ διότι ὁ ἀντιπερισπασμὸς θὰ παρεῖχε καὶ ἀφθονώτερα πλεονεκτήματα εἰς ἕκαστον τῶν ὁμαδικῶς ἐξεγειρομένων καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν κάτω Βαλκανίων θὰ ἀνεκτάτο διὰ προσφορᾶς ὀλιγωτέρων θυσιῶν. Ἀλλὰ ὁ τραγικὸς θάνατος τοῦ Μεγάλου ἐκείνου Καραγιώργη ὅλας τὰς προσπάθειας καὶ προετοιμασίας τοῦ Λεβέντη, τοῦ Χατζημιχάλη καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀπέδειξεν ἀλυσιτελεῖς, καὶ ἐπέπρωτο ἡ Ἑλλάς καὶ αὖθις μόνη καὶ ἄνευ

(1) Φιλήμωνος Ἰωάννου Δοκίμ. περὶ Φιλικῆς Ἑταιρίας Τόμος Α' σελ. 9

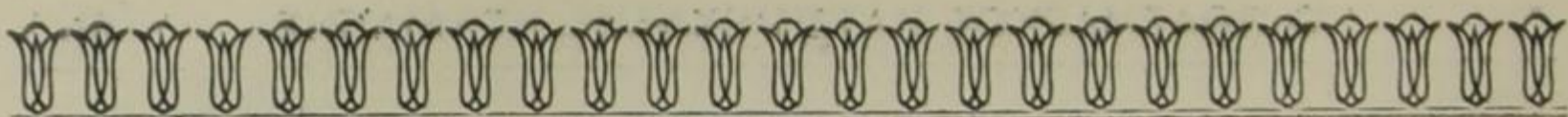
συμμάχων νά ἀντιμετωπίσῃ κατὰ τὴν ἔνδοξον αὐτῆς ἐξέγερσιν ὄλον τὸν ἀπὸ Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου ὄγκον τῶν στρατιῶν τοῦ κατακτητοῦ καὶ νά βαστάσῃ ἡρωϊκῶς τὴν βαρβαρικὴν πίεσιν. Ἀναφορικῶς δὲ μὲ τὸν συνεργάτην ἐν τῇ ἀποτυχούσῃ ταύτῃ προσπάθειά τοῦ Χατζημιχάλη γενναῖον Βέλκον Πέτροβιτς, καὶ οὗτος βραδύτερον ἡρωϊκῶς ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν. Ἡ δὲ σύζυγός του ἐξόριστος διαμένουσα ἐν Μπέλα-Τσερόβα τῆς Αὐστρίας καλουμένη Στάνα, οὔσα ἐν χηρείᾳ συνεζεύχθη τὸν ἥρωα Γεώργιον Ὀλύμπιον, τὸν ὁποῖον μετ' οὐ πολὺ ἐθρήνησε καὶ τοῦτον, ὀλοκαυθθέντα ἐν Δακίᾳ καὶ ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Σέκου.

Αἱ μετέπειτα συνεχισθεῖσαι μεταξὺ Φιλικῶν καὶ Μιλόσχη συνεννοήσεις περὶ κοινῆς ἐξεγέρσεως εἰς οὐδὲν τὸ θετικὸν κατέληξαν, τοῦ Μιλόσχη διαπραγματευομένου ἀναποφασίστως καὶ φιλολογικῶς, μέχρις οὗ ἐγκατελείφθη ἡ Ἑλλάς νά ἀγωνισθῇ μόνη καὶ αἱ πρὸς Βουλγάρους γινόμεναι ἐπαναληπτικαὶ ἐκ μέρους τοῦ Χατζημιχάλη καὶ Ἰωάννου Βατικιώτου προσπάθειαι διὰ νά ἀφυπνισθοῦν ἐκ τοῦ ληθάργου τῆς ἀδρανείας εἰς οὐδὲν ἐτελεσφόρησαν. Διότι οἱ Βούλγαροι ὡς ὄρον συνδρομῆς τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ἑλλήνων ἔθετον τὴν ἐξέγερσιν πρῶτον τῶν Σέρβων ὑπὸ τὸν Μιλόσχην. Καὶ οὕτω ἀμφοτέροι οἱ ὁμόδοξοι ὁμοιοί λαοὶ παρέμενον ἀκίνητοι καὶ ἀσυγκίνητοι, καὶ τότε, καὶ ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἀνέστυρε μόνος τὴν αὐλαίαν τῆς φρικτῆς σκηνῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἤρξατο διαδραματιζόμενον τὸ ἔνδοξον καὶ ἱερόν ἔπος τοῦ Εἰκοσιένα.

Ἐν Βουλγαρίᾳ ἐμυήθησαν ὑπὸ τοῦ Χατζημιχάλη καὶ Βατικιώτη περὶ τοὺς διακοσίους μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Πελοποννήσιον Δ. Κοντήραν τὴν παραμονὴν τοῦ μεγάλου καὶ φρικτοῦ τῆς Παλιγγενεσίας δράματος, καὶ ὅσοι Σέρβοι καὶ Βούλγαροι φιλοπόλεμοι ἐθελοντικῶς κατήλθον εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ὑπηρέτησαν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Χατζῆ-Χρῖστον. Ὁ δὲ ἡμέτερος ἥρωας Χατζημιχάλης ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὁποία κατασταλεῖσα ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, μετεδίδετο μετὰ σπουδῆς καὶ γοργότητος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Στερεᾷ μέχρι Ταινάρου καὶ Ψηλορείτου, μὴ ἔχων λόγον περαιτέρω παραμονῆς του ἐν τῇ Βαλκανικῇ, πολλῶ δὲ μᾶλλον ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ, διέλυσε τὰς ἐπιχειρήσεις του, ἐξεποίησε τὴν περιουσίαν του, ἐρρευστοποίησε τὰ ὑπάρχοντά του, καὶ μετὰ ταῦτα ἐξ Ἀνατολῆς κατελθὼν εἰς Κύπρον, ἐκεῖθεν ἐπανεκάμφεν εἰς Ἰταλίαν. Ἐκεῖ προέβη εἰς προμήθειαν ὄγκων φορτίων ὀπλων τύπου «νταλιάνι», καὶ πολεμεφοδίων, παραλαβὼν δὲ μεθ' ἑαυτοῦ ὅσα χρήματα εἶχεν

έξ ἑαυτοῦ διὰ τῶν ὁποίων συνεκρότησε τὸ πρῶτον ἄτακτον ἵππικὸν σῶμα τοῦ ἀγῶνος, τὸ καταστὰν περίφημον εἰς τὰ πολεμικὰ χρονικά τοῦ δοξασμένου ἐκείνου Ἀγῶνος, ἀλλὰ καὶ συγκροτήσας αὐτὸ συνετήρει τοῦτο ἰδίαις δαπάναις μέχρι τοῦ ἡρωικοῦ του θανάτου, καὶ κατήλθεν εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα νὰ πολεμήσῃ εἰς τοὺς πλέον ἐπικινδύνους τομεῖς ἡρωϊκῶς, νὰ νικήσῃ θριαμβευτικῶς καὶ νὰ θυσιασθῇ ἐνδόξως.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΑΙ ΤΟΥ ΗΡΩΟΣ ΑΓΩΝΙΣΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ ΔΙΑ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΚΑΙ ΕΝΑΡΞΙΣ ΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΕΩΣ ΕΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΩ

Ἐνοπλος ἔναρξις τῆς ἔθνεγερσίας. — Διάλυσις ἐπιχειρήσεων τοῦ ἥρωος. — Διάσωσις οἰκογενειῶν Κυπρίων ἀπὸ τῆς φονικῆς μαχαίρας Κουτσιοῦκ Μεχμέτ. — Προπαρασκευὴ πρὸς κάθοδον εἰς τὸν Ἄγωνα. — Προμήθεια φορτίων πολεμικοῦ ὑλικοῦ ἐξ Εὐρώπης δαπάναις τοῦ ἥρωος. — Ἐθελουσία ἐπιστράτευσις Ἡπειρωτῶν ὀπλιταρχῶν ὑπὸ τοῦ ἥρωος. — Ὁργάνωσις εἰδικοῦ πολεμικοῦ ὄπλου διὰ τὸν Ἄγωνα. — Πολεμικὸν βάπτισμα ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὴν ἡρωϊκὴν ὑπεράσπισιν Ναυπλίου. — Αἱ ἡρωϊκαὶ μάχαι Βερβαίνων, Δαβιάς καὶ Ζαράχωβας. — Κατατροπώσεις ἐπιδρομῶν Ἰμπραήμ Πασᾶ. — Ἀποτροπὴ αἰχμαλωσίας τοῦ ἥρωος. — Ἀποθαυμασμὸς ριφοκινδύνου τόλμης καὶ γενναιότητος ἥρωος. — Περιφρονητικὴ ἀπόρριψις δελεαστικῶν προτάσεων Ἰμπραήμ Πασᾶ.

Ἡ συμβολὴ τοῦ ἥρωος ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλη εἰς τὸν Ἱερόν Ἄγωνα τοῦ Δοξασμένου 21 διὰ τὴν πολεμικὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους κατὰ τὴν Παλιγγενεσίαν ἀποτελεῖ σταθμὸν ἐπιφανῆ καὶ ἀξιολογώτατον. Διότι κατὰ τὴν ἐντατικὴν ἐκείνην ζωὴν τῆς τετραετίας τῶν ἐπαναστατικῶν ἐτῶν 1825—1828 ὁ Χατζημιχάλης ὀργανωτὴς εἰδικοῦ πολεμικοῦ ἱππικοῦ ὄπλου, χορηγὸς καὶ συντηρητὴς τούτου, ἀλλὰ καὶ ἔμπειρος καὶ γενναῖος πολεμιστὴς, ἐπύκνωσε τὰς ἐνδόξους τοῦ ἀγῶνος σελίδας ἀνδραγαθημάτων καὶ κατορθωμάτων, κορυφωθέντων εἰς τὸ μέγα καὶ φρικτὸν τοῦ Φραγκοκαστέλλου τῆς Κρήτης τρόπαιον, ἔνθα ἡρωϊκῶς μεθ' ἀπάντων τῶν ὀρμητικῶν ἀνδρῶν τοῦ ἔθουςιάσθη.

Ἡ αἰφνιδία ἔκρηξις τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις

κατ' ἀρχάς, καί ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι εὐθύς ἀμέσως, εὐρίσκει τὸν ἡμέτερον ἥρωα ἐν Κύπρῳ, ὀρμηθέντα ἐκεῖ ἐκ Βηρυττοῦ προερχόμενον καὶ σταθμεύσαντα, διενεργοῦντα τὴν διάλυσιν τῶν ἐν ταῖς χώραις τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπιχειρήσεων αὐτοῦ. Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρία ἐξαπλωθεῖσα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1815 μέχρι τῶν ἐσχάτων τῆς ἑλληνικῆς γῆς εἶχεν ἐξαποστείλει καὶ εἰς Κύπρον ἀποστόλους, ἵνα προπαρασκευάσωσι καὶ ἐκεῖ τὴν ἐξέγερσιν. Ὁ σεπτὸς ἐθνομάρτυς Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανὸς τότε ηὐλόγησε τὸ ἐγκυμονούμενον ἐγχείρημα, ἐνίσχυσεν αὐτὸ χρηματικῶς κατὰ τὸ δυνατόν, ἀλλ' ἠρνήθη νὰ ἀναλάβῃ τὴν ὑποχρέωσιν ἐνόπλου τῶν Κυπρίων ἐξεγέρσεως, ἐφ' ὅσον οἱ μὲν Κύπριοι ἦσαν ἄοπλοι, ἡ δὲ νῆσος αὐτῶν οὔσα ἀπομεμονωμένη τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος περιεστοιχίζετο πανταχόθεν ὑπὸ πολυπληθοῦς τουρκικοῦ στρατοῦ. Παρὰ ταῦτα ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς μεγαλονήσου ἐπλήρωσε βαρὺν τὸν φόρον τοῦ αἵματος κατὰ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ Γένους. Καὶ τὸ φρικτὸν ἄθλημα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' ἠκολούθησε μετὰ τρίμηνον ὁ ἀριστεὺς καὶ Πρόεδρος τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου Κυπριανός. Οἱ Τοῦρκοι τῆς Κύπρου, τῆς ὁποίας Κυβερνήτης διετέλει ὁ πρό τινας διορισθεὶς αἰμοχαρὴς Κουτσιοῦκ Μεχμέτ, ἀλλόφρονες ἐκ τῶν πρώτων ἑλληνικῶν θριάμβων συνέλαβον τὸ ἀνόσιον βούλευμα νὰ βυθίσουν τὴν μεγαλόνησον εἰς τὸ αἶμα. Διὸ καὶ δολίως ὀδηγοῦνται τὴν 9ην Ἰουλίου τοῦ 1821 εἰς τὸ ἐν Λευκωσίᾳ σεράγιον ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κυπριανός καὶ οἱ Μητροπολίται Πάφου Χρῦσανθος, Κιτίου Μελέτιος καὶ Κυρηναίας Λαυρέντιος μετὰ τῶν Ἡγουμένων τῶν προεχουσῶν Μονῶν καὶ μεθ' ἑκκεῖνων προκρίτων ἀνερχομένων εἰς ἑβδομήκοντα, ἵνα δηθὲν ἐκεῖ ὑπογράψωσιν ἀναφορὰν νομιμοφροσύνης, καὶ τότε συλλαμβάνονται καὶ θανατοῦνται πάντες⁽¹⁾ καὶ ὁ μὲν Κυπριανὸς ἀπηγχονίσθη, οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς ἐκαρτομήθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ πρόκριτοι κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ οἱ μὲν ἀπηγχονίσθησαν, οἱ δὲ ἑκα-

(1) Ἀδρὰν ἀπεικόνισιν τῶν ἐν Λευκωσίᾳ φρικιαστικῶν γεγονότων τῆς 9ης Ἰουλίου 1821 διασώζει ἐν τῷ Ἐμμέτρῳ Ἐλεγείῳ τοῦ ὁ κατ' ἀξίαν κτησάμενος τὸν τίτλον τοῦ Ἐθνικοῦ ποιητοῦ τῆς Κύπρου Βασίλης Μιχαηλίδης. Οὗτος διὰ τῶν ἐξῆς ὑπερόχων στίχων τοῦ ἐπικοῦ τοῦ ποιήματος διατρανοῖ τὴν ὄντως ἀγέρωχον καὶ ἠρωϊκὴν στάσιν τοῦ Ἐθνομάρτυρος Κυπριανοῦ ἐν διαμειφθέντι διαλόγῳ μετὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τοῦ δίκην Ἰαβέρη τοῦ Κουτσιοῦκ Μεχμέτ Μουσελήμ Ἀγᾶ, ἐν ᾧ διαλόγῳ ὁ Ἐθνομάρτυς κατηγορηματικῶς ἀπεφῆνατο, ὅτι :

- Ἡ Ρωμηοσύνη ἐν (εἶναι) φυλὴ συνότζιαιρη (συνηλικιωτῆς) τοῦ κόσμου
- Κανέννας ἐν (δὲν) εὐρέθηκεν γιὰ νὰ τὴν ἱξηλείψῃ (ἐξαλείψῃ)
- Κανέννας γιὰτὶ σιέπει (σκέπει) τὴν ποὺ τᾶψη (τὰ ὕψη) ὁ Θεὸς μου
- Ἡ Ρωμηοσύνη ἐν (τότε) θὰ χαθῆ, ὄντας ὁ κόσμος λείψῃ.»

ρατομήθησαν. Ἐγενικεύθη δὲ τὸ σύνθημα τῆς σφαγῆς ἐπὶ ἑξαήμερον καὶ οὕτω ὁ ἄοπλος πληθυσμὸς τῆς μεγαλονήσου ἔκειτο ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῆς φονικῆς μαχαίρας τοῦ κατακτητοῦ. Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας τοῦ διωγμοῦ καὶ τῆς φρίκης συνέπεσε νὰ διατρίβῃ ἐν Λευκωσίᾳ ὁ ἡμέτερος ἥρωας **Χατζῆ Μιχάλης**, τοῦ ὁποίου ἡ χριστιανικὴ καρδιά δὲν ἠνείχετο νὰ θεᾶται ἀπαθῶς τὰ πρωτόκουστα ταῦτα τοῦ τυράννου ἐγκλήματα, καὶ ἔχων οὗτος εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ πλωτὸν μέσον, δι' οὗ ἀπὸ Βηρυττοῦ κατήλθεν εἰς Κύπρον, παραλαμβάνει ἐντὸς τοῦ πλοίου του πολλὰς χριστιανικὰς οἰκογενείας ἐκ Λευκωσίας, διαφυγούσας τὴν αἰμοβόρον σπάθην τοῦ Κουτσιοῦκ Μεχμέτ, καὶ ἀποπλεύσας ἐκ Κύπρου μεταφέρει αὐτὰς ἐν ἀσφαλείᾳ εἰς Τεργέστην. Ἐκ Τεργέστης, ἔνθα ἐπὶ μικρὸν διέμεινεν, ἀπῆλθεν εἰς Βενετίαν μὲ ὀριστικὴν πλέον ἀπόφασιν, ἀφοῦ καὶ ἐκεῖ διαλύσει τὸν ὑπολειφθέντα ἀρχικὸν πυρῆνα τῶν ἐμπορικῶν του ἐπιχειρήσεων, νὰ προβῇ εἰς τὴν προμήθειαν ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων, μεθ' ὧν θὰ κατήρχειτο εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Πατρίδα. Ἐν Βενετίᾳ συνηντήθη μετὰ τοῦ φιλοπάτριδος ὁμογενοῦς Μιχαὴλ Ὀρφανοῦ, (1) μεθ' οὗ ἀρχικῶς συνεννοήθη καὶ συσκεφέθη ὅπως τὰς γενομένας ὑπ' αὐτοῦ μεγάλας προμηθείας τῶν ὄπλων μεταφέρῃ εἰς τὴν Κρήτην διὰ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἀγῶνος αὐτῆς, ἐκεῖ ἔνθα ἐπέπρωτο νὰ τερματίσῃ τὸ ἔνδοξον πολεμικὸν του στάδιον κατὰ τὸ ἔτος 1828 ὀλοκαυτωθεὶς ἐν Φραγκοκαστέλλῳ.

Ἡ δημιουργηθεῖσα ὁμῶς ἐν Κρήτῃ ραγδαίως δεινὴ κατάσταση, ὡς κατωτέρω διαλαμβάνομεν, διὰ τῆς ἀποβάσεως ἐκεῖ ἀπειραλίθμων Αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων καὶ ἡ ἀπὸ θαλάσσης ἰσχυρὰ φρούρησις τῆς Τουρκομάχου τούτης νήσου διὰ πυκνῆς ναυτικῆς δυνάμεως, ἠνάγκασαν τὸν ἡμέτερον ἥρωα νὰ ἀναθεωρήσῃ τὸ ἀρχικὸν του σχέδιον καὶ ἀντὶ τῆς καθόδου του εἰς τὴν Κρήτην νὰ τραπῇ εἰς τὴν χέρσον Ἑλλάδα πρὸς συγκρότησιν τοῦ πρώτου ἀτάκτου ἵππικοῦ σώματος, τοῦ μὴ δηλαδὴ ἐξ ἀνδρῶν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ἀπαρτισθέντος, ἀλλ' ἐξ ἐθελοντῶν ἀνεξαρτήτων συγκροτηθέντος ὑπὸ ἴδιον ἀρχηγὸν τὸν ἡμέτερον ἥρωα, πρὸς τοῦτο ἄλλως τε προεπαναστατικῶς ἀσκηθέντα. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ εἰδικὰ ὄπλα τύπου «**νταλιάνι**», χρησιμοποιούμενα τότε ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τοῦ ἵππικοῦ κατὰ φορτία ἠγόρασε, καὶ ἐθελοντὰς ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος ἐστρατολόγησεν ὑπὸ τοὺς Ἠπειρώτας ὀπλαρχηγοὺς **Τσιακμάκην, Μαχαίραν, Ρίζον Ζώνη, Κωνσταντῖνον Μπαλάσκαν, Κυριακούλην Ἀργυροκαστρίτην,**

(1) Παπακώστα Ἀγγ. «Ἡρωϊκὰ Μνημόσυνα». Ἠπειρωτικὸν Μέλλον. Ἀθῆναι 28/3/1949.

Νικόλαον Τσουμπάνην, Γεώργιον Μανιάτην καὶ Παναγιώτην Μανώλην, οἱ ὅποιοι τὸν ἠκολούθησαν πιστῶς καὶ μέχρι θανάτου εἰς ὄλα τὰ πολεμικὰ στάδια καὶ τοὺς πολεμικοὺς τομεῖς, εἰς τοὺς ὁποίους ἠρίστευσε καὶ ἐθριάμβευσε τὸ ἐπίλεκτον τοῦτο ἱππικὸν σῶμα τοῦ Χατζημιχάλη. (1)

Μεταγενέστεροί τινες ἱστοριογράφοι τοῦ ἱεροῦ τῆς Παλιγγενεσίας Ἀγῶνος θεωροῦν τὸν Χατζηχρῖστον ὡς τὸν ἰδρυτὴν τοῦ πρώτου ἀτάκτου ἱππικοῦ σώματος ἀντὶ τοῦ ἡμετέρου ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη, ἐκλαμβανομένου ὡς συνεχιστοῦ τοῦ ἔργου τοῦ Χατζηχρῖστου μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν του, ἐν ᾧ οἱ σύγχρονοι τοῦ ἡμετέρου ἥρωος συναγωνισταί, ἱστορήσαντες τὰ κατορθώματά του εἰς ἀπομνημονεύματα ὑπ' αὐτῶν συγγραφέντα, ρητῶς μαρτυροῦν τὸ ἀντίθετον· ὅτι δηλαδὴ ὅταν ὁ Χατζηχρῖστος μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας του ἠσχολεῖτο μὲ τὴν συγκρότησιν ἀτάκτου ἱππικοῦ σώματος, προὔπηρχε τὸ τοῦ ἡμετέρου Χατζημιχάλη. Καὶ οὕτω κατὰ Φώτιον Φωτᾶκον «Ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἔχων μέγαν ἐνθουσιασμόν καὶ πατριωτισμὸν ἀπειροῦ καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Πατρίδα, διορίζεται ἀρχηγὸς τοῦ ἀτάκτου ἱππικοῦ καὶ διατάσσεται νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ Γενικὸν Στρατόπεδον, διότι τότε ἀπεφασίσθη νὰ συγκροτηθῇ ἑλληνικὸν ἱππικόν». (2) Κατὰ δὲ Νικόλαον Κασομούλην «Ὁ Χατζῆ Χρῖστος, ἀφοῦ δούλεψε σείζης κοντὰ σὲ τρανοὺς πασᾶδες — μὰ κι' ἀπὸ παιδί πάλευε μὲ τ' ἄλογα — δὲν ἄρχισε νὰ συμμαζέψῃ γύρω του Βορειοελλαδίτες πατριῶτες τοῦ γυμνασμένους σι' ἄλογα. Ὁ λαὸς μὲ τ' ὄνομα «Βούλγαρης» ἐννοοῦσε τὸν κάθε σλαβόφωνο τῆς Τουρκίας. Ἔτσι τ' ὄνομα κόλλησε καὶ στὸν Χατζηχρῖστο καὶ σ' ὄλους τοὺς σλαβοφώνους πολεμιστάδες, ποὺ σχημάτισαν τὴν ἀταχτη καβαλλαρία τοῦ Χατζηχρῖστου. Ὅμως πρὶν ὁ Χατζηχρῖστος ἀρχίσῃ νὰ φιλοδοξῇ τὴν ἀρχηγία ἀτάκτου ἱππικοῦ, ὑπῆρχε ἄταχτο συστημένο, μ' ἀρχηγὸ τὸν περίφημον Ἡπειρώτη γενναῖο Χατζημιχάλη, καὶ ὁ Χατζηχρῖστος τώρα, μὲ τὴν ἐγκάρδια ὑποστήριξιν τῆς διοικήσεως, εἶχε σχηματίσει τὸ δικό του ἀπάνου σιὰ χνάρια, φορεσιές, χάμουρα τοῦ περίφημου ἱππικοῦ τῶν Τούρκων Ντελήδων.» (3)

(1) Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν συμμετεῖχε καὶ μικρὸν σῶμα τακτικοῦ ἱππικοῦ ἐκ φιλελλήνων ὑπὸ τὸν Πορτογάλον φιλέλληνα Ἀντώνιον Ἀλμείδαν. Οὗτος ἐλθὼν εἰς τὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα καὶ διαδεχθεὶς τὸν κόμητα Ρενιώ Ντ' Ἀνζελὸ εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ τακτικοῦ ἱππικοῦ διεκρίθη ἐν Τριπολιτσᾷ τῇ 1ῃ Αὐγούστου τοῦ 1826 διασκορπίσας ἰσχυρὸν τετράγωνον Ἀράβων διὰ μικρᾶς ὁμάδος ἱππέων. Συνώδευσε τὸν Φαβιέρον εἰς τινὰς τῶν ἐπιχειρήσεών του. Μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Κυβερνήτου Ἰ. Καποδιστρίου, ὡς ἐκ τῆς ἐπακολουθησάσης ἀναρχίας παρέμεινεν ἐκτὸς ὑπηρεσίας μέχρι τοῦ 1835. Εἶτα διωρίσθη φρούραρχος Ναυπλίου (1836) προαχθεὶς εἰς ὑποστράτηγον.

(2) Φωτάκου Φωτίου Ἀπομνημονεύματα, 1888 σελίς 212.

(3) Κασομούλη Ν. Ἐνθυμήματα Στρατιωτικά, Ἀθήναι 1941, Τόμος Β' σελ. 11

Ὁ ἀδελφός τοῦ ἥρωος Ἡλίας δὲν συγκαταλέγεται μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ὀπλαρχηγῶν, κατελθὼν οὗτος ἐκ τῶν πρώτων εἰς τὸν ἀγῶνα, ὑπέικων καὶ αὐτὸς εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Μάνης Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, ἑξαπολύσαντος κατὰ Μάρτιον τοῦ 1822 ἑκκλησιν πρὸς τοὺς Ἡπειρώτας ἀγωνιστὰς καὶ καλοῦντος αὐτοὺς νὰ κατέλθωσιν εἰς τὸν στίβον τοῦ ἀρξαμένου ἀγῶνος. Ὁ Ἡλίας τότε συμπολεμῶν μετὰ τῶν Σουλιωτῶν κατήλθε μετ' αὐτῶν εἰς τὴν Δυτικὴν Στερεὰν καὶ οὕτω συγκαταριθμεῖται ἐν ἐγγράφῳ τοῦ Στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου.

Ὅτε ὁ ἡμέτερος ἥρωος διηύθυνεν ἐν Ἀνατολῇ τὸ μονοπάλιον τοῦ ταμβάκου, εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην ὡς συνεργάτας τὸν Κωνσταντῖνον Ἀναστασίου, σπανὸν αὐτῷ συγγενῆ, μετὰ τοῦ ὁποῖου ἕνια τῶν Κυβερνητικῶν συμβολαίων «μουκαβελὲ» συνυπέγραφε, φερόντων σφραγιδογράφῃσιν διπλῆς ὑπογραφῆς ἀμφοτέρων ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὀψεως τοῦ κειμένου «Μιχὰλ-Κοσταντὶ», καὶ τὸν αὐτάδελφον αὐτοῦ Ἡλίαν Χρήστου, ὅστις ἄγνωστον διὰ ποίαν αἰτίαν ἐφυλακίσθη ἐν Δαμασκῷ κατὰ τὸ ἔτος 1816 ἢ 1817· ὑπεχρεώθη δὲ ὁ ἡμέτερος ἥρωος νὰ καταβάλλῃ τὸ ποσὸν τῶν ἀργυρῶν γροσίων τριῶν χιλιάδων διὰ τὴν ἀποφυλάκισιν τοῦ ἀδελφοῦ του, τὸν ὁποῖον φαίνεται καὶ ἐφυγάδευσεν ἐνωρίτερον τῆς ἀποχωρήσεως αὐτοῦ ἐξ Ἀνατολῆς, καὶ οὕτω ἐξηγεῖται πῶς ὁ ἀδελφός τοῦ ἥρωος ἡμῶν, Ἡλίας, δὲν συνοδεύει τὸν Χατζημιχάλην ἀπὸ Βηρυττοῦ εἰς Κύπρον καὶ ἀπὸ Κύπρου εἰς Τεργέστην καὶ Βενετίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ναύπλιον, ἀλλὰ προπορεύεται τοῦ ἥρωος καὶ προβαδίζει αὐτοῦ εἰς τὸ ὑπὲρ Πατρίδος ἀγώνισμα ἐνταχθεὶς εἰς τὸ σῶμα τῶν Ἡπειρωτοσουλμωτῶν τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς. Τὴν πληροφορίαν δὲ ταύτην περὶ τῆς φυλακίσεως καὶ τῆς φυγῆς τοῦ Ἡλία Χρήστου ἐκ Συρίας ἀντλοῦμεν ἐκ τῆς ὑπ' ἀρ. 7 ἀναφορᾶς τουρκιστὶ γεγραμμένης πρὸς τὴν Ὀθωμανικὴν Κυβέρνησιν Μουσουλμάνου τινὸς Τατὰρ Ἀγᾶ ὀνομαζομένου, αἰτοῦντος τὴν ἀποφυλάκισιν τοῦ Ἡλία Χρήστου καὶ καταβαλόντος διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἥρωος ἡμῶν Χατζημιχάλη τὸ διαληφθὲν χρηματικὸν ποσόν. Τὸ ἔγγραφον τῆς ἀποφυλακίσεως τοῦ Ἡλία Χρήστου διασώζει, ὡς ἔχει, εἰς τὸ Οἰκογενειακὸν Ἀρχεῖον ὁ Γεώργιος Ἀ. Χατζημιχάλης.

Ἡ προηγηθεῖσα τῆς καθόδου τοῦ ἥρωος εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα προπαρασκευὴ διὰ τῆς προμηθείας πολεμικοῦ ὕλικου καὶ τῆς ἐπιστρατεύσεως ἐθελοντῶν ἐξ Ἡπείρου συνετελεῖτο κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως. Κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα τὰ

ραγδαίως εξελισσόμενα πολεμικά γεγονότα με τὰς ἐπιτυχίας τῶν Μαυρομιχαλαίων ἐν τῇ Μάνη, τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη τὰς λαμπρὰς νίκας τοῦ Βαλτετσίου, τῶν Τρικόρφων, τῆς Τριπολιτσᾶς, καὶ ἰδιαίτατα τῶν Δερβενακίων, μετὰ τὰ ἐνδοξα κατορθώματα τοῦ Ἀνδρούτσου ἐν τῇ Γραβιᾷ καὶ τοῦ Ἀθανασίου Διάκου ἐν τῇ Ἀλαμάνᾳ, καὶ μετὰ τὰ κατὰ θάλασσαν ἀνδραγαθήματα τοῦ Κανάρη, τὰ θρυλικά ταῦτα τῆς ἐλευθερίας σύμβολα τῆς ἀπαρχῆς τῶν τροπαίων τοῦ ἀγῶνος μετὰ πρωτεῦον τὸ ἡρωϊκὸν Μεσολόγγιον, προσιώνιζον τὴν ἀπολύτρωσιν τῆς φυλῆς, ἡ ὁποία καὶ τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν ὑπερμάχων αὐτῆς πολεμιστῶν διέθετεν ἐναλλάξ ὡς μέσα διὰ τὸν ἱερὸν σκοπὸν τῆς ἀνακτῆσεως τῆς ἐλευθερίας.

Τὰ ἐνδοξα ὅμως ταῦτα κατορθώματα διεκόπησαν ἀποτόμως ὡς ἐκ τῶν ἀκολουθησάντων θλιβερῶν γεγονότων τοῦ πρώτου ἐκραγέντος ἐμφυλίου πολέμου εὐθὺς ὡς ἀπηλλάγη ἡ Πελοπόννησος τῆς τουρκικῆς δεσποτείας, καὶ συνετέλεσαν ταῦτα εἰς τὸ νὰ διαρρεύσουν τὰ ἐπαναστατικὰ ἔτη 1823 καὶ 1824 σχεδὸν ἄκαρπα πολεμικῶς τοῦ κατὰ ξηρὰν ἀγῶνος, πλην τοῦ ἡρωϊκοῦ θανάτου τοῦ ἐπιφανεστέρου τῶν ἡρώων τοῦ Ἀγῶνος Μάρκου Μπότσαρη παρὰ τὸ Καρπενήσιον τῇ 7ῃ Αὐγούστου τοῦ 1823. Ἐν ᾧ ἀντιθέτως κατὰ θάλασσαν ἐτελέσθησαν τὰ λαμπρότερα τῶν κατορθωμάτων μετὰ τὸν Μιαούλην καταναυμαχήσαντα τὸν τουρκικὸν στόλον, καὶ μετὰ τὴν τραγικὴν τῶν Ψαρῶν καταστροφὴν, ἅτινα κατὰ τὸν Γάλλον ναυτικὸν ἀκόλουθον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβείας Ρουερσῶ *«ἐπαγίωσαν τὸ οἰκοδόμημα τῆς παλιγγενεσίας τοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων.»* (1)

Ὅριστικὴν ρῆξιν τῆς ἐμφυλίου συρράξεως ἐσήμανεν ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἰμπραήμ Πασᾶ ἐπὶ τῆς πολεμικῆς σκηνῆς τοῦ ἀγῶνος. Ἡ Αἴγυπτος εἶχεν ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος κοινωνήσει τῶν κατ' αὐτοῦ θαλασσίων ἐκστρατειῶν, εἰ καὶ οὐχὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου. Ἀπὸ τοῦ 1822 ὁ Σουλτᾶνος Μαχμούτ ὁ Β' εἶχεν ἐπιτρέψει εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν νὰ ἐξουσιάσῃ τῆς Κρήτης, καὶ κατὰ Ἰούνιον τοῦ ἔτους ἐκείνου ὁ γαμβρὸς τοῦ ἀναμορφωτοῦ τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἀλῆ Χασάν πασᾶς ἀπεβίβασεν εἰς Σοῦδαν 5000 Ἀλβανούς καὶ οὕτω ὁ πολυμήχανος τῆς Νειλορρύτου σατράπης ἀπὸ τοῦ 1824 ἰδίᾳ, ἀπεδύθη εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον διὰ πάσης θυσίας κατὰ ξηρὰν τε καὶ κατὰ θάλασσαν. Προσέτι δὲ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1824 ὁ Χουσεῖν βέης σταλείς ἐξ Αἰγύπτου εἰς Κρή-

(1) Παπαρρηγοπούλου Κ. Ἱστορία Ἑλλ. Ἔθνους. Τόμος ΣΤ' σελίς 124.

την συνεπλήρωσε διὰ σφαγῶν καὶ καταστροφῶν φοβερῶν τὴν δάμασιν τῆς πολυπαθοῦς ταύτης μεγαλονήσου. Καὶ ἀφοῦ προηγῆθη ἡ καταστροφή τῆς ἡρωϊκῆς νήσου Κάσου κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1824 ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν, συνεχίσθη ἡ καταστροφή τῶν θρυλικῶν Ψαρῶν ὑπὸ τοῦ σουλτανικοῦ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως στόλου, ἐπηκολούθησεν ἡ ναυμαχία ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Γέροντος κατ' Αὐγουστον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, κατόπιν πολλῶν παρακωλύσεων ἐκ τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῶν ἡμετέρων περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου τοῦ 1824 ὁ θετὸς υἱὸς τοῦ Μεχμέτ Ἄλῃ Ἰμπραήμ πασᾶς ἀπεβίβασε τὰ στρατεύματά του εἰς Κρήτην. Τὴν Κρήτην δὲ ἔχων ὀρμητήριον ἐσκόπει νὰ περιστείλῃ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν διὰ τοῦ τακτικῶς ὠργανωμένου καὶ τεχνικῶς κατηρτισμένου ἐξ 8.000 πεζῶν καὶ 1.000 ἰππέων στρατοῦ του.

Ἀρχομένου δὲ τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1825 ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς ἐκπλεύσας ἐκ Σούδας ἐνεφανίσθη εἰς τὰ Μεσσηνιακὰ παράλια καὶ ἀπεβίβασε τῇ 12ῃ Φεβρουαρίου εἰς Μεθώνην 4.000 πεζοὺς καὶ 500 ἰππεῖς. Ἐκπέμψας δ' ἀμέσως εἰς Κρήτην τὸν στόλον μετεκόμισεν ἐκεῖθεν δευτέραν μοῖραν στρατοῦ, καὶ τὴν 9ην Μαρτίου τοῦ ἔτους ἐκείνου διαθέτων 10.000 πεζοὺς καὶ 1000 ἰππεῖς ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Πύλου. Ἡ ὑπὸ τὸν Μαυροκορδαῶν πεμφθεῖσα ἀπὸ τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς ἀντίστασις ἐν τῇ νήσῳ Σφακτηρίᾳ τῇ 26ῃ Ἀπριλίου ἐξουδετερώθη καθ' ὀλοκληρίαν ὑπὸ τοῦ Ἰμπραήμ. Εἰς τὴν φονικωτάτην ἐκείνην μάχην ἔπεσαν ἡρωϊκῶς ὁ γέρον Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Σταῦρος Σαχίνης, ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδὸς καὶ εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων φιλελλήνων, ὁ κόμης Σανταρόζας. Τὴν δὲ 30ὴν Ἀπριλίου ὁ Μιαούλης εἰσβαλὼν τολμηρότατα ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Μεθώνης κατεπυρπόλησε τὴν φρεγάδα «Ἀσίαν», δύο δρόμωνας καὶ τέσσαρα πλοῖα φορτηγὰ τοῦ ἐχθροῦ. Παρὰ ταῦτα ὁ Ἰμπραήμ τῇ 11ῃ Μαΐου ἐκπορθήσας τὸ Νεόκαστρον ἔθεσεν ὑπὸ τὴν κατοχὴν τοῦ τὴν Μεσσηνίαν. Κατοχυρωθεὶς δὲ ἐν Μεσσηνίᾳ ἠτοιμάζετο νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου. Τότε ὁ λαὸς τῆς χερσονήσου ταύτης κατεπτοημένος κατεκραύγαζεν ἀπαιτῶν τὴν λύτρωσιν τοῦ ἐν Ὑδρᾷ κρατουμένου Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, παρ' οὗ καὶ μόνον τὴν σωτηρίαν ἠλπίζεν. Ἡ κυβέρνησις τοῦ Ναυπλίου μὴ ἔχουσα οὐδένα ἄλλον νὰ ἀντιτάξῃ κατὰ τοῦ ἐκ Μεσσηνίας ἐπερχομένου Ἰμπραήμ καὶ φρονούσα ἔστω καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων διὰ τὴν σύμπνοια καὶ σύμπραξις ὅλων τῶν Ἑλλήνων εἶναι ὁμολογουμένως τὸ μόνον ἀκαταμάχητον ὄπλον ἐναντίον τοῦ ἀσπόνδου

ἐχθροῦ τῆς πατρίδος» (1) τῇ 18ῃ Μαΐου ἐψήφισε γενικὴν ἀμνηστειάν καὶ ἀνηγόρευσε τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην γενικὸν ἀρχηγὸν τῆς Πελοποννήσου. Καὶ οὕτω ἡ κρατερὰ φωνὴ τοῦ Γέρου τοῦ Μωρηᾶ καὶ πάλιν ἀντήχησεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς χερσονήσου καὶ ἐπλήρωσε παραμυθίας καὶ πεποιθήσεως τὰς ἐπτοημένας τῶν κατοίκων ψυχάς.

Ἡ ἀκάθεκτος τοῦ Ἰμπραήμ προέλασις πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου περιήγαγε τὸν ἀγῶνα μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου. Πρὸς ἀναχαίτισιν τῆς προόδου τοῦ Ἰμπραήμ κατέρχεται ἀπὸ Ναυπλίου ὁ γενναῖος Παπαφλέσσας ἐπὶ κεφαλῆς χιλίων ἀνδρῶν, ὅστις διασχίσας τὴν Πελοπόννησον φράσσει παρὰ τὸ περιβόητον Μανιάκι τὴν διέλευσιν τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἰμπραήμ. Ἐκεῖ συνήφθη τῇ 20ῃ Μαΐου τοῦ 1825 πεισματώδης καὶ πολύνεκρος μάχη· καὶ ἐκεῖ ἐτελέσθη μία τῶν φοβερωτέρων θυσιῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπεσεν ἡρωϊκῶς ὁ Παπαφλέσσας μετὰ τριακοσίων Ἑλλήνων κατασφάξας ὑπὲρ ἑξακοσίους Ἀγερηνούς. Ὁ Κολοκοτρώνης ἀπαλλαγείς τῶν δεσμῶν τῆς ὕδρας μόλις προλαμβάνει νὰ καταλάβῃ τὰς παρόδους τὰς ἀγούσας ἐκ Μεσσηνίας πρὸς Ἀρκαδίαν. Περὶ τὴν θέσιν δὲ Δραμπάλαν, κατεχομένην ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Γενναίου Κολοκοτρώνη καὶ ὑπὸ τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη, συνάπτει μάχην κρατεράν τῇ 6ῃ καὶ 7ῃ Ἰουνίου κατὰ τοῦ προελαύνοντος Ἰμπραήμ, μετὰ τὴν ὁποίαν πρὸ τῆς ἀσυγκρίτως ὑπερτέρας ἐχθρικής πίεσεως, ἠναγκάσθη ὁ Γέρος τοῦ Μωρηᾶ νὰ συμπτυχθῇ παρὰ τὴν θέσιν «Ἅγιος Πέτρος»· ὁ δὲ Ἰμπραήμ κατερχόμενος καὶ καταλαμβάνων τὴν Τριπολιτοᾶν νὰ εἰσέλθῃ ἀκωλύτως πλέον εἰς τὴν Ἀργολίδα. Ὁ Κολοκοτρώνης παρὰ τὸ χωρίον Δραγουμάνου καὶ μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Μεγαλοῦπολιν ἐπιβαίνων τοῦ ἵππου τοῦ ἡρωϊκῶς πεσόντος εἰς τὸ Μανιάκι ἀειμνήστου Παπαφλέσσα, ἐκρημνίσθη εἰς κρημνὸν χωματώδη καὶ μωλωπισθεῖς παρέμενεν ἐπὶ ἀρκετὰς ἡμέρας ἀσθενῶν. Περὶ τὰ μέσα δὲ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1825 ἀναρρώσας ἀπηύθυνε πρὸς ὅλους τοὺς ὀπλαρχηγούς τῶν ἐπαρχιῶν ἑκκλησίαν νὰ προβῶσιν εἰς ὀμαδικὴν στρατολογίαν καὶ νὰ δράμουν εἰς τὸν ἀγῶνα, διότι ἐκινδύνευσε καὶ αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τοῦ ἐλευθερωθέντος τμήματος, τὸ Ναύπλιον, νὰ κυριευθῇ. Τότε ἔσπευσαν ὁ Μακρυγιάννης, ὁ Κ. Μαυρομιχάλης, ὁ Δ. Ὑψηλάντης καὶ ὁ ἡμέτερος ἥρως Χατζῆ Μιχάλης, ὅστις ἔκτοτε λαβὼν τὸ βάπτισμα τοῦ πυρὸς διετράνωσε τὸ ὑπόλοιπον τῆς ζωῆς του εἰς συνεχεῖς

(1) Παπαρρηγοπούλου Κ. Ἱστορία Ἑλλ. Ἔθνους Τόμος ΣΤ' σελίς 127

ἀγῶνας καὶ κινδύνους, καταλήξαντας εἰς τὸν ἔνδοξον αὐτοῦ καὶ ἡρωϊκὸν θάνατον. Ἡ στιγμή τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολεμιστηρίου ἀγωνίσματος διὰ τὸν Χατζημιχάλην ἦτο ἐκ τῶν πλέον κρισίμων τοῦ ἀγῶνος, Ὁ Γάλλος ναύαρχος Δεριγνὺ εὔρεθεις κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐν Ναυπλίῳ, παρετήρησεν εἰς τὸν Ὑψηλάντην καὶ τὸν Χατζημιχάλην ὅτι μάτην ἐκτίθενται εἰς τηλικούτον κίνδυνον καὶ ἔλαβεν ὡς ἀπάντησιν τὴν λακωνικὴν ἐκείνην φράσιν «τὸ καθῆκόν μας εἶναι νὰ ἀποθάνωμεν!», ἡ ὁποία μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν περιλάλητον ἐκείνην ἱστορικὴν φράσιν τοῦ τελευταίου τῶν Ἑλλήνων Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου «κοινῇ γὰρ γνώμῃ αὐτοπροαιρέτως ἀποθανούμεθα μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς ἡμῶν».

Ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἀρχομένου τοῦ Μαΐου τοῦ 1825, εἶχε συγκροτήσει εἰς ἄνδρας τὸ σῶμα τοῦ ἀτάκτου ἱππικοῦ ἀνερχομένων εἰς πεντακοσίους καὶ ὑπελείπετο ἢ εἰς ἀνάλογον ἀριθμὸν ἵππων συμπλήρωσις αὐτοῦ, διὸ καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τοῦ Πολέμου δι' ἐγγράφου τοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 23ης Μαΐου 1825 πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα κρίνει εὐλόγον νὰ δοθῇ εἰς τὸν Χατζῆ Μιχάλην διὰ τὰς προσφερθείσας ὑπηρεσίας του ὁ βαθμὸς τῆς Στρατηγίας (1). Μέχρι δὲ τοῦ δευτέρου δεκαημέρου τοῦ Ἰουλίου 1825 δὲν εἶχεν ἐξευρεθῆ ὁ ἀπαιτούμενος ἀριθμὸς τῶν πρὸς ἱππασίαν κελήτων, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἀκολουθοῦσας ἀναφορᾶς του, τὴν ὁποίαν ἀπευθύνει πρὸς τὴν Διοίκησιν Πολέμου ἐν Ναυπλίῳ :

Ὑπεριτάτῃ καὶ σεβαστῇ Διοίκησιν,

Ὡς εὐγενεῖς πατριώτης ἀναφέρομαι καὶ αὐθις ὅτι ἡ προθυμία μου μὲ βιάζει εἰς τὸ νὰ ἐκστρατεύσω ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ μὲ πεντακοσίους στρατιώτας καὶ ἀπόφασιν ὡς ἄλλοτε.

Παρακαλῶ τὴν σεβαστὴν Διοίκησιν νὰ μοῦ δώσῃ μόνον 30 ἄτια πρὸς ἀντίστασιν τοῦ ἐχθροῦ καὶ διὰ βοήθειαν τοῦ στρατοῦ μας μὲ τὰ ὁποῖα αὐτὰ ἄτια ἐλπίζω ὅτι θέλει πάρω τὰ διπλᾶ καὶ θέλει κάμω τὸν ἐχθρὸν ἀνήσυχον καὶ ἄπρακτον εἰς τὰς ἀποφάσεις του.

Γνωρίζει καλῶς ἡ σεβαστὴ Διοίκησις ὅτι δὲν παρακινουῦμαι ἀπὸ ἰντερέεσσον, ὅσον ἀπὸ πατριωτισμόν. Ἄς προστάξῃ λοιπὸν νὰ μοῦ δοθῶν τὰ ἄτια καὶ ἐγὼ εἰς μίαν ἐβδομάδα ξεκινῶ μὲ τοὺς πεντακόσιους στρατιώτας.

Προσκυνῶ μὲ τὸ ἀνήκον σέβας καὶ μένω

ὁ εὐπειθὴς πατριώτης

(ὑπογρ.) Χατζῆ Μιχάλης

Τῆ 21 Ἰουλίου 1825

Ναύπλιον.

(1) Γενικὰ Ἀρχεῖα Κράτους Φάκελλ. 156.

*Ως ἐλέχθη ἀνωτέρω ὁ Χατζῆ Μιχάλης κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν τοῦ κινδυνεύοντος Ναυπλίου νὰ περιέλθῃ εἰς χεῖρας τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ ἀντέταξε μετὰ τῶν Στρατηγῶν Μακρυγιάννη, Κωνστ. Μαυρομιχάλη καὶ Δ. Ὑψηλάντου γενναίαν ὑπεράσπισιν. Διότι ὁ Ἰμπραήμ διελθὼν τὴν 19ην Ἰουνίου 1825 τὴν θέσιν ταμπούρια τοῦ Ἀκόβου ἐν μέσῳ τῶν καπνιζόντων ἐρειπίων τῆς Τριπόλεως, ἧς τὴν πυρπόλησιν διέταξεν ἀπὸ Χρυσοβιτοσίου ὄχυρωθεὶς ὁ Κολοκοτρώνης, τὴν 24ην ἰδίου μηνὸς ἐθεάθη ἐπὶ τῶν ὕψωμάτων τοῦ Ναυπλίου. Ἡ αἰφνιδία αὕτη ἐμφάνισις τοῦ Ἰμπραήμ ἐγένετο πρόξενος φοβερᾶς καταπλήξεως. Ὅταν δὲ μετ' ὀλίγον συνοδευόμενος οὗτος ὑπὸ ὀγδοήκοντα μόνον ἰπέων Αἰγυπτίων προήλασε μέχρις αὐτῆς σχεδὸν τῆς πύλης τοῦ Ναυπλίου, μόλις ἐπρόφθασαν ἐν τῇ συγχύσει τῶν νὰ κλείσωσιν αὐτὴν οἱ Ἕλληνες. Διεδραματίσθησαν δὲ τότε σκηναὶ ἀγωνίας καὶ παντελοῦς ἀκροσύνης, κατὰ Μένδελσον Βαρθόλδου, ὅμοιαι πρὸς τὰς ἐπὶ τῇ προσελεύσει τοῦ Δράμαλη. Ἀλλὰ καὶ τῶρα ἐπὶ ξυροῦ ἀκρῆς ὄντων τῶν πραγμάτων, εὐρέθησαν πάλιν γενναῖοι ἄνδρες ἐπεμβάντες ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Ὁ πατριωτισμὸς ἀφυπνίσθη ἴσος μὲ τὸν ἀπειλοῦντα κίνδυνον. Ἀμα δὲ κατήλθον καὶ τὰ Αἰγυπτιακὰ τάγματα ἀπὸ τοὺς λόφους πρὸς τὴν πεδιάδα, τότε ἔσπευσαν κατ' αὐτῶν ὁ Χατζημιχάλης, ὁ Μακρυγιάννης καὶ ὁ Κ. Μαυρομιχάλης μετὰ 350 μαχητῶν καὶ κατέλαβον τοὺς Λερναίους Μύλους ὅπου ἔκειντο αἱ ἀποθήκαι τοῦ Ναυπλίου. Τὸ βαθὺ ἔλος τῆς Λέρνης καὶ εἰς λίθινος τοῖχος ἀπετέλουν τὰ μόννα ὄχυρά τῆς παρὰ τῶν Ἑλλήνων καταληφθείσης θέσεως. Ὡρμουν δ' ἐπίσης εἰς ἀπόστασιν βολῆς ἀπὸ τῆς παραλίας καὶ δύο ἑλληνικαὶ κανονιοφόροι. Τὸ περικεῖν τοῦ Ἰμπραήμ ἀπεπειράθη νὰ εἰσχωρήσῃ διὰ μικροῦ τῆς ρήγματος τοῦ λιθίνου τοίχου. Μόλις δὲ ἔφθασαν εἰς τὴν ἐκείθεν τοῦ τοίχου αὐλὴν αἱ προφυλακαὶ τῶν ἐφορμησάντων αἰγυπτιακῶν ταγμάτων, ὥρμησαν τότε κατ' αὐτῶν λυσσαλέοι οἱ ὑπερασπισταί, τοὺς ἀπέκρουσαν μὲ γυμνὰ ξίφη καὶ ἔφραξαν τὸ ρῆγμα τοῦτο.

Σκοπὸς τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ ἦτο νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀπλοῦν τόλμημα μόνον, ὅπως καταλάβῃ ἐξ ἀπίνης, εἰ δυνατόν, τὸ Ναύπλιον. Πεισθεὶς ὅμως ὅτι οἱ ὑπερασπισταὶ τῶν Μύλων εἶχον ἀπόφασιν νὰ ἀντιστῶσιν μέχρις ἐσχάτων, καὶ στερούμενος τοῦ ἀναγκαίου διὰ τακτικὴν πολιορκίαν, βαρέος πυροβολικοῦ, παρητήθη τῆς κατὰ τῶν Μύλων καὶ τοῦ Ναυπλίου προσβολῆς, καὶ ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν πυρπόλησιν τοῦ Ἄργους, ἐπανέκαμψε τὴν 27ην Ἰουνίου 1825 εἰς Τρίπαλιον... Καὶ οὕτω τὸ Ναύπλιον, αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τοῦ

ἀγωνιζομένου Ἔθνους, διέτρεξε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἐσώθη δὲ διὰ τῆς γενναιότητος τῶν ὑπερασπιστῶν αὐτοῦ. Ὁ πρίγκηψ Δ. Ὑψηλάντης, ἐλέγχων τὰς στρατιωτικὰς ὑποθέσεις ἐν Πελοποννήσῳ εἰς ἐπιβράβευσιν τῆς γενναιότητος τοῦ Χατζημιχάλη, ἔχοντας ὑπὸ τὰς διαταγὰς του ἑκατὸν εἴκοσι τέσσαρας ὀπλίτας του κατὰ τὴν ἠρωϊκὴν ἐκείνην ἀντίστασιν καὶ ὑπεράσπισιν τοῦ Ναυπλίου, δι' ἐγγράφου του πρὸς τὸν ἡμέτερον ἦρωα ὡς ἐξῆς ἀποφαίνεται:

«Ὁ φέρων τὸ παρὸν **Καπειὰν Χατζῆ Μιχάλης**, (Ἀργυροκασιτρίτης), κατὰ τὰς διαφόρους εἰς Βέρβενα γενομένας ἀριθμήσεις εἶχεν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του ἑκατὸν εἴκοσι τέσσαρας ἀνθρώπους, μὴ ὄν ἠγωνισθῆ εἰς Χωσιάν (;) γενναίως καὶ μὲ ἐπιτυχίαν καλὴν ὁ αὐτὸς ἐδείχθη καὶ εἰς τὴν μάχην τῶν Μύλων, ἐκτελῶν προθύμως τὰ χρέη αὐτοῦ. Οὐδεν τοῦ δίδεται τὸ παρὸν μου εἰς ἐνδειξιν τῶν καλῶν ἐκδουλεύσεων του καὶ εἰς ἀποζημίωσίν του.»

Τῆ 30 Ἰουλίου 1825 ἐν Ναυπλίῳ

(ὑπογραφή) Δημ. Ὑψηλάντης (1)

Ὁ Χατζῆ Μιχάλης κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1825 διέτριβεν ἐν Ναυπλίῳ ἀσχολούμενος μὲ τὴν πλήρη συγκρότησιν τοῦ ἵππικοῦ σώματος, ὁπότε μανθάνει τὴν ἀσθένειαν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, πρὸς ὃν τρέφει σεβασμὸν ἀμείωτον. Ἐκ Ναυπλίου γράφει ὁ Χατζημιχάλης ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἀσθενοῦντα σιρατάρχην ἐκφράζων πρὸς αὐτὸν τὴν βαθεῖαν συμπάθειαν ἐπὶ τῷ ἐπισυμβάντι αὐτῷ ἀτυχήματι. Διατρανοῖ δὲ τὰ πρὸς τὸν γηραιὸν ἐκείνον πολέμαρχον αἰσθήματα θαυμασμοῦ καὶ ἀφοσιώσεως, ἀμέτοχος φατριασμῶν καὶ ἐνδοκοιμητικῶν διενέξεων τυγχάνων ὁ Χατζημιχάλης, ὅστις κατεβῶν εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα νὰ προσφέρῃ τὰς ἐαυτοῦ ἐκδουλεύσεις δὲν ἐπόθει νὰ πολιτευθῆ, ἀλλὰ νὰ πολεμήσῃ ἀποκλειστικῶς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος καὶ νὰ σφαγιασθῆ χάριν αὐτῆς. Πληροφορεῖ δὲ συνάμα τὸν ἀρχιστράτηγον ὅτι ἐτοιμάζεται συγκροτῶν τὸ ἵππικόν του σῶμα νὰ σπεύσῃ νὰ συμπολεμήσῃ μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ἰμπραῆμ σκληρὰν καὶ ἄνισον πάλην.

Ὁ Φώτιος Φωτᾶκος (2), ὁ ὡς ἄλλος Ἀρριανὸς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἱστορήσας τὴν πολεμικὴν τοῦ Γέρου τοῦ Μωρηᾶ ἐνδοξον δρᾶσιν τὰ ἐξῆς μνημονεύει: «Ὅταν εἶμεθα εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον (ὀχυρὰν τῆς Κυνοουρίας κωμόπολιν) ἐλάβομεν δύο ἐπιστολάς, τὴν μὲν μίαν ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸν τοῦ Πολέμου Ἀνδρέαν Μεταξᾶν, τὴν δὲ

(1) Γενικὰ Ἀρχεῖα Κράτους. Φάκελλ. 156. Ὑπ. Πολέμου. Ἐγγραφα 21/11/1825

(2) Φωτᾶκου Φ. Ἀπομνημονεύματα Πελοποννησίων ἀνδρῶν. 1888.

ἄλλην ἀπὸ τὸν Χατζημιχάλην, ἀρχηγὸν τοῦ ἱππικοῦ», ἔχουσαν οὕτω:
 Ἐλαμπρότατε Ἀρχηγέ προσκυνῶ σας.

Μεγάλως ἐλυπήθην μαθὼν ὅτι ἀσθενήσατε πλήρῃ, δόξα τῷ Θεῷ, ἡ λύπη μου ταχέως μετετρέπη εἰς χαρὰν πληροφορηθεὶς ὅτι ἡ ἀσθένεια ἦτο περαστικὴ καὶ ἀβλαβὴς διὰ τὴν τύχην τῆς Πελοποννήσου εἰς τὴν ὁποίαν ἡ πρόνοια τοῦ Ὑψίστου δὲν ἔπαυσε νὰ τὴν ὑπερασπίζηται διαφυλάττουσα ὑγιῆ τὸν μόνον θυσιάζοντα διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος καὶ τὸν μόνον στύλον καὶ προσπύργιον κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἐγὼ δὲ περιμένω ἐδῶ, διότι μοῦ ὑπεσχέθησαν νὰ μοῦ δώσουν τριάντα ἄλογα τὰ ὁποῖα παραλαμβάνοντάς τα, θέλω τὰ ἐτοιμάσει τάχιστα μὲ ὅλα τῶν τὰ ἀναγκαῖα καὶ θέλω στρατολογήσει καὶ πεζοὺς καὶ θέλω ἔλθει νὰ συναγωνισθῶ μετὰ τῆς γενναιότητός σας. Μένω μ' ὅλον τὸ σέβας προσκυνῶντας σας.

Ναύπλιον 23 Ἰουλίου 1825

Ὁλος ἰδικός σας
 (ὑπογραφή) Χατζημιχάλης.

Ὁ Χατζημιχάλης συγκροτήσας τὸ ἱππικὸν σῶμα ἀνεχώρησεν ἐκ Ναυπλίου τὴν 6ην Αὐγούστου τοῦ 1825 καὶ ἠνώθη μετὰ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, ἐνισχυθέντος ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Δ. Ὑψηλάντου, τοῦ Ἰ. Μακρυγιάννη, τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη καὶ ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων ἀγωνιστῶν Ἀ. Ζαΐμη, Ἀ. Λόντου, Νικήτα Σταματελοπούλου, τοῦ «τουρκοφάγου» καὶ Ἰ. Νοταρᾶ, ἀπαρτισάντων ἐνιαῖον καὶ συμπαγὲς μέτωπον κατὰ τοῦ Ἰμπραήμ τόσο, ὥστε ἐξηναγκάσθη οὗτος καὶ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν του νὰ ἀνακόψῃ, καὶ πρὸς νότον τῆς Τριπολιτσᾶς νὰ τραπῆ καὶ ἐκεχειρίαν τῶν ἐχθροπραξιῶν νὰ ζητήσῃ. Τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Χατζημιχάλη ἐκ Ναυπλίου ἀνήγγειλε πρὸς τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην ὁ ἀπὸ μακροῦ στενός τοῦ Χατζημιχάλη φίλος Ἀλ. Μαυροκορδάτος δι' ἐπιστολῆς τοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 7ης Αὐγούστου 1825, ἐν τῇ ὁποίᾳ μεταξὺ ἄλλων μνημονεύει ὅτι «Χθὲς ἀνεχώρησε καὶ ὁ Χατζῆ Μιχάλης μὲ ὕσους ἠμπόρεσε νὰ γάμη ἱππεῖς, καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αὐτὸ τὸ σῶμα θέλει σᾶς χρησιμεύσῃ μέγανως κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις σας».

Μαθὼν τὰς προετοιμασίας ταύτας τῶν Ἑλλήνων ὁ Ἰμπραήμ, τὰς ἐντὸς τοῦ πρώτου δεκαημέρου τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1825, ἀναχωρεῖ ἐκ Τριπόλεως κατευθυνόμενος εἰς Μεσσηνίαν. Καὶ λεηλατῶν καθ' ὁδὸν καὶ καταστρέφων ἐγκαταλείπει πρὸς φύλαξιν τῆς πόλεως ἱκανὴν φρουρὰν ὑπὸ τὸν Χουσεῖν βέην. Τότε οἱ ἐν Πελοποννήσῳ συγκεντρωθέντες ἀγωνισταὶ ἔσπευσαν εἰς τὰ πέριξ τῆς Τριπολιτσᾶς ὄχυρά, καὶ ἄλλοι κατέλαβον τὸ Χρυσοβίτσι, ἄλλοι τὰ Τσιπιανά, ἄλλοι τὸ Μακρυπλάγι καὶ ἄλλοι τὰ Βέρβενα μὲ

σκοπὸν νὰ περιορίσουν τοὺς ἐντὸς τῆς πόλεως ἐναπολειφθέντας Αἰγυπτίους καὶ νὰ καταδικάσουν αὐτοὺς εἰς ἀποκλεισμόν. Εἰς τὰ Βέρβενα ἦτο ὠχυρωμένος ὁ Χατζημιχάλης μετὰ τοῦ ἵππικοῦ του. Ἐκεῖ ἔστειλεν ἡ Κυβέρνησις Ναυπλίου τριμελῆ ἐπιτροπὴν διὰ νὰ προμηθεύσῃ εἰς τοὺς πολεμιστὰς τὰ ἀναγκαῖα πολεμεφόδια καὶ προβῆ εἰς πληρωμὴν τῶν μισθωτῶν στρατιωτῶν. Μετὰ ταῦτα κατανέμεται εἰς τρεῖς φάλαγγας τὸ πολιορκοῦν τοὺς Αἰγυπτίους στράτευμα. Εἰς τὸ τῶν Βερβένων ὑπὸ τὸν Χατζημιχάλην, εἰς τὸ τῆς Ἀλωνίσταινας ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην καὶ εἰς τὸ τῆς Χρέπας ὑπὸ τοὺς Ζαῖμην, Λόντον, Νικήταν καὶ Νοταρᾶν, ἔτοιμον πρὸς ἐξόρμησιν καὶ ἐν ἀναμονῇ τοῦ συνθήματος τοῦ ἀρχηγοῦ Θ. Κολοκοτρώνη, ἔχοντος τὸ γενικὸν πρόσταγμα. Τὸ σύνθημα δίδεται τὸ ἑσπέρας τῆς 12ης Αὐγούστου καὶ ἐξορμᾷ ἀκάθεκτος ὁ Χατζημιχάλης μετὰ τοῦ ἵππικοῦ του ἀπὸ τὰ Βέρβενα πρὸς τὰ Τρίκορφα, τὰ ὁποῖα καὶ καταλαμβάνει. Προπορεύεται τοῦ κυρίου σώματος τοῦ διευθυνομένου ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη, Ὑψηλόντου, Μακρυγιάννη καὶ Κωνσταντῆμπεη (Μαυρομιχάλη), τοῦ ἐκδιώξαντος τοὺς ἐν τῇ Πιάνα κατέχοντας ὄχυράματα ἐχθροὺς καὶ τοῦ ἐκ τῆς Χρέπας κατερχομένου ἑλληνικοῦ σώματος, προοιμιάζει οὕτω τὴν μάχην ὁ Χατζημιχάλης, συλλαμβάνει καὶ φονεύει πέντε ἐχθροὺς, ἐγείρει δὲ ἐκ τοῦ προχείρου τρία ὄχυράματα πλησίον ἀλλήλων ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρικῶν καὶ ἐξακολουθεῖ μαχόμενος λυσσωδῶς.

Ἀρξαμένης οὕτω τῆς μάχης προσέδραμεν ἐκ Τριπολιτσᾶς εἰς βοήθειαν τῶν πολεμούντων Αἰγυπτίων ἀρκετὴ δύναμις ἐχθρική. Ἀλλὰ ταύτοχρόνως κατέρχεται πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Χατζημιχάλη καὶ τὸ κατέχον τὰ ὄψώματα τῆς Μονῆς Ἐπάνω Χρέπας ἑλληνικὸν σῶμα τοῦ κέντρου, ἐπιπίπτει κατὰ τῆς ἐνωθείσης μετὰ τοὺς Αἰγυπτίους ἐπικουρικής δυνάμεως καὶ τὴν δευτέραν ὥραν μετὰ μεσημβρίαν τὸ πῦρ ἤναψε πανταχόθεν, καὶ ἡ μάχη γενικεύεται καὶ διαρκεῖ μέχρι βαθείας νυκτός. Οἱ πολέμιοι ἠττῶνται κατὰ κράτος καὶ τρέπονται εἰς ἄτακτον φυγὴν μὲ σημαντικὰς ἀπωλείας, ἐγκαταλείψαντες εἰς τὸ πεδίου τῆς μάχης ἱκανοὺς νεκροὺς καὶ ἀπείρους τραυματίας, αἰχμαλωτισθέντας ὑπὸ τῶν ὑπερισχυσάντων Ἑλλήνων, οἵτινες μετὰ τὴν κατακερματικὴν ἐκδίωξιν τοῦ ἐχθροῦ ἐπέστρεψαν ἐν πυκνῷ σκότει καὶ «ἐταμπουρώθησαν» οἱ μὲν εἰς τὸ Βαλτέτσι, οἱ δὲ περὶ τὸν Χατζημιχάλην ἵππεῖς εἰς τὰ Βέρβενα, ἵνα τὴν ἐπομένην ἐπιπέσουν δριμύτεροι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ.

Τὴν ἐπαύριον 13ην Αὐγούστου ὡς ἀπὸ γενικοῦ συνθήματος διώκοντες τοὺς Αἰγυπτίους ἐξορμοῦν κατὰ τῆς Ζαράχωβας. Πυρ-

πολοῦν τοὺς μύλους τῆς Ζαράχωβας, κατατροπώνουν τοὺς πολεμίους καὶ ἐξαναγκάζουν τούτους νὰ ἐγκλειστοῦν εἰς τι σωζόμενον παλαιὸν τεῖχος ἄνωθεν τῶν μύλων, τὸ ὁποῖον περιζώσαντες οἱ Ἕλληνες ἀντεμάχοντο πρὸς τοὺς ἐγκλείστους. Τότε τὸ ἐχθρικὸν ἰππικὸν ἐπεχείρησε κυκλωτερῆ κίνησιν κατὰ τῶν συσπειρωθέντων Ἑλλήνων. Ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τὸν Χατζημιχάλην ἰππικὸν βλέπον ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπομακρυνθέντες ἐκ τῆς πεδιάδος διέτρεχον τὸν ἐκ τοῦ ὑπερφαλαγγισμοῦ κίνδυνον, ἐλαύνει πρὸς βοήθειαν αὐτῶν διὰ τῆς Πιάνας· καὶ ἡγουμένου ξιφήρους τοῦ Χατζημιχάλη, ὀρμήσαντος ὡς ἀκαθέκτου χειμάρρου, ἐπέπεσε κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ ἰππικοῦ, τὸ ὁποῖον ὑποχωροῦν προτροπάδην κατεδεκατίσθη μὲ ἀπωλείας ἰκανάς. Οἱ ἐγκλειστοὶ τοῦ φρουρίου τῆς Ζαράχωβας πολέμιοι βλέποντες τὸν ὀλοσχερῆ ἀφανισμόν τῶν ἰπέων τῶν, πανικόβλητοι ἐγκαταλείπουν τὰς θέσεις των, πρόσβάλλοντα πανταχόθεν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐν ἀταξίᾳ καὶ συγχύσει ἐγκλείονται εἰς ἕτερον φρούριον ἀπέναντι τῶν μύλων τῆς Δαβιάς. Διέφυγον δὲ τῆς βεβαίας καταστροφῆς διότι οἱ Ἕλληνες ἔπαυσαν πολεμοῦντες, ἅμα ἠλίω δύνοντι, πληροφορηθέντες ὅτι ὁ Ἴμπραήμ μαθὼν τὴν φθορὰν τῆς φρουρᾶς τοῦ Χουσεῖν ἐπανέρχεται εἰς Τριπολιτσᾶν. Καὶ ἐπὶ τῇ εἰδήσει ταύτῃ διενυκτέρευσαν εἰς Βέρβενα. Τὴν δὲ ἐπιούσαν μετέβησαν εἰς Ἅγιον Πέτρον καὶ ἠκροβολίσθησαν ἐκεῖ εἰς θέσεις ὀχυροτέρας τῶν Βερβένων, δύο ὥρας ἀπεχούσας τούτων.

Κατὰ τὴν νικηφόρον ἐκείνην ἐπέλασιν τῆς διώξεως τῶν πολεμίων ἀπὸ Ζαράχωβης εἰς Δαβιάν ὁ Χατζημιχάλης μετὰ τοῦ ἰππικοῦ του κατέλαβε τὸ παρὰ τὴν Ζαράχωβαν παλαιὸν τεῖχος, ἐλαφυραγώγησε δὲ ὀκτῶ τυμπανιστὰς μετὰ ἰσορίθμων τυμπάνων, εὔρε δὲ ἐντὸς τοῦ φρουρίου πολλὰ ζῶα καὶ διάφορα τρόφιμα, ἐγκαταλειφθέντα ὑπὸ τῶν πανικοβλήτων Αἰγυπτίων. Ἐκινδύνευσε δὲ κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην νὰ συλληφθῇ ὁ Χατζημιχάλης αἰχμάλωτος. Διότι ἐνῶ ἀλαλάζων καὶ ξιφήρης ἠγεῖτο τοῦ ἰππικοῦ, ἵνα τοὺς μὲν πολεμίους θορυβήσῃ, τοὺς δὲ περὶ αὐτὸν ἐμψυχώσῃ, ὁ ἐλαύνων ἀπὸ ρυτῆρος ἵππος του συνεποδίσθη καὶ ἔπεσε κατὰ γῆς. Ὁ ἀναβάτης τοῦ προσκρούσαντος ἵππου Χατζημιχάλης κατὰ τὴν πτώσιν τραυματίζεται εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν πόδα, καὶ αἰμόφυρτος σύρει τὸν ἵππον καὶ ἐλαύνει πεζῆ μετ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ ἡ θαρραλεότης του καὶ τὸ ἀκατανίκητον τῆς τόλμης του, ὁμοῦ μετὰ τῆς τῶν πολεμίων συγχύσεως καὶ φυγῆς ἔσωσαν τὸν ἄνδρα διαφυγόντα τὴν σύλληψιν. Ἀπώλεσεν ὅμως τέσσαρας ἐκ τῶν ἀνδρῶν του κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην· ἐκ τοῦ ὅλου δὲ σώματός

του ἐπληγώθησαν δέκα πέντε ἰππεῖς. Τὴν μάχην ταύτην περιγράφων ὁ ἱστορικὸς Σ. Τρικούπης μετ' ἐγκωμίων ἐκφράζεται ὑπὲρ τοῦ Χατζημιχάλη λέγων: «Μεγάλως δὲ ἠρίστευσε τὸ ὑπὸ τὸν Χατζῆ Μιχάλην τροπαιοῦχον ἑλληνικὸν ἰππικόν, καὶ θαυμασμοῦ ἄξιος ἐδείχθη διὰ τὴν εὐτολμίαν του ὃ ἐν γενναίοις γενναῖος Χατζῆ Μιχάλης. Ὁ δὲ συμπολεμιστὴς τοῦ ἥρωος ἡμῶν Χατζημιχάλη Στρατηγὸς Ἰωάννης Μακρυγιάννης μετ' ἐπαίνων προφέρει εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του τὸ ὄνομα τοῦ ἡμετέρου ἥρωος, ὃν ἀποκαλεῖ **“γενναῖον τῆς καβαλλαρίας καὶ ἀντρεῖον Χατζημιχάλην.”** Τὰ κάτωθι γράφει διὰ τὴν μάχην τῶν μύλων τῆς Ζαράχωβας: «Σὲ κάμποσον καιρὸ ἦρθε κι' αὐτὸς (δηλαδὴ ὁ Ἰμπραήμ) κι' ἐπιασε τὸ παληόκαστρο ὁποῦναι πανουκέφαλα εἰς τὴν ῥάχην τῶν μύλων. Στάθη αὐτὸς ἐκεῖ μὲ πέντε-ἕξι κολῶνες, καὶ οἱ ἄλλοι ἢ πεζούρα καὶ ἢ καβαλλαρία ξάπλωσαν ὀλόγυρα καὶ ἢ καβαλλαρία μᾶς ἐκλείσε νὰ μᾶς πιάση ὄλους ζωντιανούς ἐκεῖ νὰ μὴ μείνη κανένας σπορὰ ἀπὸ μᾶς. Τότε οὐραζόμεστε ὄλοι μᾶς ἦρθαν καὶ δύο μίστικα (μικρὰ ἰστιοφόρα πλοῖα ἰσπανικοῦ τύπου) ψαριανὰ φέραν καὶ κάμποσους Κρητικούς. Τότε μιλήσαμε ὁ Ὑψηλάντης νὰ πιάση τὸν μυλάκον ὁποῦναι εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ περιβολιοῦ δυτικά, καὶ νὰ πάρη τοὺς ἀνθρώπους του καὶ τοὺς Κρητικούς καὶ τὰ μίστικα τὰ δυὸ νὰ τοῦ βαστοῦν τὴν πλάτη εἰς τὸν μυλάκον. Εἰς τὸ ἀριστερὸν τῶν μύλων ἦταν ἓνα μονοπάτι κατὰ τὸ κυβέρι, νὰ τὸ πιάση ὁ Κωνσταντήμπεης κι' ὁ ἀντρεῖος τῆς καβαλλαρίας ὁ γενναῖος Χατζημιχάλης νὰ τοὺς δώσῃ κι' ἀνθρώπους. Καὶ νᾶχω κι' ἀνθρώπους μαζύ μου νὰ φέρω ἄρα ὀλοῦθες οὔθεν εἶναι πολλὴ δύναμη τῶν τούρκων.»⁽¹⁾

Ὁ Χατζημιχάλης παρέμεινεν ἐν Πελοποννήσῳ μέχρι τέλους τοῦ ἔτους 1825. Καὶ ἔχων ὡς ὀρμητήριον τὸν Ἅγιον Πέτρον τῆς Κυνουρίας δι' ἀψιμαχιῶν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν ἀποσπασμάτων παρημπόδιζε τοὺς ἐπιδρομεῖς τοῦ Ἰμπραήμ. Κατὰ γενομένην δὲ ἐκεχειρίαν ἐπὶ βραχὺ διάστημα φθίνοντος τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός καὶ μετὰ τὴν παῦσιν περαιτέρω ἐπιδρομῶν ἐκ τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἰμπραήμ, προσεφέρθη κατὰ Μακρυγιάννην, ὃ Χατζημιχάλης ὅπως ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Παναγιώτης Χρυσανθόπουλος Κακλαμᾶνος χρησιμοποίηθῃ ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς κινδυνευούσης πατρίδος ἐξ ἐπιβουλής φονεὺς τοῦ Ἰμπραήμ. Τὸ ἀποφασισθὲν καὶ τεθὲν εἰς ἐφαρμογὴν διάβημα τοῦτο δὲν ἐπραγματοποιήθη, διότι δὲν ἐπετράπη εἰς τὸν Κακλαμᾶνον, παρουσιασθέντα καὶ ἐγχειρίσαντα γράμματα τῶν ἀγωνιστῶν διὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς ἀνακωχῆς, νὰ φέρῃ ὄπλα ἐνώπιον τοῦ Ἰμπραήμ

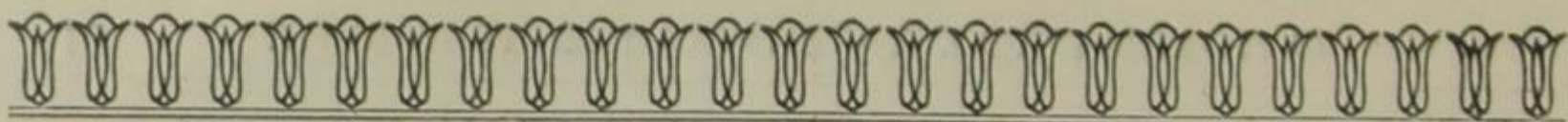
(1) Βλαχογιάννη Ἰ. Ἀρχεῖον Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη Ἀθῆναι 1907. σελίς 172 Τόμος Β'

πασᾶ· ἀλλά, ὑποχρεωθεὶς ὁ Κακλαμᾶνος νὰ ὑποβληθῆ εἰς ἀφοπλισμὸν ἀπλῶς ἐξετέλεσε τὸ ἔργον τοῦ συνδέσμου κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον οἱ ἡμέτεροι τοιαῦτα κατὰ τοῦ Ἰμπραήμ διεννοοῦντο καὶ ἀπεφάσιζον, ἐκεῖνος ἀποθαυμάσας τοῦ Χατζημιχάλη τὴν ἐξαιρετικὴν τόλμην καὶ τὴν ἀπαράμιλλον γενναιότητα, κατάπληξιν προξενήσαντος εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ κατ' ἐπανάληψιν κατατροπωθέντας ἵππεις τοῦ πασᾶ, προέβη εἰς δελεαστικὰς προτάσεις πρὸς τὸν ἥρωα, ἐλπίζων ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀποκτήσῃ διὰ τὸ στράτευμά του τὸν ἄριστον ξιφομάχον καὶ ἔμπειρον ἵππομάχον πολεμιστὴν Χατζημιχάλην. Ἐπηύξησε δὲ τὸν πρὸς τὸν Χατζημιχάλην θαυμασμὸν του ὁ ἐξ ἴσου καρτερικὸς καὶ τολμηρὸς Ἰμπραήμ, ὅταν ἔμαθεν ὅτι ὁ ἥρωας ἡμῶν μετ' ἀγανακτήσεως ἅμα καὶ περιφρονήσεως ἀπέρριψε τὰς δελεαστικὰς προτάσεις τοῦ πασᾶ καὶ ἀγερῶχος ὤμοσεν ἱερὸν ὄρκον νὰ ἀγωνισθῆ διακινδυνεύων ὑπὲρ πατρίδος καὶ προσφέρων γενναιοφρόνως χάριν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δόξης αὐτῆς καὶ τὴν τελευταίαν ρανίδα τοῦ αἵματός του.

Μετὰ τὴν τοιαύτην κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ἀμφοτέρωθεν, φθίνοντος τοῦ πέμπτου ἐπαναστατικοῦ ἔτους, ἀπῆλθεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἰς Ναύπλιον μετὰ τοῦ ἵππικοῦ του σώματος, ἵνα τῷ ἀνατεθῆ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως πολεμικὴ ἀποστολὴ καὶ ἔξω τῶν ὁρίων τῆς ἐπαναστατημένης πατρίδος.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΗΡΩΟΣ ΑΓΩΝΙΣΤΟΥ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ ΕΙΣ ΛΙΒΑΝΟΝ ΚΑΙ ΔΙΑΣΩΣΙΣ ΤΟΥ ΦΑΒΙΕΡΟΥ ΕΝ ΕΥΒΟΙΑ

Ἐνάθεσις πολεμικῆς ἀποστολῆς εἰς τὸν ἥρωα διὰ Συρίαν.— Συγκρότησις στρατοῦ καὶ στόλου διὰ τὴν ἀνά τὸν Λίβανον πολεμικὴν ἀποστολήν.— Πολεμικὴ ἐκστρατεία πρὸς ἐξέγερσιν Ἐμίρου Λιβάνου Μπασσῆρ Ἐλ-Σιχάμμη.— Διέλευσις στρατευμάτων τοῦ ἥρωος ἐκ Κυκλάδων.— Παρασπονδία Ἐμίρου Λιβάνου Μπασσῆρ.— Ἄηρακτος ἐπάνοδος εἰς τὰ ἴδια.— Πολιορκία Φαβιέρου ἐν Καρύστῳ ὑπὸ Ὁμέρ Πασᾶ.— Λύσις πολιορκίας καὶ λύτρωσις Φαβιέρου ὑπὸ τοῦ ἥρωος.

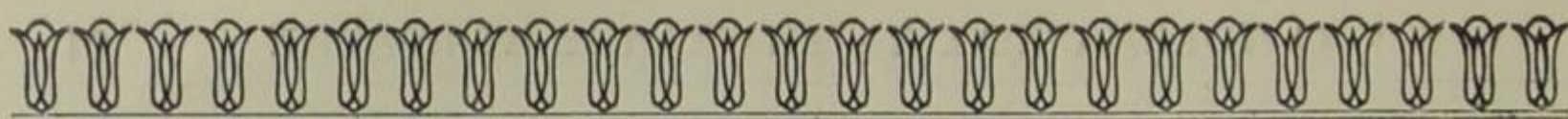
Ἐπανελθὼν ὁ Χατζημιχάλης ἐκ Κυνουρίας εἰς Ναύπλιον τελευτῶντος τοῦ ἔτους 1825, παρακολουθεῖ ἐκεῖ σοβαρὰς διεξαγομένας συζητήσεις τῶν κυβερνητικῶν κύκλων περὶ μελετωμένου σχεδίου ἐξαναγκασμοῦ καὶ τοῦ Ἰμπραήμ τίνι τρόπῳ πιεζομένου νὰ ἀπέλθῃ τῆς Πελοποννήσου ἢ καὶ νὰ ἀμβλύνη τὰς βιαιοπραγίας του, καὶ γενικώτερον τοῦ κατακτητοῦ βιαζομένου νὰ περισπάσῃ τὰς Σουλτανικὰς πολεμικὰς δυνάμεις καὶ εἰς ἄλλα μέτωπα πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος, πρὸς ἀπόκτησιν συμμάχου οὐχὶ βεβαίως πρὸς τὰ βόρεια σύνορα, ὁπόθεν πᾶσα ἐλπίς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καραγιώργη εἶχεν ἐκλείψει διὰ παντός, ἀλλὰ πρὸς ἀνατολὰς τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος. Ἀφορμὴν εἰς τοιαύτας συζητήσεις καὶ σκέψεις παρέσχεν ἡ ἔλευσις εἰς Ναύπλιον κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1825 Σύρου τινὸς Ἐπισκόπου, ἀπεσταλμένου πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν παρὰ τοῦ χριστιανοῦ ἡγεμόνος τοῦ ὄρους Λιβάνου Ἐμίρου Μπασσῆρ Ἐλ-Σι-

χάμπη ⁽¹⁾, ἐπιδιώκοντας κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ ἀφιχθέντος Ἐπισκόπου, τὴν σύναψιν καὶ σύνδεσιν στενῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος σχέσεων. Ἄλλ' ὁ Σῦρος οὗτος Ἐπίσκοπος πολλὰ παθὼν καθ' ὁδόν, ὡς διετείνεται, καὶ ἀπολέσας τὰ ἐφοδιαστικά του, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ ἐξ ἐγγράφων καὶ τὴν ταυτότητα καὶ τὴν τοιαύτην του ἀποστολὴν. Ἐκλαβοῦσα δὲ ἡ Κυβέρνησις κατ' ἀρχὴν τὸν Ἐπίσκοπον ὡς ὑποπτον πρόσωπον, παρὰ τὰς πειστικὰς του διαμαρτυρίας, ἔθεσεν αὐτὸν ὑπὸ ἐπιτήρησιν.

Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἡ Κυβέρνησις Ναυπλίου κινουμένη ἤρξατο συζητοῦσα τὴν ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου ριφθεῖσαν ἰδέαν, καὶ βουλομένη νὰ πεισθῇ περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λεγομένων του, πάραυτα ἀπέστειλε πρὸς τὸν Ἐμίρην Μπασσῆρ τὸν ἐπιφανῆ Ἰθακήσιον Ἱεράρχην Ἐπίσκοπον Εὐδοκιάδος Γρηγόριον Δενδρινόν, ἵνα ἀφ' ἑνὸς μὲν διαπιστώσῃ τὰ περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Σύρου Ἐπισκόπου, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὸν φιλοπάλεμον Ἐμίρην εἰς ἀποστασίαν κατὰ τοῦ κυριάρχου του. Ὁ Ἐμίρης Μπασσῆρ ἐδέχθη φιλικῶς τὸν πρέσβυν Ἐπίσκοπον Γρηγόριον, καὶ ὑπεσχέθη εἰς αὐτὸν οὐ μόνον νὰ στασιάσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ μὲ τοὺς περιφήμους του πολεμιστὰς Δρούσους κατὰ τοῦ Σουλτάνου, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ δεχθῇ ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις νὰ διαθέσῃ ναυτικὴν πολεμικὴν δύναμιν σημαντικὴν πρὸς φρούρησιν τῶν παραλίων ἀκτῶν τῆς Συρίας, διὰ τὴν ἐνδεχομένην ἀπόβασιν Σουλτανικῶν ἢ καὶ Αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ἀπὸ θαλάσσης καὶ πρὸς παρεμπόδισιν αὐτῶν. Ὁ Ἐπίσκοπος Εὐδοκιάδος Γρηγόριος ⁽²⁾ κομίζων τὰ συμπεφωνημένα ἀπῆλθεν ἐκ Λιβάνου ἐπιστρέφων πρὸς Ναύπλιον. Ἐπανερχόμενος ὁμως καθ' ὁδόν ὑπέστη πολλὰς ταλαιπωρίας καὶ αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τοῦ περιπολεύοντος τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον στόλου τοῦ Ἰμπραῆμ ἐκρατήθη εἰς Ἀλεξανδρείαν. Ἐκεῖ δὲ καταφυγὼν εἰς τὴν προστασίαν τῆς Ἀγγλικῆς ἀπηλευθερώθη τῇ ἐπεμβάσει τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἀγγλοῦ Προξένου ὡς Ἴόνιος πολίτης. Ἐπανακάμψας οὕτω κα-

(¹) Ὁ Ἐμίρης τοῦ Λιβάνου Μπασσῆρ-Ἐλ-Σιχάμπη κατάγεται ἐξ ἀρχαίας ἀραβικῆς οἰκογενείας τῶν Κόρειη, νομαδικῆς φυλῆς, ἐξ ἧς προέρχεται καὶ ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Ἰσλάμ προφήτης Μωάμεθ. Ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Κόρειη ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱ Δρούσοι, λαὸς τῆς Συρίας ἀποτελῶν ἰδίαν θρησκευτικὴν αἵρεσιν καὶ κατοικῶν ἀπὸ τοῦ 1698 ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τοῦ Λιβάνου καὶ ὀλοκλήρου σχεδὸν τοῦ Ἀντιλιβάνου. Ἀνέρχονται εἰς 150.000, ὁμιλοῦν τὴν ἀραβικὴν, καὶ τὸ θρήσκευμα αὐτῶν ἀποτελεῖ μίγμα Ἰουδαϊσμοῦ, χριστιανισμοῦ καὶ μουσουλμανισμοῦ. Τούτων ἤρχεν ὁ Μπασσῆρ, υἱὸς τοῦ ἀσπασθέντος τὸν Χριστιανισμὸν Κάσεμ, γεννηθεὶς τῷ 1789 καὶ ἀποβιώσας ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1851.

(²) Γούδα Ἀναστασίου, Βίοι Παράλληλοι. Ἀθῆναι 1872 Τόμος Ε' σελ. 183

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΗΡΩΟΣ ΑΓΩΝΙΣΤΟΥ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ ΕΙΣ ΛΙΒΑΝΟΝ ΚΑΙ ΔΙΑΣΩΣΙΣ ΤΟΥ ΦΑΒΙΕΡΟΥ ΕΝ ΕΥΒΟΙΑ

Ἀνάθεσις πολεμικῆς ἀποστολῆς εἰς τὸν ἥρωα διὰ Συρίαν.— Συγκρότησις στρατοῦ καὶ στόλου διὰ τὴν ἀνὰ τὸν Λίβανον πολεμικὴν ἀποστολήν.— Πολεμικὴ ἐκστρατεία πρὸς ἐξέγερσιν Ἐμίρου Λιβάνου Μπασσῆρ Ἐλ-Σιχάμμη.— Διέλευσις στρατευμάτων τοῦ ἥρωος ἐκ Κυκλάδων.— Παρασπονδία Ἐμίρου Λιβάνου Μπασσῆρ.— Ἄπρακτος ἐπάνοδος εἰς τὰ ἴδια.— Πολιορκία Φαβιέρου ἐν Καρυστῶ ὑπὸ Ὁμέρ Πασᾶ.— Λύσις πολιορκίας καὶ λύτρωσις Φαβιέρου ὑπὸ τοῦ ἥρωος.

Ἐπανελθὼν ὁ Χατζημιχάλης ἐκ Κυνουρίας εἰς Ναύπλιον τελευτῶντος τοῦ ἔτους 1825, παρακολουθεῖ ἐκεῖ σοβαρὰς διεξαγομένας συζητήσεις τῶν κυβερνητικῶν κύκλων περὶ μελετωμένου σχεδίου ἐξαναγκασμοῦ καὶ τοῦ Ἰμπραήμ τίνι τρόπῳ πιεζομένου νὰ ἀπέλθῃ τῆς Πελοποννήσου ἢ καὶ νὰ ἀμβλύνη τὰς βιαιοπραγίας του, καὶ γενικώτερον τοῦ κατακτητοῦ βιαζομένου νὰ περισπάσῃ τὰς Σουλτανικὰς πολεμικὰς δυνάμεις καὶ εἰς ἄλλα μέτωπα πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος, πρὸς ἀπόκτησιν συμμάχου οὐχὶ βεβαίως πρὸς τὰ βόρεια σύνορα, ὁπόθεν πᾶσα ἐλπίς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καραγιώργη εἶχεν ἐκλείψει διὰ παντός, ἀλλὰ πρὸς ἀνατολὰς τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος. Ἀφορμὴν εἰς τοιαύτας συζητήσεις καὶ σκέψεις παρέσχεν ἡ ἔλευσις εἰς Ναύπλιον κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1825 Σύρου τινὸς Ἐπισκόπου, ἀπεσταλμένου πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν παρὰ τοῦ χριστιανοῦ ἡγεμόνος τοῦ ὄρους Λιβάνου Ἐμίρου Μπασσῆρ Ἐλ-Σι-

χάμπη ⁽¹⁾, ἐπιδιώκοντας κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ ἀφιχθέντος Ἐπισκόπου, τὴν σύναψιν καὶ σύνδεσιν στενῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος σχέσεων. Ἄλλ' ὁ Σύρος οὗτος Ἐπίσκοπος πολλὰ παθῶν καθ' ὁδόν, ὡς διετείνεται, καὶ ἀπολέσας τὰ ἐφοδιαστικά του, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ ἐξ ἐγγράφων καὶ τὴν ταυτότητα καὶ τὴν τοιαύτην του ἀποστολὴν. Ἐκλαβοῦσα δὲ ἡ Κυβέρνησις κατ' ἀρχὴν τὸν Ἐπίσκοπον ὡς ὑποπτον πρόσωπον, παρὰ τὰς πειστικὰς του διαμαρτυρίας, ἔθεσεν αὐτὸν ὑπὸ ἐπιτήρησιν.

Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἡ Κυβέρνησις Ναυπλίου κινουμένη ἤρξατο συζητοῦσα τὴν ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου ριφθεῖσαν ἰδέαν, καὶ βουλομένη νὰ πεισθῇ περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λεγομένων του, πάραυτα ἀπέστειλε πρὸς τὸν Ἐμίρην Μπασσήρ τὸν ἐπιφανῆ Ἰθακήσιον Ἱεράρχην Ἐπίσκοπον Εὐδοκιάδος Γρηγόριον Δενδρινόν, ἵνα ἀφ' ἑνὸς μὲν διαπιστώσῃ τὰ περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Συροῦ Ἐπισκόπου, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὸν φιλοπόλεμον Ἐμίρην εἰς ἀποστασίαν κατὰ τοῦ κυριάρχου του. Ὁ Ἐμίρης Μπασσήρ ἐδέχθη φιλικῶς τὸν πρέσβυν Ἐπίσκοπον Γρηγόριον, καὶ ὑπεσχέθη εἰς αὐτὸν οὐ μόνον νὰ στασιάσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ μὲ τοὺς περιφήμους του πολεμιστὰς Δρούσους κατὰ τοῦ Σουλτάνου, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ δεχθῇ ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις νὰ διαθέσῃ ναυτικὴν πολεμικὴν δύναμιν σημαντικὴν πρὸς φρούρησιν τῶν παραλίων ἀκτῶν τῆς Συρίας, διὰ τὴν ἐνδεχομένην ἀπόβασιν Σουλτανικῶν ἢ καὶ Αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ἀπὸ θαλάσσης καὶ πρὸς παρεμπόδισιν αὐτῶν. Ὁ Ἐπίσκοπος Εὐδοκιάδος Γρηγόριος ⁽²⁾ κομίζων τὰ συμπεφωνημένα ἀπῆλθεν ἐκ Λιβάνου ἐπιστρέφων πρὸς Ναύπλιον. Ἐπανερχόμενος ὅμως καθ' ὁδόν ὑπέστη πολλὰς ταλαιπωρίας καὶ αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τοῦ περιπολεύοντος τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον στόλου τοῦ Ἰμπραήμ ἐκρατήθη εἰς Ἀλεξανδρείαν. Ἐκεῖ δὲ καταφυγὼν εἰς τὴν προστασίαν τῆν Ἀγγλικὴν ἀπηλευθερώθη τῇ ἐπεμβάσει τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἀγγλοῦ Προξένου ὡς Ἴόνιος πολίτης. Ἐπανακάμψας οὕτω κα-

(¹) Ὁ Ἐμίρης τοῦ Λιβάνου Μπασσήρ-Ἐλ-Σιχάμπη κατάγεται ἐξ ἀρχαίας ἀραβικῆς οἰκογενείας τῶν Κόρειν, νομαδικῆς φυλῆς, ἐξ ἧς προέρχεται καὶ ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Ἰσλάμ προφήτης Μωάμεθ. Ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Κόρειν ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱ Δρούσοι, λαὸς τῆς Συρίας ἀποτελῶν ἰδίαν θρησκευτικὴν αἵρεσιν καὶ κατοικῶν ἀπὸ τοῦ 1698 ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τοῦ Λιβάνου καὶ ὀλοκλήρου σχεδὸν τοῦ Ἀντιλιβάνου. Ἀνέρχονται εἰς 150.000, ὁμιλοῦν τὴν ἀραβικὴν, καὶ τὸ θρησκευμα αὐτῶν ἀποτελεῖ μίγμα ἰουδαϊσμοῦ, χριστιανισμοῦ καὶ μουσουλμανισμοῦ. Τούτων ἤρχεν ὁ Μπασσήρ, υἱὸς τοῦ ἀσπασθέντος τὸν Χριστιανισμὸν Κάσεμ, γεννηθεὶς τῷ 1789 καὶ ἀποβιώσας ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1851.

(²) Γούδα Ἀναστασίου. Βίοι Παράλληλοι. Ἀθῆναι 1872 Τόμος Ε' σελ. 183

τόπιν περιπετειῶν ὁ Ἐπίσκοπος Γρηγόριος εἰς Ναύπλιον ἀνεκοί-
νωσε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τὰ ὑπ' ἐκείνου καὶ τοῦ Μπασσῆρ
συζητηθέντα καὶ ἀνέπτυξε τὰς προτάσεις τοῦ Ἐμίρου περὶ
συμμαχίας.

Ἡ Κυβέρνησις προθύμως ἀπεδέχθη τοὺς ὅρους τοῦ Ἐμίρου,
ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν δεινῶν περιστάσεων δὲν διέθετε τότε τὴν ἀπαι-
τουμένην τοῦ στόλου μοῖραν, ὥστε νὰ ἀποσπάσῃ αὐτὴν ἀποκλει-
στικῶς διὰ τὴν φρούρησιν τῶν παραλίων τῆς Συρίας, ἀφοῦ αἱ
δυσανάλογοι πρὸς τὰς ἐχθρικὰς ἑλληνικαὶ ναυτικαὶ δυνάμεις
ἦσαν ἀπησχολημένοι καὶ μὲ τὴν συνεχῆ παρενόχλησιν τοῦ πολυ-
αρίθμου στόλου τοῦ Ἰμπραήμ καὶ μὲ τὴν ἐντατικὴν αὐτῶν ἐπιφυ-
λακὴν τοῦ τομέως τοῦ Μεσολογγίου, οὔτινος προητοιμάζετο ἡ
πολυθρύλητος ἔξοδος. Καὶ ὡς εἶκος ἀμηχανία κατεῖχε τοὺς βου-
ληφόρους τοῦ Ναυπλίου καὶ δυσφορία μεγάλη διότι τὸ πολλα-
χῶς διὰ τὸν συνεχιζόμενον ἀγῶνα χρήσιμον τοῦτο σχέδιον ἔμε-
νεν ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων ἀνενέργητον. Τὴν πραγ-
ματοποίησιν τῆς πολεμικῆς ταύτης ἀποστολῆς ἀνέμενον οἱ κυβερ-
νῶντες ἐν ἀγωνίᾳ, καὶ τότε ὡς πρὸς Παράκλητον, ὄλων τὰ
βλέμματα ἐστράφησαν πρὸς τὸν μεγαλόφρονα καὶ ριφοκίνδυνον
Χατζημιχάλην, παρ' οὗ τὴν διέξοδον ἐζήτουν. Ἐπιμόνως δὲ ὁ ἐπι-
στήθιος αὐτοῦ φίλος, Ἄλ. Μαυροκορδάτος καὶ ὁ συμπατριώτης
τοῦ ἥρωος ἡμῶν Ἰωάννης Κωλέττης προέτρεπον τὸν Χατζημιχά-
λην νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐθνικὴν ταύτην ἀποστολήν.

Ὁ Χατζημιχάλης ὑπέικων εἰς τὴν φωνὴν τοῦ ἀγωνιζομένου
Ἔθνους, καὶ μὴ ἐπιτρέπων εἰς ἑαυτὸν τὸ δικαίωμα ἐκλογῆς ἀγω-
νίσματος, ἀλλὰ τυφλὴν ὑποταγὴν εἰς τὸ πρὸς τὴν σπαρασσομένην
πατρίδα καθῆκον τρέφων, ἀναλαμβάνει προθύμως καὶ δι' ἰδίων
ἐξόδων τὴν ποντοπορικὴν ταύτην ἐκστρατείαν ἀνὰ τὰ Συριακὰ
παράλια ὑπὸ τὸν διαγραφέντα σκοπὸν, τὴν ἐξέγερσιν τοῦ Λιβάνου
κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, οὔτινος ἀσφαλῶς ἡ θέσις θὰ ἐπεδει-
νοῦτο διὰ τῆς δημιουργίας ἐχθρικῆς πολεμικῆς ἐστίας καὶ ἔξω
τῶν ὀρίων τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος. Ἀνατίθεται δὲ εἰς
αὐτὸν ἐν λευκῷ ἡ ἐντολὴ τῆς Κυβερνήσεως νὰ ὀργανώσῃ τὴν
πρὸς Φοινίκην ἐκστρατείαν. Ναυλώνει ἐξ ἰδίων χρημάτων δέκα
ὀκτὼ «καράβια Σπετζιώτικα», στρατολογεῖ περὶ τοὺς δύο χιλιά-
δας ἐθελοντάς, τὸ πλεῖστον Ἡπειρώτας, τοποθετεῖ δὲ ὡς ἀνώτερα
ἡγετικά στελέχη τοῦ ἐθελοντικοῦ στρατεύματος τούτου τοὺς ὑπὸ
τὴν ἀρχηγίαν του ὀνομαστοὺς ἀγωνιστὰς Στρατηγοὺς Νικόλαον
Κριεζώτην, Βάσσον Μαυροβουνιώτην καὶ Σταῦρον Λιακόπουλον,
καὶ ὡς τόπον συγκεντρώσεως ὀρίζει τὸν λιμένα τῆς νήσου Κέας.

Ἐν Κέα διήνυσεν ὀλόκληρον τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1826 διὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἐκστρατείας· κατὰ Μάρτιον δὲ τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐκ Κέας ἀποπλέει εἰς Ἄνδρον, καὶ ἐκεῖθεν διασχίσας τὰς ἀνατολικὰς Κυκλάδας ἀνενόχλητος διαπλέει τὴν Μεσόγειον· περὶ δὲ τὰ τέλη Μαρτίου παραπλέει τὰ παράλια τῆς Συρίας καὶ ἀποβιβάζεται εἰς Βηρυττόν, τομεῖς γνωστοὺς εἰς τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐμπορικῶν του ἐπιχειρήσεων.

Ὁ ἱστορήσας τὴν νῆσον Κέαν ἰατρὸς Ἰωάννης Ν. Ψύλλας (1) περιγράφει ἐκτενῶς τὰ τῆς διαμονῆς καὶ διελεύσεως τοῦ στρατεύματος τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐκ Κέας, κρίνων αὐστηρῶς τὰ ὑπ' αὐτῶν γενόμενα ἄτοπα, τιτλοφορῶν τοὺς ἀγωνιστὰς ὡς «**Λιάπηδες**» ὑπὸ «**τὸν ἀρχιστράτηγον Χατζῆ Μιχάλην ἔχοντα καὶ τὸ βάρος τῶν ἐξόδων**» τῆς ἐκστρατείας ἐκείνης. Ἀναμφιβόλως θὰ διεπράχθησαν καὶ τινὰ παρέκτροπα ὑπὸ τῶν ὀπλοφορούντων ἀτάκτων ἐκείνων μισθοφόρων, ὧν τὴν ἀγαθὴν φύσιν εἶχεν ἐξαγριώσει οὐ μόνον ὁ συνεχὴς πόλεμος, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῆς σκληρᾶς δουλείας ἀνομολόγητα δεινὰ, καὶ τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἀπόκτημα ἐκ τοῦ κινδυνώδους τῶν ἔργου ἦτο ὁ καθ' ἡμέραν παρεχόμενος ξηρὸς ἄρτος, τὸ δὲ ἐξ αὐτοῦ ἀντάλλαγμα ἢ ἔκθεσις τῆς ζωῆς των εἰς στερήσεις καὶ κακουχίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν ἀπειλὴν ὑπὸ τὰς θανατηφόρους σφαίρας τοῦ ἐχθροῦ. Τούτου δ' ἔνεκα καὶ ἡ αὐστηρὰ κρίσις δύναται νὰ μετριασθῇ εὐλόγως, πρωτεύοντος λόγου ὄντος τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς θυσίας τῶν ἀγωνιστῶν. Ταῦτα διὰ τὸν ἀπόπλου ἐκ Κυκλάδων πρὸς Βηρυττόν.

Ἀποβιβάσθεις μετὰ τοῦ στρατεύματός του ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἰς Βηρυττόν δὲν εὖρεν ἀτυχῶς τὰ πνεύματα ἐκεῖ ὡς ἤλπιζε καὶ σύμφωνα μὲ τὰς κατηγορηματικὰς δηλώσεις τοῦ Σύρου Ἐπισκόπου, ἀλλὰ καὶ τὰς ρητὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Ἐπισκόπου Εὐδοκιάδος Γρηγορίου. Ὁ Ἐμίρης τοῦ Λιβάνου Μπασσέρ, μόλις ἐπληροφορήθη τὴν ἀπόβασιν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ἐθορυβήθη λίαν, ἐπηρεασθεὶς δυσμενῶς καὶ ἐκ τῆς ἀπροσδοκίτου ἐντυπώσεως τοῦ γεγονότος τούτου, ἀπηχῆσαντος καὶ ἐν ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ οὐχὶ εὐαρέστως διὰ τὸν Ἐμίρη, καὶ ἐξ ἐνίων ἀταξιών τῶν μισθοφόρων τοῦ Χατζῆ Μιχάλη γενομένων ἐν Βηρυττῷ καὶ τοῖς πέριξ· ἐμόρφωσε δ' οὗτος οὐχὶ ἀγαθὴν περὶ τῆς συμμαχίας μεθ' Ἑλλήνων ἰδέαν ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀμφιβάλλων ἂν

(1) Ψύλλα Ἰωάννου Ν. ἰατροῦ. Ἱστορία νήσου Κέας. Ἀθῆναι 1920, σελίδες 254 - 256.

ἡ ἀνταρσία κατὰ τοῦ κυριάρχου του, οὐτινος τὴν μῆνυν ἐκ τῶν προτέρων ἐγνώριζε, θὰ ἐστέφετο ὑπὸ ἐπιτυχίας· ἀμφότερα ταῦτα ἤγαγον τὸν Ἐμίρην εἰς παρασπόνδησιν. Προσεποιήθη ὅτι παντελῶς ἀγνοεῖ τὸν σκοπὸν τῆς ἐλεύσεως εἰς τὴν χώραν του ἐνόπλου πολεμικῆς δυνάμεως Ἑλλήνων καὶ ἀφῆκε νὰ πιστευθῇ ὅτι οἱ ἐπιδραμόντες εἶχον σκοποὺς πειρατικούς. Καὶ ὄχι μόνον ἀπέφυγε νὰ ἐπικοινωνήσῃ μετὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη καὶ τῶν ἄλλων στρατηγῶν προσωπικῶς, ἀλλὰ καὶ πρεσβείαν ἀπέστειλεν εἰς Βηρυττόν, ἀξιοῦσαν τὸν ἄμεσον ἀπόπλου τῶν ἐλληνικῶν μονάδων ἐκ τῆς ἐπικρατείας του. Εἰς μάτην ὁ Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τῶν στρατηγῶν Κριεζώτου καὶ Βάσσου καὶ Λιακοπούλου προσεπάθει νὰ πείσῃ τὴν πρεσβείαν ὅτι δὲν μελετοῦν κακὰ οὔτε κατὰ τοῦ Ἐμίρου οὔτε καὶ κατὰ τῆς χώρας των, καὶ ὅτι εἶναι διατεθειμένοι νὰ παράσχουν ὅσα ἴκανα περὶ τῆς συμμαχικῆς αὐτῶν προθέσεως ἐχέγγυα. Ἀλλὰ μὴ δυνηθέντες νὰ μεταπείσῃ τὸν Ἐμίρην νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ὑπὸ τὸ κράτος παραχῆς ἀπόφασίν του ἐκείνην, ἄπρακτοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποπλεύσῃ ἐκεῖθεν. Ἀπελθόντες δὲ κατῆραν εἰς Κύπρον, καὶ ἐκ Κύπρου ἐπανῆλθον εἰς νῆσον Σύρον, ἔνθα καὶ ἐλλιμενίσθησαν, ἀναμένοντες νεωτέρας διαταγὰς τοῦ Ἐκτελεστικοῦ σώματος τοῦ Ναυπλίου.

Ἄν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Λιβάνου, ὡς ἐκ τῆς παλινωδίας κατὰ μείζονα λόγον τοῦ Ἐμίρου Μπασσήρ καὶ ὡς ἐκ τῶν ἀτασθαλιῶν τοῦ στρατεύματος τοῦ Χατζῆ Μιχάλη δευτερευόντως ἐναυάγησεν, ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐν συνεχείᾳ καὶ μετὰ τὴν εἰς τὰ ἴδια ἐκ Συρίας ἐπάνοδον ἐπετέλεσεν ἄθλον πολεμικὸν περιφανῆ, ἀποσπᾶσας διὰ τὸ φιλοκίνδυνον καὶ ἀτρόμητον τῆς γενναιότητός του φρόνημα τὸν θαυμασμὸν καὶ αὐτῶν τῶν φειδωλῶν εἰς ἐγκώμια Φιλελλήνων. Ἐλυσε τὴν πολιορκίαν τοῦ Φαβιέρου ἐν Καρύστῳ τῆς Εὐβοίας, οὐτινος ἡ αἰχμαλωσία ἀνεμένετο μοιραίως ὡς ἀναπόφευκτος. Παραλείπομεν δὲ νὰ μνημονεύσωμεν τῶν ἡμετέρων κορυφαίων ἀγωνιστῶν τὰς ὑπὲρ τοῦ ἥρωος ἡμῶν εὐφημίας ἐπὶ τῷ γεγονότι τῆς ἀποτροπῆς ἀπὸ βεβαίας αἰχμαλωσίας τοῦ Καρόλου Νικολάου Φαβιέρου, τοῦ μεγάλου τούτου Γάλλου Φιλέλληνος καὶ τοῦ κατ' ἐξοχὴν λαοφιλήτου παρ' ὄλων τῶν πολεμιστῶν τοῦ ἀγῶνος Εὐρωπαϊοῦ ἐθελοντοῦ, γνωστοῦ τοῖς πᾶσι ὑπὸ τὸ χαϊδευτικὸν παρωνύμιον «ὁ Κολονέλλος», ἀφοῦ καὶ διὰ ζώσης οἱ ἀγωνισταὶ προσηγόρευον τὸν Χατζῆ Μιχάλην «γενναιότατε», καὶ εἰς τὰ σωζόμενα γραπτὰ κείμενα τούτων, ὡσάκις γίνεται χρῆσις τοῦ ὀνόματος τοῦ ἥρωος ὑπ' αὐτῶν, πάντοτε συνοδεύεται τοῦτο καὶ ὑφ' ἐνὸς κοσμητικοῦ ἐπιθέτου, εἰς ἀναγνώρισιν τῶν σπανίων

καί μεγάλων αὐτοῦ στρατιωτικῶν ἀρετῶν.

Ὁ Βρεττανὸς φιλέλληνας, Ριχάρδος Τσώρτς, ἀρχιστράτηγος τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων τοῦ ἀγωνιζομένου ἡμῶν ἔθνους, τὴν ὄλην πολεμικὴν δρᾶσιν τοῦ ἡμετέρου Χατζῆ Μιχάλη παρακολουθῶν, ἰδιαίτατα δὲ τὴν ἐξόχως τολμηρὰν ταύτην πράξιν τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Φαβιέρου ἔχων ὑπ' ὄψιν, ὡς καὶ τὸ μετέπειτα πολυῦμνητον τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἀγώνισμα εἰς τὰ θριαμβευτικὰ μέτωπα τῆς Ἀραχώβης, τοῦ Διστόμου καὶ τῆς Δομβραίνης, ὡς καὶ τὰς ἀτυχεῖς περὶ τὴν Ἀκρόπολιν ἐπιχειρήσεις, ἔνθα παρατάξας ὁ Χατζῆ Μιχάλης, ἀντὶ χαρακωμάτων τὰ γενναῖά του στήθη καὶ ἀντὶ συρματοπλεγμάτων τοὺς ἀτρομήτους του κεντύρους, ἐστάθη φρουρὸς ἀκλόνητος καὶ φοβερὸς τοῦ ἀγλαΐσματος τῶν αἰώνων «Παρθενῶνος», ἀλλὰ καὶ θυελλώδης καταιγὶς ἐγένετο τῶν βαρβαρικῶν στιφῶν τοῦ Κιουταχῆ μὲ τὰς ἀκαθέκτους ἐπελάσεις του, ἐπαξίως ὁ Ἴρλανδὸς οὗτος στρατηγὸς ἐτίμησε τὸν ἡμέτερον ἥρωα διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν ἵππικῶν ἐθελοντικῶν σωμάτων τοῦ ὄλου ἀγῶνος, ἐν ἐπισήμῳ διπλώματι, οὗτινος ἢ κατάταξις γενήσεται ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Καθ' ὃν χρόνον ἐλλιμενίζετο ἐν Σύρω ὁ ὑπὸ τὸν Χατζῆ Μιχάλην στολίσκος, ἐν Καρύστῳ τῆς Εὐβοίας ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ Φαβιέρος εὕρισκετο ἐν δεινοτάτῃ θέσει πολιορκούμενος ὑπὸ τῆς στρατιᾶς τοῦ Ὁμέρ Πασᾶ τῆς Καρύστου, ἰσοτίμου εἰς μαχητικὴν δραστηριότητα πρὸς τὸν ὁμώνυμον αὐτοῦ Ὁμέρ Βρυώνην τὸν Τουρκαλβανόν, καὶ διέτρεχεν οὕτω ὁ μέγας φιλέλληνας τὸν τῆς αἰχμαλωσίας κίνδυνον. Ὁ Φαβιέρος, ἀκάματος ὀργανωτῆς καὶ ἀρχηγὸς τοῦ τακτικοῦ τῆς ἐπαναστάσεως στρατοῦ, μετὰ τὴν κρατερὰν μάχην, ἣν συνῆψε παρὰ τὴν θέσιν «Λυκόρρεμος» τῆς Εὐβοίας, ἠὲ δυνάμενος νὰ τηρῇ συνεχῶς ἐπιθετικὴν στάσιν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἔνεκα τῆς δυσαναλογίας τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ, ἐνεκα τῆς δυσαναλογίας τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τοῦ ἐχθρικοῦ στρατεύματος, διέταξεν ἀμυντικὴν ὑποχώρησιν, τὴν ὅποιαν ἔφερεν εἰς αἴσιον πέρας ἐν μέσῳ τόσοσιν κινδύνου διὰ τῆς στρατηγικῆς ἐπιδεξιότητος καὶ ἀφοβίας του, καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὰ χαρακώματα, τὰ ἔναντι τῶν νησίδων Πεταλιῶν, καὶ τὰ κοινῶς λεγόμενα «ταμπούρια τοῦ Κριεζώτη».

Ἀλλὰ τὸ ἐχθρικὸν ἵππικόν, ὑπερτεροῦν εἰς ἀριθμὸν κατὰ δισχιλίους τῶν ἡμετέρων, δι' ἀκροβολισμῶν ἐκύκλωσε τὸ ἐλληνικὸν στρατόπεδον κατὰ ξηρὰν, καὶ μόνῃ διέξοδος σωτηρίας αὐτοῦ ἀπέμεινεν ὁ ἀπὸ τοῦ πόντου ἀπόπλους. Καὶ ἐν ὄσῳ ἡ διὰ θαλάσσης ἐπικοινωνία ἦτο ἐλευθέρα, ὁ διὰ ξηρᾶς πολιορκούμενος στρατὸς δὲν ἐστερεῖτο ἐφοδίων καὶ τροφίμων. Τὴν 20ὴν ὁμοῦ

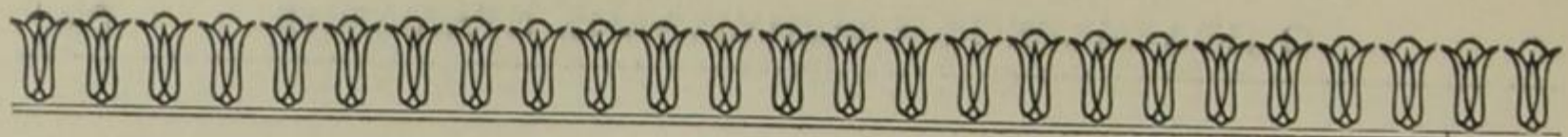
Ἄπριλίου τοῦ 1826 ἐφάνησαν ἔμπροσθεν τοῦ Λυκορρέματος ἔνδεκα ἔνοπλα τουρκικὰ ἐκ Χαλκίδος πλοῖα καὶ ἠνάγκασαν ἑλληνικά τινα πλοιάρια λιμενισθέντα ἐκεῖ καὶ ἔχοντα τροφὰς προωρισμένας διὰ τὸ ἐν πολιορκίᾳ τελοῦν στράτευμα νὰ ἀναχωρήσωσι πρὶν προλάβουν νὰ τὰς ἐκφορτώσουν· προσορμίσαντα δὲ τὰ ἐχθρικά ἀπεβίβασαν κανόνια τοποθετηθέντα ἐπὶ διαφόρων ὑψηλῶν καὶ ἐπικαίρων θέσεων. Τοιοῦτοτρόπως τὸ ὑπὸ τὸν Φαβιέρου τακτικὸν στράτευμα στερούμενον τροφῶν, πολιορκούμενον καὶ βαλλόμενον ὑπὸ κανονίων διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, περιήλθεν εἰς ἄκραν ἀθυμίαν καὶ ἀπελπισίαν. Οἱ στρατιῶται δὲν ὑπήκουον εἰς τοὺς ἀξιωματικούς, καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ ἐξετέλουν τὰ κοινὰ ἔργα τῶν στρατιωτῶν. Μόνον ἡ παρουσία τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Φαβιέρου τοὺς ἐνεθάρρυνεν ὅπως ἔν μέρει τῶν περιστοιχιζόντων αὐτοὺς δεινῶν. Ἄλλ' ἡ ἔλλειψις τῆς τροφῆς ἐγένετο ἡμέρα τῆς ἡμέρας περισσότερο ἀίσθητή· αἱ σάρκες τῶν ἵππων καὶ τὰ λάχανα ἦσαν ἡ τροφή των, καὶ αὐτὸ τὸ ὕδωρ τὸ ὁποῖον ἐλάμβανον πρὸς πόσιν ἦτο πολλάκις, κατὰ τὸν ἱστορικὸν Σ. Τρικούπη, «ὦνιον αἵματος».

Γνωστοῦ γενομένου τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου εἰς τὴν ἐν Αἰγίνῃ Ἐπιτροπὴν τῶν Ψαριανῶν, ἐστάλησαν πάραυτα τέσσαρα πλοῖα ἐκεῖ πρὸς σωτηρίαν τῶν κινδυνευόντων. Ἔτερα δύο πλοῖα ὕδραϊκὰ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καταπλεύσαντα πρὸ τῆς κατευθύνσεως αὐτῶν πρὸς Εὐβοίαν, ἀκολουθοῦντα τὰ προηγηθέντα τῶν Ψαριανῶν εἰράπησαν εἰς Σύρον διὰ νὰ προμηθευθῶσι παρὰ τῶν ἐκεῖσε ἔμπορων τροφὰς. Καταφθάσαντα ταῦτα εἰς τὸν λιμένα τῆς Σύρου ἀνήγγειλαν εἰς τὸν ἐκ Βηρυττοῦ ἐπανελθόντα Χατζῆ Μιχάλην καὶ ἐλλιμενιζόμενον ἐκεῖ, τὴν δεινὴν θέσιν τοῦ τακτικοῦ στρατεύματος καὶ τὴν ἐπικειμένην αἰχμαλωσίαν τοῦ Φαβιέρου. Ἀμα τῆς ἀγγελίας ταύτης ὁ Χατζῆ Μιχάλης, χωρὶς νὰ χάσῃ καιρὸν, καὶ χωρὶς νὰ ἀναμείνῃ νὰ λάβῃ ἐκ Ναυπλίου ὁδηγίαν, δράξας τὰ ὄπλα καὶ θέσας εἰς ἐνέργειαν τῶν πλοίων τοὺς οἴακας, μετακινεῖ τὸν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στόλου τῶν Σπετσιωτῶν, ἐπιβιβάζει ἐπ' αὐτοῦ πεντακοσίους ἐκ τῶν ἐκλεκτοτέρων μισθοφόρων του, καὶ συμπαραλαβὼν τὸν τε Βάσσον Μαυροβουნიώτην καὶ τὸν Νικόλαον Κριεζώτην, τοὺς στρατηγούς, ὀλοταχῶς καταπλέει πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ὑπὸ στενὸν βαρβαρικὸν κλοιὸν περιεζωσμένου Φαβιέρου. Οἱ κατέχοντες τὸ παραθαλάσσιον πολιορκηταί, μόλις ἐθεάσαντο καταφθάνουσαν ἐναντίον των τὴν ὑπὸ τὸν Χατζῆ Μιχάλην ναυτικὴν μοῖραν, πτοηθέντες μὴ περιπλακῶσιν εἰς ναυμαχίαν καὶ ἀκολουθήσουν τὴν τύχην τοῦ εἰς παραπλήσια ὕδατα γενομένου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καταποντισμοῦ τῶν χρυσοφόρων

Μήδων, διασκορπίζονται τῆδε κάκεισε, ἀπομακρύνοντο εἰς ἀνοικτὸν πλάτος τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ οὕτω λύεται ἡ πολιορκία καὶ παραχρῆμα διανοίγεται ἡ ἐπικοινωνία τοῦ ὑπὸ τὸν Φαβιέρον ἐλληνικοῦ στρατεύματος, τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν καταδραμόντων πλοίων, καταλαβόντος τὰς προτέρας θέσεις τῶν πολιορκητῶν. Τὴν νύκτα δὲ τῆς ἐπιούσης 21ης Ἀπριλίου συγκεκροτημένοι οἱ περὶ τὸν Φαβιέρον μαχηταὶ ἐπιβιβάζονται τῶν πλοίων καὶ ἀποπλέουν ἐκεῖθεν σῶοι καὶ ἀβλαβεῖς· καὶ τὰ μὲν ἐλαφρὰ τμήματα τοῦ στρατοῦ διεπορθμεύθησαν εἰς τὴν κατέναντι Ἀττικὴν ἀκτὴν, τὰ δὲ τακτικὰ σώματα ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὰς νήσους τῶν Κυκλάδων Κέα, Ἄνδρον καὶ Τήνον, ὅπου ἦσαν ἐν πλήρει καὶ ἀπολύτῳ ἀσφαλείᾳ.

Καὶ οὕτω χάρις εἰς τὴν κεραυνοβόλον ἐπέμβασιν τοῦ ἡμετέρου ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη διέφυγε τότε τὴν αἰχμαλωσίαν ὁ ἐπιφανὴς ἐκεῖνος Γάλλος στρατιωτικὸς, μέγας φιλέλληνας καὶ ἔνδοξος ἀγωνιστὴς Φαβιέρος, ὅστις μετ' ὀλίγους μῆνας καὶ δὴ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου κατέστη θρυλικός, ὅταν τεθεῖς ἐπὶ κεφαλῆς 500 ἀνδρῶν, φερόντων ἐκάστου σάκκον πυρίτιδος, εἰσήλθεν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, διασπάσας μὲ ἐφ' ὅπλου λόγχην τὴν τουρκικὴν ζώνην καὶ ἠνώθη μετὰ τῶν πολιορκουμένων ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως Ἑλλήνων, διὰ τὴν ὁμαδικὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὁποίων κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ ἐπιόντος ἔτους 1827 συνήφθη ἡ ὁμηρικὴ ἐκείνη καὶ μυριόνεκρος πάλη, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πατρίς ἐθρήνησε τὰ ἐνδοξότερα θύματα.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΗΡΩΟΣ ΑΓΩΝΙΣΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ ΕΚ ΝΕΟΥ ΕΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΩ ΚΑΙ ΕΝ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΕΝ ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΙ

Ἐπέμβασις ἥρωος εἰς διένεξιν Γρίβα - Φωτομάρα. — Ἀνασυγκρότησις ἐκ νέου τοῦ ἵππικοῦ σώματος. — Νέα πολεμικὴ δράσις κατὰ τοῦ Ἰμπραήμ ἐν Πελοποννήσῳ. — Ἐκεχειρία ἐν Πελοποννήσῳ. — Μετατόπισις πολεμικῆς δράσεως ἐν Στερεᾷ. — Ἐνθουσιώδης ὑποδοχὴ τοῦ ἥρωος ὑπὸ Καραϊσκάκη εἰς Δόμβραιναν. — Θρίαμβοι Ἀραχώβης, Τουρκοχωρίου, Διστόμου. — Ἐφύμνια ἐξαιρέτου ἀνδρείας τοῦ ἥρωος. — Ἀριστεία ἥρωος εἰς ἐπιχειρήσεις Κερατσινίου. — Ἡρωϊκὸς θάνατος Γεωργίου Καραϊσκάκη. — Ἀνδραγαθία ἥρωος εἰς τραγικὰς στιγμὰς παραδόσεως τῆς Ἀκροπόλεως. — Ἀπονομὴ διπλώματος γενικῆς ἀρχηγίας ἵππικοῦ ὑπὸ Στρατάρχου Ριχάρδου Τσώρτς. — Ἐτέρα ἐπέμβασις τοῦ ἥρωος πρὸς ἀποσόβησιν ρήξεως Στερεοελλαδιτῶν καὶ Πελοποννησίων. — Συνέχισις πολεμικῆς δράσεως καὶ αὐτῆς ἐν Πελοποννήσῳ. — Ἀνάθεσις ἐκστρατείας εἰς τὸν ἥρωα πρὸς ἐξέγερσιν τῆς Κρήτης.

Φθίνοντος τοῦ Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1826 μετὰ τὴν διάσωσιν τοῦ Φαβιέρου, ἐκ Κυκλάδων ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐπανέρχεται εἰς Ναύπλιον, ὅπου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ πόλις αὕτη τῆς Ἀργολικῆς χερσονήσου εἶχε καταστῆ τὸ στρατοπεδαρχεῖον τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ τῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐντοῦθα ὁ πολέμαρχος καὶ ὁ ὀργανωτὴς Χατζῆ Μιχάλης τότε συνεκρότησεν ἐκ νέου ἵππικὴν δύναμιν, διὰ τῆς ὁποίας καὶ πάλιν ἠρίστευσε καὶ εἰς τὰ προκεχωρημένα φυλάκια τοῦ Μωρηᾶ καὶ εἰς τὰ πεφημισμένα μέτωπα τῆς Ρούμελης ὑπὸ τὰς ἀκολούθους συνθήκας:

Μετὰ τὴν τραγικὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ τὴν ἠρωϊκὴν ἐκείνην ἔξοδον τῶν ἐλευθέρων πολιορκημένων, κατέφθοσαν

εἰς Ναύπλιον οἱ ὄπλαρχηγοὶ καὶ οἱ στρατιῶται τῆς ἐνδόξου φρουρᾶς τοῦ τρομεροῦ φράκτου τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς. Ἐκεῖ συνέρρευσεν ὡσαύτως μέγα πλῆθος καὶ ἄλλων στρατιωτῶν ἐξ ἄλλων μερῶν, ὥστε ἡ πρωτεύουσα τοῦ ἐλευθέρου χώρου τῆς πατρίδος ἐνεφάνιζε τὴν ὄψιν ἀληθοῦς στρατοπέδου καὶ θεάτρου καθημερινοῦ θορύβου καὶ ἀταξιῶν. Ἡ Κυβέρνησις κατεγίνετο πυρετωδῶς νὰ ἀπαλλάξῃ τῶν δεινῶν τούτων τὴν πόλιν, νὰ καταστήσῃ δὲ χρησίμους τόσους στιβαροὺς βραχίονας καὶ νὰ περιθάλψῃ κατὰ τὸ δυνατόν τὴν γυμνὴν καὶ ἀνυπόδητον φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου, κινήσασαν τοὺς πάντας εἰς θαυμασμὸν διὰ τὰ ἀνδραγαθήματά της καὶ εἰς συμπάθειαν διὰ τὰ παθήματά της. Οἱ συσσωρευθέντες πειναλέοι καὶ δυστυχεῖς ἥρωες ἐζήτουν ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν ὡς μόνην ἀμοιβὴν τῆς θυσίας των ξηρὸν ἄρτον καὶ πυρίτιδα· καὶ τὸν μὲν ξηρὸν ἄρτον διὰ νὰ τραφῶσιν αὐτοὶ οἱ δαμάσαντες τὸ ἀνήμερον τῆς πείνης θηρίον, πυρίτιδα δὲ διὰ νὰ πολεμήσωσιν οἱ εἰσπνέοντες τὰς φλόγας ὡς ἐλευθερίας αὔραν. Ἄλλ' ἡ Κυβέρνησις ἐστερεῖτο τῶν πάντων· ἡ ἀπορία τοῦ ταμείου παρέλυεν ὅλας τὰς προσπάθειάς της. Περίλυτος καὶ περίτρομος συνέρρειεν ὁ λαὸς εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς πόλεως, ἀλλ' οὐδεὶς ἐτόλμα καὶ οὐδεὶς ἤξευρε τί νὰ προτείνῃ. Εὐτυχῶς ὁ φιλελληνισμὸς τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς ἐκορυφώθη ἐκ τῆς ἠρωϊκῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἱκαναὶ προσεφέροντο παρὰ τούτου συνδρομαὶ εἰς τρόφιμα, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Κυβέρνησις εἶχε κάπως νὰ διαθρέψῃ τοὺς ἀναπήρους καὶ τὰ θύματα τῶν μαχῶν, ἀλλ' ἐστερεῖτο τῶν μέσων τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς μαχίμου δυνάμεως.

Ἐν μέσῳ τῆς τοσαύτης ἀκαταστασίας ἡ ἐνυπάρχουσα ἔλλειψις συμπνοίας Στερεοελλαδιτῶν πρὸς Πελοποννησίους ἐπεξετάθη καὶ μεταξὺ Στερεοελλαδιτῶν καὶ τῆς πλειονότητος τῆς ἠρωϊκῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου ἐκ τῆς ἀνακυψάσης ἐχθρότητος Θεοδώρου Γρίβα πρὸς Νάσον Φωτομάραν, τοῦ μὲν πρώτου ὄπλαρχηγοῦ Ῥουμελιώτου αὐθορμήτως συνδραμόντος τὴν φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου, ὡς σπεύσαντος ἀπὸ Ναυπλίου πρὸς Μεσολόγγιον εἰς βοήθειαν αὐτῆς μετὰ 300 ὀπλιτῶν του, τοῦ δὲ δευτέρου ἀτρομήτου Σουλιώτου, ἐνὸς ἐκ τῶν τριῶν ἡγετῶν τῆς ἐνδόξου φρουρᾶς κατὰ τὴν θρυλικὴν αὐτῆς ἔξοδον. Ὁ Φωτομάρας καταλήξας μετὰ τῶν λειψάνων τῆς ἐνδόξου φρουρᾶς εἰς Ναύπλιον καὶ ἀναλαβὼν καθήκοντα φρουράρχου τῶν φρουρίων τῆς πρωτευούσης, ὑπεσχέθη εἶς τε τὸν Θεόδωρον Γρίβαν καὶ εἰς τὸν Ἀνδρέαν Ἴσκον νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς ἓν ὄχυρωμα τοῦ Παλαμιδίου, τὴν Γκιζτάρ ντάπια, διὰ νὰ μὴ περιέλθῃ αὕτη εἰς χεῖρας τῶν Πελοποννησίων.

Τῇ βοήθειᾳ ὅθεν ἀμφοτέρων, Γρίβα καὶ Ἰσκού, ὁ Φωτομάρας κατήργησε τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Γενναίου Κολοκοτρώνη συμφωνίαν, ἐπιδιώκοντας τοῦ Γενναίου τὴν κατάληψιν μέρους τοῦ Παλαμιδίου, ὃν καὶ ἐξέβαλε βία ἐκ τοῦ φρουρίου. Ἀλλὰ ἀθετήσας ὁ Φωτομάρας τὴν πρὸς τὸν Γρίβαν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν, ἦλθε μετ' αὐτοῦ εἰς ρῆξιν. Ὁ Φωτομάρας τότε ἠπειλήσε τὸν Γρίβαν ὅτι ἂν δὲν ἀπέλθῃ τῆς πόλεως θὰ τὸν ἀφοπλίσῃ. Συγκροτεῖται τότε Ἐπιτροπὴ Ῥουμελιωτῶν μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀμυνθοῦν μέχρις ἐσχάτων. Ἡ Κυβέρνησις ποθοῦσα ἐνδομύχως νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ Φωτομάρα, ἐνδίδει εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Γρίβα ἀσκουμένην ἐπ' αὐτῆς ἐπιρροὴν καὶ ἐκβιάζει τοὺς Σουλιώτας, δηλοῦσα ὅτι ἂν δὲν ἐξέλθουν τοῦ φρουρίου τοῦ Παλαμιδίου δὲν θὰ ἐγκρίνῃ τὰς χρηματικὰς ἀπαιτήσεις των. Ἐντὸς ὅμως τοῦ φρουρίου ἦσαν ἀναμειξ Ῥουμελιῶται καὶ Σουλιῶται καὶ ἠπειλεῖτο σύρραξις.

Εἰς τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμὴν μεσολαβεῖ ὁ ἡμέτερος Χατζῆ Μιχάλης, ὅστις οὐ μόνον ἐν τῇ Κυβερνήσει ἴσχυε μεγάλως, κατὰ φράσιν τοῦ Κασομούλη, «*Φαίνεται ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἦτανε πειὸ κοντὰ στῆς διοίκησης τὰ μυατικά*» (1), ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ ἀνδρείου γέροντος Σουλιώτου Φωτομάρα τὰ μάλα ἐξετιμᾶτο, ἵνα οὕτω ἀποσυμφορηθῇ καὶ τὸ φρούριον καὶ ἡ πόλις, ἀπαλλασσομένη τῶν ἐπικινδύνων καταστάσεων ἀγωνιστῶν, δι' εὐσχήμου ὑποχωρήσεως τοῦ Φωτομάρα, διαμηνύσας ὁ ἥρωες ἡμῶν ταυτόχροτως εἰς τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ ὅτι, ἂν δὲν δεχθοῦν τὴν διὰ συμβιβασμοῦ λύσιν, εἶναι ἀποφασισμένος καὶ ἐξουσιοδοτημένος ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως νὰ καθυποτάξῃ τούτους βιαίως.

Ὡς ἐξῆς τὴν συνάντησιν Φωτομάρα - Χατζῆ Μιχάλη ἀφηγεῖται ὁ Ν. Κασομούλης, παριστάμενος κατὰ τὴν συνομιλίαν των καὶ παρακολουθῶν αὐτοὺς ἐν τινὶ κέντρῳ τοῦ Ναυπλίου: «*Ἦτον μεσημέρι ὅταν εὐρέθηκα εἰς τὸν καφφενὲν μὲ τὸν Χατζῆ Μιχάλην, καὶ ἦλθε καὶ ὁ Φωτομάρας ἐκεῖ, ἐξελθὼν ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν. Ἐρωτᾷ ὁ Φωτομάρας ἀρβανίτικα τί ἀπεφάσισεν ἡ Κυβέρνησις. — "ὦ! λέγει ὁ Χατζῆ Μιχάλης, πολλὰ καλά· νὰ δόξῃ 300 χιλιάδες γρόσια ἔρανον εἰς τοὺς πολίτας, νὰ μείνῃς ἐσὺ καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Καπετὰν Νώτης (Μπότσαρης) μέσα νὰ τὰ συνάξωμεν, καὶ νὰ τοὺς τὰ δώσωμεν, καὶ αὐτοὶ ὕστερα νὰ ἔβγουν ἐξω ὅλοι· καὶ ἐὰν δὲν ἔβγουν, νὰ τοὺς κτυπήσωμεν, καθὼς ὠμιλήσαμεν καὶ σήμερα. — Ἐγὼ, λέγει ὁ Φωτομάρας, τώρα ἔστειλα ἐπάνω καὶ παρήγγειλα νὰ κατεβοῦν μερικὰ ζιζάνια, καὶ νὰ στείλω ἐκεῖ ἄλλους καὶ ἀμέσως ὅπου ἔλθουν αὐτοί, θὰ τοὺς εἰπῶ εἰς*

(1) Κασομούλη Ν. Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα. Ἀθῆναι 1941 Τόμος Β' σελ. 315

δύο ημέρας νὰ φύγουν ὅλοι. — Οὐά, λέγει ὁ Χατζῆ Μιχάλης, δὲν ὑποφέρονται. Τὸ διώρθωσαν ὅμως καλὰ καὶ οἱ δύο, συνεχίζει ὁ Κασομούλης, νομίζοντες ὅτι δὲν καταλαμβάνω τὴν γλῶσσάν των. Ἐμβαίνει τότε ὁ Φωτομάρας εἰς τὴν Πύλην τῆς ξηρᾶς νὰ ὑποδεχθῆ τὴν φρουράν, ὅπου ἔμελλεν νὰ μᾶς κυνηγήσῃ ἀπὸ τὸ Παλαμίδι, καὶ τί βλέπει; Ἀπαντᾷ τὸν Βαγγέλην (Χορμοβίτην), ἀντιφρούραρχόν του, κακὴν κακῶς εἰς τὴν πύλην καὶ ὄλους τοὺς ἀξιωματικούς του διωχθέντας ἀπὸ τὸ Παλαμίδι ταράττειται, μαίνεται, κτυπᾷ τὸ κεφάλι του καὶ τρέχει πρὸς τὸν Τζιαβέλλαν (Κῆτσον)· γίνεται μεταξὺ τῶν Σουλιωτῶν συνέλευσις, καὶ ζητεῖ ἢ νὰ τὸν συντρέξουν νὰ βάλῃ τὴν τιμὴν του εἰς τὸν τόπον τῆς, ἢ προτιμᾷ νὰ θανατωθῆ. Τὸν παρηγόρησαν ὅλοι· τὸν εἶπαν νὰ μὴ βιάζεται ἕως νὰ συναγροικηθοῦν.» (1) Καὶ οὕτω ἐξῆλθον τοῦ Παλαμιδίου οἱ Σουλιῶται καὶ ἐκ τοῦ Ἰτζ-Καλὲ οἱ περισσότεροι ὄντες Ἡρειῶται, ὧν οἱ πλεῖστοι βραδύτερον ἐστρατολογήθησαν ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη διὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς. Ἡ μεταξὺ ὅμως Φωτομάρα καὶ Γρίβα ρήξις ἀπεσοβήθη μὲν τότε χωρὶς νὰ ἐκλείψῃ ἐντελῶς, καὶ ἐπανελήφθη βραδύτερον τραχυτέρα, πρὸς κατάπαυσιν τῆς ὁποίας ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τῆς Ἀραχῶβης οἱ συνταχθέντες μετὰ τοῦ Καραϊσκάκη ἀγωνιστὰὶ ἀπηύθυναν πρὸς τοὺς διῆσταμένους εἰς ὄξυν τόνον συστάσεις πρὸς εἰρήνευσιν.

Τὸ οἰκονομικὸν ὅμως ἀδιέξοδον ὡς βαρὺς ἐφιάλτης κατέθλιβε τὰ στήθη τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις διὰ νὰ ἐξοικονομήσῃ ἐκ τῶν ἐνόντων τὰ πράγματα, ἐκάλεσεν εἰς ἐκούσιον ἔρανον τοὺς ἐν Ναυπλίῳ οἰκοῦντας. Ἡ φωνὴ τῆς Κυβερνήσεως ἤχησεν εἰς ὧτα ἀκουόντων, καὶ συνηλθον οἱ πολῖται εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς πόλεως πέριξ τῆς γηραιᾶς πλατάνου καὶ ὡς ἀπὸ δευτέρας ταύτης Πνυκὸς ἀνέμενον τὸν βουλόμενον νὰ ἀγορεύσῃ. Τότε ὁ ἐκ Δολιανῶν τῆς Ἡπείρου Μέγας τοῦ Γένους Διδάσκαλος καὶ κατόπιν εἰς ἐκ τῶν πρώτων διδαξάντων εἰς τὸ Ὀθώνειον Πανεπιστήμιον Γεώργιος Γενναδίος, ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ πέριξ τῆς ρίζης τῆς πλατάνου κυκλωτεροῦς περιτοιχίσματος, μετὰ χειμαρρῶδους εὐγλωττίας καὶ σαγηνευτικῆς ρητορείας ἐξιστόρησεν εἰς ἐπήκοον πάντων τὴν δεινότητα τῶν περιστάσεων, τὴν παντελῆ τοῦ ταμείου ἀχρηματίαν, τὴν δεινὴν τῆς Κυβερνήσεως ἀμηχανίαν εἰς ἐπιστράτευσιν τόσων γενναίων ἀνδρῶν, καὶ συνεισέφερε πρῶτος αὐτὸς ὀκτῶ λίρας στερλίνας εἰς τὸν πανελλήνιον ἐκεῖνον ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος ἔρανον, ὅ,τι δηλαδὴ εἶχεν εἰς οἰκονομίας. Ἡ χειρονομία αὕτη τοῦ Γενναδίου συνεκίνησεν ὄλους τοὺς περιεστῶτας, ἰδόντας τὴν γυμνότητα τῶν

(1) Κασομούλη Ν. Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα. Ἀθῆναι 1941. Τόμ. Β' σελ. 315

ὕπερ αὐτῶν τόσα παθόντων καὶ τὴν πατρίδα δοξασάντων, καὶ ἤρχισαν τότε νὰ ἀμιλλῶνται τίς νὰ φανῆ περισσότερον γενναϊό-
δωρος. Καὶ ἄλλοι μὲν κατέθεσαν χρήματα καὶ ἄλλοι πολύτιμα
εἶδη, πολλοὶ δὲ, ἐν οἷς καὶ ὁ Δ. Ὑψηλάντης, προσέφερον τὰ
χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ των ὄπλα.

Παραθέτομεν ἐνταῦθα ὅ,τι σχετικόν, περὶ τῶν γενομένων ἐν
Ναυπλίῳ κατὰ τὴν συλλογὴν ἐράνων πρὸς ἐξοπλισμὸν τῆς γυμνη-
τευούσης στρατιᾶς, ἱστορεῖ ὁ πολυῖστωρ Κωνσταντῖνος Σάθας ἐν
τῇ Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ του (1) : « Ὁ Γεννάδιος, λέγει, ἀναπηδήσας
εἰς τὴν ῥίζαν τῆς ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πλατείας γηραιᾶς πλατάνου καὶ ἔσφας
φλογερὸν βλέμμα ἐπὶ τοῦ πλήθους ἀνέκραξε μεγαλοφώνως. « Ἡ πατρίς
» καταστρέφεται. Ὁ ἀγὼν ματαιοῦται. Ἡ ἐλευθερία ἐκπίπτει. Ἀπαι-
» τεῖται ταχεῖα βοήθεια. Πρέπει οἱ ἀνδρεῖοι αὐτοί, οἱ ὁμοῖοι μᾶς περι-
» στοιχίζου, νὰ σπεύσουν ἐκεῖ, ὅπου νέος κίνδυνος τοὺς καλεῖ. Πρὸς
» τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπαιτοῦνται χρήματα καὶ χρήματα δὲν ἔχομεν.
» Ἄλλ' ἂν θέλωμεν νὰ ἔχωμεν πατρίδα, ἂν εἰμεθα ἄξιοι νὰ ζῶμεν ἐλευ-
» θεροι, εὐρίσκομεν χρήματα. Ἄς δώσῃ ἕκαστος ὅ,τι ἔχει καὶ δύναται.
» Ἄς μὲ μιμηθῇ ὅστις θέλει. » Καὶ ἐν τῷ τῷ πλήθους ἐχειροκρότει, ἐκέ-
νωσε κατὰ γῆς τὸ πτωχὸν διδασκαλικὸν βαλάντιον. Τὰ ὀλίγα χρυσᾶ νομί-
σματα ἦσαν ἡ μόνη περιουσία του, ἦσαν αἱ οἰκονομίαι του ἐκ πολυειῶν
κόπων. Καὶ ὁ κρότος τῶν νομισμάτων αὐτῶν ἀντήχησεν ὡς μελωδία εἰς
τὸν οὐρανόν. Ὁ κρότος αὐτὸς συνεκίνησε μέχρι δακρύων δλους τοὺς ἐκεῖ
παρισταμένους. Ἄλλ' ὄχι — ἐπανέλαβεν ὁ Γεννάδιος — ἡ συνεισφορά μου
» αὕτη δὲν ἀξίζει τίποτε. Χρήματα δὲν ἔχω οὔτε ὀβολόν ! Ἐχω τὸν
» ἑαυτὸν μου ὁμῶς καὶ τὸν πωλῶ ! Τίς θέλει διδάσκαλον διὰ τὰ τέκνα
» του ἐπὶ τέσσαρα ἔτη ; Ἄς καταβάλλῃ τοὺς μισθοὺς μου ». Οἱ λόγοι
αὗτοι ἠῤῥησαν τὴν συγκίνησιν τοῦ λαοῦ. Ὅλοι ἐκλαίον. Ὅλοι προσέφερον
ἄλλος χρήματα, ἄλλος κοσμήματα, ἄλλος ὄπλον. Εἰς ὀλίγον διάστημα
συνελέγησαν ἀρκετὰ χρήματα διὰ τὰς σπουδαιοτέρας ἀνάγκας. Αἱ κυρταὶ
δὲν ἐφείδοντο οὔτε αὐτῶν τῶν νυμφικῶν των δακτυλίων. Μὲ τοὺς ἐράνους
αὐτοὺς ἐξωπλίσθη στρατὸς ὑπὸ τὸν ἐνδοξὸν στρατάρχην τῆς Ρούμελης
Γεώργιον Καραϊσκάκην, ὅστις ἔδωκε νέαν ζωὴν εἰς τὴν ἐπανάστασιν.
Ἦτο ὁμῶς ἀνάγκη ἵππικου. Καὶ ἵππικὸν δὲν ὑπῆρχεν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν
ὁ Γεννάδιος ἐπενέβη. Διὰ κηρύκων ἐκάλεσε τὸν λαὸν τοῦ Ναυπλίου ὑπὸ
τὴν ἱστορικὴν πλάτανον. Ὁ Γεννάδιος ἀφοῦ παρετήρησε τὴν ἀνάγκην
τοῦ ἵππικου, εἶπεν : « Ἀλλὰ ποῦ θέλομεν εὔρει τοὺς ἵππους ; Ἐδῶ βλέ-
» πω πολλοὺς προὔχοντας καὶ ὄπλαρχηγοὺς τρέφοντας ἀνὰ δύο καὶ τρεῖς
» ἵππους χάριν διασκεδάσεως. Ὅστις ἔχει ἵππον μόνον δι' ἐπίδειξιν καὶ

(1) Σάθας Κωνσταντῖνου. Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Ἀθήναι 1868 σελ. 722

» δὲν τὸν προσφέρει εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς πατρίδος, εἶναι ἀνάξιος νὰ
 » λέγεται προὔχων ἢ ὄπλαρχηγός. Διὰ τῶν ἵππων αὐτῶν δυνάμεθα νὰ
 » μορφώσωμεν ἵππικόν. Τοὺς λαμβάνομεν; — Τοὺς λαμβάνομεν, ἀπε-
 » κρίθη ὁ λαός. — Καὶ ἂν δὲν μᾶς τοὺς δώσωσι, τοὺς λαμβάνομεν διὰ
 » τῆς βίας; — Τοὺς λαμβάνομεν διὰ τῆς βίας, ἀπεκρίθη ὁ λαός.
 » Ἐμπρὸς λοιπόν! διέταξεν ὁ Γεννάδιος. Ἀλλὰ πρὶν προφθάσῃ νὰ
 ἐκτελέσῃ τὴν ἀπειλήν του, τριακόσιοι πενήκοντα ἵπποι εἶχον κοιμισθῆ
 εἰς τὴν πλατεῖαν. Πράγματι τοιαύτην ἐπίδρασιν ἔσχον οἱ λόγοι τοῦ
 Γενναδίου, ὥστε αὐτοπροαιρέτως προσεφέρθησαν ἅπαντες οἱ ἰδιωτικοὶ
 ἵπποι πρὸς ἐπίταξιν. Καὶ πρῶτος ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως Ἀνδρέας
 Ζαΐμης προσέφερε τοὺς ἐν τῇ φάτνῃ του· τὸ δὲ παράδειγμά του ἐμιμή-
 θησαν ἀριζήλως καὶ οἱ λοιποὶ ἵπποτρόφοι.

Τότε ὁ Γεννάδιος τὸν λόγον ἀπευθύνει πρὸς τὸν ἔναντι αὐτοῦ
 ἰστάμενον Χατζῆ Μιχάλην καὶ τῷ λέγει: **Γενναῖε Χατζῆ Μιχάλη,** συ-
 εἶσαι ἄξιος νὰ διευθύνῃς τὸ ἵππικόν. Λάβε λοιπόν, τοὺς ἵππους τοὺς αὐτοῦ,
 ὀργάνωσον τὸ ἵππικόν καὶ ἀναχώρησον τάχιστα. Ὁ ἐχθρὸς σφίλει νὰ
 ἠττηθῆ, ἢ δὲ πατρίς πρέπει νὰ σωθῆ». (1) Ἐκ τῆς αὐτοπροαιρέτου
 ταύτης συνεισφορᾶς αἱ κατεπεύγουσαι ἀνάγκαι τῆς πατρίδος ἐθε-
 ραπεύθησαν καὶ ἴλη ἵππικοῦ ἐκ τοῦ προχείρου ὑπὸ τοῦ Χατζῆ
 Μιχάλη συνεκροτήθη.

Ἡ συσταθεῖσα Ἐπιτροπὴ τῆς αὐτοπροαιρέτου εἰσφορᾶς ὑπὸ
 τὴν προεδρείαν τοῦ Γεωργίου Γενναδίου διὰ τοῦ ἐπομένου ἐγγρά-
 φου τῆς ἐκφράζει πρὸς τὸν ἡμέτερον ἥρωα τὴν εὐαρέσκειάν της
 διὰ τὴν γενναιοδωρίαν του, ὡς εἰσενεγκόντος εἰς τὸν ὑπ' αὐτῆς
 διενεργηθέντα τότε ἔρανον ἐκτὸς δύο ἵππων καὶ τὸ ποσὸν τῶν
 δέκα ἑξ χιλιάδων καὶ ἑκατὸν ἑξήκοντα τριῶν γροσίων, ὀφειλό-
 μενον αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ταμεῖον. Ἡ εἰσφορὰ βεβαίως αὕτη
 τοῦ ἥρωος θεωρεῖται ἀσήμαντος ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς τόσας
 χιλιάδας ληρῶν, τὰς ὁποίας οὗτος ἐξ ἰδίων ἐδαπάνησε συγκροτῶν,
 ἐξοπλιζῶν, διατρέφων καὶ μισθοδοτῶν τὸ ἵππικόν του σῶμα
 καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ὑπὲρ πατρίδος ἀγώνων του. Τὸ
 ἔγγραφον τῆς ἐπιτροπῆς ἔρανου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ ἥρωος ἐπιλέγεται
 ὡς «Ἀργυροκαστρίτης», ἐξ οὗ καὶ ὁ «Ἐρανιστῆς» τῶν «Ἡπειρω-

(1) Κατὰ Κασσομούλην Ν. ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἶχε διορισθῆ ἀρχηγός τοῦ
 ἀτάκτου ἵππικοῦ ἐνωρίτερον τῆς 8ης Ἰουνίου 1826, τῆς ἱστορικῆς δὴλον ὅτι
 ἐκείνης ἡμέρας τῆς ἀγορεύσεως τοῦ Γενναδίου, καίτοι τὸ ἔγγραφον τῆς
 κοινοποιήσεως τοῦ διορισμοῦ φέρει ὡς ἡμερομηνίαν τὴν 29ην Ἰουνίου 1826
 (Γεν. Ἀρχ. Κράτους - φακελλ. 156). Ὁ Κασσομούλης εἰς τὰ Ἐνθυμήματά του
 Τόμ. Β' σελ. 311 γράφει: «Καθὼς ἀκούσθη ἡ φωνὴ αὕτη (τοῦ Γενναδίου)
 ἀμέσως ὅσοι εἶχον ἄλογα μὲ τὰ τακίμια των, τὰ ἤφεραν εἰς τὸν Πλάτανον
 καὶ τὰ παρέδιδον εἰς τὸν Χατζῆ Μιχάλην, ὅστις εἶχε διορισθῆ ἀρχηγός.»

τικῶν» ἐξέλαβεν ὅτι καὶ τοπωνυμεῖται τάχα ὁ Χατζῆ Μιχάλης ληξιαρχικῶς ἐνταῦθα, ἔχει ὡς ἔπεται :

*Αριθ. 294

*Ἐν ὀνόματι τῆς Πατρίδος

*Ὁ φιλόπατρις κ. Χατζῆ Μιχάλης Ντα(λιάνης) *Αργυροκαστριῆς, εἰς τὴν πάνδημον ἀνάγκην τῆς Πατρίδος, ὡς γνήσιον τέκνον καὶ εὐγνωμον, ἐπρόσφερεν αὐτοπροαιρέτως δύο ἄτια διὰ τὸ ἱππικὸν καὶ μίαν δηλοποίησιν ἀπὸ 17 Δεκεμβρίου 1825 ἀπὸ τοῦ *Υπουργείου τοῦ Πολέμου ὑπ' ἀρ. 14277 καὶ τοῦ *Ἐκτελεστικοῦ ἀριθ. 19173 καὶ τοῦ *Υπουργείου τῆς Οἰκονομίας ἀριθ. 4957 διὰ τῶν ἀφείλονται ἀπὸ τὸ ἔθνικόν ταμεῖον γρόσια δέκα ἑξ χιλιάδες καὶ ἑκατὸν ἐξήκοντα τρία, ἀριθ. 16163.

*Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 8 *Ἰουνίου 1826

*Ἡ δημοικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς αὐτοπροαιρέτου εἰσφορᾶς
Γεώργιος Γεννάδιος, *Ἀντώνιος Τριούνης, *Ἀναστασίου
*Ἀγγελόπουλος, Νικόλαος Γερακάκης, Δ. *Ὀρφανός,
Φώτιος *Ἡλιάδης, Πέτρος Μαρκέζης.

Καταγινόμενος τότε ἐν Ναυπλίῳ ὁ Χατζῆ Μιχάλης μὲ τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦ ἱππικοῦ τοῦ σώματος διὰ νὰ ριφθῆ καὶ αὐθις εἰς νέων ἀγώνων τὸν προύμοχθον καὶ περίζηλον στίβον, ἐντὸς ἐλαχίστων ἡμερῶν κατήρτισεν ἀρτίως τὸ ὀρμητικόν του ἐκεῖνο κατὰ τοῦ πολεμικοῦ ὅπλου, ἐκ δεδοκιμασμένων στελεχῶν καὶ ἐξ ἐμπείρων καὶ ἀκτοήτων ἐλατῶν, καὶ ἀνέδειξεν αὐτὸ ἀξιόμαχον τόσον ὅσοτε καὶ ἐν Πελοποννήσῳ εὐθὺς ἀμέσως καὶ ἐν Στερεᾷ βραχυτέρον, παρὰ τὸ πλευρόν τῆς Τουρκομάχου δυάδος τῶν Στρατάρχων Κολοκοτρώνη καὶ Καραϊσκάκη, νὰ καταγάγῃ θροναίβους καὶ νὰ ἀνεγείρῃ λαμπρὰ τῆς νίκης τὰ τρόπαια.

*Ἐν Ναυπλίῳ τότε συνέβη καὶ τὸ ἀκόλουθον ἀνέκδοτον, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ *Ἰωάννης Βλαχογιάννης ἐν τῇ ἱστορικῇ του *Ἀνθολογίᾳ, σχετικὸν μὲ τὸ χειροδύναμον τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἔχον οὕτω : «*Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἀτάκτου ἱππικοῦ Χατζῆ Μιχάλης Ταλιάνης περίφημος γιὰ τὸ χειροδύναμό του, πῆγε μιὰ μέρα σ' ἕναν πεταλωτὴ στὸ Ναύπλι γιὰ νὰ πεταλώσῃ τ' ἄλογα τῆς καρβαλλαρίας, καὶ δόθηκε νὰ σπάζῃ τὰ πέταλα μὲ τὰ χέρια του, τάχα πῶς δὲν ἦτανε γιερὰ ὁμως ἄμα θέλησε νὰ πληρώσῃ, ὁ πεταλωτὴς δόθηκε νὰ σπάζῃ τὰ τάλληρα, τάχα πῶς ἦταν γιέρτακα.» (1)

*Ὅτι ὁ ἥρωσ ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλης ἦτο ὄντως τόσον χειροδύναμος ὅσον καὶ ἀσυναγώνιστος δεξιοτέχνης εἰς τὸν χειρισμὸν τῆς σπάθης, τοῦτο συνεπιμαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς ἀσιγήτου προφο-

Βλαχογιάννη Γ. Ἱστορικὴ Ἀνθολογία, Ἀθήναι 1927 σελίς 35.

ρικῆς παραδόσεως, ἦν διασώζει ζωηρῶς ὁ ἐν ἀποστρατεία δια-
 τελῶν δισέγγονος τοῦ ἥρωος στρατηγός Χρῆστος Μιχαὴλ Χατζη-
 μιχάλης, πρωτεξάδελφος τοῦ κ. Γεωργίου Ἀλεξάνδρου Χατζη-
 μιχάλη, Ἀρχιμηχανικοῦ. Ὁ ἀπόστρατος οὗτος Στρατηγός
 Χρῆστος Μ. Χατζημιχάλης διηγεῖται τὰ ἀκόλουθα, ἅτινα ἀπὸ
 τοῦ στόματος τοῦ γηραιοῦ στρατιωτικοῦ Τιμολέοντος Νώτη
 Μπότσαρη ἤκουσε παῖς ἔτι ὢν. ⁽¹⁾ «Ἡμέραν τινὰ — διηγεῖται ὁ
 ἀπόστρατος Στρατηγός Χρῆστος — μετέβην διὰ τὰ ἐπισκεφθῶ τὴν
 μίμμην μου Δέσπω ἐν τῇ κατοικίᾳ της, ἐνθα ἐκεῖ τυχαίως συνήντησα
 τὸν γηραιὸν ἀγωνιστὴν Τιμολέοντα Νώτην Μπότσαρη, καθ' ἣν στιγμὴν
 οὗτος ἀφηγεῖτο εἰς τὴν μίμμην μου Δέσπω τὰ μεγάλα κατορθώματα
 τοῦ πατρὸς αὐτῆς. Μεταξὺ λοιπόν, τῶν ἄλλων τὰ ὁποῖα δὲν ἐνθυμοῦμαι
 ἤκουσα καὶ τὰ ἐξῆς δύο περιστατικά, ἅτινα μοὶ ἐνεποίησαν μεγάλην ἐντύ-
 πωσιν εἰς τὴν παιδικὴν μου ψυχὴν, καὶ τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὴν
 τερασίαν μυϊκὴν δύναμιν τοῦ ἐνδόξου προπόμπου μου Χατζῆ Μιχάλη
 Νταλιάνη, ὡς καὶ τὴν σπανίαν δεξιότητι αὐτοῦ εἰς τὸν χειρισμὸν τῆς
 σπάθης του. Μίαν ἡμέραν — διηγεῖται ὁ γηραιὸς Τιμολέων Νώτη
 Μπότσαρη εἰς τὴν μίμμην μου — ἐν ᾧ τὰ ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν
 τοῦ Στρατάρχου Γεωργίου Καραϊσκάκη στρατεύματα ἦσαν ἐστρατοπε-
 δευμένα εἰς Χαϊδάρι βραχὺ τι πρὸ τῆς φονικῆς μάχης τοῦ Φαλήρου, ὁ
 ὑπασπιστὴς τοῦ ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη Παναγιώτης Χρυσανθόπουλος
 σπεύδει καὶ εἰδοποιεῖ αὐτὸν ὅτι εἰς ἓκ τῶν ἵπποκόμων του Τουρκαλ-
 βανός, ἀκολουθῶν πιστῶς τὸν Χατζῆ Μιχάλη ἀπὸ πολλοῦ χρόνου,
 ἤρπασε τὴν περίφημον λευκὴν φορβάδα τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ἣν ὁ ἥρωος
 ὑπερηγάπα, καὶ ταύτην ἵππευον ἐν τῇ πολυνέκρῳ μάχῃ τοῦ Φραγκοκα-
 στέλλου ἐν Κρήτῃ συνετελεύτησε μετ' αὐτῆς φρικτῶς, καὶ ὤρμησεν ὁ
 ἄρπαξ Τουρκαλβανός καλπάζων πρὸς τὴν πεδιάδα, σκοπῶν τὰ συνεννο-
 ηθῆ μετὰ τῶν ἐν τῇ θέσει Χασεκῆ ἐστρατοπεδευμένων Τούρκων ὑπὸ τὸν
 Κιουταχῆν. Ὁ Χατζῆ Μιχάλης τότε, ἐξελθὼν πλήρης ὀργῆς ἐκ τῆς
 σκηνῆς του, ἵππευσεν ἀστραπιαίως τὸν πρῶτον εὐρεθέντα ἔμπρὸς του
 ἵππον καὶ ἐτράπη εἰς καταδίωξιν τοῦ φυγάδος. Παρ' ὅλον δ' ὅτι οὗτος
 ἤλαυνεν ἐπὶ ἵππου ὀλιγώτερον ταχέος τῆς περιφήμου λευκῆς φορβάδος του,

(1) Τιμολέων Νώτη Μπότσαρης, υἱὸς τοῦ Νώτη (Παναγιώτη) Μπότσαρη, τοῦ ἐπιφανεστάτου τούτου Σουλιώτου Πολεμάρχου, τοῦ ἀναδειχθέντος ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς παλιγγενεσίας καὶ ἠγηθέντος κατὰ τὴν πολυθρύλητον ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου μίᾳς τῶν τριῶν φαλάγγων τῶν ἐλευθέρων πολιορκημένων. Ὁ Τιμολέων ἐγεννήθη ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1815. Ἐσπούδασεν εἰτα τὰ στρατιωτικά ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου συσταθείσῃ Στρατιωτικῇ Σχολῇ τῶν Εὐελπίδων ἐν Αἰγίνῃ, ἀποφοιτήσας ἀνθυπασπιστὴς τοῦ μηχανικοῦ ὄπλου. Διέπρεψεν εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον ἐξόχως. Διετέλεσε δὲ καὶ δις Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν τῷ 1847 καὶ τῷ 1851. Ἐτελεύτησεν ἐν Ἀθήναις εἰς βαθὺ γῆρας μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀνωτάτου στρατιωτικοῦ ἐν τιμητικῇ ἀποστρατεία.

κατώρθωσεν ὁμως νὰ πλησιάσῃ τὸν δραπέτην Τουρκαλβανὸν καὶ διὰ τῆς βροντώδους φωνῆς του τὸν διατάσσει νὰ σταματήσῃ. Τὸ νοῆμον τότε ζῶον, ἅμα τῷ ἀκούσματι τῆς γνωρίμου αὐτῷ φωνῆς τοῦ κυρίου του, ἐστάθη ἀποτόμως ἀρνούμενον νὰ προχωρήσῃ καίτοι δεχόμενον ἰσχυρὰ κτυπήματα τοῦ ἀναβάτου του, ὅστις ἐν ἀπογνώσει προσεπάθει ἐπιμόνως νὰ τὸ ἐξαναγκάσῃ νὰ προχωρήσῃ. Ὁ φυγὰς τότε ἵπποκόμος στρέφει πρὸς τὰ ὀπίσω τὴν κεφαλὴν του καὶ τί περίτρομος βλέπει! **Τὸν Χατζῆ Μιχάλην καταφθάνοντα μὲ γυμνὸν τὸ ξίφος του.** Ἐκ τοῦ τρόμου του τὰ ἡνία ἐκφεύγουν τῶν χειρῶν τοῦ αὐτομόλου Τουρκαλβανοῦ, ὅστις ὑψώνει τὰς χεῖρας καὶ ἱκετευτικῶς κραυγάζει: «**Ἄμὲν Χατζῆ Μπαμπᾶ!**» Ἀλλὰ συγχρόνως δέχεται καὶ τὸ φοβερὸν κτύπημα τῆς σπάθης τοῦ Χατζῆ-Μιχάλη. Τὸ κτύπημα ἦτο τόσο φοβερὸν καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς Ἡρακλείου δυνάμεως ἐπενεχθὲν ὥστε ὁ φυγὰς Τουρκαλβανὸς ἵπποκόμος ἀποκοπεῖς εἰς δύο, ἀφῆκε νὰ πέσῃ σφαγὲν τὸ σῶμά του εἰς δύο χαμαί, ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς ὡς ἀπὸ ληθάργου καταληφθείσης ἀκινήτου λευκῆς φορβάδος τοῦ ἥρωος.

Ἐκτὸς τῆς διηγήσεως ταύτης ὁ γηραιὸς Μπότσαρης ἐν συνεχείᾳ ἀφηγεῖται τῇ μάμμῃ μου καὶ ἕτερον περιστατικόν, τὸ ἐξῆς: Θαυμασταὶ τοῦ ἥρωος Χατζῆ-Μιχάλη στρατηγοὶ συμπολεμισταὶ του ἐν ὧρα σχολῆς καὶ παιδιᾶς ἔνεκεν, ἐκρέμων ἐκ κλάδου δένδρου σακκίδιον πλήρες ἀχύρων καὶ ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐξ ἀποσιτάσεως ὀρμῶν, δι' ἑνὸς ἐπιδεξίου σπαθισμοῦ, ἀπέκοπτε τὸν ἑλαφρὸν καὶ κινούμενον τοῦτον στόχον ἐγκαρσίως. Τὸ τοιοῦτον, ἂν καὶ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἀπλοῦν καὶ εὐκόλον, εἶναι ὁμως τὰ μάλα δυσχερές, διότι ὁ κινούμενος στόχος πληττόμενος ὑποχωρεῖ κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κτυπήματος, ἐξουδετερῶν οὕτω τὴν ἐκ τοῦ κτυπήματος προξενουμένην πίεσιν τῆς ἐνεργείας τοῦ σπαθιστοῦ. Διὰ νὰ ἐπιτελεθῇ εὐστόχως ὁ τεμαχισμὸς εἰς δύο τοῦ ἀχυρογέμοντος σάκκου, ἀπαιτεῖται τεραστία δύναμις, ἀστραπιαία ταχύτης καὶ ἀφάνταστος ἐπιδεξιότης, προσόντα σπανιώτατα, ἅτινα θαυμασίως καὶ ἀπαραμίλλως διέθετεν ὁ ἐν ἀγωνισιαῖς ὑπέροχος πολέμαρχος Χατζῆ Μιχάλης-Νταλιάνης.»

Ἐντατικῶς δὲ καταγινόμενος ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἰς τὴν ἐν σπουδῇ ἐτοιμασίαν τοῦ ἀνασυγκροτηθέντος ἐν Ναυπλίῳ ἵππικοῦ σώματος ἐκγυμνάζει τούτο καθημερινῶς καὶ ἀσκεῖ αὐτὸ εἰς τοὺς τουρκικοὺς ἔλιγμούς, ὡς ἀναγράφει ὁ Κασομούλης, ὑπογραμμίζων ὅτι «Ἐβγῆκεν ὁμοῦ καὶ ὁ Χατζῆ Μιχάλης μὲ τὸ ἑλαφρὸν ἵππικὸν ὅστις ἕως τότε τὸ ἐγύμναζεν καθημερινῶς εἰς τοὺς τουρκικοὺς ἔλιγμούς, καθὼς καὶ ὁ Πορτογάλος Φερείρα δ' Ἀλμείδα, διοικητῆς τοῦ τακτικοῦ, μὲ τὸ ἄλλο τακτικὸν πεζικόν.» (1) Κατὰ τὴν γενομένην ἐκείνην ἀνα-

(1) Κασομούλη Ν. Ἐνθυμήματα Τόμος Β' σελίς 344. Ἀθῆναι 1941.

ρικῆς παραδόσεως, ἦν διασώζει ζωηρῶς ὁ ἐν ἀποστρατεία δια-
 τελῶν δισέγγονος τοῦ ἥρωος στρατηγός Χρῆστος Μιχαὴλ Χατζη-
 μιχάλης, πρωτεξάδελφος τοῦ κ. Γεωργίου Ἀλεξάνδρου Χατζη-
 μιχάλη, Ἀρχιμηχανικοῦ. Ὁ ἀπόστρατος οὗτος Στρατηγός
 Χρῆστος Μ. Χατζημιχάλης διηγεῖται τὰ ἀκόλουθα, ἅτινα ἀπὸ
 τοῦ στόματος τοῦ γηραιοῦ στρατιωτικοῦ Τιμολέοντος Νώτη
 Μπότσαρη ἤκουσε παῖς ἔτι ὢν. (1) «*Ἡμέραν τινὰ — διηγεῖται ὁ
 ἀπόστρατος Στρατηγός Χρῆστος — μετέβην διὰ τὰ ἐπισκεφθῶ τὴν
 μίμμην μου Δέσπω ἐν τῇ κατοικίᾳ της, ἐνθα ἐκεῖ τυχαίως συνήντησα
 τὸν γηραιὸν ἀγωνιστὴν Τιμολέοντα Νώτην Μπότσαρη, καθ' ἣν στιγμὴν
 οὗτος ἀφηγεῖτο εἰς τὴν μίμμην μου Δέσπω τὰ μεγάλα κατορθώματα
 τοῦ πατρὸς αὐτῆς. Μεταξὺ λοιπόν, τῶν ἄλλων τὰ ὁποῖα δὲν ἐνθυμοῦμαι
 ἤκουσα καὶ τὰ ἐξῆς δύο περιστατικά, ἅτινα μοὶ ἐνεποίησαν μεγάλην ἐντύ-
 πωσιν εἰς τὴν παιδικὴν μου ψυχὴν, καὶ τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὴν
 τερασίαν μυϊκὴν δύναμιν τοῦ ἐνδόξου προπόπου μου Χατζῆ Μιχάλη
 Νταλιάνη, ὡς καὶ τὴν σπανίαν δεξιολογίαν αὐτοῦ εἰς τὸν χειρισμὸν τῆς
 σπάθης του. Μίαν ἡμέραν — διηγεῖται ὁ γηραιὸς Τιμολέων Νώτη
 Μπότσαρης εἰς τὴν μίμμην μου — ἐν ᾧ τὰ ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν
 τοῦ Στρατάρχου Γεωργίου Καραϊσκάκη στρατεύματα ἔστρατοπε-
 δευμένα εἰς Χαϊδάρι βραχὺ τι πρὸ τῆς φονικῆς μάχης τοῦ Φαλήρου, ὁ
 ὑπασπιστὴς τοῦ ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη Παναγιώτης Χρυσανθόπουλος
 σπεύδει καὶ εἰδοποιεῖ αὐτὸν ὅτι εἰς ἓκ τῶν ἵπποκόμων του Τουρκαλ-
 βανός, ἀκολουθῶν πιστῶς τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἀπὸ πολλοῦ χρόνου,
 ἤρπασε τὴν περίφημον λευκὴν φορβάδα τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ἣν ὁ ἥρωος
 ὑπερηγάπα, καὶ ταύτην ἵππειων ἐν τῇ πολυνέκρῳ μάχῃ τοῦ Φραγκοκα-
 στέλλου ἐν Κρήτῃ συνετελεύτησε μετ' αὐτῆς φρικτῶς, καὶ ὤρμησεν ὁ
 ἄρπαξ Τουρκαλβανός καλπάζων πρὸς τὴν πεδιάδα, σκοπῶν τὰ συνεννο-
 ηθῆ μετὰ τῶν ἐν τῇ θέσει Χασεκῆ ἔστρατοπεδευμένων Τούρκων ὑπὸ τὸν
 Κιουταχῆν. Ὁ Χατζῆ Μιχάλης τότε, ἐξελθὼν πλήρης ὀργῆς ἐκ τῆς
 σκηπῆς τοῦ, ἵππευσεν ἀστραπιαίως τὸν πρῶτον εὐρεθέντα ἔμπρὸς του
 ἵππον καὶ ἐτράπη εἰς καταδίωξιν τοῦ φυγάδος. Παρ' ὅλον δ' ὅτι οὗτος
 ἤλαυνεν ἐπὶ ἵππου ὀλιγώτερον ταχέος τῆς περιφήμου λευκῆς φορβάδος του,*

(1) Τιμολέων Νώτη Μπότσαρης, υἱὸς τοῦ Νώτη (Παναγιώτη) Μπότσαρη, τοῦ ἐπιφανεστάτου τούτου Σουλιώτου Πολεμάρχου, τοῦ ἀναδειχθέντος ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς παλιγγενεσίας καὶ ἠγηθέντος κατὰ τὴν πολυθρύλητον ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου μιᾶς τῶν τριῶν φαλάγγων τῶν ἐλευθέρων πολιορκημένων. Ὁ Τιμολέων ἐγεννήθη ἐν Κερκύρα τῷ 1815. Ἐσπούδασεν εἰτα τὰ στρατιωτικά ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου συσταθείσῃ Στρατιωτικῇ Σχολῇ τῶν Εὐελπίδων ἐν Αἰγίνῃ, ἀποφοιτήσας ἀνθυπασπιστὴς τοῦ μηχανικοῦ ὄπλου. Διέπρεψεν εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον ἐξόχως. Διετέλεσε δὲ καὶ δις Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν τῷ 1847 καὶ τῷ 1851. Ἐτελεύτησεν ἐν Ἀθήναις εἰς βαθὺ γῆρας μετὰ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀνωτάτου στρατιωτικοῦ ἐν τιμητικῇ ἀποστρατεία.

συγκρότησιν ἢ δύναμις τοῦ ἀτάκτου σώματος συνέκειτο ἐξ ἑκατὸν ἑννέα ἵππων, εἶχε δὲ ὁ Χατζῆ Μιχάλης τότε ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἐκτὸς τοῦ ἵππικοῦ καὶ σώμα πεζῶν ἐκ διακοσίων ὀπλιτῶν, ὡς μνημονεύεται ἐν σωζομένῳ σχεδίῳ διαταγῆς ὑπ' ἀριθ. 1456 29-6-1826 ἐν τῷ ἱστορικῷ Ἀρχεῖῳ Ἰ. Βλαχογιάννη. Ἐν τῷ αὐτῷ φακέλλῳ σώζεται ἐν ἀντιγράφῳ ἡ διαταγὴ νὰ μεταβῆ ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἰς Πελοπόννησον *εἰς τὸν τάχος μετὰ τῶν ἐπ' αὐτὸν πεζικῶν καὶ ἵππικῶν δυνάμεων, τελῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς καὶ ὁδηγίας τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ* (Θ. Κολοκοτρῶνη). (1)

Μετὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ ἵππικοῦ τοῦ σώματος, ὡς προελέχθη, ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἀναλαμβάνει καὶ πάλιν νέον καὶ τραχὺν κατὰ τοῦ Ἰμπραῆμ ἀγῶνα παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρῶνη, εἰς τὰς συναφθείσας μάχας ἐν Πελοποννήσῳ ἀπὸ Ἰουλίου τοῦ 1826 μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ χειμῶνος τοῦ ἰδίου ἔτους, ἀντιπαρατασσόμενος πρὸς τὸν ἐπιδρομέα Ἰμπραῆμ, ἄλλοτε μὲν ἐκ τοῦ συστάδην, ἄλλοτε δὲ ἐνεδρεύων ἢ καὶ κλεπτοπολεμῶν. Οὕτω φθίνοντος τοῦ Ἰουνίου ἐπορεύθη ἀπὸ Ναυπλίου πρὸς τὸν Θεόδωρον καὶ Γενναῖον Κολοκοτρῶνην εἰς Καρύταιναν, ἀναχαιτίσας μετ' αὐτῶν τὸν ἀπὸ Αἰγύπτου ἐπιδραμόντα τακτικὸν στρατὸν τοῦ Ἰμπραῆμ καὶ ἐξαναγκάσας αὐτὸν νὰ στραφῆ πρὸς τὸν Μιστράν καὶ νὰ στρατοπεδεύσῃ παρὰ τὴν Μεθώνην. Τόσῃν δὲ ἐντατικῇ δίωξιν ὑφίστατο ὑπὸ τοῦ ἀκαθέκτου ἵππικοῦ σώματος τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ὁ Ἰμπραῆμ, ὥστε νὰ συμπτύσσεται ὀλονέν καὶ συνεχῶς νὰ μετακινῆται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Καταδιωχθεὶς ἐκ Μιστρά καταφεύγει εἰς Μεθῶνας. Ἐκεῖ εὐρίσκει ἰσχυρὰν ἀντίστασιν ἀπὸ τὸν «τουρκοφάγον» Νικηταρᾶν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν παλαιμάχους ὀπλαρχηγοὺς αὐτοῦ, οἵτινες καθ' ἡμέραν ἐπιπίπτοντες κατὰ τῶν Αἰγυπτίων ἐφθειρον σημαντικῶς τὸ ἐχθρικὸν στράτευμα, ἕως οὗ ἠναγκάσθη ὁ Ἰμπραῆμ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Μεσσηνίαν καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς Μάνην.

Ἀλλὰ ἐκεῖ χειροτέρα τὸν ἀνέμενε τύχη. Οἱ τραχεῖς καὶ ὄρεσιβιοι Λάκωνες πλήρεις ἀνδρείας καὶ τόλμης, ὑπὸ τοὺς περιβοήτους αὐτῶν ἀρχηγοὺς Μαυρομιχάλην Γεωργάκην καὶ Κωνσταντῖνον, χίλιοι τὸν ἀριθμὸν καὶ μετὰ τῶν δρεπανοφόρων γυναικῶν τῆς ἠρωϊκῆς καὶ ὑπερηφάνου Μάνης, ἐφορμοῦν κατὰ τοῦ Ἰμπραῆμ καὶ εἰς τρεῖς διαδοχικὰς μάχας νικηφοροῦν εἰς Βέργας, Ἀρμυρὸ καὶ Τσαλαπιανᾶ καὶ καταδιώκουν τοὺς ἐχθροὺς μέχρι θαλάσσης. Περιδεὴς ὁ Ἰμπραῆμ ἐγένετο θεατῆς τῆς μανιώδους

(1) Βλαχογιάννη Ἰ. Ἱστορ. Ἀρχ. Ἀρ. Διαταγῆς 1456 Ἰούν. 1826 ἀνέκδοτον.

ἐκείνης πάλης ἀπαριθμῶν τὰ ἀκέφαλα πτώματα τῶν στρατιωτῶν του, ὧν αἱ κορυφαὶ ἐγκαρσίως εἶχον διέλθει, οὐχὶ ἐν στόματι ρομφαίας ἀλλὰ δρεπάνου ὀδοντωτοῦ, ἀπὸ τὰς δίκην ἐξαγριωθείσης λεαίνης ἐπιτεθείσας νέας τῆς Σπάρτης ἠρωΐδας, τῶν ὁποίων τὸ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀσυγκράτητον μένος ἦτο αἰχμηρότερον τῆς φονικῆς πανοπλίας των. Διὸ καὶ ἀποφασίζει ὁ Ἰμπραῆμ νὰ φυγαδευθῆ ἐκ Μάνης καὶ νὰ συσπειρωθῆ ἐντὸς τοῦ ὀστράκου του. Καὶ ὡς τοιοῦτον εἶχε τὴν Τριπολιτσᾶν. Εἰς ἐπικουρίαν τῶν παλαιόντων καὶ κατατροπούντων τὸν ἐχθρὸν Μανιατῶν, ἐκστρατεύει ὁ Θ. Κολοκοτρῶνης μετὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐπὶ κεφαλῆς δισχιλίων ἀνδρῶν, ἀλλὰ καθ' ὁδὸν μαθόντες ὅτι κατησχημένος ἐκ τῆς ἀνὰ τὴν Μάνην ἐκστρατείας ὁ Ἰμπραῆμ ὀδεύει πρὸς Τριπολιτσᾶν ἀνεστρατοπέδευσαν τοποθετηθέντες εἰς τὰ περίεξ τῆς Τριπόλεως ὄχυρά κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ἰουνίου. Καὶ ὁ μὲν Θ. Κολοκοτρῶνης δεσπόζει τῆς Ἀλωνίσταινας, ὁ Χατζῆ Μιχάλης κατέχει τὰ Βέρβενα, ὁ Νικηταρᾶς μετὰ τοῦ Ἀλμεΐδαν ὄχυροῦται εἰς τὰς θέσεις Ρίζας καὶ Μεχμέταγαν, ὁ δὲ Γενναῖος Κολοκοτρῶνης παραμένει ἐν ἀκροβολισμῷ παρὰ τὴν θέσιν Λειβάδια τοῦ Ἀρκουδορρέυματος. Ἄπασα δὲ ἐκείνη τῶν Ἑλλήνων ἡ στρατιὰ ἐνεδρεύει καὶ παρακολουθεῖ τὰς κινήσεις τοῦ ἐχθρικοῦ στρατεύματος, καταδοκεῖ τὴν κατάλληλον στιγμὴν νὰ ἐπιπέσῃ κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ καταφέρῃ καίριον κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πλήγμα.

Ὁ Ἰμπραῆμ, ἀποσυρθεὶς ἐκ Μάνης εἰς Τρίπολιν καὶ ἀναπαύσας ἐπὶ δεκαπενθήμερον τὸ στράτευμα αὐτοῦ ἐν Τριπολιτσᾶ, πρῶτος ἐκείνος ἐπιχειρεῖ ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Ἑλλήνων τὴν 18ην Ἰουλίου. Καὶ αὐτὸς μὲν αὐτοπροσώπως ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ Γενναίου εἰς Λειβάδια, μία δὲ τούτου τριλοχία κατὰ τοῦ Ἀλμεΐδαν εἰς Μεχμέταγαν. Κατὰ τῆς τριλοχίας ταύτης ἐξορμᾷ ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἀπὸ τὰ Βέρβενα, ὁ δὲ Νικηταρᾶς ἐπιπίπτει ἀπὸ τὴν θέσιν Ῥίζας, περικυκλώνουν αὐτήν, φονεύουν ὑπὲρ διακοσίους πεζοὺς καὶ ἵππεις, συλλαμβάνουν ἕξ τυμπανιστὰς καὶ δύο σηματοφόρους μὲ ἰσαρίθμους σημαίας ἀραβικάς, καὶ σύρουν ὀπισθεν αὐτῶν πληθὺν αἰχμαλώτων καὶ λαφύρων. Ὁ δὲ Θ. Κολοκοτρῶνης ἐπέρχεται ἀπὸ τὴν Ἀλωνίσταιναν κατὰ τοῦ κορμοῦ τοῦ ἐχθρικοῦ σώματος, τοῦ ἐπιτεθέντος κατὰ τοῦ υἱοῦ του Γενναίου, καὶ μετὰ πεισματώδη μάχην τρέπεται ὁ ἐχθρὸς εἰς φυγὴν καὶ ἐπαναστρέφει διὰ τοῦ Λεβιδίου τῆς Μαντινείας εἰς Τριπολιτσᾶν κακῶς ἔχων.

Μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ταύτας ἐπιδρομὰς καὶ ἀποτυχίας ὁ Ἰμπραῆμ κατ' Αὐγουστον ἐπιχειρεῖ καὶ ἄλλην ἐπιδρομὴν κατὰ τῆς Λακεδαίμονος μὲ σκοπὸν νὰ εἰσβάλλῃ πόλιν εἰς τὴν Μάνην,

ἀλλάσσωσιν πορείαν τὴν φορὰν ταύτην, καὶ βουλόμενος νὰ εἰσδύσῃ ἐκεῖ διὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ταυγέτου. Τὸν Ἰμπραῆμ κατερχόμενον καταδιώκουν κατὰ πόδας δισχίλιοι Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Νικηταρᾶν, Πλαποῦταν, Χατζημιχάλην καὶ Γενναῖον, φονεύοντες καὶ ζωγροῦντες τοὺς ἀποκοπτομένους ἐκ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου καὶ περιφερομένους εἰς τὰ μετόπισθεν χάριν λεηλασίας. Τὴν 19ην Αὐγούστου, φθάσαντος τοῦ Ἰμπραῆμ εἰς στενωπὸν θέσιν Μπασαρᾶν, ἐπωφελήθησαν οἱ διώκοντες αὐτὸν Ἕλληνες τῆς στρατηγικῆς ταύτης θέσεως καὶ ἐνσκήπτουν κατ' αὐτοῦ. Συνάπτουν πολύωρον μάχην, κατὰ τὴν ὁποίαν φονεύονται ἐξήκοντα Ἀραβες καὶ αἰχμαλωτίζονται ἄλλοι τόσοι περίπου, λαφυραγωγοῦνται δὲ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὄλα τὰ εἰς χιλιάδας ἀνερχόμενα αἰγοπρόβατα καὶ αἱ λοιπαὶ ζωοτροφίαι τοῦ πολεμίου. Τὴν ἤτταν ταύτην διαδέχεται καὶ ἕτερα ἐν Μάνη ὑπὸ τῶν τολμηρῶν τῆς ἠρωτόκου ταύτης ἐπάλξεως φρουρῶν καὶ προμάχων Γιατράκου, Γ. Μαυρομιχάλη, Ἡλ. Κατσάκου, Τσαλαφαιῖνου καὶ Πολυαράβου. Καὶ οὕτω δις ἐπιχειρήσας ὁ Ἰμπραῆμ νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Μάνης, δις καὶ κατησχύνθη, καὶ ἐπτοημένος ἐπανῆλθεν εἰς Τριπολιτσᾶν. Ἀρχομένου δὲ τοῦ Νοεμβρίου καὶ ἀρξαμένου τοῦ χειμῶνος ἀπῆλθεν οὗτος εἰς Μεθώνην ἵνα διαχειμῶσῃ ἐκεῖ. Διαχειμῶντος δὲ τοῦ Ἰμπραῆμ ἐν Μεθώνη, αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις ἐν Πελοποννήσῳ διεκόπησαν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος τοῦ ἐκτοῦ τῆς ἐπαναστάσεως ἔτους.

Διακόπτονται ἐν Πελοποννήσῳ αἱ ἐχθροπραξίαι, ὡς ἐκ τοῦ ἀρξαμένου χειμῶνος, ἀνευ ὁμῶς διακοπῆς ὁ ἡμέτερος ἦρως Χατζῆ Μιχάλης ἐν μέσῳ χιόνων καὶ παγετώνων συνεχίζει καὶ εἰς ἄλλους τομῆς τὴν περίλαμπρον αὐτοῦ πολεμικὴν δρᾶσιν. Αὐτὸς ὁ ἔχων τὴν σωματικὴν δύναμιν νὰ θραύῃ διὰ τῶν χειρῶν του σφυρηλατημένον τὸν σίδηρον, εἶχε καὶ τὴν πολεμικὴν ἀντοχὴν νὰ κατακερματίζῃ καὶ τῶν πολεμίων τὰ στίφη ὑπὸ βροχὴν καὶ πτώσιν χιόνος καὶ ὑπὸ καταιγισμὸν ὄρμαθου βλημάτων τοῦ πολεμίου. Δὲν προλαμβάνει οὔτε ἐπὶ ἡμέραν νὰ ἀναπνεύσῃ πνοὴν ἀπηλλαγμένην τοῦ κονιορτοῦ καὶ τοῦ καπνοῦ τῶν μαχῶν, καὶ σπεύδει ἐκεῖ ἐνθα ἢ πρὸς τὴν ἀγώνιζομένην πατρίδα ἀκατανίκητος ἔλξις τὸν μαγνητίζει. Θηρεύει νέους κινδύνους καὶ νέας θυσίας, διότι ἀκραδάντως πιστεύει ὅτι ἡ ὀριστικὴ νίκη τῶν ἑλληνικῶν ὄπλων καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς μέλλουσα νὰ ἀναθάλῃ ἐλευθερία, ἀποτελεῖ τρόπαιον συνεχῶν καὶ αἱματηρῶν ἀγώνων. Διὰ τοῦτο ὁ Χατζῆ Μιχάλης καὶ ἀκαταπαύστως ἀγωνίζεται καὶ ἀδιαλείπτως παλαίει, μέχρις οὗ καταλήξῃ εἰς τὸ φρικτὸν ἐκεῖνο τέρμα τοῦ

ἀγωνίσματος, τὸ ὁποῖον εἶναι τῶν γενναίων καὶ τῶν μεγάλων ὁμοιαῖος κληρὸς.

Ἐν ᾧ λοιπὸν ἡ Πελοπόννησος διῆγεν ἐν σχετικῇ ἐκεχειρίᾳ, ἀντιθέτως κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἡ Στερεὰ Ἑλλάς εὐρίσκετο εἰς τὸ ζενίθ τῆς πολεμικῆς ζέσεως. Ὁ Στρατάρχης τῆς Ρούμελης Γεώργιος Καραϊσκάκης εἶχε συγκροτήσει εἰς τὸ στρατόπεδόν του δύναμιν ἐκ 4500 ἀνδρῶν ἀπὸ τὰ λείψανα τῆς ἐνδόξου φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου, ἀπὸ Πελοποννησίους ὀπλαρχηγοὺς ὑπὸ τὸν Νικήταν Σταματελόπουλον τὸν «τουρκοφάγον», καὶ ἀπὸ διακεκριμένους Σουλιώτας, καὶ προητοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ λυμαινομένου τὴν Στερεὰν Κιουταχῆ, ὅστις εἶχεν ὡς στρατηγέιον καὶ ὡς ὄρμητήριον τὰς Ἀθήνας. Ὁ Καραϊσκάκης ὁμῶς ἐσπερεῖτο παντελῶς ἰππικῆς δυνάμεως καὶ εἰς μάτην προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τὸν Φαβιέρου νὰ συνακολουθήσῃ τὴν ἐκστρατείαν τὸ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ «Κολονέλλου» ἰππικόν. Ἀπελπισθεὶς ἐκ τῆς ἐπιμόνου ἀρνήσεως τοῦ Φαβιέρου, ἀναχωρεῖ ἀνευ ἰππικοῦ διὰ τὴν Δόμβραιναν περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου τοῦ 1826. Ἐκεῖθεν γράφει πρὸν τὸν Θ. Κολοκοτρώνην καὶ τονίζει εἰς αὐτὸν τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνισχύσεως τοῦ στρατεύματός του δι' ἰκανῆς δυνάμεως ἰππικοῦ. Πληροφορηθεὶς ὁ Χατζῆ Μιχάλης παρὰ τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη τὴν σπουδαίαν ταύτην ἔλλειψιν τοῦ Καραϊσκάκη ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου μαθὼν ὅτι πρὸς συνάντησιν τοῦ στρατεύματος τοῦ Καραϊσκάκη εἶχε σταλῆ ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Ρεσίτ Κιουταχῆ ὁ Τουρκαλβανὸς τοπάρχης Μουσταφᾶ βέης Κιαφαζέζης, ὁ ἐπικαλούμενος Μουσταμπεης, ὅστις ἐκτὸς τοῦ πολυαρίθμου πεζικοῦ εἶχε περὶ τοὺς δισχιλίους ἰππεῖς· καὶ ἐφ' ὅσον ἐν Πελοποννήσῳ ὁ χειμὼν εἶχεν ὡς ἀνάπαυλα παρεντεθῆ μεταξὺ ἡμετέρων καὶ πολεμίων, παραλαμβάνει ἐκ Πελοποννήσου τὸ ἰππικόν του ἀναχωρῶν διὰ τὴν Στερεὰν, καὶ τὴν 11ην Νοεμβρίου καταφθάνει εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων καὶ κατασκηνώνει τοῦτο παρὰ τὰς ἀμπέλους τῆς Δομβραίνης. Ὁ Καραϊσκάκης μαθὼν τὴν ἄφισιν τοῦ ἥρωος ἡμῶν ἐσκίρτησεν ἐκ χαρᾶς, καὶ ἐν ἐξάλλῳ ἐνθουσιασμῷ ὑπεδέχθη τὸν ἀκάματον «ἐμπειροπόλεμον» ἵππαρχον Χατζῆ Μιχάλην· καὶ πεπεισμένος ὁ διαβόητος τῆς Καλογραίας υἱὸς καὶ συμπατριώτης τοῦ κενταυρομάχου Χατζῆ Μιχάλη διὰ τὴν ἐπικράτησίν του κατὰ τοῦ Κιουταχῆ, δεξιούμενος τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἠκούσθη λέγων: «Τώρα θὰ ἰδῆς Κιουταχῆ τὸ καπετανᾶτο πῶς θὰ τὸ πάρω μὲ τὸ σπαθί μου!»

Ὁ Καραϊσκάκης, καθ' ὃν χρόνον ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἠγωνίζετο κατὰ τοῦ Ἴμπραῆμ ἐν Πελοποννήσῳ ἀπὸ Ἰουλίου 1826 μέχρι

τέλους Ὀκτωβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους, μετὰ ἀφαντάστων δυσχερειῶν διενεργῶν ἐπιστράτευσιν διὰ τὴν ἐκστρατείαν του κατὰ τῆς Στερεᾶς ὡς ἔχων τρομερούς ἀντιπάλους τὸν Κ. Μπότσαρην, τὸν Κ. Τζαβέλλαν, τὸν Ν. Μπότσαρην καὶ τὸν Ν. Ζέρβαν, κατῴρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ διαταγὴν τῆς Κυβερνήσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἐνετάλη νὰ μεταβῆ εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Καραϊσκάκη ὁ Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν ἰππικῆς καὶ πεζικῆς δυνάμεως. ⁽¹⁾ Ὁ Χατζῆ Μιχάλης τότε ἀπῆλθε τῆς Πελοποννήσου πορευόμενος πρὸς Δόμβραιναν, καὶ διελθὼν ἐξ Ἐλευσίνας ἐνθα συνηντήθη μετὰ τοῦ διοικητοῦ τοῦ τακτικοῦ ἰππικοῦ Δ' Ἀλμείδα καὶ τῶν ἄλλων Ἡπειρωτοσουλιωτῶν ἀγωνιστῶν, ἀφίκετο τὴν 11ην Νοεμβρίου 1826 εἰς Δόμβραιναν. Τὴν πληροφορίαν ταύτην διασώζει ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς Ἰ. Βλάχου πρὸς Ν. Λογοθέτην διὰ τῶν ἐξῆς :

« Ἡ ἄτακτος καβαλλαρία, ὀδηγουμένη ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐκστρατεύει καὶ αὐτὸς διὰ τὰ αὐτόθι. Ἐπειδὴ οἰκονομήθησαν οἱ στρατιῶται καὶ ἀπὸ μετρητά, ὅπου θέλει ἐνωθῆ εἰς Ἐλευσίνα καὶ μετὰ τῆς τακτικῆς καβαλλαρίας καὶ μετὰ παρέλευσιν ἀπὸ τῆς σήμερον 10 ἡμερῶν κινουῖν διὰ τὰ αὐτόθι τὰ Ἡπειρωτοσουλιώτικα σώματα. » ⁽²⁾

Τὸ ἑσπέρας τῆς ἀφίξεως τοῦ Χατζῆ Μιχάλη συνεκροτήθη στρατιωτικὸν συμβούλιον καὶ ἀπεφασίσθη νὰ ἀντιταχθῶν κατὰ τοῦ Μουστάμπεη μετὰ τετραήμερον, ἀφοῦ καλῶς προετοιμασθῶσι διὰ τὴν γενικὴν ἐπίθεσιν. Ἀλλὰ τὴν νύκτα τῆς ἐπομένης ἡμέρας 12ης Νοεμβρίου τουρκικὸν ἀπόσπασμα ἐκ 15 ἰππέων ἐπέπεσε κατὰ τοῦ ἐξελθόντος πρὸς ἐνέδραν ὀπλαρχηγοῦ Σουλτάνη μετ' ὀλίγων στρατιωτῶν, τὸν ὁποῖον καὶ ἐφόνευσεν. Ὁ θάνατος τοῦ ἀνδρειοτέρου τῆς φρουρᾶς Μεσολογγίτου Σουλτάνη ἐστοίχισε πολὺ εἰς τὸν Καραϊσκάκη, τούτου δ' ἔνεκα ἐπέσπευσαν τὴν ἐπίθεσιν. Στραταρχοῦντος ὅθεν τοῦ Καραϊσκάκη συνεγείρονται τὴν πρωΐαν τὰ καπετανᾶτα τῆς Ρούμελης καὶ κατέρχονται πρὸς τὸν χορὸν τοῦ πολέμου, οἱ ἀπτόητοι ἐκεῖνοι τῆς Πίνδου λέοντες, Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνης ἡγούμενος τοῦ ἰππικοῦ, Γορδικιώτης Γρίβας μετὰ τῶν ἀδελφῶν Γεωργίου καὶ Μήτρου Βάγια τῆς προφυλακῆς, Καραϊσκάκης Γεώργιος ἔχων ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων τοὺς διαβοήτους Σουλιώτας Γεώργιον Δράκον καὶ Λάμπρον Βεῖκον τῆς κεντρικῆς φάλαγγος, καὶ Νικολὸν Μπαρμπιτσιώτην οὐραγὸν τοῦ στρατεύματος, καὶ οὕτω εἰς παράταξιν μάχης ὀδεύοντες μέλλουν μετ' οὐ πολὺ οἱ ἀριστεῖς οὗτοι πολέμαρχοι ἐπὶ τῶν χιονοσκεπῶν κορυφῶν τοῦ Παρνασσοῦ, τῆς Γκιώνας καὶ τῆς

(1) Αἰνιᾶνος Γ. Καραϊσκάκης. Ἔκδοσις Β' σελὶς 57.

(2) Καμπούρογλου Γ. Μνημεῖα Ἱστορίας Ἀθηναίων. Τόμος Γ' σελὶς 14.

Λιάκουρας, καὶ ἐπὶ στιβάδων βαρβαρικῶν πτωμάτων νὰ σύρουν τὸν μακάβριον κατὰ τοῦ τυράννου χορόν, νὰ ἀνεγείρουν λαμπρὰ καὶ περιφανῆ τῆς νίκης τρόπαια, καὶ νὰ δοξάσουν τὰ ἑλληνικὰ ὄπλα εἰς τὴν πολυήμερον καὶ πολύνεκρον μάχην τῆς Ἀραχώβης καὶ τοῦ Διστόμου, ἔχοντες συμπολεμιστὰς τῆς ὄλοσχεροῦς πανωλεθρίας τῶν βαρβάρων τὴν συντυχοῦσαν δριμύτητα τοῦ χειμῶνος, τοὺς συμπαγεῖς ἐκ τοῦ ψύχους παγετῶνας καὶ τὴν τῆς μαινομένης φύσεως θυελλώδη ὄργην.

Ἀναχωροῦν ἐκ Δομβραίνης τὴν νύκτα τῆς 13ης πρὸς τὴν 14ην Νοεμβρίου, καὶ τὴν ἑσπέραν τῆς ἐπομένης ἀφικνοῦνται εἰς τὸ Μοναστήριον τοῦ Δομποῦ· καὶ ἐκ Δομποῦ μετὰ πορείαν τριήμερον φθάνουν εἰς Δίστομον ἔνθα καὶ σταθμεύουν. Ἐκεῖθεν πέμπεται ἡ ὑπὸ τοὺς Γαρδικιώτην Γρίβαν καὶ Γεώργιον καὶ Μῆτρον Βάγιαν ἐκ 400 ὀπλιτῶν προφυλακὴ διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν Ἀράχωβαν, κειμένην ἐπὶ τῆς κατωφερείας τοῦ Παρνασσοῦ, διὰ τῆς ὁποίας θὰ διήρχετο τὸ ἐχθρικὸν στράτευμα, μεταβαῖνον εἰς τὰ ὑπὸ τουρκικὴν κατοχὴν Σάλωνα, ἅτινα ἐπολιορκοῦντο ὑπὸ τῶν περιωλύμων ὀπλαρχηγῶν Γεωργίου Δυοβουνιώτου καὶ Νάκου Πανουργιά. Ὄντως τὴν 17ην Νοεμβρίου διέβη τὸ χωρίον Ζεμενὸν ἡ στρατιὰ τῶν βαρβάρων, ἔχουσα ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς ἱκανοτέρους ἀρχηγούς της, τὸν Μουσιτάμπεην, τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Καρυοφίλμπεην, τὸν Ἐλμάζμπεην καὶ τὸν γηραιὸν Κεχαγιάμπεην, διευθυνομένους πρὸς Ἀράχωβαν, ὅπου ἔφθασαν τὴν ἐπομένην.

Ἡ προφυλακὴ τοῦ Γαρδικιώτου καὶ τῶν Βαγαίων, προδραμοῦσα τῆς ἀφίξεως τῶν βαρβάρων, κατέλαβε τὴν Ἀράχωβαν καὶ ἐντὸς τῶν οἰκιῶν ὀχυρωθεῖσα ἤρχισε βάλλουσα ἅμα τῇ ὄψει τοῦ εἰσερχομένου εἰς τὴν κώμην ἐχθροῦ. Μόλις τὸ πῦρ τῆς μάχης ἤναψεν, ἐπέπεσε κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἡ πρωτοπορεία τοῦ Χατζῆ Μιχάλη καὶ ὀλόκληρον τὸ κεντρικὸν σῶμα τοῦ στρατεύματος ἐνίσχυμένον ὑπὸ τοῦ Νικηταρᾶ καὶ Βάσσου Μαυροβουνιώτου. Οἱ πολέμιοι τότε φοβηθέντες μήπως εὐρεθῶσιν ἐντὸς διττοῦ πυρός, ἐγκαταλείπουν τὴν Ἀράχωβαν καὶ τοποθετοῦνται ἐπὶ τινος παρακειμένου τῇ κώμῃ ταύτῃ λόφου, ἐν ᾧ συγχρόνως βάλλονται πορὰ τῶν ἡμετέρων, καὶ οὕτω ὁ πόλεμος διαρκεῖ σφοδρότερος μέχρις ἡλίου δυσμῶν. Καθηλωμένοι δὲ ὡς ἦσαν οἱ πολέμιοι ἐν τῷ λόφῳ διανυκτερεύουν ἐν ὑπαίθρῳ πορ' ὄλον τὸν παγετὸν τῆς νυκτὸς καὶ ἐσπευσμένως ζητοῦν νὰ σταλῇ πρὸς αὐτοὺς πορὰ τοῦ Κιουταχῆ ταχεῖα ἐνίσχυσις. Τὴν ἐπομένην πρωΐαν τῆς 19ης Νοεμβρίου ὁ Καραϊσκάκης διατάσσει, ἡ μὲν προφυλακὴ τοῦ Γαρδικιώτη καὶ τῶν Βαγαίων μετὰ τῆς πρωτοπορείας τοῦ ἱππικοῦ τοῦ Χατζῆ

Μιχάλη νὰ ἐξακολουθήσουν ἀνηλεῆ τὴν σφυροκόπησιν, ἢ δὲ κεντρικὴ φάλαγξ ἀναπτυσσομένη νὰ ἐνεργήσῃ κυκλωτικὴν κίνησιν, φράττουσα τὰς πρὸς φυγὴν τοῦ ἀντιπάλου στενωπούς. Καὶ οὕτω περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐπιχειρήσαντες οἱ πολέμιοι νὰ ὑποχωρήσουν, εὐρέθησαν ἀποκεκλεισμένοι καὶ βαλλόμενοι ἀπὸ τε τοῦ στέρνου καὶ ἐκ τῶν νώτων. Ὁ πόλεμος μαίνεται ἐπὶ τετραήμερον, ὁ χειμὼν γίνεται καθ' ὥραν δριμύτερος, οἱ δὲ ὑπαιθριάζοντες ἐχθροὶ ὑποφέροντες ἀφ' ἑνὸς τὸ δριμὺ ψῦχος, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἔλλειψιν τροφῶν, προβάλλουν συνθηκολόγησιν. Ἡ περὶ συνθηκολογήσεως βαρβαρικὴ πρότασις ἀπορρίπτεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ζητησάντων τὴν κατάθεσιν τῶν ὄπλων, τὴν παράδοσιν αὐτῶν μεθ' ὄλων τῶν ὑπαρχόντων τῶν, καὶ τὴν ἐκκένωσιν τῶν Σαλώνων καὶ τῆς Λεβαδείας, κατεχομένων ὑπὸ τουρκικοῦ στρατοῦ, ὄρων μὴ γενομένων ὑπὸ τῶν ἀποκεκλεισμένων πολεμίων δεκτῶν.

Ὅπως δὲ εὐρίσκοντο οἱ βάρβαροι θεόθεν καὶ ἀνθρωπόθεν πολεμούμενοι καὶ μόνη εἰς αὐτοὺς σωτηρία ἀπέμενε ἢ ἄνευ ὄρων παράδοσις, πληροφοροῦνται ὅτι ἔρχεται ἐξ Ἀθηνῶν ἢ ζητηθεῖσα ὑπ' αὐτῶν ἐπικουρία. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξ Ἀθηνῶν καταφθασασα ἐνίσχυσις ἀπεδείχθη εἰς αὐτοὺς ἀνωφελής. Διότι πρὶν ἢ προλάβῃ νὰ πλησιάσῃ εἰς Ἀράχωβαν ἀνεχαιτίσθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐξαναγκασθεῖσα νὰ βαδίσῃ διὰ τῆς ὄρεινῆς Μονῆς Ἱερουσαλήμ, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ συνδράμῃ τοὺς ἀπεγνωσμένως παλαίοντας πολεμίους, καὶ αὕτη ἐν μέσῃ ὁδῷ ὑπὸ τοῦ βαρυτάτου χειμῶνος ἀπεκλείσθη, καὶ ἠκολούθησε τὴν κοινὴν τύχην, ἢ ὁποῖα ἀνέμενε καὶ αὐτὴν καὶ τοὺς περὶ τὴν Ἀράχωβαν καταδεδικοσμένους πολεμίους. Ἐν τοσοῦτῳ ὁ πόλεμος ὑπὸ ἀδιάκοπον πτώσιν χιόνος ἐξηκολούθει ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς ἀκατάπαυστος· κατὰ τὴν νύκτα δὲ τῆς 22ας Νοεμβρίου ἐπληγώθη εἰς τὴν κροταφικὴν χώραν ὁ ἀρχιστράτηγος τοῦ βαρβαρικοῦ Μουστάμπεης. Ἀντιληφθεὶς οὕτως ὅτι τὸ τραῦμα ἦτο θανατηφόρον καὶ προαισθανθεὶς τὸ οἰκτρὸν τέλος του, καθ' ἣν ὥραν ἐψυχορράγει, παρεκάλει τὸν ἀδελφόν του Καρυοφίλμπεην μετὰ τὴν ἐκπνοὴν του νὰ τοῦ ἀποκόψῃ τὴν κεφαλὴν, ἵνα μὴ περιέλθῃ αὕτη «στὰ χέρια τῶν Γκιαούρηδων».

Ἐπομένως περὶ τὴν δεῖλιν τῆς ἐπομένης 23ης Νοεμβρίου εἰς τὸ τραῦμά του τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν βαρβάρων Μουστάμπεη, τὸ ἐχθρικὸν στράτευμα περιήλθεν εἰς τελείαν ἀπόγνωσιν, ἀναρχίαν καὶ ἀπειθαρχίαν. Καὶ ὑπὸ πανικοῦ καὶ λιμοῦ καταληφθὲν ἀπεφάσισε διὰ νυκτὸς νὰ τραπῇ εἰς φυγὴν πρὸς τὴν ὄρεινὴν Μονὴν

τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐλπίζον ὅτι ἐκεῖ θὰ ἐτύγχανε συνδρομῆς ὑπὸ τῆς ἀποκλεισθείσης ἐν τῇ χαράδρᾳ τῆς Μονῆς ἐξ Ἀθηνῶν πεμφθείσης ἐπικουρίας. Τὸ ἀπεγνωσμένον τοῦτο κίνημα ἐπήνεγκεν εἰς αὐτοὺς ὀλοσχερῆ τὴν πανωλεθρίαν. Ὅπως ἐτρέποντο εἰς φυγὴν, ἕκαστος τῆς ἰδίας του σωτηρίας κηδόμενος, ἐν μέσῳ ταραχῆς καὶ ἀθυμίας, οἱ νέοι Περσομάχοι τῆς Ρούμελης, κατέχοντες θέσεις ἔμπροσθεν καὶ ὀπισθεν τῶν ὀρροδούντων βαρβάρων, κέραυνοβόλως ἐπέπεσαν κατ' αὐτῶν, καὶ ἐκ τοῦ συστάδην πλέον ξιφουλκοῦντες ἐφόνευον καὶ ἐζώγρουν κατὰ ἑκατοντάδας τὸν πανικόβλητον ἐχθρόν. Τῆς σφαγῆς δὲν διέφυγεν οὔτε ὁ γηραιὸς καὶ ὑπέρπλουτος Κεχαγιάμπεης· διότι ὑπὸ τῶν ἡμετέρων στρατιωτῶν κατὰ τὴν φυγὴν του συλληφθεὶς, καὶ μὴ συμφωνούντων ποῦς νὰ τὸν κρατήσῃ πρῶτος ὡς αἰχμάλωτον, ἐκατατομήθη ὑπὸ αὐτῶν, εἰς μάτην ἀναφωνῶν καὶ ἰκετεύων αὐτοὺς ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ Κεχαγιάμπεης, καὶ ὅτι ἦτο ἕτοιμος καὶ πρόθυμος διὰ πλουσιωτάτων λύτρων νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ζωὴν του. Ἐνθάδε ὅθεν ἐπετελέσθη ἡ μεγάλη καταστροφή καὶ ἡ κατὰ κράτος συντριβὴ τῆς στρατιᾶς τοῦ Κιουταχῆ, τὴν ὁποῖαν ὁ ἐθνικὸς ποιητῆς Ἀριστ. Βαλαωρίτης βραχυστίχως ἐξυμνεῖ οὕτω:

«..... χορτάσαν οἱ κοράκοι
 στὴ Ράχωβα, στὸ Δίστομο, μὲ τὸν Καραϊσκάκη.
 Ἀδελφωμένον πολέμῳ τῆς Λιάκουρας τὸ χιόνι
 θερίζει τὸ ἄσπλαχνο σπαθί, κί' ὁ πάγος σαβανώνει.»

Ὅτι δὲ ἐκ τῶν βαρβαρικῶν ἀποσπασμάτων ὑπελείφθη φυγαδευθὲν ὑπὸ τοὺς Καρυοφίλμπεην καὶ Ἐλμάζπεην, ἡ συμμετέχουσα ὀργὴ τοῦ χειμῶνος προσεφέρθη ἀπηνῶς νὰ τὸ ἐξοφλήσῃ. Καὶ οὕτω τὰ ὑπὸ ψυχρὸν καὶ σφοδρὸν βορρᾶν φεύγοντα συντρίμματα τῆς στρατιᾶς τοῦ ἐχθροῦ, ἐν ᾧ ἐβοθρίζοντο εἰς τὰς σωροὺς τῆς χιόνος, ἀδιακόπως ἐπιπτεν ἐξ οὐρανοῦ ἐπάνω αὐτῶν καὶ ἑτέρα πυκνὴ χιών, ἡ ὁποία τοὺς ἐσκέπαζεν ὀλοτελῶς. Διήρκεσε δὲ ἡ χιονόπτωσης ἐκείνη ἕως οὔ ἔφθασαν εἰς τὴν ὀρεινὴν Μονὴν τῆς Ἱερουσαλήμ. Ὡστε καθ' ὅλην τὴν ὁδὸν τὴν συνδέουσαν τὴν περιώ-
 νυμον καταστάσαν Μονὴν μετὰ τῆς Ἀραχώβης, παρὰ τὸν λόφον τῆς ὁποίας ἐπὶ ἑπταήμερον εἶχε τὸ βαρβαρικὸν ἀποκλεισθῆ, εὐρέθησαν μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς χιόνος ἑκατοστῦες ἐχθρικῶν πτωμάτων, ὅλον δὲ τὸ μαχητικὸν ὑλικὸν περιήλθεν ὡς λάφυρον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν, τῶν ὁποίων αἱ ἀπώλειαι εἰς νεκροὺς καὶ τραυματίας, συγκρινόμεναι πρὸς τὴν τεραστίαν πανωλεθρίαν τοῦ ἐχθροῦ θεωροῦνται ἐλάχισται. Οὕτω ὡς τὸ πρῶτον εἰς τὰ

τρισένδοξα στενά τῶν Δερβενακίων κατασυνετρίβη ὑπὸ τοῦ Στρατάρχου Θ. Κολοκοτρώνη (1822) ἡ μεγάλη στρατιὰ τοῦ Δράμαλη, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἐνταῦθα τὸ δεύτερον ἠττήθη κατὰ κράτος ὁ τουρκικὸς στρατὸς τοῦ Μεχμέτ Ρεσίτ (1826), καὶ ἐπηλήθευσεν εἰς τὸ ἀκέραιον ἡ αἰσιοδοξία τοῦ Καραϊσκάκη ὅτι θὰ «ἔπαιρνε μὲ τὸ σπαθὶ τοῦ τὸ καπετανᾶτο» τὴν ἡγεμονίαν τούτεστι τῆς Στερεᾶς, ὅταν ὑπερχαίρων ὑπεδέχετο τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἐν Δομβραίνῃ. Ἡγεμονίαν ἀτυχῶς θνησιγενῆ καὶ ἀδιάδοχον, ἀφοῦ μετ' ὀλίγον εἰς τὰς περὶ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν ἀτυχεῖς πλὴν ἐνδόξους γιγαντομαχίας, πεσὼν ὁ Καραϊσκάκης ἠρωϊκῶς, συμπαρέσυρε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν τάφον καὶ τῆς ἡγεμονίας του τὰ αἱματοβαφῆ σπάργανα.

Ἡ περίλαμπρος αὕτη νίκη τῆς Ἀραχώβης ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐν τῷ θαλασσοπύργῳ Κυβέρνησις τοῦ Ναυπλίου, πρὸς τὴν ὁποίαν οἱ νικηταὶ ἀπέστειλαν τὰς κεφαλὰς τοῦ Μουστάμπεη καὶ Κεχαγιάμπεη, ἐπανηγύρισε τὴν 24ην Νοεμβρίου ὡς ἡμέραν ἐθνικῆς ἀνεγέρσεως. Οἱ δὲ νικηταὶ μετὰ τὴν θριαμβευτικὴν ταύτην νίκην συλλέξαντες κατὰ σωροὺς καὶ εἰς φρικῶδεις πυραμίδας τὰς τῶν φονευθέντων βαρβάρων κεφαλὰς, ἀνήγειραν δι' αὐτῶν, κατὰ τὴν κρατοῦσαν τότε συνήθειαν, ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου λόφου τῆς Ἀραχώβης κανοειδῆ πύργον ὡς τρόπαιον θριάμβου κατὰ τῶν πολεμίων καὶ ἐπέγραψαν τὰ ἑξῆς: «Τρόπαιον τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν βαρβάρων ὀθωμανῶν, ἀνεγερθὲν κατὰ τὸ 1826 ἔτος Νοεμβρίου 24 ἐν Ἀράχωβᾳ.»

Μετὰ τὴν περιφανῆ νίκην τῆς Ἀραχώβης οἱ Ἕλληνες ἐκστρατεύουν εἰς Βελίτσαν κατὰ τοῦ Μεχμέτ Πασᾶ, υἱοῦ τοῦ Ἰσμαήλ Πασᾶμπεη, καὶ κατὰ τοῦ Χασᾶν Βέη Κόρτζα, ἡγουμένων πεντακοσίων ἀνδρῶν καὶ συνοδευόντων περὶ τὰ δισχίλια αἰγοπρόβατα, τὰ ὁποῖα ὠδήγουν πρὸς τὴν περιώνυμον Μοῆν τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς τροφοδοσίαν τῆς ἤδη ἀφανισθείσης στρατιᾶς τοῦ πολεμίου. Μετὰ τούτων συναντῶνται εἰς τὸ Τουρκοχώρι, ἐπιπίπτουν κατ' αὐτῶν, φονεύουν περὶ τοὺς τριάκοντα καὶ συλλαμβάνουν περὶ τὰ χίλια ὑποζύγια, τοὺς δὲ λοιποὺς καταδιώκει καὶ διασκορπίζει ὁ Χατῆ Μιχάλης μετὰ τοῦ ἱππικοῦ του μέχρι τοῦ χωρίου Βοδονίτσα. Ὁ Καραϊσκάκης παρακολουθῶν καθ' ὅλας τὰς προηγουμένας νικηφόρους ἐπιχειρήσεις τὰς ὀρμητικὰς καὶ ἀκαθέκτους ἐφόδους τοῦ Χατζῆ Μιχάλη καὶ ἀποθαυμάζων τὴν ἀστραπιαίαν εὐκινησίαν τοῦ ἵππομάχου τούτου πολεμιστοῦ, εἷς τε τοὺς ξιφισμοὺς καὶ εἰς τὰς ἐφορμήσεις, ἐξέφρασε τὸν πόθον νὰ δοκιμάσῃ καὶ ἐκεῖνος τὸ ἐφίππως μάχεσθαι. Τότε ὁ Χατζῆ Μιχάλης πάνυ

προθύμως προσέφευγεν εἰς τὸν Καραϊσκάκην τὸν ἐκλεκτότερον ἵππον του, δωρήσας ἅμα αὐτῷ καὶ ὄπλον «νταλιάνι», τὸ ὁποῖον ὁ Στρατάρχης ἔφερε χιαστὶ πάντοτε, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου του. Τόσον δὲ ηὐχαριστήθη — λέγει ὁ ἱστορικὸς Σ. Τρικούπης — ὁ Καραϊσκάκης, ὅστις διὰ πρώτην φοράν ἐπολέμει ἔφιππος, ὥστε ἔκτοτε δὲν ἤθελε νὰ πολεμῇ πεζός.

Ἐκεῖθεν οἱ νικηταὶ προήλασαν διὰ Λιδωρικίου πρὸς Δωρίδα, ὅπου διέτριβεν ὁ Ὁμέρ πασᾶς τῆς Καρύστου, σκοπεύων νὰ ἐκστρατεύσῃ πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας τῶν Σαλώνων. Εὕρισκόμενοι οἱ Ἕλληνες εἰς Λιδωρίκιον ἐπληροφορήθησαν ὅτι 1500 Τούρκοι ὑπὸ τὸν Βελῆ ἀγᾶν κατηυθύνοντο πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐν Ἀθήναις φρουρᾶς τοῦ Κιουταχῆ, προερχόμενοι ἐκ Ναυπάκτου. Ἐναντίον τούτων ἐπήλθον οἱ τῆς Ἀραχῶβης θρίαμβευταί, τοὺς ἀνεχαίτισαν τὴν πορείαν καὶ τοὺς κατετρόπωσαν καὶ πέραν τοῦ Μόρνου ποταμοῦ. Τόσον δὲ πανικὸν ἐνέβαλον εἰς αὐτοὺς οἱ ἡμέτεροι, ὥστε δέκα μόνον ἵππεῖς μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἀπτόητον Χατζῆ Μιχάλην — ὑπογραμμίζει ὁ Τρικούπης — πάλλοντα τὴν σπάθην του, τοὺς κατεδίωξαν μέχρις αὐτῆς τῆς πύλης τῆς Ναυπάκτου. Ἐκεῖθεν δὲ ἐπανήλθον οἱ Ἕλληνες καὶ ἐστρατοπέδευσαν εἰς Δίστομον, τοῦ Ὁμέρ πασᾶ μὴ τολμήσαντος νὰ κινηθῇ κατὰ τῶν πολιορκητῶν τῶν Σαλώνων, κατόπιν τῆς τοιαύτης κατατροπώσεως τῶν ἀπὸ Ναυπάκτου ἀνδρῶν τοῦ Βελῆ ἀγᾶ.

Τὰ ἄλλα πάλῃ ταῦτα τῶν ἐν Στερεᾷ ἀγωνιστῶν κατορθώματα ἤγαγον τὸν Κιουταχῆν εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐκστρατεύσῃ κατ' αὐτῶν αὐτοπροσώπως. Ἀλλὰ πολιορκῶν ἐκεῖνος τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, ἐνισχυθείσης πῶς τῆς ἐντὸς ἐγκλείστου τῶν Ἑλλήνων φρουρᾶς διὰ τῆς ἀνόδου τοῦ Φαβιέρου, δὲν ἐνεπιστεύετο εἰς ἕτερον τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην. Διὰ τοῦτο κατὰ τῶν ἐν Διστόμῳ ἐστρατοπεδευμένων Ἑλλήνων ἐξαπέστειλε 2000 πεζοὺς καὶ 500 ἵππεῖς ὑπὸ τὸν Ὁμέρ πασᾶν τῆς Καρύστου καὶ τὸν Καρυοφίλμπεην. Τὸ βαρβαρικὸν τοῦτο στράτευμα συναντηθὲν μετὰ τοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐν Διστόμῳ, λήγοντος τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1827, μετὰ κρατερὰν μάχην κατεδιώχθη καὶ διεσκορπίσθη μέχρι διαλύσεως· καὶ οὕτω ἀρχομένου τοῦ Φεβρουαρίου δὲν ἀπέμειναν στρατιωτικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀντιπάλου ἐν τῇ Στερεᾷ, εἰ μὴ μόνον ἐν Βονίτση, Μεσολογγίῳ καὶ Ναυπάκτῳ, ὅλη δὲ ἡ λοιπὴ χώρα ἐκκαθαρισθεῖσα ἐφιλοξένει τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα.

Ὁ θρίαμβος τῆς Ἀραχῶβης καὶ τῆς Μονῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ αἱ δάφναι τοῦ Τουρκοχωρίου καὶ τοῦ Διστόμου ποσοτικῶς ἀνήκουν βεβαίως ἐξ ἴσου εἰς ὄλους τοὺς ἀγωνισθέντας κατὰ τὰς

νικηφόρους ταύτας ἐπιχειρήσεις ἡρωϊκοὺς μαχητάς. Ποιοτικῶς ὅμως δέον νὰ ἀναγνωρισθῆ εἰς τὸν ἡμέτερον Χατζῆ Μιχάλην, μετὰ τὸν ἀρχιστρατεύοντα Καραϊσκάκην, ἡ ἐξαιρετικὴ τιμὴ, διότι διὰ τοῦ μοναδικοῦ μετακινουμένου εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς ἰππικῶ του ὄπλου, κατὰ τὰς πολλαπλᾶς φάσεις τῶν μαχῶν, καὶ τὴν στρατιάν τοῦ ἐχθροῦ ἐντὸς τῆς Ἀραχώβης ἐφορμήσας διεμέλισε, καὶ συνεπῶς ἡ εὐχερὴς ταύτη προσβολὴ καὶ φθορὰ εἶχεν ἐξασφαλίσθῃ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐκάστοτε ἐξωθεν προσερχομένας ἐνισχύσεις τοῦ πολεμίου κατετρόπωσεν ἀγρίως, καταδιώκων αὐτὰς ἐλαύνων ξιφῆρης, ὥστε τῆς τριπλῆς ἐκείνης νίκης τῶν ἐλληνικῶν ὄπλων ἐν Στερεᾷ ἔργῳ καὶ κατορθώματι συντελεστής, καὶ παράγων μέγιστος δικαίως νὰ θεωρῆται ὁ Χατζῆ Μιχάλης.

Ἡ περιφανὴς νίκη τῆς Ἀραχώβης καὶ τῶν περὶ αὐτὴν συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀμβλύνη τὴν πρὸς τὸν Καραϊσκάκην ἀντίδρασιν τῆς μερίδος τῶν ἀγωνιστῶν, τῶν ἐν τῷ αὐτῷ στρατοπέδῳ συμπραττόντων κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, ὥστε πάντες οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἀπὸ κοινοῦ νὰ ἀπευθύνωσιν ὑστάτην ἐκκλήσιν πρὸς τοὺς ἐν Ναυπλίῳ ἐρίζοντας Γρίβαν καὶ Φωτομάραν, νὰ τερματίσουν τὴν διένεξιν χάριν τοῦ συμφέροντος τῆς πατρίδος καὶ νὰ ὁμονοήσουν. Τοῦ ἐξ Ἀραχώβης εἰς Ναύπλιον δι' ἀπεσταλμένου πεμφθέντος ἐγγράφου τὸ περιεχόμενον ἔχει οὕτω :

«Γενναιότατοι ἀδελφοί,

Μὲ θαυμασμόν μας ἀκούγομεν τοὺς ἐμφυλίους πολέμους καὶ ταραχὰς ὅπου κάμνετε μετὰ τὸν Φωτομάρα καὶ ὑμῶν διὰ τὰ ἴδια σας πάθη, ἐνῶ ἡμεῖς ἐδοῦμεν πολεμοῦμεν καὶ χύνομεν τόσα Ἑλληνικὰ αἵματα διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος μας. Ἡμεῖς λοιπὸν ὡς ἀδελφοὶ σᾶς γράφομεν συμφώνως καὶ σᾶς λέγομεν ὅτι, ἀφοῦ λάβετε τὸ παρόν μας, νὰ ἀφήσετε κάθε ἰδιαιτέρον πάθος κατὰ μέρος, καὶ νὰ ἐνωθῆτε ὡς ἀδελφοὶ ὁ καθεὶς εἰς τὰ ἴδιά του· ἐπειδὴ φθάνει ὅπου σᾶς ὑποφέραμεν δὲς καὶ τρεῖς φοραῖς, τὴν ὅμως τὰ φερσίματά σας ἔφθασαν εἰς τὴν παραλυσίαν, καὶ δὲν ὑποφέρονται πλέον. Διὰ τοῦτο λοιπὸν, μὲ τὸν παρόντα ὅπου στέλνομεν ἐπίτηδες, ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἰδοῦμεν ἐγγράφον τὴν ἰδέαν σας. Ἐκ τοῦ ἐναντίου, ἐὰν μεταχειρίζεσθε τὰ ἴδια, τότε εἴμεθα βιασμένοι νὰ ἀφήσωμεν τὸ στρατόπεδόν μας κατὰ μέρος, τὸ ὅποιον ἐχύσαμεν τόσα αἵματα ἕως ὅτου νὰ τὸ συγκροτήσωμεν, καὶ ἔχομεν νὰ ἐλθοῦμεν αὐτοῦ. Καὶ τότες, ἅς ὄφονται οἱ αἴτιοι, καὶ συνδροφιά πλέον μετὰ ἡμᾶς δὲν ἔχετε.

Ἐκ τοῦ στρατοπέδου Ἀράχοβας, τῆ 19 Δεκεμβρίου 1826

Οἱ ἀδελφοὶ σας

Καραϊσκάκης.— (Οἱ στηρίζοντες τὸν Καραϊσκάκην Ἡπειρωτοσουλῶται,

Παλαμιδίου φρουρᾶς καὶ Ρουμελιῶται οὕτως ἦσαν ὑπογεγραμμένοι. — Σημ. Κασομούλη Ν.). — Γιώτης Νταγκλῆς, Σουλιώτης. — Νικήτας Σταματελόπουλος, Πελοποννήσιος. — Χατζῆ Μιχάλης, Ἡπειρώτης. — Γ. Μάλαμος, Σουλιώτης. — Γιαννούσης Πανομάρας, Σουλιώτης. — Σπῦρος Μίλιος, Φρουρᾶς Μεσολογγίου, Χειμαργιώτης. — Ἄθαν. Κουιζονίκας, Φρουρᾶς Μεσολογγίου, Σουλιώτης. — Λιώνης Δαγκλῆς, Φρουρᾶς Μεσολογγίου, Σουλιώτης. — Κούσιας Μάκου, Ἡπειρώτης. — Μῆτρος Βάγια, Μακεδών. — Νικόλ. Καραμέτζιος, Σουλιώτης. — Χρῖστος Βάρφης, Χειμαργιώτης. — Χριστοδ. Χατζῆ Πέτρου, Φρουρᾶς Μεσολογγίου, Ἀσπροπόταμος. — Γαρδικ. Γρίβας, Βόνιτσα — Ν. Πανουργιάς, Δυοβουνιώτης — Ἰω. Ρούκης, Ἀνατολ. Ἑλλάς. — Δῆμος Τζέλιος, Ξηρόμερο. — Κων. Βέρης, Φρουρᾶς Μεσολογγίου, Ξηρόμερο. — Δ. Μακρῆς, Φρουρᾶς Μεσολογγίου, Ζυγιώτης. — Κ. Καλύβας, Φρουρᾶς Μεσολογγίου, Λιδωρικιώτης. — Κ. Γιολδάσης, Καρπενησιώτης. — Σπῦρος Ξύδης, Κραβαρίτης. — Χρ. Μακρῆς, Ἀπόκουρον. — Ἀναστ. Ροκάς, Φρουρᾶς Μεσολογγίου, Γότζιστα Ἡπείρου. — Γ. Βαλτινός, Φρουρᾶς Μεσολογγίου, Γιάν. Φραγκίστας, Ἀγραφα. — Γ. Γριβοκώστας, Βόνιτσα.

(Οἱ διαφωνοῦντες εἰς τὸ στρατόπεδον κατὰ τοῦ Καραϊσκάκη Σουλιῶται) Γεώργ. Τζαβέλλας, Φρουρᾶς Μεσολογγίου. — Διαμάντης Ζέρβας, Γεωργάκης Δράκος, Λάμπρος Βεΐκας, Φρουρᾶς Μεσολογγίου, Κώστας Διαμάντης Φρουρᾶς Μεσολογγίου, Γιάννης Τζιαούσης, Νίκας Ζέρβας, Πάσχος Κασμάς, Γιανν. Τζαβέλλας, Φρουρᾶς Μεσολογγίου, Φωτούσης Φωτομάρας, Φρουρᾶς Μεσολογγίου.)

(Ὁ Χριστόφορος Περραιβὸς καὶ ἄλλοι ἔλειπον εἰς Βελίτζαν. — Σημ. Κασομούλη Ν.). — (1).

Φθίνοντος τοῦ Φεβρουαρίου μετὰ τὰ ἐν Βοιωτία λαμπρὰ καὶ ἐν πολλοῖς ἀπροσδόκητα γεγονότα, ὁ Καραϊσκάκης ἐπανέρχεται εἰς Ἐλευσίνα πρὸς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης Ἀκροπόλεως, τῆς ὁποίας τὸν κλοιὸν ὁ Κιουταχῆς, ἰδίᾳ μετὰ τὰς προηγηθείσας ἀποτυχίας του, περιέσφιγγεν ἡμέρα τῆ ἡμέρα ἀσφυκτικῶς. Τοῦ Καραϊσκάκη ἀχώριστος συναγωνιστῆς καὶ συνέκδημος ἐγένετο ὁ Χατζῆ Μιχάλης, ὅστις καὶ πέριξ τῆς Ἀκροπόλεως εἰς ὄλας τὰς φονικὰς καὶ πεισματώδεις μάχας, ὡς ἐκ κεκτημένης ταχύτητος πρωτεύει καὶ ἀριστεύει κατὰ μεγαλόστομον ὁμολογίαν καὶ τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἐχθρῶν.

Ἐξ Ἐλευσίνος ἡ στρατιὰ τοῦ Καραϊσκάκη, εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθησαν καὶ οἱ περὶ τὸν Στρατηγὸν Ἰωάννην Μακρυγιάννην Ἀθηναῖοι, διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης συγκεντρώνεται εἰς Κε-

(1) Κασομούλη Ν. Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα. Ἀθῆναι 1941 Τόμ. Β' σελ. 404-405

ρασίνοι. Ἐκεῖ συνήφθη σφοδρὰ μάχη, τοῦ Κιουταχῆ ἐπιπεσόντος κατὰ τῶν Ἑλλήνων μετὰ πολυαρίθμου πεζικοῦ καὶ τετρακοσίων ἰππέων, ἐλπίζοντος νὰ ρίψη αὐτοὺς εἰς τὴν θάλασσαν. Παρὰ τὸ Μετόχιον τοῦ Κερατσινίου ἐγένετο ἡ σύγκρουσις, ἔνθα θριομβεύσαντες οἱ Ἕλληνες ἔτρεψαν τὰ στίφη τῶν ἐχθρῶν εἰς ὑποχώρησιν μὲ σημαντικὰς βλάβας καὶ ἠνάγκασαν τὸν Κιουταχῆ ἀπὸ ἐπιτιθέμενον νὰ μεταστραφῆ εἰς ἀμυνόμενον. Ἐνταῦθα καὶ πάλιν ἠρίστευσεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης διὰ τὴν καρτερίαν καὶ τὴν ἀφοβίαν του, προκαλέσας καὶ τῶν πολεμίων τὸν θαυμασμόν. «**Ἡ καρτερία τούτου ἐν τῷ Μετοχίῳ** — λέγει ὁ ἱστορικὸς Σ. Τρικοῦπης — **ἐφάνη ἀνωτέρα παντὸς ἐπαίνου**». «Οἱ 250 ἐκλεκτοὶ Σουλιῶται — συνεχίζει ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς — ὑπὸ τοὺς ὀπλαρχηγοὺς Θανάσην Τούσιαν καὶ Γαρδικιώτην Γρίβαν καὶ ἡ ἴλη τοῦ ἀτρομήτου ἀρχηγοῦ τοῦ ἰππικοῦ Χατζῆ Μιχάλη, πολεμοῦντες ὀπισθεν τῶν ἐρειπίων τοῦ Μετοχίου ἐπὶ χαρακωμάτων χωματίνων, προχείρως κατὰ τὴν παρελθούσαν νύκτα κατασκευασθέντων, μετὰ μαρίας ἀνεχαίτιζον τὴν ὁρμὴν καὶ τῶν πεζομαχοῦντων καὶ τῶν ἵππομαχοῦντων τοῦ Κιουταχῆ, ἡ δὲ ἀφοβία τοῦ ἀντιπαραταχθέντος ὑπὸ τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἰππικοῦ, ἂν καὶ τόσον ὀλίγου, πρὸς τὸ πολυἀριθμον ἐχθρικὸν καὶ εὐτυχῶς ἐμποδίσαντος τοῦ πολεμίου τὴν πρόοδον, ἐξέπληξε κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐχθρούς, ἀναγκασθέντας περὶ τὴν β' ὥραν μετὰ μεσημβρίαν νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ ἀπομακρυνθῶσι τοῦ Κερατσινίου κακῶς πάσχοντες.» (1)

Λεπτομερεστέραν περιγραφὴν τῆς μάχης τοῦ Μετοχίου ἐν Κερατσινίῳ, ἔνθα ἠρίστευσεν ὁ ἥρωα ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλης παρέχει ὁ ἔγκριτος δίκηγός του Ἰω. Μελετόπουλος εἰς τὰ «Πειραϊκά» του, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐντάσσει καὶ αὐτούσιον τὴν ἀναφορὰν τοῦ Καραϊσκάκη πρὸς τὴν Διοίκησιν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, ὅπου ὁ Στρατάρχης τὸν ἥρωα ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλην ὀνομαστὶ καὶ κατ' ἐξαίρεσιν ἀποκαλεῖ «γενναῖον» καὶ ἐν κατακλείδι τονίζει ὅτι «κυρίως τὸ κέρδος τῆς γενικῆς αὐτῆς μάχης χρεωστεῖται εἰς τοὺς ἐν τῷ Μετοχίῳ καὶ εἰς τὸ ἰππικὸν μας». Ἡ σχετικὴ περικοπὴ τοῦ συγγραφέως τῶν «Πειραϊκῶν» ὡς ἐξῆς ἔχει: «Οἱ Τοῦρκοι κατεῖχον τὰ ὑψώματα Μικρὸς καὶ Μεγάλος Καραββᾶς, τὸ Τσελεπίσαρι, ὅπου τῶρα τὰ λατομεῖα καὶ ἡ κάμιнос Φίλη. Ὁ στρατὸς ἐτοποθετήθη παρὰ τοῦ Καραϊσκάκη εἰς διαφόρους θέσεις, πλησιέστερα δὲ τούτων πρὸς τὸν ἐχθρὸν ἦτο μία οἰκία τοῦ Θανάση Σαρδελαῖ, τὴν ὁποίαν κατέλαβον περὶ τοὺς 250 ὑπὸ τοὺς Ἄ. Γρίβαν, Θανάση Τούσαν, Νικόλαον Κασομούλην

(1) Τρικοῦπη Σπ. Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Λονδῖνον 1853 Τόμος Δ' σελὶς 134.

κλπ. Ἡ οἰκία αὕτη ἀναγράφεται εἰς τὴν ἀναφορὰν τοῦ Καραϊσκάκη, ὡς κρημνισμένο μετόχι, ὃ δὲ Κασομούλης εἰς μὲν τὸ κείμενον τῶν «Ἐνθυμημάτων» του τὴν ἀναφέρει ὡς μετόχι, ἐν ὑποσημειώσει ὁμῶς λέγει ὅτι, ὁ Συμεὼν Μαρμαροτούρης τὸν ἐπληροφόρησεν, ὅτι δὲν ἦτο μετόχι, ἀλλὰ οἰκία τοῦ Θανάση Σαρδελαῖ καὶ ὀνομάζεται «Ζευγαροσπιτιὰ». Ἀπὸ προχειρον σχεδιάγραμμα τῶν κτημάτων Σαρδελαῖ δύναται νὰ καθορισθῇ ὅτι ἡ οἰκία αὕτη, ἔκειτο περίπου ἐκεῖ ὅπου σήμερον τὸ οἰκοδομικὸν τετράγωνον, τὸ παρεμβαλλόμενον ὑπὸ τῶν ὁδῶν τοῦ νῦν δήμου Ἁγίου Γεωργίου Κεραταινίου, Κωνσταντινουπόλεως, Σμύρνης, Θεμιστοκλέους καὶ Περικλέους, ἐπὶ τοῦ τότε καὶ μέχρι πρό τινων ἐτῶν ὑπάρχοντος μονοπατιοῦ, τοῦ ἐρχομένου ἐκ Πειραιῶς καὶ διασταυρουμένου ἐκεῖ που πληροῦς μὲ τὴν παλαιὰν ὁδὸν ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Κεραταῖνι, τὴν ὁποίαν συναρτῶμεν εἰς πολλὰ συμβόλαια τῆς προεπαναστατικῆς ἐποχῆς εἰς ὁδὸν ἢ στρατίαν τῆς Κούλουρης ἢ Σαλαμῖνος. Τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀρχὴν τῆς ὁδοῦ ταύτης βλέπομεν εἰς σχεδιάγραμμα τῶν Ἀθηνῶν τοῦ ἔτους 1678 τοῦ Σπόν. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος οἰκία ἀπεῖχεν ἀπὸ τὸν λόφον Ἁγίου Γεωργίου (τότε Ἁγίου Νικολάου) περὶ τὰ 600 μέτρα, ἀπὸ τοῦ ὄρμου 1050 μέτρα περίπου καὶ ἀπὸ τὸ «Πηγάδι Σταυροῦ» τὸ καὶ σήμερον σωζόμενον ἐπὶ τῆς λεωφόρου Πέτρου Ράλλη μέτρα 600. Τέλος ἐκ τοῦ λιμένος Ἀλῶν, ὡς ἔγγιστα, μέτρα 1500. Ἡ θέσις, ὅπου ἔκειτο ἡ οἰκία αὕτη ἦτο σημαντικωτάτη, διότι ἂν κατελαμβάνετο ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἱ Ἕλληγες δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ κρατήσουν καὶ τὰς ὑπολοίπους, τὰς ὁποίας κατεῖχον. Ὡς ἐκ τούτου, διὰ ταύτην διεξήχθη σφοδρότατος ἀγών, τὸν ὁποῖον ὁ Καραϊσκάκης περιγράφει λεπτομερῶς εἰς τὴν ἀπὸ 5 Μαρτίου 1827, ἐκ τοῦ γενικοῦ στρατοπέδου ἀναφορὰν του πρὸς τὴν Διοίκησιν.» Ἐν αὐτῇ μεταξύ ἄλλων λέγει καὶ τὰ ἑξῆς :

«Ἄθές μὲ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου μᾶς ἐπαρουσιάσθη πανοικουαῖα
 » ὁ Κιουταχῆς, ἔχων τὸ πολυάριθμον πεζικόν του διαμοιρασμένον εἰς
 » δύο καὶ 800 ἵππεῖς εἰς τὸ ἀριστερόν. Ἀμέσως ἐπαρουσιάσθη κατέναντι
 » τοῦ ἐχθρικοῦ ἵππικοῦ τὸ ἰδικόν μας συνοδευόμενον ἀπὸ ὀλίγους πε-
 » ζοὺς καὶ ἐστάθησαν ἀρκετὴν ὥραν τὰ δύο ἵππικὰ σώματα τὸ ἐν ἀντι-
 » κρὺ τοῦ ἄλλου, χωρὶς νὰ κινῶνται, τὸ δὲ ἄξιον θαυμασμοῦ εἶναι, ὅτι
 » ὁ γενναῖος στρατηγὸς τοῦ ἵππικοῦ Χατζῆ Μιχάλης εἶχε μόνον 60
 » ἵππεῖς καὶ ἐκράτει ἐν ἀμφιβολίᾳ τοῦ πρακτέου τοὺς ὀκτακοσίους ἐχθρούς
 » ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Κιουταχῆ ἦτον νὰ κυριεύσῃ τὸ ἐμπροσθινὸν ὀχύ-
 » ρωμά μας, εἰς τὸ ὁποῖον ἦσαν τοποθετημένοι οἱ ἀξιωμαῖμοι ἀξιωμα-
 » τικοί, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὴν εὐχὴν τῆς διοικήσεως καὶ ὄλου τοῦ ἔθνους.
 » Ἄν ἐγίνετο κύριος αὐτῆς τῆς θέσεως ὁ Κιουταχῆς, δυσκόλως ἠθέλομεν
 » δυνηθῆναι νὰ σταθῶμεν εἰς τὰς ἐπιλοίπους. Ἡ θέσις αὕτη εἶναι ἐν κρη-
 » μνισμένον μετόχιον, κείμενον εἰς τόπον ἐπίπεδον, εἰς τὸ ὁποῖον ἦσαν

» τοποθετημένοι οἱ ἀνδρεῖοι Ἄ. Γρίβας, Θανάσης Τούσιος τοῦ ἀντιστρα-
 » τήγου Π. Νοταρᾶ, Ν. Κοντογιάννης, Ἰωάννης Ρούκης, Γεώργιος
 » Βάγιας, Θανάσης Βαλτινός, Γεώργιος Γεροθανάσης, Νικόλαος Κασο-
 » μούλης, Πέτρος Φαρμάκης, Ἰωάννης Φαρμάκης, Κραβίτης καὶ
 » Ἀντώνιος Βούτυρος. Ἀπὸ τὴν αὐγὴν ἤρχισεν ὁ ἐχθρὸς νὰ κεραυνο-
 » βολῆ τὸ μετόχιον μὲ κανόνια καὶ γρανάτας, τὰς ὁποίας εἶχε τοποθε-
 » τημένας εἰς ὀλιγώτερον τῆς μιᾶς βολῆς τυφεκίου τόπον ἀπὸ τὸ εἰρη-
 » μένον μετόχιον. Δὲν δύναμαι νὰ ἐξηγήσω τὴν ἀνεκδιήγητον καρτερίαν
 » τῶν ἐν τῷ μετοχίῳ, διότι ἀφοῦ ὁ ἐχθρὸς ἔρριψεν ὑπὲρ τὰ τριακόσια
 » κανόνια καὶ γρανάτας κατ' αὐτοῦ καὶ κατεδάφισεν ἐξ ὀλοκλήρου τὸ
 » μετόχιον, ὤρμησε κατ' αὐτῶν τὸ ἥμισυ τοῦ στρατεύματός του εἰς
 » τρία σώματα διηρημένον μὲ μεγάλην μαρίαν, διὰ νὰ ἐκβάλῃ τοὺς ἐν
 » τῷ μετοχίῳ μὲ ἔφοδον ἰδόντες τὴν σταθερότητά των καὶ ὅτι δὲν ἠδύνατο
 » νὰ τοὺς σηκώσῃ μὲ τὰ πυροβόλα. Τότε οἱ ἀκαταμάχητοι αὐτοὶ Ἕλλη-
 » νες ἐκαρτέρησαν τοὺς ἐχθροὺς μὲ ἐλληνικὴν ἀληθινὰ σταθερότητα
 » ἐθυσίασαν ὑπὲρ τοὺς διακοσίους ἐξ αὐτῶν καὶ πηδήσαντες ἔσω τοῦ
 » μετοχίου ἔτρεψαν αὐτοὺς εἰς φυγὴν καὶ τοὺς ἐδίωξαν ἕως ἔκδοσ τῶν
 » ὀχυρωμάτων. Πόσοι ἐφονεύθησαν κατ' αὐτὸν τὸν ἀσχημὸν καὶ ἡμεῖς
 » ἀγνοοῦμεν. Συγχρόνως τὸ ἐπίλοιπον σῶμα τοῦ Κιουταχῆ ἐμάχετο πρὸς
 » ἡμᾶς τοὺς εἰς τὰς ἄλλας θέσεις, διὰ νὰ μᾶς ἐπιστολῆ καὶ νὰ μᾶς ἐμπο-
 » δίξῃ ἀπὸ τοῦ νὰ βοηθήσωμεν τοὺς ἐν τῷ μετοχίῳ, ὅπερ ἦτο ὁ κύριος
 » σκοπὸς του. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπίλοιποι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται
 » ἔκαμαν εἰς αὐτὴν τὴν ἡμέραν θαυμάσια τὸ χρέος των, κυρίως ὅμως
 » τὸ κέρδος αὐτῆς τῆς γενικῆς μάχης, χρεωστεῖται εἰς τοὺς ἐν τῷ
 » μετοχίῳ καὶ εἰς τὸ ἱππικὸν μας. Ἡ γενικὴ συμπλοκὴ διήρκεσεν
 » ὥρας τρεῖς, ὁ δὲ πόλεμος ἀπὸ τὴν αὐγὴν ἕως τὰς ὀκτὼ τῆς ἡμέρας.»

Ἡ περιγραφή τῆς μάχης ταύτης ἐν τῇ ἀναφορᾷ τοῦ Καραϊ-
 σκάκη δὲν διαφέρει ποσῶς τῆς περιγραφῆς τοῦ Κασομούλη. Ἄλλως
 τε, ὡς ὁ Μελετόπουλος προσθέτει: «ἡ ἀναφορὰ αὕτη τοῦ Καραϊσκάκη
 ἐκδόθη διὰ χειρὸς τοῦ Σούτζιου καὶ ἀνεγνώσθη ἐνώπιον ὄλων τῶν ἀξι-
 ωματικῶν, οἱ ὅποιοι δὲν ἔφεραν οὐδεμίαν ἀντίρρησην ἐπ' αὐτῆς.» (1)

Εἶναι ἀξιόλογος ἡ παρατήρησις τοῦ συγγραφέως τῶν «Πει-
 ραϊκῶν» ὅτι ἡ ἀναγνωσθεῖσα εἰς ἐπήκοον ὄλων τῶν ἀξιωματικῶν
 ἀναφορὰ τοῦ Στρατάρχου Καραϊσκάκη, ἔτυχε τῆς ὁμοφώνου ἐγκρί-
 σεως πάντων. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου πανηγυρικῶς ἀναγνωρί-
 ζεται ὑφ' ὄλων τῶν ἀγωνιστῶν τῆς μάχης τοῦ μετοχίου ἡ γενναι-
 ότης καὶ ἡ ἀνδρεία τοῦ ἥρωος ἡμῶν, καὶ μάλιστα παρὰ συμπο-
 λεμιστῶν, οἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν

(1) Μελετοπούλου Ἰω. «Πειραϊκά» Ἀθῆναι 1915 σελίς 45—47.

ἦσαν ἀπηλλαγμένοι οὔτε τῆς φιλοδοξίας οὔτε τῶν ἄλλων περὶ τὴν φιλοπρωτίαν ἐφέσεων. Διὰ νὰ συμφωνήσουν ὅθεν ὁμοφώνως καὶ περὶ συμφωνίας, ὡς ἐγένετο ἐνταῦθα, οἱ ἐθίζοντες μᾶλλον νὰ εἶναι εἰς διαφωνίας σύμφωνοι, συνάγεται τρανῶς ὅτι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἥρωος ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλη μετὰ τοῦ ὀρμητικοῦ ἵππικοῦ του καὶ ἐνταῦθα θαυμαστῶς ἐθριάμβευσε.

Καὶ ὁ Στρατηγὸς Ἰωάννης Μακρυγιάννης, ἐναλλάσσων τοὺς τιμητικοὺς ἐπιθετικοὺς τοῦ ἥρωϊσμοῦ βαθμοὺς «γενναῖος» καὶ «ἀντρεῖος», δι' ὧν κοσμεῖ τὸ ἐνδοξον τοῦ ἥρωος ἡμῶν ὄνομα, παραθέτων ἐν συνεχείᾳ τὰ ὀνόματα καὶ τεσσάρων στελεχῶν τοῦ ἵππικοῦ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη σώματος Βασιλείου Ἀθανασίου, Νικολάου Τζομπάνου, Παναγιώτου Κακλαμάνου (ὑπασπιστοῦ τοῦ ἥρωος ἡμῶν) καὶ Κωνσταντίνου Μπαλάσκα, ἀπομνημονεύσας τὴν μάχην τοῦ μετοχίου, τὰ ἀκόλουθα ἐξιστορεῖ:

«Τότε κατεβήκαμεν ἀπὸ τὸν Φαληρέα περίου ἀπὸ πεντακόσιοι ἄνθρωποι ὅλο διαλεμένοι, ἀρχηγὸς αὐτεινῶν ὁ Σωτηρόπουλος, ὁ Χελιώτης κι' ἐγὼ καὶ πήγαμεν εἰς τὸ καμίρι εἰς τὸ πόσιον μου κι' ἀπὸ κεῖ περάσαμεν ἀπὸ κάτω τὰ κανονοστάσια τῶν Τούρκων καὶ πισοδρόμησαν οἱ Τοῦρκοι καὶ βγήκαν οἱ ἀθάνατοι Ἕλληνες ἀπὸ τὸ Μειόχι κι' ὁ ἀντρεῖος Χατζῆ Μιχάλης μὲ τὴν **καβαλλαρίαν** του καὶ δίνουν ἓνα χαλασμόν τῶν Τούρκων κι' ἓναν σκοτώσιον τρομερόν. Σκοτώθηκαν καὶ πληγώθηκαν περίου ἀπὸ ὀχτακόσιοι καὶ διαλύθηκαν οἱ Τοῦρκοι. Πήγαμεν καὶ μεῖς ὁ καθεὶς εἰς τὰ πόσια μας. Ὅσοι ἀξιωματικοὶ πολέμησαν ἐκεῖ, Ρούκης, Γαρδικιώτης, Βάγιας, Γεροθανάσης, Ντούσιος, Γιάννης Λάμπρος, Κασομούλης, Γεωργάκης Βαλιηνός, Μῆτρο Σπόνιας, Καραῖσκος Σουλιώτης. Τῆς **καβαλλαρίας** ὁ **γενναῖος** Χατζῆ Μιχάλης, Βασίλης Ἀθανασίου, Νικόλας Τζομπάνος, Παναγιώτης Κακλαμάνος, Κώσιος Παλάσкас κι' ἄλλοι ἀξιωματικοὶ πολέμησαν, πεζούρα καὶ καβαλλαρία, πολλὰ γενναίως καὶ πατριωτικῶς. Κι' ὅλοι οἱ ἀπλοῖ Ἕλληνες ἀγωνίστηκαν μὲ μέγαλον πατριωτισμόν καὶ γενναιότητα διὰ τὴν πατρίδα καὶ θρησκεία. Καὶ εἶδαν οἱ Τοῦρκοι ὅπου δὲν παῖζαν εἰς τὸν Πειραιᾶ. Κι' αὐτὸ ὅτι εἶνε ντουφέκι καὶ σπαθὶ ἑλληνικόν, θρησκευτικόν καὶ πατριωτικόν.» (1)

Ἡ νίκη αὕτη τοῦ μετοχίου ὄχι μόνον ἐνεψύχωσε τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς ἐνεδυνάμωσε νὰ στραφοῦν πρὸς τὸν Πειραιᾶ, ἀλλὰ καὶ συνετέλεσεν ὥστε πλεῖστοι τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Πελοποννήσου νὰ σπεύσουν πρὸς βοήθειαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἡ ὁποία ἀντικειμενικόν σκοπὸν εἶχε νὰ λυθῇ ἡ πολιορκία τῆς

(1) Βλαχογιάννη Ἰω. Ἀρχεῖον Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη. Ἀθῆναι 1907 Τόμος Β' σελὶς 228.

Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὸ Κερατσίνι ὄθεν, ἔνθα ἐχρησί-
 μευσε τὸ στρατόπεδον πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑπὸ τὸν Φαβι-
 ἔρον ἐγκλείστων ἐν τῇ Ἀκροπόλει, προσέδραμον 2500 ὀπλίται
 ὑπὸ τὸν Γενναῖον Κολοκοτρῶνην, τὸν Σισίνην καὶ Ἰ. Νοταρᾶν,
 1000 ὑπὸ τὸν φιλέλληνα λόρδον Θωμᾶν Κόχραν, 200 Κρήτες ὑπὸ
 τὸν Δημήτριον Καλλέργην, οἱ παρὰ τὸ Λουτράκι καὶ Καλαμάκι
 ἀδρανοῦντες Σουλιῶται, 180 τακτικοὶ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Ἰγγλέ-
 σην, 26 φιλέλληνες καὶ πάντες οἱ ὑπὸ τὸν Στρατηγὸν Ἰωάννην
 Μακρυγιάννην Ἀθηναῖοι. Ἐκ τῆς Ἐλευσίως ὡσαύτως προσῆλθεν
 ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἴλης τοῦ τακτικοῦ ἰππικοῦ φιλέλλην Ἀλμείδαν,
 ὅστις συνηνώθη μετὰ τοῦ ἰππικοῦ σώματος τοῦ Χατζῆ Μιχάλη.
 Ὡστε σύμπασα ἡ ἐν Ἀττικῇ συναθροισθεῖσα δύναμις ὑπὸ τὸν
 Ἀρχιστράτηγον Καραϊσκάκην συνεποσοῦτο εἰς 10000 πεζοὺς καὶ
 δύο ἴλας ἰππικοῦ, τοῦ μὲν ἀτάκτου ὑπὸ τὸν Χατζῆ Μιχάλην, τοῦ
 δὲ τακτικοῦ ὑπὸ τὸν Ἀλμείδαν.

Καθημερινῶς δὲ καὶ καθ' ὅλον τὸν Μάρτιον τοῦ 1827, ἐκεῖ-
 θεν διενηργοῦντο ἀκροβολισμοὶ καὶ ἀψιμαχίαι Ἑλλήνων καὶ
 Τούρκων. Ἐπειδὴ ὁμοῦ οἱ ἐγκλειστοὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἡμέρα τῇ
 ἡμέρα κατηγανάκτουν, πρὸς ἐμψύχωσιν αὐτῶν τὴν 22αν Μαρτίου
 παραλαβόντες ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Χατζῆ Μιχάλης τὴν ἴλην τοῦ
 ἀτάκτου ἰππικοῦ μεθ' ἱκανῶν πεζῶν ὠδευσαν πρὸς τὴν Μονὴν
 τοῦ Δαφνίου, ὡς πλησιέστερον κειμένην τῆς Ἀκροπόλεως. Καὶ ὁ
 μὲν Καραϊσκάκης μετὰ τοῦ πεζικοῦ κατέλαβε τὴν στενωπὸν τῆς
 Μονῆς, ὁ δὲ Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τοῦ ἰππικοῦ τὸν ἐλαιῶνα.
 Κατ' αὐτῶν ἐπέπεσεν ὁ Κιουταχῆς μετὰ τριπλασίας ἐχθρικής δυνά-
 μεως καὶ μεθ' ὅλου τοῦ ἰππικοῦ του. Ἐκεῖ συνήφθη μάχη φονι-
 κωτάτη. Εἰς ἐπανειλημμένας ὀρμητικὰς ἐφόδους ὁ Χατζῆ Μιχάλης
 ἀναχαιτίζει τὸ πολυάριθμον βαρβαρικὸν ἰππικὸν καὶ καταδιώκει
 τοῦτο μετὰ τόσης μανίας καὶ τόλμης, ὥστε ὁ Καραϊσκάκης ἐθε-
 ἴθη σκιρτῶν ἐπὶ τοῦ ἵππου του ἐκ χαρᾶς. Κατ' αὐτῶν τότε ὁ
 Κιουταχῆς ἔστρεψεν ὀλόκληρον τὴν ἀπειράριθμον στρατιάν του,
 ὁπότε ἀδυνάτου καταστάντος νὰ θραύσουν οἱ ἡμέτεροι τὸν
 συμπαγῆ τοῦτον ὄγκον τῶν πολεμίων, καὶ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη
 κρατοῦντος ἐν ἀδρανεῖα τὸ ἐχθρικὸν ἰππικόν, ἐπανῆλθον καὶ
 πάλιν εἰς τὸ στρατόπεδον.

Διάφορα τότε σχέδια ἐτέθησαν ὑπὸ μελέτην, ἀρχομένου τοῦ
 μηνὸς Ἀπριλίου, περὶ τοῦ πῶς θὰ κατορθωθῇ πλέον ἡ λύτρωσις
 τῶν πολιορκουμένων ἐν τῇ Ἀκροπόλει. Καὶ ἐν μέσῳ διχογνω-
 μιῶν μεταξὺ τοῦ Καραϊσκάκη καὶ τοῦ Κόχραν, τὸ μόνον ὅπερ
 ἐθεωρήθη σύμφορον ἦτο ἡ ἄνευ ἀναβολῆς ἐξόρμησις ἐκ Κερατσι-

νίου καὶ Φαλήρου κατὰ τῶν πολιορκητῶν. Τὴν 8ην ὄθεν Ἀπριλίου τίθεται εἰς ἐφαρμογὴν τὸ στρατιωτικὸν σχέδιον καὶ προελαύνουν πανστρατιᾶ ἐκ Κερατσινίου διὰ Φαλήρου καὶ Μουνυχίας καὶ πλησιάζουν τὸν ἐχθρὸν εἰς ἀπόστασιν βολῆς περιστροφῆς. Ἐκεῖ συγκρούονται εἰς ἀλλεπαλλήλους λυσσώδεις μάχας, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Κιουταχῆς ὑφίσταται μεγάλην φθορὰν καὶ ὄλονέν συμπτυσσόμενος ὑποχωρεῖ. Οἱ Ἕλληνες πάντοτε προελαύνοντες καταλαμβάνουν τὴν γραμμὴν ἀπὸ Φαλήρου μέχρι τῶν ὑψωμάτων τοῦ Κορυδαλοῦ. Ὁ Κιουταχῆς τότε ἐξαναγκάζεται νὰ προβῆ εἰς συμβιβασμοὺς καὶ νὰ ζητήσῃ ἀνακωχὴν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀνακωχὴν ἡ μία παρασπονδία διεδέχετο τὴν ἄλλην, καὶ ἡ συμπλοκὴ τὴν μαιφονίαν. Ἡ δὲ ἀθυμία τῶν πολιορκουμένων ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἐπετείνετο καὶ ἡ ὥς ἐκ τούτου δυσἀρέσκεια τῶν φιλελλήνων ἐπηυξάνετο, σημειώσασα ὁμαδικὰ κρούσματα ἀποχωρήσεως αὐτῶν ἐκ τοῦ στρατεύματος. Ἡ δυσἀρεστος οὕτη κατάστασις ἐξηκολούθει μέχρι τῆς 20ῆς Ἀπριλίου, ὁπότε τὴν 22αν ἀπεφάσισαν ὀριστικῶς τὴν ἄνευ χρονοτριβῆς προγραμματοποίησιν τοῦ τολμηροῦ ἐκείνου σχεδίου, τῆς ἀνόδου αὐτῶν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν διὰ τῶν τριῶν πύργων ἐκείνων, διὰ τῶν ὁποίων ἀνέβησαν οἱ περὶ τὸν Φαβιέρον προγενεστέρως πεντακόσιοι μαχηταί. Τὰ τρία ταῦτα ὄχυράματα ἔκειντο πλησίον τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ τῆς λεωφόρου Ἀθηνῶν—Πειραιῶς. Τὸ ὄχυρῶτερον δὲ ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἦτο μάνδρα τις, κειμένη ἐπὶ πεδινῷ τόπῳ πλησιέστερον πρὸς τὸ Φάληρον. Εἰδοποιήθη δὲ καὶ ὁ στόλαρχος Θ. Κόχραν ὅπως ἔχη ἔτοιμα πλοῖα διὰ τὴν μεταβίβασιν τοῦ στρατεύματος ὁ Κόχραν τόσον ηὐχαριστήθη μαθὼν τὰ ἀποφασισθέντα, ὥστε συγχαίρων τοὺς παρεστῶτας ἀνέκραξεν ὅτι «τὴν 23ην Ἀπριλίου θὰ γευματίσωμεν ἐν τῇ Ἀκροπόλει!»

Διετάχθησαν τότε ὅλα τὰ στρατεύματα νὰ ἡσυχάσουν καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τῆς 22ας Ἀπριλίου, ἵνα ἀντλήσουν δυνάμεις διὰ τὴν κρίσιμον καὶ λυσσαλέαν πάλην τῆς ἐπομένης. Καὶ ἐν ᾧ ἡ στρατιὰ τῶν ἀτρομήτων ἀγωνιστῶν ἀνεπαύετο κατὰ τὰ διαταχθέντα, οἱ παρὰ τὸ Φάληρον ἐστρατοπεδευμένοι Κρήτες τοῦ Δ. Καλλέργη, παρὰ τὴν δοθεῖσαν αὐστηρὰν διαταγὴν, περὶ τὴν μεσημβρίαν ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἐν τῇ μάνδρᾳ ἐχθρῶν καὶ ἤρχισαν τὰ πυρὰ ἀμφοτέρωθεν νὰ πίπτουν βροχηδόν. Οἱ αἰφνίδιοι οὗτοι πυροβολισμοὶ ἐτάραξαν τὴν γαλήνην τοῦ στρατεύματος, καὶ πρὸς βοήθειαν τῶν ἀκαίρως ἐπιτεθέντων κατὰ τῶν πολεμίων Κρητῶν προσέδραμον ἱκανοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων, παραταχθέντες εἰς ἀκροβολισμὸν πρὸ τοῦ ὄχυρώματος τῆς μάνδρας ὁ

δὲ ἀκροβολισμὸς δὲν ἐβράδυνε μετ' ὀλίγον νὰ ἐξελιχθῆ εἰς μάχην. Ἐκ τοῦ Φαλήρου τότε ἐξώρμησαν σωρηδὸν ὅλα τὰ ἀποσπάσματα τῆς προκεχωρημένης γραμμῆς πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν μαχομένων καὶ πρὸς ἀπόπειραν καταλήψεως τῆς μάνδρας τῶν ἐχθρῶν ἐξ ἐφόδου. Πρὸς ἀντίκρουσιν τούτων συνεοπειρώθη πληθὺς ἐκ τῆς στρατιᾶς τοῦ Κιουταχῆ ἐκ πεζῶν καὶ ἰππέων καὶ ἤρχισε μάχη λυσσαλέα καὶ κρατερὰ. Πλεῖστοι τότε ὄπλαρχηγοὶ Ἕλληνες ἐπέδραμον μὲ σκοπὸν νὰ ἐπαναφέρουν τοὺς μαχομένους στρατιώτας εἰς τὰς θέσεις των, διὰ νὰ ἀνασυγκροτηθοῦν καὶ κατόπιν διὰ γενικοῦ συνθήματος τοῦ Ἀρχιστρατήγου νὰ ἐπιπέσουν πανστρατιᾷ κατὰ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ἀντιληφθέντες οὗτοι ἐκ τοῦ συστάδην ὅτι ἡ μανία τοῦ πολέμου ἐπὶ μᾶλλον ἐκορυφοῦτο, προχωροῦν μέχρι τῶν χαρακωμάτων τοῦ πυρὸς καὶ προσχωροῦν οὕτω καὶ αὐτοὶ εἰς τὰς τάξεις τῶν ἀγωνιζομένων, καὶ ἡ μάχη πλέον γενικεύεται καὶ διεξάγεται πεισματώδης.

Ὁ Καραϊσκάκης κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἦτο φιλάσθενος ὑπὲρ τὸ σὺνηθες καὶ ἐκοιμᾶτο ἐπὶ τῆς σκηνῆς του. Ἀλλ' ἡ ἀκατάσχετος ὁμοβροντία τοῦ σφοδροῦ τουφεκισμοῦ καὶ ἡ ἐκκωφαντικὴ ταραχὴ μετὰ τοῦ θορύβου καὶ τοῦ ἀλαλαγμοῦ τῆς μάχης τὸν ἀφύπνισαν. Δρομαίως ἀνέρχεται ἐπὶ τοῦ ἵππου του, καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη μεθ' ὀλοκλήρου τοῦ ἰππικοῦ του συγκροτήματος, σπεύδει εἰς τὸ πεδίου τῆς μάχης, προτιθέμενος νὰ καταπαύσῃ τὸν πόλεμον καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰς θέσεις των, ἵνα ἐπιχειρήσουν νυκτερινὴν ἀνάβασιν πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν, Ἐν ᾧ οὕτω ἔφιππος περιεφέρετο ὁ Καραϊσκάκης, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη μετὰ τοῦ ἰππικοῦ καὶ διέτασσε τοὺς μαχομένους Ἕλληνας εἰς ὑποχώρησιν, προήλασε μέχρι τῆς πρώτης γραμμῆς ἔπροσθεν τῆς μάνδρας, καὶ ἐκεῖ διὰ σφαίρας ἐχθρικῆς ἐπληγώθη θανασίμως κατὰ τὸν βουβῶνα. Καὶ μετὰ τὸ θανάσιμον τοῦτο τραῦμα παρέμενε ἐφιππος ἐφ' ἱκανὰς ὥρας ὁ ἀδάμαστος ἐκεῖνος τῆς Στερεᾶς ἡγεμῶν, φρικτῶς πάσχων καὶ αἱμορραγῶν τόσον, ὥστε τὸ αἷμα εἶχε πήξει ἐντὸς τῶν «τουζλουκίων» του. Ἀλλ' ὅτε ἤσθάνθη ὅτι ἡ ζωὴ του ἦτο ὀλιγόωρος καὶ ἔβλεπεν ἀποσυρόμενον εἰς τὰ ἴδια τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοπέδου, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν σκηνὴν ὑποβασταζόμενος ἐπὶ τοῦ ἵππου του, ἐν μέσῳ φρικτῶν καὶ παρατεταμένων δριμυτάτων πόνων. Βραδέως δὲ καὶ βαρέως ἀναπνέων ζητεῖ συγχώρησιν παρὰ τῶν παρισταμένων, μεταλαμβάνει τῶν ἀχράντων μυστηρίων, καὶ μετ' ἀπαθοῦς καὶ σταθερᾶς φωνῆς διατάσσει νὰ ταφῆ εἰς τὴν Σαλαμίνα. Παρηγορεῖ τοὺς κλαίοντας συναγωνιστὰς τοῦ Χατζῆ Μιχάλην, Χατζῆ

Πέτρον καὶ Γρίβαν, καὶ ἐναγκαλιζόμενος αὐτοὺς δι' ὑστάτην φορὰν τοὺς συμβουλεύει νὰ κρατήσουν τὰς θέσεις των καὶ νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως. Μονολογῶν δὲ μετὰ διακοπῶν ἐκ τῶν φρικτῶν πόνων καὶ τῆς ἐξαντλήσεως, ἀπαγγέλλει τὴν διαθήκην του. Δεικνύει τὸ παρακείμενον τῇ νεκρικῇ στρωμνῇ ὄπλον «νταλιάνι», τὸ ὑπὸ τοῦ ἥρωος ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλη δωρηθὲν αὐτῷ, τὸ καὶ ἅπαντον τῆς περιουσίας τοῦ τρομεροῦ Στρατάρχου τῆς Ρούμελης, καὶ λέγει: «Ἴδου ἡ διαθήκη μου. Στὸ γυιό μου τὸ Σπῦρο ἀφίνω τὸ ὄπλο μου, τὸ μόνο μου κτῆμα αὐτῇ τῇ στιγμῇ. Τῇ θυγατέρα μου παραδίνω στὰ χέρια σας, γενναῖοι μου σύντροφοι. Τόσα γιὰ μένα. Τί νὰ πῶ τώρα καὶ γιὰ σᾶς! Ἦθελα νὰ εἶχα μπροστά μου ὀλόκληρο τὸ ἔθνος γιὰ νὰ τοῦ πῶ τί ἀξίζετε. Χαιρετίστε μου ὅλους τοὺς ἀξιωματικούς, καὶ γυρίστε αὔριο τὸ πρωῖ νὰ σᾶς ἰδῶ καὶ πάλι.» Αὐτὰ ἠδυνήθη νὰ ἀρθρώσῃ ὁ ἐτοιμοθάνατος Στρατάρχης καὶ περιέπεσεν εἰς κωματώδη κατάστασιν. Περὶ δὲ τὴν τετάρτην μεταμεσονύκτιον ὥραν ἀφῆκε πρὸς τὸν Πλάστην τὴν γρανιτώδη ψυχὴν του, ὁ μέγας ὑπὲρ τοῦ μεγαλείου τῆς πατρίδος καὶ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς δόξης νεκρός, πρὸς γενικὸν πένθος καὶ πανελλήνιον κατήφειαν τοῦ ὅλου ἀγωνιζομένου Γένους. Τὴν διάχυτον θλίψιν, τὰ ἀσυγκράτητα δάκρυα καὶ τὸν κοπετὸν καὶ θρηνον τῶν παρισταμένων, κατὰ τὸ ψυχορράγημα τοῦ κλεινοῦ Στρατάρχου τῆς Ρούμελης, ὡς ἐξῆς περιγράφει ὁ Κασομούλης: «Καταβάντες ἀπὸ τὴν ῥάχην εἰς τὴν σκηνήν, συμμαζώνοντας καθ' ὁδὸν καὶ τοὺς λοιποὺς ἀξιωματικούς, ὅταν πλησιάσαμεν καὶ εἶδαμεν μόνον τὸ λαγωνικόν του μέσα, καὶ τοῦτο περίλυπον, ἀναμνήσθημεν ὅλα τὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ, καὶ πάλιν κλέϊματα. Ὁ μακαρίτης Χατζῆ Μιχάλης γοερῶς ἐφώναζεν: — Τί ἐπάθαμεν οἱ καυμένοι! οἱ δυστυχεῖς! Τί ἐπάθαμεν! Τί μᾶς ἀκολούθησεν! Πῶς θὰ σωθοῦμεν! Ἡ σκηνή, τὰ περὶ τὴν σκηνήν, αἱ ἐτοιμασίαι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὰ ἔτοιμα νὰ ψηθοῦν ἀρνιά καὶ ἄλλα τρόφιμα, ὅλα μᾶς διήγειρον τὰ αἰσθήματα, ὥστε νὰ μοιρολογοῦμεν καὶ τὰ μικρότερα συμβάντα ὡσὰν γυναικες. Τοιαύτη ἦτον ἡ ἀφοσίωσίς μας καὶ ἀγάπη πρὸς τοῦτον τὸν Ἀρχηγόν». (1)

Καὶ ταῦτα τὰ θλιβερά ἐτελοῦντο ἐν τῇ ἔδρᾳ τοῦ στρατοπέδου, μέλλοντα νὰ πλήξουν τὸ πανελλήνιον καιριώτατα. Μικρὸν μετὰ τὴν ἐκπνοὴν τοῦ Στρατάρχου οἱ περίξ τοῦ νεκροῦ λειψάνου του συνηγμένοι ὄπλαρχηγοὶ συνελθόντες ἐν τῷ ἅμα εἰς ἕκτακτον σύσκεψιν προέβησαν εἰς τὴν ἀνάδειξιν Ἐπιτροπῆς διὰ νὰ διευ-

(1) Κασομούλη Ν. Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα. Ἀθῆναι 1941, Τόμ. Β' σελ. 512

θύνη τὸ ἀπορφανισθὲν ἀρχηγοῦ στρατεύμα, τὸ κληθὲν «Σῶμα Καραϊσκάκη», ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὁποίας παμψηφεί ἐτέθη ὁ ἡμέτερος ἥρωες Χατζῆ Μιχάλης. Ὁ αὐτὸς Κασσομούλης εἰς τὰ «Στρατιωτικά του Ἐνθουμήματα» τὰ ἐξῆς σχετικὰ ἀπομνημονεύει μὲ τὴν συσταθεῖσαν Ἐπιτροπὴν Σώματος Καραϊσκάκη, ἧτις διὰ τὸ κατεπεῖγον τῆς ἀνάγκης αὐθωρεῖ ἔτυχε τῆς ἐγκρίσεως καὶ τοῦ καθήκοντα Ἀρχιστρατήγου ἀναλαβόντος Βρεττανοῦ Ριχάρδου Τσώρτς: «Μὲ τοιοῦτον πνεῦμα σεβασμοῦ πρὸς τὴν μνήμην Ἐκείνου καὶ προσέει διὰ νὰ φυλαχθῆ ἡ ἁρμονία, ἡ φιλοτιμία καὶ σύμπνοια ὄλων τῶν πέριξ στρατοπέδων καὶ ὀπλαρχηγῶν, ἐκλέξαμεν ἀμέσως διὰ ἐπιτροπὴν τοῦ ὀνομασθέντος Σώματος τοῦ Καραϊσκάκη, ἡ ὁποία νὰ μᾶς διοικῆ, καὶ νὰ ἀνταποκρίνεται μὲ τὸν Ἀρχιστράτηγον, ἀποτελουμένη ἀπὸ τὸν Χατζῆ Μιχάλην, τὸν Κώσταν Χορμόβαν, τὸν Χριστόδουλον Χατζῆ Πέτρον, τὸν Βάσσον (Μαυροβουνιώτην) καὶ τὸν (Ἰω.) Ρούκην. Ἐκάμαμεν ἀμέσως ἀναφορὰν πρὸς τὸν Ἀρχιστράτηγον, παρακαλοῦντες τον νὰ τὴν ἐγκρίνη καὶ μὲ αὐτὴν νὰ ἀνταποκρίνεται. Ὁ Ἀρχιστράτηγος καὶ διὰ νὰ μᾶς παρηγορήσῃ, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ λάβῃ καὶ αὐτὸς μίαν ἀρχὴν εἰς τὰ νέα καθήκοντά του, τὴν ἐνέκρινεν. Καὶ οὕτω, ἀφήσαντες τὴν ἐπιτροπὴν εἰς σκηνὴν τοῦ Γεν. Ἀρχηγοῦ, μετέβησαν ἄλλοι εἰς τὰς θέσεις των, καὶ ἄλλοι ἐμείναμεν κάτω, ὅλοι εὐρίσκοντες εἰς τοῦτο κάποιαν παρηγορίαν, ὅτι θὰ φυλάξωμεν τὴν ἀποκτηθεῖσαν ὑπόληψιν καὶ ὅτι ὀγγύγορα θὰ μᾶς γνωρίσῃ καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος. Τοῦτα ἔγιναν τὴν αὐγὴν τῆς 23ης Ἀπριλίου 1827.» (1)

Ἄλλ' ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ τοῦ πυρὸς τὴν ἐπιοῦσαν 23ην Ἀπριλίου ὁ Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τοῦ ἵππικοῦ καθ' ὄλην τὴν ἡμέραν ἀντιτάσσει ἀμυναν ἡρωϊκὴν κατὰ τῶν ἀναπτρωθέντων ἐχθρῶν, ἀπὸ τῆς αὐγῆς πληροφορηθέντων τὸν θάνατον τοῦ Καραϊσκάκη, καὶ καταβάλλει ἀπεγνωσμένην προσπάθειαν νὰ χρησιμεύσῃ αὐτὸς μετὰ τοῦ ὀλιγαρίθμου ἀτάκτου ἵππικοῦ του θώραξ ἀντιστάσεως ἀπροσμάχητος τῆς πρώτης ἀμυντικῆς γραμμῆς τῶν ἀποσυρομένων εἰς τὰς θέσεις των στρατιωτῶν, ἀθυμούντων διὰ τὴν ἀπορφάνισιν τοῦ Ἀρχιστρατήγου των, καὶ ἐν ἀταξίᾳ καὶ συγχύσει σπευδόντων ἵνα παρευρεθῶσιν ἐκεῖ ἔνθα νεκρὸς ἔκειτο ὁ μέγας τῆς φυλῆς στρατιώτης καὶ νὰ διαγκωνίζωνται ποῖος πρῶτος θὰ κατορθώσῃ νὰ ἀποθέσῃ εὐλαβῶς ἐπὶ τοῦ ψυχροῦ μετώπου τοῦ νεκροῦ Στρατάρχου τὸν τελευταῖον ἀσπασμόν. Εἰς τὴν ἐξαιρετικῶς κρίσιμον ταύτην στιγμὴν ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐπάλαισε πάλιν ὑπεράνθρωπον. Βλέπων τοὺς πολεμίους εἰσπηδῶντας ἀγε-

(1) Κασσομούλη Ν. Ἐνθουμήματα Ἀθῆναι 1941. Τόμος Β' σελίς 513.

ληδόν και έφορμώντας έν άλαλαγμῶ και θορύβῳ, ξιφήρης μετά τοῦ ίππικοῦ του διαξιφίζει φονικώτατα τὰ στίφη τῶν βαρβάρων. Καί τὸ αἷμα ρέει κρουνηδόν, αἱ σάρκες έπισωρεύονται έπί πτωμάτων ποδοπατουμένων και πνιγομένων κραυγῶν. Καί έπ' αὐτῶν ὁ φιλοκίνδυνος και άτρόμητος Χατζῆ Μιχάλης πολεμαρχεῖ μετά τοῦ τροπαιούχου ίππικοῦ του, παρέχων τήν τρομεράν θέαν τείχους παλλομένου και μετακινουμένου ὡς ὑπὸ σεισμοῦ δονοῦντος τὰ θεμέλια, έν μέσῳ καπνῶν, κλαγγῶν, βροντῶν και εἰκόνοσ τοῦ θανάτου ποικίλης. Ὁλόκληρον ἴλην έχθρικοῦ ίππικοῦ έπιχειρήσασαν έπέλασιν κατά τῶν άποσυρομένων Ἑλλήνων και διάσπασιν τῆσ άμυντικῆσ ζώνησ τοῦ ίππικοῦ κατασυνέτριψε, τήν δέ προέλασιν τῶν πεζῶν βαρβάρων άνεχαίτισεν, ὑποστᾶσαν βαρυτάτασ άπώλειασ και εἰσ νεκροῦσ και τραυματίασ. Ἐπανέκαμψε δέ και αὐτῆσ τήν έσπέραν τῆσ 23ησ Ἀπριλίου εἰσ τὸ στρατόπεδον, έγκαταλείψασ εἰσ τὸ πεδίον τῆσ μάχησ δέκα έπτὰ νεκροῦσ έκ τῶν άρίστων ίπέων του και μέ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ίππικοῦ του συγκροτήματοσ, διάτρητον έκ τῶν τραυμάτων, και τὸν ὑπασπιστήν του Παναγιώτην Χρυσανθόπουλον, τὸν έπιλεγόμενον Κακλαμᾶνον, θανασίμως τραυματισθέντα, και έστερημένον τῆσ δεξιᾶσ χειρὸσ άπό τῆσ ὡμοπλάτησ, τήν ὁποῖαν άπώλεσε διασπαθίζων τὰσ ὀρδὰσ τῶν Ἀγαρηνῶν εἰσ τὰ προκεχωρημένα φυλάκια τοῦ ὀχυρώματοσ τῆσ μάνδρασ.

Ἐκ τῶν ὑποχωρησάντων πρὸσ Πειραιᾶ τμημάτων τῆσ ήρωϊκῆσ εκείνησ στρατιάσ, τὸ τμήμα τὸ συμπτυχθέν τελευταῖον και άποσυρθέν έκ τῶν χαρακωμάτων τῆσ πρώτησ γραμμῆσ τοῦ πυρὸσ ἦτο τὸ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη. Τὰ γεγονότα τῆσ έπαύριον τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη έκθέτων ὁ Κασομούλης ἱστορεῖ ταῦτα :

Οἱ Τοῦρκοι άπό κανένα ἄλλο ὀχύρωμα δέν έσπάραξαν, παρὰ μόνον εκείνοι τῆσ ὀάχησ, ὅπου έδίωκον ἡμᾶσ έωσ τριακόσιοι. Φθάσαντες εἰσ Πειραιᾶ πρωτύτερα μέ τὸν Σταῦρον Λίμπερην, παρατηρήσαμεν καθ' ὁδόν εἰσ τὰ ὀχυρώματα τοῦ Καλύβα, τοῦ Βάσσου, τῶν Σουλιωτῶν, κανένας δέν ἦτον μέσα. Εἶχον τραβηχθῆ ὄλοι, και μόνον τὸ ίππικὸν εύρίσκετο εἰσ τὸ παλαιὸν Ἀρχηγεῖον τοῦ Καραϊσκάκη και πολλοὶ μετ' αὐτοῦ πεζοὶ στρατιῶται. Ἐστάθηνμεν ὀλίγον εἰσ τήν εκκλησίαν (Ἅγιος Διονύσιος - νεκροταφεῖον), ὅπου άνταμώθημεν και μέ τοῦσ λοιποῦσ εκεί, και έδώσαμεν τήν άμοιβαίαν εύχαρίστησιν. Ἀπ' εκεί έπέμψαμεν και εἰδοποιήσαμεν τὸν Χατζῆ Μιχάλην. Εἰδοποιηθεις τοῦτο ὁ Χατζῆ Μιχάλης, διέταξεν άμέσως τοῦσ ίππεῖσ νὰ φορτώσουν, πλην τι νὰ πρωτοφοριώσουν και τί νὰ πρωτοκάμουν ; Καθένας τηροῦσεν νὰ σώση πρῶτον τὸν ἴππον του και τὸν έαυτὸν του. Ἐν ᾧ ἡμεῖσ εύρισκόμασθον αὐτοῦ, τότεσ έμβῆκαν

εις τὸ Μετόχι οἱ ἐχθροί.» (1) Ἡ ἄλυσις τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων τοῦ ἥρωος ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλη, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Στερεᾶς, ἐξήρθη τόσον εὐγλώττως, ὥστε ἡ ἐπίσημος Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ ἀρτισυστάτου τότε ἐλευθέρου Κράτους ὡς ἐπιγραμμα ἀνάγλυφον εἰς τὰς ἐπισήμους τῆς στήλας παραθέτει τάδε : «Τὰ ὀνόματα τῆς Ἀράχωβας, τοῦ Σαλώνου, τοῦ Διστόμου, τοῦ Φαληρέως, μᾶς ἀναμιμνήσκουν τὰ κατορθώματα τοῦ Χατζῆ Μιχάλη.» (2)

Ἐφθονοῦν δὲ τόσον τὰ ὑπὲρ τοῦ ἥρωος ἡμῶν γραφέντα καὶ λεχθέντα εὐφημα τῆς εὐθανασίας του σχόλια, ὥστε ἀναγκάζομεθα σμικρύνοντες τὴν ἔκτασιν αὐτῶν νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰ ἕξ αὐτῶν ἐπιγραμματικά. Τὸν ὑποστράτηγον Δημ. Κριεζῆν νεκρολογῶν ὁ Ἰω. Χρυσοβέργης ἐν τῷ πρὸς ἐκεῖνον ἐπικηδεῖω λόγῳ μεταξὺ ἄλλων τονίζει καὶ ταῦτα : «Μὲ τὸν Καραϊσκάκην ἀγωνίζεται εἰς Ἀττικὴν ἡρωϊκῶς καὶ ὁ καπετὰν Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τῶν ἰπποκενταύρων του Σέρβων, Θρακῶν καὶ Βουλγάρων.» (3) Ἐν δὲ τῷ περιοδικῷ «Παρνασσός», ἐν ἄρθρῳ ἀπολογισμοῦ τῶν ὑπὲρ Πατρίδος ὀλοκαυτώσεων, ὁ ἡμέτερος ἥρωος Χατζῆ Μιχάλης ἀνακηρύσσεται κορυφαῖος καὶ ἰσοστάσιος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, διὰ τῶν ἑξῆς : «Τὸ νὰ θελήσῃ τις καὶ νὰ ὀμιλήσῃ διακεκομμένως περὶ τῶν ὄσων ὑπερησπίσθησαν τὸ γλυκύτερον ὄνομα τῆς ἐλευθερίας καὶ ὑπολήψεως μὲ τὴν ἐσχάτην ρανίδα τοῦ αἵματός των ποτὶ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ μετὰ διὰ τὴν παλιγγενεσίαν τῆς Ἑλλάδος, θέλει βιασθῆναι νὰ συντάξῃ ὀλόκληρον ἐκτεταμένην ἱστορίαν, δι' ἧς ἀπαριθμῶν τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα ἐνὸς ἐκάστου, ἀναμφιβόλως ἤθελεν ἐκπλήξῃ ὅλα τὰ πεφωτισμένα ἔθνη τῆς Οἰκουμένης. Ἄν οἱ περιφημοὶ καὶ αἰμίμηστοι οὗτοι ἥρωες τῶν νέων Ἑλλήνων, ὡς οἱ κορυφαῖοι Μᾶρκος Μπότσαρης, ὅστις ἐθουσιάσθη εἰς τὴν ἐν Κασσινησίῳ μάχην, ὁ περιφημος εἰς τὴν ἰππικὴν Χατζῆ Μιχάλης (ἐξ «Ἀγροποκάστρου»), ὅστις ἐθουσιάσθη εἰς τὴν νῆσον Κρήτην κλπ.» (4) Ἐνέχει δὲ ἀνυπολόγιστον ἠθικὴν ἀξίαν ἡ ἐξαιρετικὴ ἀνδρεία τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ὡς ἀπαράμιλλος ἡρωϊσμός· διότι ὁ ἥρωος ἡμῶν διεφύλαξεν αὐτὸν ἀγνὸν καὶ ἀδιάφθορον, ἀλλότριον καὶ ἀρχομανίας καὶ τοπικισμοῦ, καὶ μόνον φιλοπατρίας ἐμπεπλησμένον, μέχρις οὗ αὐτὴ τὸν ὠδήγησεν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς θύμα φρικτὸν, πλὴν σεπτὸν καὶ πανένδοξον, καὶ ἐπεφύλαξεν εἰς αὐτὸν τὴν σκληρὰν ἀπόφασιν νὰ παραμένῃ ἄταφος νεκρός, καὶ ὡς

(1) Κασσομούλη Ν. Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα. Ἀθῆναι 1941 Τόμ. Β' σελ. 404-405

(2) Γενικὴ Ἐφημερίς, 20ῆς Ἰουνίου 1828.

(3) Χρυσοβέργη Ἰω. Λόγος ἐπικήδειος εἰς Δ. Κριεζῆν. Ἀθῆναι 1876 σελ. 10

(4) Περιοδικὸν «Παρνασσός» 1884 σελ. 139.

φάντασμα νὰ πλανᾶται μέχρι τοῦ νῦν ὑπεράνω ἐρημωμένου φρουρίου, ὅπερ αὐτὸς κατέστησε τῆς ἀφθίτου ἑλληνικῆς δόξης ἀθάνατον προσκύνημα. Τόσον εἶχεν ἐκπέσει μετὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα τοῦ Ναυαρίνου ἢ ὑψηλὴ τῆς αὐτοθυσίας ἀρετῆ, ὥστε οἱ μὲν ἐπιθυμοῦντες κινδύνοις τρίτων τὴν συνέχειαν ἢ ἀνανέωσιν ἀγῶνος ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ αὐτῶν πατρίδι νὰ ἐμφανίζονται στρατολόγοι ἐπιδεικνύοντες χρήματα καὶ συντάσσοντες κατόπιν παζαρευμάτων συμφωνητικὰ, οἱ δὲ ὑποκρινόμενοι δῆθεν ὅτι εἶνε διατεθειμένοι εἰς ἔκθεσιν κινδύνου νὰ ἀποδέχωνται τὰς συμφωνίας προεισπράττοντες προκαταβολὰς· οὐχὶ βεβαίως διὰ νὰ διατελέσουν ἔστω καὶ μισθοφόροι, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπωφεληθῶσι τὸ ἕκ τοῦ προκαταβαλλομένου χρηματικοῦ ποσοῦ ἀκόπως προκείμενον ἀπόκτημα. Καὶ τὸ τοιοῦτον φαινόμενον ἦτο τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἀρνητικῆς ἀγωνιστικῆς ἐκείνης περιόδου, οὗτινος ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσε καὶ ἐνθάδε ὁ ἡμέτερος ἥρωας, ὅστις διέψευσε τὰς προσδοκίας καὶ τῶν πρώτων καὶ τῶν δευτέρων διὰ τῆς καταληκτικῆς περὶ αὐτοῦ φράσεως τοῦ Κασομούλη: «Καὶ ὁμως ὁ ἡρωϊκὸς Ἡπειρώτης Χατζῆ Μιχάλης πῆγε εἰς τὴν Κρήτην καὶ σκοτώθηκε.»⁽¹⁾

Τὴν ἀπαράμιλλον ἀνδρείαν τοῦ ἥρωος ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλη ἐξαίρων καὶ ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς Γεώργιος Ζαλοκώστας, καὶ ἐκ τῆς λυσσαλέας ἐκείνης πάλης περὶ τὴν μάνδραν τοῦ Φαλήρου ἐμπνευσθεὶς ὁ ποιητὴς, ὅστις ἐκπλήττεται πῶς ὁ ἥρωας ἡμῶν ὡς ἐκ θαύματος ἐσώθη ἐνταῦθα, ὅπου ὑπὸ μυρίας μορφὰς ἠτένισε τοῦ θανάτου τὸ φάντασμα, καὶ ὁ αὐτὸς ποιητὴς μακαρίζων τὸν ἥρωα διὰ μετὰ ἐν ἀκριβῶς ἔτος ἡρωϊκώτερον ἔπεσεν ἐνδόξως ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τῆς Κρήτης καὶ δὲν ἐπέζησε τοῦ ἀγῶνος, ὁπότε τὰ κορυφωθέντα ταπεινὰ πάθη ἐδούλευον εἰς τὸν τοπικισμὸν κοὶ τὴν ἰδιοτέλειαν, τοὺς ἐξῆς περιπτωτικοὺς στίχους ἐνταῦθα ἀφιερώνει :

Προθύμως εἰς τοῦ Ἄρεως τὸ στάδιον ἐμβαίνει
ἐδῶ φρουρὸς ἐσώθη.

Πεσὼν πλὴν ἀλλαχόθι

μσκάριος ! Δὲν ἔζησε νὰ τὸν καλῶσι ξένον.

Τὸ πείσμα αὐξάνει· ἐξ ὀργῆς οἱ μαχηταὶ ἀφρίζουν
αἱμάτων ρεῖθρα ρέοντα τοὺς λόφους κοκκινίζουν
τοῦ Πειραιῶς τὰ χῶματα.

Καὶ πληγωμένων καὶ νεκρῶν οἱ ἵπποι κατασχίζουν
τὰ σωρευμένα σώματα.

Τέσσαρας ὥρας ἴσταται ἀμφιρρεπῆς ἡ Νίκη.

Οἱ ἄνδρες τῆς Ἀράχωβας ὡς πεινασμένοι λύκοι
ὀρμῶσι τελευταῖον.

(1) Κασομούλη Ν. Ἐνθυμήματα. Ἀθήναι 1941 Τόμος Β' σελὶς 634.

Στρέφουν τὰ νῶτα οἱ ἐχθροί, φόβος, σφαγή καὶ φρίκη
τοὺς συνοδεύει πλέον.

Ἐρήμωσε τοῦ Πειραιῶς ἡ πεδιάς καὶ τῶρος.

Τοὺς φεύγοντας Ὁθωμανοὺς ὁ Ἄρης αἰμοβόρος
κτυπᾷ καὶ θανατώνει. (1)

Μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Καραϊσκάκη, ἣτις ἐθεωρήθη μέγα ἔθνικόν δυστύχημα καὶ συναπέφερε καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἀτυχῆ γεγονότα καὶ τὴν διὰ συνθήκης πτώσιν καὶ παράδοσιν τῆς Ἀκροπόλεως, τῇ διαπραγματεύσει τῶν ναυάρχων Δεριγνῦ καὶ Κορνέρου, (2) ὁ Χατζῆ Μιχάλης παρέλαβε τὸ ἱππικόν του σῶμα καὶ κατέφυγεν εἰς Πελοπόννησον, ἵνα καὶ αὐθις ἐνωθῆ μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Στρατάρχου τοῦ Μωρηᾶ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη καὶ συνεχίση ὡς ἀκάματος ἀγωνιστῆς τὰς ὑπὲρ τοῦ ἀγωνιζομένου ἔθνους ἐκδουλεύσεις του, καταστάς ἀμέτοχος τῶν ἐμφυλίων διενέξεων καὶ ἀλληλομαχιῶν, αἵτινες συνέβησαν ἐν Ἄργει καὶ ἐν Ἀκροναυπλίας, χάριν ἐξυπηρητήσεως ἀτυχῶς συμφερόντων κατωτέρων τοῦ ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγῶνος σκοποῦ, καὶ ὡς ἐλατήρια ἐχόντων τὴν ἀρχομανίαν καὶ φιλοδοξίαν ἐν τῷ τοπικιστικῷ πνεύματι. Καὶ οὐ μόνον παρέμεινε πάσης μικροφιλοδοξίας ἀμέτοχος, ἀλλὰ καὶ παντὶ σθένει ἐφρόντισε νὰ συνδιαλλάξῃ τὰ διίστάμενα μέρη.

Διατρίβων ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐν Ἄργει, λήγοντος τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1827, πλήρης ἀγανακτικῆς καὶ ὀργῆς κατὰ τῶν ἐριζόντων ἐθεᾶτο τὴν πολιτείαν καὶ ἀθλιότητα τούτων, προσπορίζουσαν φθίνουσαν πρόσοδον εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς παλιγγενεσίας, ἀλλὰ καὶ ἐξευτελισμὸν τῶν ὑπερτάτων Ἀρχῶν. Ἡ ἐχθρότης καὶ αἱ ἀντιζηλῖαι μεσοῦντος τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1827 μεταξὺ Στερεοελλαδιτῶν καὶ Πελοποννησίων εἶχον κορυφωθῆ, καὶ ἡ ἐπαπειλουμένη σύρραξις Γριβαίων καὶ Κολοκοτρωναίων κατέστη ἀναπόφευκτος. Ἐν ᾧ δὲ τοιαύτη ἐπεκράτει ταραχὴ, ἀναρχία, ἐπιβουλή καὶ ἀλληλοεξόντωσις, δὲν ἔλειψαν κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίστασιν καὶ ἔνιοι ὀπλαρχηγοὶ ἀνώτεροι παντὸς κομματισμοῦ καὶ φιλοδοξίας νὰ συγκρατήσουν τὸ κατὰ δύναμιν τὴν ἔκρυθμον κατάστασιν τῆς αὐτοφθορᾶς. Καὶ ἐκ τῶν τοιούτων πρωτοστάτης ἀνεδείχθη ὁ Χατζῆ Μιχάλης, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται ἡ διάσωσις τῆς πόλεως τοῦ Ἄργους ἐκ τῆς καταστροφῆς.

Τὴν 13ην Αὐγούστου πάμπολλοι Στερεοελλαδίται ἐπὶ ἑπταήμερον παρέμενον ἄσιτοι παρὰ τὴν θέσιν Δελαμανάρα τῆς Ἀργολίδος, ὡς μόνην δὲ τροφήν προσεπορίζοντο τὰς ἐξ ἀμπέλων τοῦ

(1) Ζαλοκώστα Γεωργίου. Ἄπαντα. Ἀθήναι 1873 σελ. 261.

(2) Αὐστριακὸς πλοίαρχος.

Ἄργους σταφυλάς. Τινές τῶν χωρικῶν δι' ἐνέδρας ἐφόνευσαν δύο ἐκ τῶν τρυγόντων τὰς ἀμπέλους, καὶ τοῦτο ἐγένετο ἔναυσμα πρὸς νέον ἀλληλοσπαραγμόν. Μόλις δὴ δὴ ἐγένετο τοῦτο γνωστόν, διεδόθη ἡ φήμη ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι συνώμοσαν κατὰ τῶν Στερεοελλαδιτῶν· ὁ ψευδὴς οὗτος λόγος ἐπιστεύθη, καὶ διὰ μιᾶς ἔσπευσαν πάντα τὰ σώματα τῶν Στερεοελλαδιτῶν εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἄργους πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ χυθέντος αἵματος καὶ πρὸς τιμωρίαν τῶν ὑπολαμβανομένων συνωμοτῶν. Οἱ ἐν Ἄργει τότε Πελοποννήσιοι, θέλοντες νὰ προλάβουν τὴν σύρραξιν, συνέλαβον τοὺς φονεῖς πρὸς τιμωρίαν, καὶ μετ' αὐτῶν ἐνεκλείσθησαν ἐντὸς τῶν κατοικιῶν των, δίδοντες οὕτω τόπῳ τῇ ὀργῇ. Οἱ Στερεοελλαδίται ὁμῶς πατήσαντες τὴν πόλιν καὶ μὴ εὐρίσκοντες Πελοποννησίους, εἰς τὰς ὁδοὺς κυκλοφοροῦντας, ἐτράπησαν εἰς ἀρπαγὴν καὶ λεηλασίαν. «Ἄλλὰ τύχη ἀγαθῇ — λέγει ὁ ἱστορικὸς Τρικούπης — εὐρίσκετο κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐντὸς τοῦ Ἄργους ὁ γενναίος ὄφρων καὶ ἀκάματος τοῦ ἀγῶνος παλαιστής Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τοῦ ἀτάκτου ἵππικοῦ του.» Οὗτος φανεῖς ἐν τῷ μέσῳ τῶν μαινομένων στρατιωτῶν, μὲ βαρεῖαν καὶ βροντώδη οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πλήρη βαρυθυμίας φωνὴν του, ἐστηλίτευσεν ὡς ψευδῆ τὴν ὀλεθρίαν φήμην, ἐτόνισεν ὅτι οἱ φονεῖς συνελήφθησαν καὶ θὰ ἐτιμωροῦντο τὸ ταχύτερον, ἔφερον εἰς αὐτοὺς πολυειδεῖς τροφάς, καὶ διὰ τῶν πατριωτικῶν του λόγων καὶ νουθεσιῶν τοὺς καθησύχασε καὶ τοὺς ἐπανέφερον εἰς τὴν τάξιν· καὶ οὕτω προεφυλάχθη ἡ πόλις ἀπὸ βεβαίου ὀλέθρου. Συνεπῶς καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο τῆς ἱστορίας τῆς ἐθνεγερσίας, τὸ ἀποτελοῦν ἀτυχῶς σελίδας οὐχὶ φαινῶς, ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐξέχει πολλῶν κορυφαίων ἀγωνιστῶν τῆς παλιγγενεσίας, διαμείνας ἀλώβητος ἐκ τοῦ κομματικοῦ σάλου, τὸν ὅποιον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀποφύγουν οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν περιωνύμων τοῦ Ἄγῶνος πολέμαρχοι, ἐπισκιάσαντες οὕτω κατὰ πολὺ τὸ ἔνδοξον πολεμικὸν παρελθόν των.

Κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1827 ὁ ἀνέχων τὰς εὐθύνas τῆς ἀρχιστρατηγίας τῶν κατὰ ξηρὰν ἐνόπλων δυνάμεων τοῦ ἀγωνιζομένου Ἑθνους Βρεττανὸς φιλέλληνας στρατηγὸς Ριχάρδος Τσώρτς, ἐπιβραβεύων τοῦ ἥρωος ἡμῶν τὰ εὐκλεῆ ἀγωνίσματα, προήγαγεν ἐπαξίως τὸν Χατζῆ Μιχάλην εἰς τὸ ἀξίωμα «τοῦ ἀρχηγοῦ ὄλου τοῦ ἀτάκτου ἵππικοῦ τῆς Ἑλλάδος», ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ κατωτέρω ἐγγράφου, ὃπερ φέρει ἐν κεφαλίδι τὸ ὑπὸ τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ Α' Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως καθιερωθὲν ἐθνικὸν ἔμβλημα, «τὴν Πρόμαχον Ἀθηναῖαν», καὶ περὶ αὐτὴν τὰς λέξεις «Ἀρχιστράτηγος τῆς Ἑλλάδος» :

« Στρατιωτικὴ Διαταγὴ

Ἐκ μέρους τῆς Ἐκλαμπρότητος τοῦ Στρατηγοῦ Σέρ Ριχάρδου Τσώρτς, Ἱππότητος τοῦ Μεγάλου Σταυροῦ τοῦ εὐγενεσιάτου Στρατιωτικοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀμφοτέρων τῶν Σικελιῶν, Ἱππέως τοῦ ἐντιμοτάτου Στρατιωτικοῦ Τάγματος τοῦ Λουτροῦ τῆς Ἀγγλίας, Διοικητοῦ τοῦ ἐξοχωτάτου Στρατιωτικοῦ Τάγματος τοῦ Γουέλα, τοῦ Ἀνόβεο καὶ τῶν παρασήμων τοῦ Ἁγίου Φερδινάρδου καὶ τῆς ἀγιότητος κλπ. κλπ. Ἀρχιστρατήγου καὶ Διευθυντοῦ τῶν κατὰ ξηρὰν Ἑλληνικῶν δυνάμεων τῆς.

Πρὸς τοὺς πολιτικοὺς καὶ πολεμικοὺς ἀρχηγοὺς χαίρειν.

Δυνάμει τῆς πληρεξουσιότητος, ἣν ἔλαβον ἀπὸ τὴν Γ' Ἐθνικὴν Συνέλευσιν τῶν Ἑλλήνων, συγκροτηθεῖσαν εἰς τὴν Τροιζῆνα, δι' ἧς ὠνομάσθη Ἀρχιστράτηγος καὶ Διευθυντὴς τῶν κατὰ ξηρὰν Ἑλληνικῶν δυνάμεων κλπ., διορίζω διὰ τῆς παρούσης τὸν Σ τ ρ α τ η γ ὸ ν Χ α τ ζ ῆ μ ι χ ἄ λ η ν Ν τ α λ ι ἄ ν η ν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχηγοῦ ὅλου τοῦ ἀτάκτου ἱππικοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Διὰ τοῦ παρόντος ὀφείλετε ἐπισημοτάτως νὰ ἐνεργήσητε εἰς τὸ ἀξίωμα σας τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἀτάκτου ἱππικοῦ μὲ ἀνδρείαν, προθυμίαν καὶ πίστιν καὶ νὰ μὴ ἀμελήσητε εἰς κάθε περίστασιν ὅ,τι δύνασθε νὰ κάμητε διὰ τὴν δόξαν, τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἐναντίον ὅλων τῶν ἐχθρῶν τοῦ καὶ κατ' ἐξοχὴν κατὰ τῶν δυνάμεων τῆς Ὀθωμανικῆς Πόρτας, τὰς ὁποίας θέλει προσπαθήσητε, μὲ ὅλους τοὺς τρόπους, νὰ ἀφανίσετε. Καὶ πρὸς τούτοις ὀφείλετε νὰ ὑπακούετε κατὰ πάντα εἰς τὰς διαταγὰς τῆς Διοικήσεως καὶ τῶν ἀνωτέρων σας ἀξιωματικῶν.

Ὁ Ἀρχιστράτηγος Ρ. Τσώρτς

Ἐκ τοῦ κατὰ τὴν Αἴγιαν Ἀρχιστρατηγεῖου, τῆ 26 Ἰουνίου 1827

Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς Γεώργιος Δῆ.» (1)

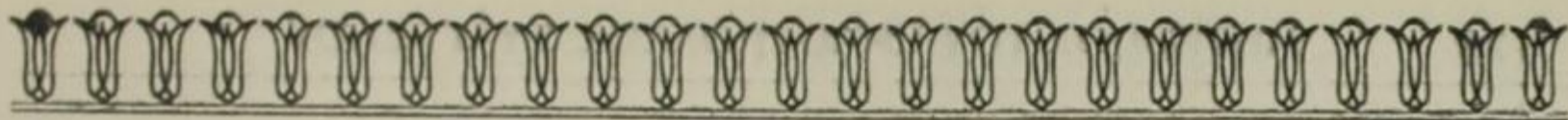
Ὁ Χατζῆ Μιχάλης παρέμεινεν ἐν Πελοποννήσῳ καθ' ὅλον τὸ ἑβδομῶνον ἔτος τῆς Ἐπαναστάσεως πολεμικῶς δρῶν μετὰ τοῦ στρατεύματος τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη κατὰ τῶν λεηλασιῶν καὶ τῶν σποραδικῶν κινημάτων τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ μέχρι τῆς πρώτης τοῦ ἔτους τοῦ 1828, ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνεμένετο ἡ κάθοδος ὡς πρώτου Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος τοῦ Κόμητος Ἰωάννου Καποδιστρίου, ἐκλεγέντος τότε ὑπὸ τῆς ἐν Τροιζῆνι Ἐθνοσυνελεύσεως, πρὸς κατάπαυσιν τῶν πρὸς ἀλλήλους διχονοιῶν καὶ δυσπιστιῶν τῶν πρωταγωνιστούντων Ἑλλήνων. Ἡ ἀναγκαστικὴ ἀποχώρησις τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ἕνεκα τῆς καταστροφῆς τοῦ στόλου τοῦ ἐν Ναυαρίνῳ ὑπὸ τῶν τριῶν ναυάρχων Κόρδιγ-

(1) Οἰκονομίδου Μ. Ἡπειρωτικά. Ἀθῆναι 1938 σελίς 220.

κτων, Χεύδεν και Δεριγνύ την 20ήν Ὀκτωβρίου τοῦ 1827 συνέπιπτε μέ τήν ἀναμενομένην ἄφιξιν τοῦ Καποδιστρίου εἰς Ἑλλάδα. Τότε ἀκριβῶς προέκυψε τὸ ἀκόλουθον σπουδαῖον ζήτημα. Καθοριζομένων ἐπισήμως τῶν συνόρων τοῦ ἀναγνωρισθησομένου ὡς ἐλευθέρου κράτους τμήματος μόνου τῆς ἑλληνικῆς γῆς, ἔδει ἐντὸς τούτου τοῦ ἐλευθέρου χώρου νὰ περιληφθῇ καὶ ἡ νῆσος Κρήτη. Ἄλλὰ διὰ νὰ προσδοκᾶται τοιοῦτόν τι ἔπρεπεν ἡ νῆσος Κρήτη εἰς τὰ ὄμματα τῶν μεγάλων δυνάμεων νὰ παρουσιάζηται συστηματικῶς μαχομένη κατὰ τοῦ κατακτητοῦ πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ.

Ἡ Κρήτη ὅμως παλαίους ἀπεγνωσμένως ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Εἰκοσιένα καὶ παρ' ὅλας τὰς πολεμικὰς ἐνεργείας τοῦ Ἐμμανουὴλ Τομπάζη δὲν περισώθη ἕνεκεν τῆς ἀλληλομαχίας τῶν κομμάτων. Ἡ ἥρωϊκὴ ἀντίστασις τῶν Κρητῶν διαιρεθέντων ἕνεκα ἐσωτερικῶν ἐρίδων, κατεπνίγη εἰς τὸ αἷμα. Ἡ νῆσος κατεκτήθη χωρίον πρὸς χωρίον, οἱ δὲ Κρητες ἀγωνισταὶ ὡς μόνον ἄσυλον εἶχον τὰ Λευκὰ Ὄρη, ὅπουθεν διενήργουν κλεφτοπόλεμον. Τὰ στίφη τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ ὑπὸ τὸν Χουσεῖν βέην εἶχον ἐρημώσει τὴν νῆσον. Τὸν δὲ Χουσεῖν ἀπελθόντα εἰς Πελοπόννησον διεδέχθη ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Γκιριτλῆς, ἐπιβαλὼν βαθεῖαν τὴν σφραγίδα τῆς κατακτήσεως· νέα δὲ ἐξέγερσις ὡς ἐκ τούτου ἄνευ ἐξωτερικῆς βοηθείας, ἦτο τὰ μέγιστα δύσκολος.

Ἐπὶ τῇ ἐπικειμένῃ ὄθεν ἐλεύσει τοῦ Κυβερνήτου οἱ βουλευφόροι τοῦ Ναυπλίου ἐκ λόγων διπλωματικῶν ἀπεφάσισαν νὰ ἀναζωογονήσουν σοβαρῶς τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα· καὶ ὡς ἀναζωπυρωτῆς κατάλληλος καὶ ἄξιος ἐκρίθη ὁ ἡμέτερος ἥρωες, ἡ ἐκλογή τοῦ ὁποῖου ὡς ἀρχηγοῦ τῶν ἐπαναστατημένων Κρητῶν ὀπλαρχηγῶν ἐθεωρήθη παρὰ πάντων ὡς ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία. Τὴν πολεμικὴν ταύτην ἐκστρατεῖαν ἀναδέχεται ὁ ὀρμητικὸς καὶ ἀτρόμητος Χατζῆ Μιχάλης - Νταλιάνης νὰ πραγματοποιήσῃ, ἀρχομένου τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1828, ὅτε ἀποπλέει ἀπὸ Ναυπλίου πρὸς τὴν ἀπρόσιτον, ἀλίμενον, κρημνώδη καὶ ἀνεμώδη νησιδα Γραμβοῦσαν κατ' ἀρχάς, ἵνα ἐκεῖθεν περαιωθῇ εἰς τὴν μεγαλόνησον Κρήτην, ἔνθα ἐπέπρωτο νὰ ἐπισφραγίσῃ τὴν ἥρωϊκὴν του ὑπὲρ τοῦ ἀναγεννωμένου Ἔθνους ἀποστολήν, μέ τελευταῖον χάρακμα τὸ φρικτὸν Φραγκοκάστελλον, θυσιαζόμενος ἐκεῖ μαρτυρικῶς ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, καὶ μετατρέπων τὰς ἀφθόνοους καὶ νωπὰς πολεμικὰς του δάφνας εἰς ἀειθαλῆ καὶ ἀμάραντον κυπάρισσον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΗΡΩΟΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ ΝΤΑΛΙΑΝΗ ΕΝ ΝΗΣΩ ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΗΡΩΪΚΗ ΑΥΤΟΥ ΟΛΟΚΑΥΤΩΣΙΣ

Ἡ νησίς Γραμβοῦσα ὄρμητήριον φιλοπολέμων Κρητῶν. — Διχοστασία Κρητῶν καὶ διάλυσις συγκροτήματος Γραμβούσης. — Σκοπὸς ἀναθέσεως ἐκστρατείας εἰς τὸν ἥρωα καὶ πρόθυμος ἀποδοχή. — Ὑποσχέσεις συνδρομῆς Κρητῶν μὴ πραγματοποιηθεῖσαι. — Ἡ Κρήτη ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἄλῆν καὶ ἡ διπλωματικὴ αὐτῆς θέσις. — Ἀπόπλους τοῦ ἥρωος εἰς Κρήτην καὶ ἀπόβασις εἰς Γραμβοῦσαν. — Διαφωνία Κρητῶν ὡς πρὸς τὴν εἰς Κρήτην ἀπόβασιν. — Διαπεραίωσις ἐκ Γραμβούσης εἰς Κρήτην. — Ἀμφιταλαντεύσεις Κρητῶν καὶ κινήσεις Μουσταφᾶ Πασᾶ. — Ἀντιγνώμια Σφακιανῶν πρὸς τὸν ἥρωα. — Προετοιμασίαι Μουσταφᾶ Πασᾶ πρὸς ἐπίθεσιν καὶ δελεαστικαὶ προτάσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἥρωα. — Ἀπόρριψις δελεαστικῶν προτάσεων ὑπὸ τοῦ ἥρωος καὶ ὑπερήφανος αὐτοῦ ἀπάντησις πρὸς Μουσταφᾶν. — Ὁχύρωσις τοῦ ἥρωος εἰς Φραγκοκάστελλον. — Αὐθαίρετοι ἐπικρίσεις Κρητῶν ἱστοριογράφων περὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἥρωος. — Βαθμιαία διαρροὴ Κρητῶν καὶ ἐγκατάλειψις τοῦ Ἀγῶνος. — Προφάσεις συγκαλύψεως ἀπροθυμίας Κρητῶν. — Ματαίωσις πολεμικῶν σχεδίων τοῦ ἥρωος ὑπὸ τῶν Κρητῶν. — Ἀναγνώρισις χρηματικοῦ χρέους Κρητῶν πρὸς τὸν ἥρωα. — Ἐπιτυχὴς προσβολὴ ἐχθροῦ ὑπὸ τοῦ ἥρωος εἰς Ρεθύμνην. — Οὐδετερότης Σφακιανῶν. — Ἀπόπειραι αὐτῶν πρὸς φυγομαχίαν τοῦ ἥρωος. — Ἀκλόνητος ἀπόφασις τοῦ ἥρωος πρὸς ἀντιμετώπισιν πανστρατιᾶς Μουσταφᾶ Πασᾶ. — Ἡ γιγαντομαχία τοῦ Φραγκοκαστέλλου. — Κατασφαγὴ ὑπερδισχιλίων βαρβάρων. — Ἐνδοξος πτώσις τοῦ ἥρωος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ. — Οἱ ἀνδρεῖοι τοῦ Φραγκοκαστέλλου νεκροὶ ἄταφοι.

Ἐν τῇ ἐξιστορήσει τοῦ κεφαλαίου τούτου τῆς ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ ἡρωϊκῆς πολεμικῆς δράσεως τοῦ ἥρωος ἡμῶν, τὴν ὁποίαν

ἐπλαισίωσεν ὁ ἔνδοξος αὐτοῦ θάνατος μεθ' ἀπάντων σχεδὸν τῶν Ἑπειρωτῶν συμπολεμιστῶν του, ἀκολουθοῦμεν τὰ ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν Σπυρίδωνος Τρικούπη καὶ Γεωργίου Ἀσπρέα ἱστορούμενα γεγονότα ὡς περισσότερον ἀκριβῆ καὶ ἀντικειμενικῶς σύμφωνα πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἐνιαχοῦ δὲ καταφεύγομεν εἰς τὰ καὶ παρὰ Κρητῶν συγγραφέων ἱστορηθέντα καὶ ἐκτενέστερόν πως καὶ λεπτομερέστερον ἀπομνημονευθέντα, οὐχὶ ὅμως πάντῃ ἀμέτοχα ὑποκειμενικῶν διαθέσεων.

Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν ἀκτὴν τῆς νήσου Κρήτης καὶ παρὰ τὴν χερσόνησον τῆς Γραμβούσης κεῖται νησίς βραχῶδης Γραμβούσα καὶ αὕτη καλουμένη καὶ γενομένη τὸ ὄρμητήριον τῶν ἀπὸ τοῦ 1825 ἀποπειρῶν τῶν ἀγωνιστῶν πρὸς ἀποτίναξιν τῆς βαρβαρικῆς κατακτήσεως τῆς μεγαλονήσου, ἡ ὁποία ὑποταγείσα ἀπὸ τοῦ 1824 ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν βέη τοῦ τοποτηρητοῦ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἀλή, διετέλει ἔκτοτε ὑπὸ τὴν σατραπείαν τοῦ διαδεχθέντος τὸν Χουσεῖν βέην Μουσταφᾶ πασᾶ τοῦ Γκιριτλή. Ἀρξαμένου δὲ τοῦ ἔτους 1826 οἱ πρότερον ἀπελθόντες ἐκ Κρήτης πολεμισταὶ ἢ διὰ νὰ συνδράμουν τὸν καθ' ὄλου ὀρξάμενον ἀγῶνα ἢ διὰ νὰ διαφύγουν τὴν δίωξιν τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ, ἤρχισαν νὰ ἐπανέρχωνται πλείοτεροι συναθροιζόμενοι διὰ νὰ συνοικισθῶσιν εἰς Γραμβούσαν· συνωκίσθη δὲ τότε ἀρκούντως τὸ φρούριον, καὶ ἀνηγέρθησαν εἰς τὰ παράλια οἰκίσκοι πολλοί, ὥστε καὶ ἐσχηματίσθη ἐκεῖ κατ' ὀλίγον ὑπὸ τῆς ἀνάγκης μικρά τις πόλις, ὅπου δὲν ὑπῆρχε πρότερον οὐδεμία οἰκία, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἐκεῖ συνοικισθέντων ἠϋξήσεν ἐντὸς ὀλίγου. Ἐνταῦθα λοιπὸν εὔρισκον καταφύγιον οἱ ἐλεύθεροι Κρήτες. Ἐντὸς δὲ τοῦ ἐδάφους τῆς Κρήτης μόνον ἀνὰ τὰ Λευκὰ Ὄρη δὲν ἀφέθησαν τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα νὰ σιγήσουν, ἀλλὰ σποραδικῶς διεμαρτύροντο κατὰ τῆς φρικτῆς τυραννίας.

Τὴν 6ην Ἰουλίου τοῦ 1826 εἶχε κοινοποιηθῆ καὶ ἡ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος τῶν Συμμάχων συνθήκη, διὰ τῆς ὁποίας ἐδίδοντο ἐλπίδες ὅτι καὶ οἱ Κρήτες ἔμελλον νὰ ἀπολαύσωσι τὴν αὐτὴν τύχην μετὰ τοὺς λοιποὺς ἀγωνιζομένους Ἑλληνας. Οἱ Κρήτες ὅθεν, οἵτινες μετὰ ἀνυπολογίστους θυσίας διηνεκῶς ἐπολέμουν ἐν τῇ ἰδίᾳ τῶν πατρίδι τοὺς τυράννους, ἔπρεπε τότε νὰ κινηθῶσιν ἐντατικώτερον, ἵνα ἠνωμένη ἡ Κρήτη δι' ἐθνικῶν ἐπισήμων πράξεων μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς ὀλομελείας νὰ περιείχεται νόμῳ καὶ δικαίῳ εἰς τὰς ἐκάστοτε ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων διαπραγματεύσεις. Ὡς ἐκ τούτου οἱ ἐλεύθεροι Κρήτες εἶχον ἐπιδοθῆ εἰς νέας στρατολογίας, καὶ μὴ Κρητῶν ἀγωνιστῶν ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, μετὰ ἴδια αὐτῶν

ἔξοδα καὶ δι' αὐτῶν εἶχον μεταφέρει τὴν 19ην Νοεμβρίου τοῦ 1827 εἰς Γραμβοῦσαν περὶ τοὺς ἑπτακοσίους τοιούτους πολεμιστάς. Ἐπεμελοῦντο δὲ νὰ φέρουν καὶ τὸ ἀξιόμαχον ἰππικὸν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη - Νταλιάνη, διὰ νὰ ἐξακολουθήσουν συστηματικῶς πλέον τὸν ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνά των. Μεταξὺ τῶν ἑπτακοσίων τούτων ἀνδρῶν, τῶν προπορευθέντων τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, συγκατελέγοντο οἱ Ἡπειρώται ὀπλιτάρχαι Κυριακούλης Ἀργυροκαστρίτης, Γ. Τσακμάκης, Μαχαίρας καὶ Φαρμάκης ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κρητὸς ὀπλαρχηγοῦ Ἰωάννου Χάλη, ἐπιδιδόμενοι εἰς κλεφτοπόλεμον κατὰ τῶν στρατευμάτων τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ, ὅστις φοβούμενος γενικὴν ἐξέγερσιν, ἠναγκάζετο νὰ διαμένῃ εἰς τὰς δυτικὰς τῆς μεγαλονήσου περιοχάς.

Παρομοίαν πρόοδον, ἂν καὶ ἐφήμερον, παρουσίαζον τὰ γεγονότα καὶ εἰς τὰ ἀνατολικά μέρη τῆς Κρήτης. Οἱ ἐντόπιοι ἐπανεστάτουں προθύμως βλέποντες στρατιωτικὴν δύναμιν προερχομένην ἔξωθεν, καὶ διότι ἀνεμένετο ἐντὸς ὀλίγου ἢ ἄφίξις τοῦ Χατζῆ Μιχάλη εἰς τὸν ὁποῖον μεγάλως ἠλπίζον οἱ ἐκ τῶν Κρητῶν φιλοπόλεμοι. Διηρέθησαν ὁμως τότε οἱ Κρητες ὀπλαρχηγοὶ ἐρίζοντες τίς θὰ ἔχη τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Τὴν διαίρεσιν δὲ ταύτην ἀτυχῶς μετέδωκαν καὶ εἰς τοὺς λοιπούς. Ὑπὸ ἀκράτου δὲ ἀρχομανίας κατεχόμενοι μετ' ἀπαρεσκείας ἠνείχοντο τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἰωάννου Χάλη, τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς ἐκεῖνον ἀναθέσει ὁ Στρατάρχης Ριχάρδος Τσώρις, τῇ συγκαταθέσει καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι Γραμβουσιανῶν, ἐπι σκοπῶ νὰ μὴ εὐρεθῶσιν ἀκέφαλοι οἱ Κρητες εἰς τὸ ἐξαιρετικὸν ἐκεῖνο κίνημά των. Ἡ ἐκ τῆς διαιρέσεως εἰς ἀνατολικούς καὶ δυτικούς Κρητας ἀναφυσίσα δυσαρμονία, κατέληξεν εἰς τὴν ἦτταν τῶν Ἑλλήνων ἐν Μοχῶ καὶ εἰς τὴν διάλυσιν τῶν πολεμικῶν συγκροτημάτων τοῦ ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Χάλην στρατεύματος. Ὅποτε ἄλλα τμήματα καὶ πάλιν ἀναβάντα τὰ ὄρη ἐπεδόθησαν εἰς τὸν κλεφτοπόλεμον, καὶ ἄλλα κατέφυγον εἰς τὴν Γραμβοῦσαν. Καὶ οὕτω ἐτελεύτα τὸ ἔτος 1827· καὶ πρὸ τοιαύτης ἐκρύθμου τῶν ἐν Κρήτῃ πραγμάτων καταστάσεως εὐρέθη κατελθὼν ἐκ Ναυπλίου ὁ Χατζῆ Μιχάλης τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1828.

Ὡς προλαβόντως ἐλέχθη, ἡ τελευταία προσπάθεια τῆς ἀναζωογονήσεως τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως ἦτο ἡ γενομένη τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1828 διὰ τῆς καθόδου εἰς τὴν τουρκομάχον ταύτην νῆσον τοῦ «γενναίου καὶ ὀρμητικοῦ ἱππάρχου» Στρατηγοῦ Χατζῆ Μιχάλη - Νταλιάνη, τοῦ γνωστοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Κρητῶν ἀπλῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα Χατζῆ Μιχάλης.

Ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ ἔτους 1827 εἶχεν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Ναυπλίου ἀποφασισθῆ ἡ ἀναζωπύρωσις τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Κρήτην, διὰ λόγους ὡς προείπομεν πολιτικούς, ὁ δὲ ἥρωὸς ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλης πάνυ προθύμως ἐδέχθη νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην καὶ νὰ μεταβῆ εἰς τὴν νῆσον μετὰ τοῦ πολεμικοῦ του συγκροτήματος, ἀπαρτιζομένου τότε ἐξ ἑκατὸν περίπου ἐκλεκτῶν καὶ δεδοκιμασμένων ἰππέων καὶ ἐκ πεντακοσίων πεζῶν.

Κατὰ τὸν Ἀπομνηματιστὴν Κ. Κριτοβουλίδην πρὶν ἢ ἀνατεθῆ εἰς τὸν Χατζῆ Μιχάλην, τὸν συμπολεμοῦντα τότε μετὰ τοῦ Θ. Κολοκοτρῶνη ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Ἰμπραήμ, ἡ ἐντολὴ αὕτη, ἐγένοντο προτάσεις ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Ναυπλίου εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ ἥρωος Μάρκου Μπότσαρη Κωνσταντῖνον κατ' ἀρχάς, καὶ εἶτα εἰς τὸν Νικόλαον Κριεζώτην. Ἀλλ' ἀμφότεροι ἀπεποιήθησαν ἀπαιτήσαντες πρῶτον νὰ καταβληθῶσιν εἰς αὐτοὺς πολλῶν καθυστερουμένων μηνῶν οἱ μισθοί, καὶ δεύτερον νὰ εἰσπράξωσιν οὗτοι προκαταβολικῶς ἀπὸ τοῦ κενοῦ κρατικοῦ ταμείου διὰ τοὺς στρατολογηθησομένους ὄχι ὀλιγώτερον τῶν τριῶν μηνῶν μισθοῦς. Μετὰ τὴν κατηγορηματικὴν ἄρνησιν τούτων κατέφυγεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὸν γενναίόφρονα ἥρωα ἡμῶν Χατζημιχάλην, ὅστις ἀναλαβὼν προθύμως τὴν ἀνά τὴν Κρήτην ἐκστρατείαν, οὐ μόνον ὄρους δὲν προὔτεινεν, ἀλλὰ καὶ διετέθη ὡς συνήθως καὶ ἐξ ἰδίων νὰ δαπανήσῃ, προκειμένου νὰ εὐδωθῆ σκοπὸς τοῦ ἀγῶνος ἱερός καὶ τὰ μάλα πατριωτικός.

Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐκ Ναυπλίου οἱ Κρήτες εἶχον ὑποσχεθῆ εἰς αὐτὸν βοήθειαν ἰσχυρῶν πεζικῶν δυνάμεων καὶ γενικὴν ἐξέγερσιν τῶν Σφακιανῶν, διὰ νὰ δυνηθῆ ὁ ἥρωὸς ἡμῶν ἀποτελεσματικῶς νὰ ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ ἀριθμητικῶς ἀσυγκρίτου ἐχθρικοῦ στρατεύματος τοῦ Τουρκαλβανοῦ κατόχου τῆς νήσου Μουσταφᾶ πασᾶ τοῦ Γκιριτλή. Ἀλλὰ παρ' ἐλπίδα ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη ἦτο ἐκ τῶν προτέρων καταδεδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν, διότι οἱ μὲν περὶ τὸν Χατζῆ Μιχάλην γενναῖοι τοῦ Κρητικοῦ τούτου ἀγωνίσματος ἐπίκουροι ἐγκατελείφθησαν μόνοι καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς οὐδαμόθεν βοήθειας νὰ τιτανομαχήσουν καὶ νὰ σφαγιασθοῦν, οἱ δὲ Κρήτες εἶχον κουρασθῆ ἐκ τῶν ἀτελευτήτων διαφωνιῶν καὶ διαιρέσεων καὶ ἐμίσουν καὶ ἐμισοῦντο ὑπ' ἀλλήλων, καὶ οὐδὲν τὸ σπουδαῖον ἐξ αὐτῶν ἀνεμένετο.

Ἐκτὸς τούτου ὅμως ἡ Κρήτη, περιελθοῦσα ἀπὸ τοῦ 1824 ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Αἰγυπτίων, ἀπώλεσε μέγα μέρος τοῦ

έπαναστατικοῦ μένους αὐτῆς· ὁ δὲ ἡγεμῶν τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἄλῆς διὰ τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ ἐφρούρει στερρῶς τὴν νῆσον, διατηρῶν ἐν αὐτῇ ἰσχυρὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις ὄχι μόνον πεζικοῦ ἀλλὰ καὶ ἰππικοῦ καὶ πυροβολικοῦ. Ὡς ἐκ τούτου δὲ οἱ Αἰγύπτιοι πρὸς διασφάλισιν τῆς ἀνενοχλήτου κυριαρχίας εἶχον περιστείλει τὰς κακουργίας τῶν Τουρκοκρητῶν, καὶ οἱ χριστιανοί, ὅσοι εἶχον περισωθῆ καὶ ἐκ τῶν πόλεων καὶ ἐκ τῆς ὑπαίθρου, ἔπαυσαν νὰ διατελοῦν ὑπὸ τὴν διαρκῆ ἀπειλὴν τῆς δολοφονικῆς μαχαίρας τῶν δολίων καὶ φονέων Τουρκοκρητῶν. Πρὸς τούτοις οἱ Γενίτσαροι εἶχον ἐντελῶς ἐξοντωθῆ καὶ οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἐμφανίσῃ ἑαυτὸν ὡς Γενίτσαρον, διότι ἐφονεύετο πάραυτα ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων. Εἶχε συνεπῶς ἐπέλθει εἰς τὴν πολλὰς δοκιμασίας ὑποστᾶσαν καρτερικὴν μεγαλόνησον σχετικὴ τις τάξις πραγμάτων, τὴν ὁποίαν μέγα μέρος Κρητῶν δὲν ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ διασαλεύσῃ διὰ «παραβόλων ἐξεγέρσεων», κατὰ Ἀσπρέαν, καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ ἐντὸς τῆς νήσου φιλοπόλεμοι ἦσαν εὐάριθμοι.

Εἰς τὴν ἐν γένει κατάστασιν τῶν νησιωτῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δημιουργίας καὶ ἐμπεδώσεως ἐννόμου τάξεως, ἤρχοντο καὶ αἱ φιλοδοξίαι τοῦ ἡγεμόνος τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἄλῆ, ὅστις εἶχε δώσει αὐστηρὰς διαταγὰς ὅπως ἀναδειχθῆ ἢ πρότερον ἐπὶ αἰῶνας ἀναρχομένη καὶ σπαρασσομένη ἑλληνικὴ νῆσος εἰς πρότυπον διοικήσεως καὶ τάξεως καὶ εἰρηνικῆς καταστάσεως. Εἶχε δὲ σπουδαιοτάτην ἀνάγκην τῆς Κρήτης ὁ Μεχμέτ Ἄλῆς, ὡς σταθμοῦ διαμέσου τῶν πρὸς βορρᾶν ἐκστρατειῶν του καὶ ὡς γενικὸν ὀρμητήριον διὰ τὰς ἀπὸ τὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου στρατιωτικὰς αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις, διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐφαρμογὴν τῶν καὶ κατὰ τοῦ Σουλτάνου τῆς Τουρκίας στραφέντων μεγαλεπηβόλων κατακτητικῶν του σχεδίων.

Ἀλλὰ καὶ διπλωματικῶς ἡ θέσις τῆς Κρήτης εὕρισκετο ἀπὸ ἀπόψεως ἀπελευθερώσεως εἰς ἥσσονα μοῖραν ὅλης τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος. Ἡ παλιμβουλία τῶν κατ' ὄνομα μεγάλων μας συμμάχων καὶ ἡ ὀργιάζουσα εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος Εὐρωπαϊκὴ διπλωματία, ἦτο ἢ ἀπὸ συστήματος ἀχαλίνωτος καὶ ἄνευ φραγμοῦ φερομένη ἄμιλλα ἐπιβολῆς τῶν ξενικῶν ἐπιρροῶν κατὰ τοῦ ὡς τρυφεροῦ δενδρυλλίου ἀναθάλλοντος πολυπαθοῦς ἡμῶν Ἔθνους. Ἐκ μόνης δὲ τῆς ἀκουσίας συμπτώσεως τῶν ἀντικρουομένων συμφερόντων τῶν μεγάλων καὶ ἰσχυρῶν τῆς γῆς ἀνεμένετο ἢ ἀνεξαρτησία σμικροῦ τμήματος τῆς ἐνδόξου πατρίδος μας, ἐντὸς τοῦ ὁποίου βεβαίως οὐδεμία ἐκ τῶν στραφειῶν κατὰ τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς Πύλης Εὐρωπαϊκὴ δύναμις ἐπόθει εἰλικρινῶς

καὶ εὐσυνειδήτως νὰ ἴδῃ συμπεριλαμβανομένην καὶ τὴν ἡρωϊκὴν μεγαλόνησον Κρήτην.

Ἡ Κυβέρνησις τοῦ Ναυπλίου καὶ οἱ ἐπίλεκτοι τῶν Κρητῶν ἤλπιζον ἀπλῶς ὅτι ἐὰν ἡ Κρήτη εὕρισκετο ἐν ἐπαναστάσει, τοῦτο τὸ γεγονός θὰ συνεκίνει ἴσως τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Εὐρώπης καὶ οὕτω καὶ μόνον θὰ καθίστατο δυνατὸν ν' ἀπελευθερωθῇ καὶ νὰ περιληφθῇ ἐντὸς τῶν ὑπὸ συζήτησιν ὁρίων τῶν ἀπελευθερωμένων ἑλληνικῶν ἑδαφῶν. Εἰς τὴν ἐλπίδα ἐκείνην ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον καὶ εἰς τὰς ἐκ ταύτης ἀπορρεούσας ἀντιλήψεις καὶ προσδοκίας ὠφείλετο ἡ ἐκστρατεία τοῦ ἥρωος ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλη καὶ τὸ τελευταῖον φρικτὸν δράμα καὶ τῆς ἐνδόξου του ζωῆς τὸ τέλος διὰ τῆς ἐξεγέρσεως τῆς μεγαλονήσου ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἐπαναστατικῶν τοῦ Δοξασμένου Εἰκοσιένα ἐτῶν.

Ἀρχομένου τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1828 ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐπεβιβάσθη εἰς Ναύπλιον τοῦ βρικίου ⁽¹⁾ «Λεωνίδας», μοιραίου καὶ τοῦ σκάφους τούτου ὀνόματος, ὡς συμβολίζοντος τὴν ἔνδοξον πτώσιν τοῦ θρυλικοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐν Φραγκοκαστέλλῳ, κατὰ παρόμοιον ἡρωϊκὸν τρόπον τοῦ Σπαρτιάτου Λεωνίδου μετὰ τῶν τριακοσίων εἰς τὰ στενὰ τῶν Θερμοπυλῶν· καὶ συμπαραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς ἵππεῖς μετὰ τῶν πεζῶν ἀπέπλευσεν εἰς Κρήτην. Τὸν πολέμαρχον Χατζῆ Μιχάλην συνώδευσαν καὶ ἐπίλεκτοι τινὲς Κρήτες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδης, ὁ ὁποῖος εἶχε σπουδαίως ἐργασθῆ διὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην. Πλέοντες πρὸς τὴν Κρήτην συνηντήθησαν μετὰ τοῦ Ἀγγλικοῦ δικρότου «Θουαρσπίτς», ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινεν ὁ Κόμης Ἰωάννης Καποδίστριας, κατερχόμενος εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς πρῶτος αὐτῆς Κυβερνήτης. Παρὰ τὴν γνωστὴν ἐρημόνησον Παραπόλαν, τὴν κειμένην 30 μίλια ΒΑ τοῦ ἀκρωτηρίου Μαλέα, τὸ βρίκιον «Λεωνίδας» προσήγγισεν εἰς τὸ ἀνακωχεῦσαν ἀγγλικὸν δίκροτον, καὶ ὁ Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τοῦ Ἀντωνιάδου ἀνήλθον ἐπ' αὐτοῦ καὶ πρῶτοι ἐχαιρέτισαν τὴν ἄφιξιν τοῦ Κυβερνήτου. Εἰς κατ' ἴδιαν δὲ πολύωρον μετ' αὐτοῦ συνομιλίαν ἀνεκοίνωσαν εἰς τὸν Καποδίστριαν τὰ περὶ τῆς ἐκστρατείας τῆς Κρήτης ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Ναυπλίου ἀποφασισθέντα. Ὁ Καποδίστριας τοὺς ἤκουσεν εὐμενῶς. Δὲν τοὺς ἐνεθάρρυνεν, ἀλλ' οὔτε τοὺς ἀπεθάρρυνεν. Ἐγνώριζε καλῶς ὁ Καποδίστριας ὅτι ἦτο ἀδύνατον ἡ Κρήτη νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος· καὶ τὴν ἐρημίαν τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν Κρήτην ἐξέλαβον τότε καὶ οἱ Κρήτες καὶ οἱ

(1) Βρίκιον ἑκαλεῖτο ἰστιοφόρον πλοῖον δίστηλον μετὰ πλήρους ἐξαρτισμοῦ σταυρωτῶν κεραιῶν καὶ τετραγώνων ἰστιῶν, ἄλλως καλούμενον πάρων.

λοιποὶ Ἕλληνες ὡς προδοσίαν, ἀπορρέουσιν ἀπὸ τοῦ ὑπολογισμοῦ ὅτι δὲν συνέφερον εἰς τὸν Καποδίστριαν Ἕλλάς εὐρυτέρων ὁρίων. Τὸ διατί δὲν συνέφερε δὲν ἔμεινε μυστικόν. Ἐγράφη εἰς διαφόρους ἱστορίας, διὰ τῶν ὁποίων οἱ Ἕλληνες ἐδηλητηριάσθησαν μὲ ψεύδη καὶ συκοφαντίας καὶ μωρίας, αἱ ὁποῖαι συνέτειναν εἰς τὰς κολοσσιαίας πλάνας τῶν προηγηθεισῶν ἡμῶν γενεῶν καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν σκληροτάτων ἀδικιῶν καὶ κατὰ τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ κατὰ τῶν ἐνδόξων ἐστεμμένων της. Μιαροτέρα ὕβρις διὰ τὸν εὐγενῆ Κυβερνήτην δὲν ὑπῆρξεν ἀπὸ τὴν ἀδικὸν καὶ σκληρὰν κατηγορίαν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν δῆθεν ὁ Καποδίστριας δὲν ἤθελεν Ἑλλάδα μεγαλειτέραν, διὰ νὰ μὴ δεχθῆ τὸ στέμμα αὐτῆς ὁ πρίγκηψ τοῦ Σάξ-Κοβούργου, ὁ μετ' ὀλίγον γενόμενος βασιλεὺς τοῦ Βελγίου Λεοπόλδος ὁ Α΄ καὶ οὕτω χάσῃ αὐτὸς τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τοῦ τυράννου τῆς ἀπελευθερωθείσης μικρᾶς γωνίας τῆς πατρίδος του, τὴν ὁποίαν ἐσκόπει τάχα νὰ κυβερνήσῃ τσαρικῶς.

Δὲν εἶνε ἐπίσης ἀκριβὲς ὅτι, κατὰ τὸν Κρητικὸν ἱστοριογράφον Ἰ. Μουρέλλον, «ὁ Καποδίστριας ἔβλεπε τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα μ' ἄλλοιῶτικες σκέψεις (ἀντιθέτους δὴ πρὸς τὰς ἐθνικὰς προσδοκίας), πὺν μήτε τότε, μήτε ἀργότερα μπόρεσαν νὰ τοὺς βροῦν μιὰ λογικὴ ἐξήγησι», διότι κατὰ τὸν συγγραφέα τῆς Πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος Γεώργιον Ἀσπρέαν «ἠδύνατο μᾶλλον νὰ κατηγορηθῆ ὁ Καποδίστριας δι' ὑπερβολικὴν προσήλωσιν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης καὶ πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς, χάριν τῆς ὁποίας παρημέλησε σχεδὸν τὴν ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος πρὸς βορρᾶν. Ἐγνώριζε δὲ ὁ κυβερνήτης ἐκεῖνος τὰς διαθέσεις τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς ὅτι ἀπέκλινον μᾶλλον ὑπὲρ τῆς παραχωρήσεως τῆς Κρήτης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπίσημον δὲ ἔγγραφο τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Τοάρου Ἀλεξάνδρου, Κόμητος Καρόλου Νέσσελρωδ πρὸς τὸν ναύαρχον Χέϋδεν ἐξ Ὀδησοῦ σταλὲν τὴν 14ην Αὐγούστου τοῦ 1827 διέτασεν ὅπως παρεμποδισθῆ ὁ Ἰμπραὴμ πασᾶς ἐκδιωκόμενος ἐκ Πελοποννήσου νὰ καταλάβῃ τὴν Κρήτην, διότι ἂν καὶ ἡ νῆσος αὕτη δὲν συμπεριλαμβάνετο εἰς τὴν περιοχὴν τὴν ὀρισθεῖσαν διὰ τὴν Ἑλλάδα, δὲν ἀπεκλείετο ὁμως ὁριτῶς.» (1)

Ὁ Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τὴν συνάντησιν ἐκείνην μετὰ τοῦ Κυβερνήτου Καποδιστρίου συνεχίζων τὸν πλοῦν ἔφθασε τὴν 4ην Ἰανουαρίου τοῦ 1828 εἰς Γραμβοῦσαν καὶ ἀπεβιβάσθη ἐκεῖ μετὰ τοῦ στρατεύματός του τὴν ἐπομένην. Ἡ Γραμβοῦσα δυσφημι-

(1) Ἀσπρέα Γ. Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1930 Τόμος Α' σελίς 83.

σθεῖσα ὡς φωλεὰ κουρσάρων ἐπετηρεῖτο ὑπὸ στόλου εὐρωπαϊκοῦ καὶ τέλος περιήλθεν εἰς χεῖρας τῶν Ἀγγλογάλλων· φρούραρχος δ' αὐτῆς ἐγένετο ὁ Ἄγγλος Οὐρκουάρδ. Τούτου μυστηριωδῶς πως φονευθέντος μετὰ τινος ἡμέρας, ἐξηγριώθη τόσον ἡ συμμαχική κατοχή, ὥστε ἔπαυσεν ἡ Γραμβοῦσα νὰ ἀποτελῆ διὰ τοὺς Ἕλληνας φιλόξενον ὄρμητήριον. Καὶ συνεπῶς ὤφειλεν ἐκεῖθεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης τὸ συντομώτερον νὰ ἀπέλθῃ ἀποβιβαζόμενος εἰς ἀσφαλές σημεῖον ἐπὶ τῆς Κρητικῆς ἀκτῆς.

Ἐκεῖ πρὶν ἔτι ὀριστικῶς ἀποφασίσουν τὴν ἀποβίβασιν εἰς Κρήτην, ἤρχισαν οἱ Κρήτες μεταξύ των τὰς διαφωνίας ἐρίζοντες εἰς ποῖον ἀκριβῶς σημεῖον τῆς νήσου των θὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἀποβίβασιν ὁ Χατζῆ Μιχάλης. Οἱ μὲν ὑπεστήριζον ὅτι ὤφειλον νὰ ἀποβιβασθοῦν εἰς τὸ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην Λασηθίον, οἱ δὲ εἰς τὰ νοτιοδυτικὰ μέρη τῆς νήσου παρὰ τὰ Σφακιά. Ἀλλ' οὔτε οἱ ἐν Λασηθίῳ ἦσαν εὐδιάθετοι πρὸς γενικὴν ἐξέγερσιν, οὔτε εἰς τὰ Σφακιά ἐπεκράτει ὁμόνοια καὶ γενικῶς φιλοπόλεμον πνεῦμα. Ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἀπὸ στρατιωτικῆς σκοπιᾶς κρίνων τὰ πράγματα, προὔτιμησε τοῦ Λασηθίου τὰ Σφακιά, ὡς τόπον κατάλληλον καὶ διὰ τὸ ἵππικόν καὶ διὰ τὸ πεζικόν. Παρακολουθῶν δὲ μετ' ἀγανακτήσεως τὰς ἀγόνους τῶν Κρητῶν συζητήσεις καὶ ἀντιγνωμίας, ἐδήλωσεν ἐν ὀργῇ εἰς τοὺς ἀντιτιθεμένους ὅτι, ἂν δὲν εἰσήκουον τὴν ὀρθὴν γνώμην περὶ τῆς εἰς τὰ Σφακιά ἀποβάσεως, θὰ ἀπήρχετο πάλιν διὰ τὸ Ναύπλιον. Πρὸ τῆς ἀπειλῆς ταύτης τοῦ ἥρωος ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλη, οἱ ἀντιγνωμοῦντες ὑπεχώρησαν· τότε δὲ εἶπεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἰς τοὺς ὑπερισχύσαντας Σφακιανούς :

« Ἄμετε, ὀρέ Σφακιανοί, ἐτοιμασθῆτε κί' ἐρχόμαστε κί' ἐμεῖς νὰ πολεμήσωμε τὰ σκυλιά ! »

Οὕτως ἀπεφασίσθη ἡ ἀπὸ τῶν Σφακίων ἔναρξις τοῦ ἀγῶνος τούτου. Καὶ κατὰ τὴν 5ην Φεβρουαρίου ὄλοι αἱ δυνάμεις τῶν ἐπαναστατῶν μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Χατζῆ Μιχάλην μετὰ τοῦ ἵππικοῦ τοῦ ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὸ Λουτρόν, καὶ περὶ τοὺς ὀκτακοσίους πολεμιστὰς συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν θέσιν Ἁγία Ρούμελη. Σημαντικὸς ὅμως ἀριθμὸς Κρητῶν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν Σφακιανῶν οἱ πλεῖστοι δὲν διετέθησαν εὐμενῶς πρὸς τὴν ἐξέγερσιν ἐκείνην, καὶ ἐν τέλει ἐγκατέλειψαν ὀλοτελῶς τὸν Χατζῆ Μιχάλην νὰ παλαίσῃ μόνος του μετὰ τῶν Ἡπειρωτῶν μαχητῶν του κατὰ τῶν ἀναριθμῆτων σιφῶν τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ καὶ νὰ ὀλοκαυτωθῇ ἐν τῇ γιγαντιαίᾳ του πάλῃ.

Ὡς δὲ ρητῶς μνημονεύει ἐν τῇ ἱστορίᾳ του « Ὁ Ἐθνικὸς Ἄγὼν τῆς Κρήτης » ὁ μέγας φιλέλληνας καὶ διαπρεπῆς ἱστορικὸς

Μένδελσων Βαρθόλδου, οί Σφακιανοί επέδειξαν μεγάλην ἀπροθυμίαν εἰς τὸ νὰ συνδράμουν πόλεμικῶς τὸν ἥρωα ἡμῶν ἐφευρίσκοντες ἐπὶ προφάσεων προφάσεις. Ἐπὶ λέξει τὰ ἐξῆς ἀναγράφει ἐν προκειμένῳ ὁ ἱστορικὸς Μένδελσων: «Ἡ ἰδέα τῆς Ἐπιτροπῆς (Σφακιανῶν) ν' ἀντιτάξῃ ὁ Χατζῆ Μιχάλης κατὰ τῶν Τούρκων ἐπὶ ὄρεινοῦ ἐδάφους ἰππικὸν ἦν ὄλως μωρὰ. Ἄλλως τε δὲ ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐλπίσας τὴν γενικὴν ὑποστήριξιν τῶν ἰθαγενῶν, εἶδεν ἑαυτὸν ἐγκαταλείπομενον εἰς τὰς ἰδίας ἑαυτοῦ δυνάμεις, ὡς ἐπ' ἐσχάτων ὁ Πετροπουλάκης. Οἱ Σφακιῶται δυσκόλως ἐν γένει ἐκστρατεύοντες μέσῳ τοῦ χειμῶνος, δὲν ἀπεφάσισαν νὰ ὑποστηρίξουν αὐτόν.» (1)

Ἐὰν ἐδέχοντο οἱ Σφακιανοί καὶ μετ' αὐτῶν καὶ οἱ λοιποὶ φιλοπόλεμοι Κρήτες, νὰ διεξαχθῆ ἀγὼν συστηματικὸς καὶ ἀποτελεσματικὸς, ὧφειλον, ἀντὶ νὰ διχογνωμοῦν καὶ νὰ ἀλληλοερίζουν, νὰ συνταχθοῦν καὶ νὰ πειθαρχήσουν ὑπὸ τὸν πολέμαρχον Χατζῆ Μιχάλην, συντονίζοντες οὕτω τὴν πολεμικὴν ἐκείνην ἐκστρατείαν. Διότι, κατὰ τὸν ἱστορικὸν Γ. Ἀσπρέαν, «Αἱ ἄτακτοι καὶ σπασμωδικαὶ ἐνέργειαι, ὅσον ἡρωϊσμὸν καὶ ἄν ἐπεδείκνυν οἱ ἐνεργούντες αὐτὰς καὶ ἦσαν ἀποφασισμένοι νὰ ἀποθάνουν, ἦτο ἀδύνατον νὰ τελεσφορήσουν πρὸ τοῦ πλήθους καὶ τῆς καλῆς ὀργανώσεως τῶν κατεχόντων τὴν Κρήτην Αἰγυπτίων, τῶν ὁποίων ὑπέριτος στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, ἐμπειροπόλεμος καὶ πανοῦργος, ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, Ἀλβανὸς καὶ προσωπικὸς φίλος τοῦ Μεχμέτ Ἀλή.» (2)

Πρὶν ἔτι ἀποβιβασθῆ ἐπὶ τῆς νήσου Κρήτης ὁ Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἐπαναστατῶν, ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς γνωρίζων ἐκ τῶν πληροφοριῶν τῶν κατασκόπων του καὶ τὰς δυνάμεις καὶ τὰς προθέσεις τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ἤρχισεν ἐνεργῶν δραστηρίως, ὅπως ἀφ' ἐνὸς συγκεντρώσῃ τὰς δυνάμεις του, ἀφ' ἑτέρου δὲ πείσῃ τοὺς χριστιανοὺς ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐπιδρομῶν καὶ ληστῶν, ἐναντίον τῶν ὁποίων θὰ ἐλάμβανε σύντονα καὶ σκληρὰ μέτρα. Ἡ ἐν γοργῷ ρυθμῷ καὶ χρόνῳ γενομένη αὕτη ἐνέργεια τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ μαρτυρεῖται ἐκ τῆς κατωτέρω ἀναφορᾶς, τὴν ὁποίαν ἀπευθύνει ἀπὸ τῆς θέσεως Λουτρό προπορευθεῖσα Ἐπιτροπῆ τῶν Σφακιανῶν πρὸς τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον καὶ ἣτις ἀναφορὰ ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Δὲν λείπομεν κατὰ χρέος νὰ εἰδοποιήσωμεν καὶ αὐθις τὸ Συμβούλιον, ὅτι ταύτην τὴν στιγμὴν ἐλάβομεν εἶδησιν ἀπὸ τὸν Καυκαλοσή-

(1) Μένδελσων Βαρθόλδου. Ὁ Ἐθνικὸς Ἀγὼν τῆς Κρήτης. Ἀλεξάνδρεια 1870, σελὶς 25.

(2) Ἀσπρέα Γ. Ἱστορίαι καὶ Ζητήματα. Ἐφημερὶς «Καθημερινή» 30ῆς Μαΐου 1936.

« φην, ὁ ὁποῖος μᾶς λέγει ὅτι τοῦ ἤλθε διαταγή παρὰ τοῦ Μουσταφα-
 « μπέη νὰ τὸν εἰδοποιήσουν τὴν γνώμην των. Διότι ἔμαθεν ὅτι ἤλθαν
 « ἐδῶ καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης στρατεύματα, καὶ ἰππικόν, καὶ
 « σιτάρια, καὶ προσιάζει νὰ τὸν εἰδοποιήσωμεν, ἐὰν ἔχωμεν σκοπὸν νὰ
 « σηκώσωμεν ἄρματα ἢ ὄχι. Τὸ πρᾶγμα, ἀδελφοί, ἐξεσκεπάσθη καὶ ἐδῶ,
 « οἱ δὲ ἐχθροὶ λαμβάνουν μέτρα, καὶ ὑμεῖς διατί ἀργοπορεῖτε νὰ στείλετε
 « στρατεύματα, δὲν γνωρίζομεν. Αἱ ζωοτροφίαι τελειώνουν. Τὰ πολεμο-
 « φόδια εἶνε πολλὰ ὀλίγα. Πρέπει νὰ ταχύνωμεν τὰς ἐργασίας μας. Διότι
 « ὁ Μουσταφᾶς λέγει, ὅτι εἰς μίαν ὥραν θὰ χαλάσῃ τὰ πιάνα μας, νὰ
 « μὴν εἰμπορέσωμεν εἰς ἓνα χρόνον νὰ τὰ διορθώσωμεν.»

Ἐν Λουτρῶ, τὴν 15 Ἰανουαρίου 1828

Τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς

Ἀνδρέας Φασόλης, Μανοῦσος Δασκαλάκης,

Φραντσέσκος Διμπρίτης, Μανουσιὸς Νικολακάκης

Αἱ ἐνέργειαι τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ καὶ ἡ προθυμία ἐνίων
 μόνον Κρητῶν ὅπως ἐνισχύσουν τὴν ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη
 ἐπικειμένην ἐξεγερσιν, καθὼς καὶ αἱ διαφωνίαι τῶν ἐγχωρίων
 ὀπλαρχηγῶν πρὸς ἀλλήλους, δὲν ἐνεφάνιζον εὐθὺς ἀπὸ τὰ πρῶτα
 βήματα εὐχάριστα τὰ τῆς ἐπαναστατικῆς ἐκείνης προσπάθειας.
 Οἱ Κρητες εἶχον πολλὰ ὑποστή ἐκ τῶν προγενεστέρων ἐπαναστα-
 τικῶν ἀποπειρῶν. Ἡ ὀνισότης τῶν δυνάμεων τῶν ἐπαναστατῶν
 ἀπέναντι τοῦ ὄγκου τῶν ὀπλων, μεθ' ὧν ἐπήρχοντο οἱ Τούρκοι,
 ἰδίως μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Αἰγυπτίων, συνέτεινον εἰς τὴν
 ἀποτυχίαν τῶν ἐξεγέρσεων. Ἐκ τῶν ἀποπειρωμένων νὰ ἐπανα-
 στατήσουν ἄλλοι ἐφονεύοντο καὶ οἱ περισσότεροι ἐξηφανίζοντο.
 Καὶ τὰς συνεπείας τῶν ἐξεγέρσεων ἐπλήρωνον πάντοτε οἱ ἐντό-
 πιοι Κρητες, οἱ ὁποῖοι κατεστρέφοντο, ἐσφάζοντο καὶ ἐξηνδραπο-
 δίζοντο· συνεπῶς ἡ πικρὰ πείρα τῶν προηγηθεισῶν ἀποπειρῶν
 καὶ αἱ μεγάλαι δυνάμεις τῶν ἐν τῇ νήσῳ Τούρκων, τοὺς εἶχε
 καταστήσει πολὺ ἐπιφυλακτικούς. Ὁ τοποτηρητὴς ἐξ ἄλλου τοῦ
 ἡγεμόνος τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἀλῆ Μουσταφᾶς ἐγνώριζε νὰ
 ρυθμίζῃ μετὰ τέχνης καὶ πανουργίας τὰ ζητήματα, καὶ νὰ παρέχῃ
 καὶ ποιάν τινα τάξιν καὶ ἀσφάλειαν εἰς τοὺς χριστιανούς, δι' ὧν
 ἤμβλυνε πολλῶν φιλοπολέμων τὸ ἐπαναστατικὸν κατὰ τῆς κατα-
 κτήσεως ζωηρὸν φρόνημα.

Οἱ Σφακιανοὶ ὅθεν δὲν ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῆς ἐξεγέρσεως.
 Διηρέθησαν ἄλλοι ὑπὲρ καὶ ἄλλοι κατὰ τῆς ἐξεγέρσεως. Ὁ πολὺς
 ἱστορικὸς Σπυρίδων Τρικούπης, ἱστορῶν τὰ τῆς ἀποβάσεως τοῦ
 ατζῆ Μιχάλη ἀπὸ Γραμβούσης εἰς τὴν Κρητικὴν ἀκτὴν, τὰ ἐξῆς

λέγει: «Ἦγουμένου τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἑξακοσίων ἀνδρῶν ἐν οἷς καὶ ἑκατὸν ἰππεῖς ἀπέβησαν εἰς τὸ ἐπὶ τῆς μεταξὺ Σφακίων καὶ ἁγίου Βασιλείου παραλίας Φραγκοκάστελλον πρὸς διέγερσιν τῶν Σφακιανῶν. Ἄλλ' οἱ Σφακιανοὶ διεφώνουν· οἱ μὲν ἦσαν ὑπὲρ τῆς γνώμης νὰ διαμείνουν ἡσυχοί, οἱ δὲ νὰ κινηθῶσιν. Ἐν τοσοῦτῳ ἡ θέσις τῶν περὶ τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἦτο δεινὴ. Οἱ Σφακιανοί, ἔφ' οἷς ἤλπισαν, ἔταλαντεύοντο· ἡ δύναμις τῶν αὐτῆ καθ' ἑαυτὴν ἦτο ὀλίγη. Ὁ Κυβερνήτης, πρὸς ὃν ἀνέφερε τὰ δέοντα ὁ Χατζῆ Μιχάλης, οὔτε χρήματα ἔστειλεν εἰς αὔξησιν αὐτῆς, διότι δὲν εἶχεν, οὔτε ἄδειαν τῷ ἔδωκε νὰ ἀναχωρήσῃ· ἐσπάνιζον καὶ αἱ τροφαὶ τοῦ στρατοῦ τούτου, διότι δὲν εἶχεν εἰ μὴ ὅσας ἐλάμβανεν ἐκ Γραμβούσης. Οἱ δὲ συγκροτοῦντες αὐτὸν ἄνδρες θερμουργοὶ καὶ φιλοπόλεμοι, ἄλλα ἐλπίζοντες καὶ ἄλλα βλέποντες, ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν καὶ ἐπέμενον ἢ νὰ πολεμήσουν ἢ νὰ ἀναχωρήσουν. Φιλότιμος καὶ φιλοπόλεμος καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Χατζῆ Μιχάλης ἐπρόκρινε τὸν πόλεμον.» Καὶ οὕτω μετὰ πεισματώδεις ἐνεργείας ὑπερίσχυσε τὸ φιλοπόλεμον τοῦ Χατζῆ Μιχάλη καὶ τῶν ἀγωνιστῶν του ρεῦμα, τὸ ὁποῖον παρέσυρε καὶ τοὺς ταλαντευομένους ἐκ τῶν φιλοπόλεμων Σφακιανῶν· ἀλλ' οἱ φιλειρηνικοὶ ἐξ αὐτῶν ὑπὸ δισφόρους προφάσεις δὲν συνέδραμον, ὡς ὄφειλον, τοὺς φιλοπολέμους μαχητάς.

Ὁ Κρῆς ἱστοριογράφος Δημήτριος Παπαδοπετράκης ἐπιδιώκων νὰ μετριάσῃ τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἀπροθυμίας ἐν γένει τῶν τε Σφακιανῶν καὶ τῶν λοιπῶν Κρητῶν εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσουν τὸ ἡρωϊκὸν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἀγώνισμα ἐντὸς τοῦ πατρίου αὐτῶν ἑδάφους, καταναλίσκεται εἰς ἀπονομὴν ἀφθόνων χαρακτηρισμῶν, μὴ κολακευτικῶν βεβαίως, τοὺς ὁποίους ἀδιακρίτως δισσκορπίζει πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις· δὲν κατορθώνει ὅμως νὰ ἀποφύγῃ πολλὰς ἀντιφάσεις, δι' ὧν προδίδεται γράφων οὐχὶ κατ' αὐστηρὰν ἀλήθειαν, ἀλλὰ κατὰ σκόπιμον ἀρέσκειαν. Καὶ οὕτω τοὺς μὲν Γραμβουσιανοὺς ἀποκαλεῖ «μοχθηροὺς», τοὺς Κυδωνιάτας καὶ Ἀποκορωνίτας «μεστοὺς κακίας», τοὺς Σφακιανοὺς «ἄλλοπροσάλλους», τὸν Χατζῆ Μιχάλην «ἐπίμονον, θυμῶδη, κοῦφον, ἰσχυρογνώμονα», (ὅσάκις βεβαίως τὸν συμφέρει νὰ ἀποκαλῆ οὕτω πως ἀνευλαβῶς τὸν ἥρωα ἡμῶν, τοῦ ὁποίου μόνον ὁ ἐπικὸς θάνατος ὑπὲρ τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος, ἦτο ἱκανὸν γεγονός νὰ θέτῃ φραγμὸν εἰς τὴν ἀμετροέπειαν τοῦ ἱστοριογράφου τούτου. Ὅσάκις ὅμως συνέρχεται εἰς ἑαυτὸν ὁ Παπαδοπετράκης, δὲν παύει νὰ ἐξυμνῆ «τὴν ἀφοβίαν τοῦ ἀνδρός, ἣν ὀρῶντες οἱ Σφακιανοὶ ἐθαύμαζον» καὶ νὰ ἀνομολογῆ μετὰ παρρησίας ὅτι «ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἦν ἄριστος μαχητὴς καὶ εἷς τῶν σπανιωτάτων»), τὸν δὲ

Ἰωάννην Χάλην « φιλόδοξον καὶ ἀρχομανῆ ». Καὶ ἐν ᾧ ὁ Παπαδοπετράκης, ἀφ' ἑνὸς παρουσιάζει προθύμους τοὺς Σφακιανοὺς νὰ χορηγήσωσι τρόφιμα καὶ νομὴν εἰς τὸ στράτευμα καὶ τοὺς ἵππους τοῦ Χατζῆ Μιχάλη « ἐκ τῆς λιμωτιούσης χώρας των », ἀφ' ἑτέρου ἐμφανίζει τοὺς ἰδίους Σφακιανοὺς καταφεύγοντας εἰς τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν δι' ἀναφορῶν καὶ ζητοῦντας « ἀσφάλειαν τῆς περιουσίας καὶ τῆς ζωῆς των », ἐπαπειλουμένους ἀενάως ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐν ἑτέρᾳ παραγράφῳ λέγει: « Οἱ Σφακιανοὶ καίτοι συνετάσσοντο εἰς τὴν γνώμην τοῦ Χατζῆ Μιχάλη (δῆλὰ δη νὰ ἀποβιβασθῆ οὗτος παρὰ τὰ Σφακιά), δὲν ἀνθίσταντο ὁμως καὶ εἰς τὰς μοχθηρὰς ἀξιώσεις τῶν Γραμβουσιανῶν (νὰ ἀποβιβασθῆ ὁ Χατζῆ Μιχάλης παρὰ τὸ Λασήθιον). Καὶ ἀλλαχοῦ γράφων οὗτος ἐντῆ ἱστορίᾳ του ὅτι οἱ Σφακιανοὶ, διαλύσαντες τὴν ἀθλίαν τῆς ἐπιμελητείας ἐπιτροπὴν τῶν Γραμβουσιανῶν, « ἀνεδέχθησαν δ' αὐτοὶ τὴν συντήρησιν τῶν ξένων (στρατευμάτων) », ἐν συνεχείᾳ παραθέτει ὅτι ὁ Χατζῆ Μιχάλης δριμύτατα παρατηρῶν τοὺς Σφακιανοὺς διὰ τὴν ἀπροθυμίαν των νὰ παράσχουν τροφὰς εἰς τοὺς ὀπλίτας του, παριστᾷ αὐτὸν ἀπειλοῦντα τούτους καὶ λέγοντα: « Πρέπει νὰ πάρω, ὁρὲ Σφακιανοί, τὰ παλληκάρια μου καὶ νὰ φύγω διὰ νὰ μὴ πεθάνωμεν ἐδῶ τῆς πείνας. Οἱ πατριῶταί σας δὲν μᾶς δίνουν τίποτα, εἰμὴ μὲ βίαν. Ὅποτε στείλωμεν ἔξω εἰς τὰ χωριά τὰ παλληκάρια μας νὰ ζητήσουν καμμιά κασίκα κινδυνεύουν νὰ σκοτωθοῦν ».

Παρακατιῶν δὲ ὁ αὐτὸς ἱστοριογράφος λέγει: « Μετὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἀφίχθη εἰς τὰ Σφακιά καὶ « ὁ διορισθεὶς στρατηγὸς τῶν Γραμβουσιανῶν ; » Ἰωάννης Χάλης μετὰ πολλῶν αὐτοῦ ἀνδρῶν, ἀλλ' ἔνεκα τῆς μεγάλης στερήσεως τροφῶν ἀνεχώρουν οὗτοι ἐκ διαλειμμάτων καὶ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας ἔμεινε μόνος μονώτατος. Φιλόδοξος δὲ ὢν καὶ θέλων νὰ ἐπιδεικνύηται ἐδυσφόρει μεγάλως διὰ τὴν ἀπομόνωσίν του. Ἐπανειλημμένως προσεκάλει ὄνομασι τοὺς ἀπανταχοῦ περιφερομένους Γραμβουσιανοὺς νὰ συγκεντρῶνῶνται εἰς τὰ Σφακιά, ὅπου ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν περιμένεται ὁ ἐχθρὸς. ἀλλ' οὐδεὶς ἤκουε τούτου. Τὴν ἀδιαφορίαν ταύτην τῶν ὀπλοφόρων Κρητῶν καθορῶντες καὶ πάλιν οἱ Σφακιανοὶ ἀπέστειλαν εἰς τὰς τέσσαρας τῶν Χανίων ἐπαρχίας τοὺς ὀπλαρχηγοὺς Γεώργιον Κουτρομπαδάκη καὶ Γεώργιον Κανκαλάκη, ὅπως προτρέψωσι τοὺς ἐκεῖσε περιφερομένους ὀπλοφόρους, καὶ ἄλλους ἀπηλλαγμένους οἰκογενειακῆς μερίμνης νὰ προσέρχωνται εἰς τὰ Σφακιά ὅπου περιμένεται ὁ ἐχθρὸς. Τοὺς δ' ὀπλαρχηγοὺς Ἀνδρέαν Μανουσέλην καὶ Πέτρον Παπαδάκην ἀπέστειλαν εἰς τὰς τέσσαρας ἐπαρχίας τῆς Ρεθύμνης μὲ τὰς αὐτὰς ἐντολὰς καὶ ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ. Ἀλλὰ καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἐπανελθόντες διεβεβαίουν τοὺς Σφακιανοὺς ὅτι οὐδεμία ἐλπίς

υπάρχει διὰ τὰ ἐπαναστατήσωσιν οἱ ὑποτελεῖς, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τοῖς ὅπλοις διατελοῦντες Γραμβουσιανοὶ καὶ ἄλλοι πολλοὶ πιθανὸν νὰ μὴ ἔλθωσιν, ἐκτὸς φίλων τινῶν τοῦ Ἰ. Χάλη, ὡσπερ καὶ ἐγένετο! Ἀλλὰ καὶ οὗτος— ὡς ἀλλαχοῦ μνημονεύει ὁ Παπαδοπετράκης— ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ μόνον πέντε ἄνδρας, ἐγκαταλείψας καὶ αὐτὸς τὸν Χατζημιχάλην ἀπῆλθε. Μόνος δὲ ὁ Γ. Τσουδερός ἐφάνη τοῖς ἀπεσταλμένοις πρόθυμος καὶ τοῦτον περιέμενον. Ἐλεγον δὲ τοῖς ἀπεσταλμένοις (οἱ τε Χανιωταὶ καὶ οἱ Ρεθυμιῶται) ἀναιδῶς ὅτι «ἂν νικήσητε ἐσεῖς, τότε ἐπαναστατοῦμεν καὶ ἡμεῖς!»

«Οἱ δὲ Σφακιανοὶ ἀκούσαντες ταῦτα ἐταράχθησαν εἰκότως, ἀναλογιζόμενοι τὰς κολοσσιαίας τοῦ πολεμίου δυνάμεις καὶ τὴν ἑαυτῶν ἀπίστευτον ἀδυναμίαν, ἰδίως δὲ τὴν φρικτὴν ἀνέχειαν. Ἐπὶ πολλὰς δὲ ἡμέρας ἐταλαντεύοντο τί ὄφειλον νὰ πράξωσι καθότι παρουσιασθέντος νέου κινδύνου ἐγκατέλειψαν οἱ συμπατριῶταί των πάλιν αὐτούς. Ἄλλως τε δὲ θεωροῦντες καὶ τὰ ὅλως ἀνόητα (;) σχέδια τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, καθὼς καὶ τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην αὐτοῦ εἰς τὸ μηδενὸς ἀκούειν, ἀπηλπίζοντο καὶ ἐξ αὐτοῦ. Ὅθεν πολλοὶ ἐξ ἀγανακτήσεως πρὸς τοὺς συναγωνιστὰς μᾶλλον ἐγνωμάτευον νὰ μὴ λάβωσι μέρος καὶ οἱ Σφακιανοὶ μετὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ἀλλὰ καὶ νὰ συμβουλεύσων αὐτὸν νὰ φύγη ὅθεν ἦλθε (!), διότι ὁ ὄλεθρός του ἦν ἀφευκτός. Ὁ θόρυβος καὶ ἡ ταραχὴ ἐγένετο μεγάλη ἐν Πατσιανῶ ἐνεκεν τῆς διχογνωμίας ταύτης. Ταῦτα ὁρῶν καὶ ἀκούων ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐκτειρεν αὐτοὺς ἐπὶ δειλία καὶ ἀτενίζων πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ ἄνδρας ἐγέλα μὴδὲν λέγων. Τέλος δὲ κατευνασθείσης τῆς ἀγανακτήσεως συνεφώνησαν ἅπαντες νὰ πολεμήσωσι μετὰ τῶν ξένων ἄχρις ἐσχάτων (Ἀπόφασις τῶν Σφακιανῶν, ἔστω καὶ δύστοκος, μὴδὲ ὅλως πραγματοποιηθεῖσα). Τοῦτο ἀκούσας ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἶπε σαρκαστικῶς: «Μπράβο ὁρὲ παλληκάρια!»

Παρήν δὲ καὶ ὁ Ἰ. Χάλης εἰς τὴν φιλονεικίαν καὶ ὑπὸ φιλοτιμίας ἀγανακτῶν καὶ αὐτὸς μᾶλλον κατὰ τῶν Σφακιανῶν διαπληκτίζεται μετὰ τοῦ Ἀνδρέου Μανουσέλη ἐπὶ τῆς ἀδιαφορίας ἐκείνης τῶν Κρητῶν ἐν γένει διὰ τὴν ἐξέγερσιν, καὶ πικροχόλως ἐπιλέγει τῷ Μανουσέλει: «Ἐχετε μεγάλα δίκηα, ἀφοῦ δὲν εἰμπορεῖ κανεὶς νὰ σᾶς τὰ φιλονεικήση». Τότε ὁ Χατζῆ Μιχάλης καγχάζων καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς ἀμφοτέρους σαρκαστικῶς εἶπε: «Σωπᾶτε, ὁρὲ παιδιὰ, καὶ μὴ σᾶς μέλλει, ἂν δὲν ἔλθουν (οἱ ἀρνηθέντες Χανιωταὶ καὶ Ρεθυμιῶται). Ἐμεῖς ἔχουμε τέτοιο κάστρο, τέτοια παλληκάρια καὶ θὰ τὰ φκιαξώμε τὰ σκυλιά. Μακάρι νὰ ἔλθουν πενήντα χιλιάδες! Τότες θὰ δῆτε πῶς πολεμάγαμεν ἡμεῖς σιτὴ Ρούμελη.» Εἰς ταῦτα ἀπήντησεν ὁ Μανουσέλης λέγων: «Δὲν εἶνε, λέω, γενναϊότατε, οἱ Τοῦρκοι τοῖς Κρητῆς σὰν ἐκείνους. Ἐιοῦτοι πολεμοῦν γενναίως καὶ τὴν μπάλα περνοῦν ἀπὸ τὸ δαχτυλίδι.» Ὁ δὲ Χατζῆ

Μιχάλης: «*Μακάρι, καπετάνιο μου, νάρθουν πενήντα χιλιάδες σκυλιά από τὰ Κρητικά σου.*» Ταῦτα καὶ ἄλλα λέγοντες ἐπαρηγοροῦντο, ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς συντηρήσεως τοσοῦτων ἀνδρῶν καὶ ἵππων ἦτο ὑπερβαλλόντως δύσλυτον, διότι ὁ δεινὸς πολέμιος, ἡ πείνα, ἐπαπείλει μᾶλλον αὐτοὺς ἢ ὁ Μουσταφᾶς.»

Περὶ δὲ τῶν Κυδωνιατῶν καὶ Ἀποκορωνιτῶν, ὅταν ὁ Σφακιανὸς Σ. Διλινᾶς μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐν Φραγκοκαστέλλῳ πτώσιν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη καὶ τῶν Ἡπειρωτῶν συμπολεμιστῶν του, καὶ τὸν ἐπακολουθήσαντα ἀποκλεισμὸν ἐν τῷ φρουρίῳ ἐκείνῳ τῶν πολιορκουμένων Ἑλλήνων ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν τοῦ Μουσταφᾶ, κολυμβῶν οὗτος καὶ περιφερόμενος ἐπὶ τῆς θαλάσσης παρὰ τὸ Λουτρὸν διὰ κραυγῶν ἐνεθάρρυνε τοὺς ἐντὸς τοῦ φρουρίου νὰ διακαρτερῶσι διότι «*ὅσον οὐπω φθάνουν οἱ Κυδωνιῖται καὶ οἱ Ἀποκορωνῖται καὶ ἄλλοι νὰ πολιορκήσουν αὐτοὺς τοὺς Τούρκους ὥστε νὰ μὴ φύγῃ ἓνας τῶν*», ὁ Παπαδοπετράκης τονίζει ὅτι «*Καὶ ἀληθῶς τοῦτο θὰ ἐγίνετο ἐὰν ἤρχοντο· ἀλλ' ἡ κακία δὲν τοὺς ἀφῆκεν. Ἀληθεστάτη ἐστὶν ἡ γνώμη — ὑπογραμμίζει οὗτος — ὅτι ἡ δουλεία γεννᾷ κακίαν.*»

Παραπλήσια περίπου πρὸς τὸν Παπαδοπετράκη παραθέτει, κατὰ τὸ δοκοῦν, καὶ ἕτερος Κρητὸς ἱστοριογράφος ὁ Ἰ. Δ. Μουρέλλος ἀσυγκαλυπτοτέρας ἐμφανίζων τοῦ πρώτου ἀντιφάσεις. Ἀναγράφων, ἐπὶ παραδείγματι, οὗτος ὅτι «*Προτοῦ φθάσῃ ὁ Χατζῆ Μιχάλης στὴν Κρήτη ὁ κλεφτοπόλεμος, ποῦχεν ἀρχίσει εὐθὺς μετὰ τὸ σκόρπισμα τῶν Γραμπουσάνων στὴ Δαγκάδα τῆς Πεδιάδος, ἔβραζε ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά ὡς τὴν ἄλλη μεριά τῆς Κρήτης*», διαψεύδεται ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Κρητὸς ὀπλαρχηγοῦ Καυκαλοσήφη. Ὁ Καυκαλοσήφης ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ καὶ ἠρωτήθη «*ἂν θὰ σηκώσωσι καὶ αὐτοὶ ἄρματα ἢ ὄχι*», μετὰ τῶν ἔξωθεν ὑπὸ τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἐλθόντων ἐπαναστατῶν, γεγονὸς ὅπερ φανερώνει ὅτι τὰ ἄρματα εἶχον πρὸ πολλοῦ τεθῆ ἐν παροπλισμῷ. Τότε ὁ Καυκαλοσήφης ἀπήντησε προφορικῶς εἰς τὸν πασᾶν ὅτι «*αὐτὸς μὲν οὐδὲν ἐγνώριζε θετικὸν νὰ τὸν πληροφορήσῃ, ἀλλ' ἡ Δημογεροντία, εἰς ἣν ἐπέδωκε τὸ γράμμα (τοῦ Μουσταφᾶ, διαπυθνομένου ἂν θὰ σηκώσουν καὶ αὐτοὶ μετὰ τῶν περὶ τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἀγωνιστῶν τὰ ἄρματα) θὰ ἀπαντήσῃ αὐτῷ τὰ δέοντα.*» Συνεπῶς ὁ Μουσταφᾶς ἀνησυχῶν μήπως ἐξεγερθῶσιν οἱ ὑποτελεῖς του, βολιδοσκοπεῖ. Καὶ ὅπου τις βολιδοσκοπεῖ στερεῖται ἀπτῶν στοιχείων ἐκ γεγονότων ἐκδήλων.

Ἐξ ὧν τούτων συνάγεται τὸ συμπέρασμα, κατὰ τὸν ἱστορικὸν Γ. Ἀσπρέαν, ὅτι οἱ μὲν λοιποὶ Κρητὲς παρέμειναν ἀπαθεῖς καὶ ἀσυγκίνητοι ἐκ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐν τῇ νήσῳ τῶν, οὔτε δὲ καὶ «*οἱ Σφακιανοὶ ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῆς ἐξεγέρσεως.*»

Ἐν μέσω καταστάσεως λίαν ἀμφιβόλου καὶ μὴ ὑποσχομένης πολλά, ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς συνεκέντρωσε δύναμιν ὀκτώ χιλιάδων ἀνδρῶν μετὰ πυροβολικοῦ ἐκ τεσσάρων πυροβόλων, καθὼς καὶ περὶ τοὺς τριακοσίους ἵππεις καὶ ἐπορεύθη κατὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ὅστις ἀρχομένου τοῦ Μαρτίου τοῦ 1828 ἐκ Γραμβούσης διὰ μικρῶν ἰστιοφόρων πλοιαρίων εἶχε μεταφέρει τὸ στράτευμά του καὶ τὸ ἵππικὸν εἰς τὰ Σφακιά. Πρὶν ἐκκινήσῃ ὅμως ὁ Μουσταφᾶς ἐξ Ἀποκόρωνος κατὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἀπηύθυνε πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν διὰ χριστιανοῦ τινος, εἰς τὴν ὁποίαν τῷ ἐπρότεινε καὶ ἀπειλὰς καὶ ὑποσχέσεις. Αἱ ἀπειλαὶ ἦσαν ὅτι θὰ ἐπέπιπτε κατ' αὐτοῦ καὶ θὰ τὸν κατέστρεφεν, ἐὰν ἐντὸς δέκα ἡμερῶν δὲν ἐγκατέλειπε τὴν νῆσον. Αἱ ὑποσχέσεις δὲ ὅτι θὰ τὸν ἐδέχετο μετὰ τῶν ἀνδρῶν του, τῶν ἐκλεκτῶν του ἵππέων μόνον, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του, ἀντὶ ἀδράς ἀμοιβῆς καὶ ἀπονομῆς μεγάλων τιμητικῶν ἀξιωμάτων. Τὸ τελευταῖον — λέγει ὁ ἱστορικὸς Γ. Ἀσπρέας — δὲν ὀφείλει νὰ κριθῆ παραδόξον. Ὁ Μουσταφᾶς ἠκολούθησε τὴν τακτικὴν καὶ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἡγεμόνου του Μεχμέτ Ἀλῆ, ὅστις εἰς τὴν σωματοφυλακὴν του καθὼς καὶ εἰς τὸν ἄτακτον στρατὸν του εἶχε στρατολογήσει πολλοὺς Ἕλληνας δεδοκιμασμένης γενναιότητος. «Ὁ Χατζῆ Μιχάλης — συνεχίζει ὁ Ἀσπρέας — ἦτο γνωστὸς διὰ τὴν παλληκαριά του καὶ τὸ ἔνδοξον πολεμικὸν παρελθὸν του, καὶ βεβαίως θὰ ἐγένετο ἀσμένως δεκτὸς ὡς ἀρχηγὸς μισθοφόρων ἵππέων ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ.» Ἐξ ἄλλου ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἦτο καὶ προσωπικῶς γνωστὸς τοῦ Τουρκαλβανοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ τοῦ Γκιριτλῆ, τῆς γνωριμίας των χρονολογουμένης ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Διὸ καὶ ὁ Μουσταφᾶς γράφων πρὸς τὸν ἥρωα ἡμῶν, διὰ νὰ ὑποδηλώσῃ τὴν οἰκειότητα, προσαγορεύει ἐν τῇ ἐπιστολῇ του τὸν Χατζῆ Μιχάλην «Χατζῆ Μπαμπᾶ.»

Παρόμοιαι προτάσεις δελεαστικαί, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἀνεγράψαμεν, εἶχον γίνεαι πρὸς τὸν ἥρωα ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Ἰμπραῆμ πασᾶ ἐν Πελοποννήσῳ, ὡς ἐγένετο καὶ πρὸς τὸν στρατηγὸν Χατζῆ Χρῖστον καὶ εἰς ἄλλους διακεκριμένους ὄπλαρχηγούς, τὰς ὁποίας ὁ ἡμέτερος Χατζῆ Μιχάλης περιφρονητικῶς ἀπέρριψε. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς συνέβη καὶ ἐνταῦθα.

Ἡ πρὸς τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἐπιστολὴ τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ ἔχει οὕτω :

«Χατζῆ Μπαμπᾶ,

Ἐκαμα ἀπόφασιν νὰ ἔλθω αὐτοῦ νὰ σὲ κτυπήσω μὲ τὰς δυνάμεις μου, καὶ σὺ δὲν ἔχεις τόσον στράτευμα νὰ ἀντισταθῆς,

καὶ θὰ χαθῆς βέβαια, καὶ σὺ καὶ τὰ παλληκάρια σου. Σὲ λέγω λοιπόν, καὶ σὲ δίδω δέκα ἡμερῶν διορίαν, ἢ νὰ ἀναχωρήσης ἐκ τῆς Κρήτης εἰς τὸ διάστημα τοῦτο, ἢ νὰ ἔλθουν ὅσοι θέλουν νὰ καταγραφῶν εἰς τὸν στρατὸν μου, καὶ νὰ πέρνουν μισθὸν ὡς καὶ οἱ στρατιῶταί μου. Ἄν δὲ δυσκολεύεσθε ἀπ' αὐτοῦ νὰ ἀναχωρήσετε, εἴμπορεῖτε νὰ ἔλθετε χωρὶς τὸν παραμικρὸν φόβον εἰς Χανιά, ἂν θέλετε καὶ μὲ ἐγγύησιν, καὶ ἐγὼ σᾶς στέλλω ἀνέξοδα, ὅπου θέλει ὁ καθείς.»

Μετ' ἀγανακτήσεως ὁ Χατζῆ Μιχάλης λαβὼν τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ ἀπέρριψε τὰς δελεαστικὰς ταύτας καὶ ἀνάνδρους δι' αὐτὸν προτάσεις καὶ μεθ' ὑπερηφανείας, ὡς ἄλλος Λεωνίδας τῶν Θερμοπυλῶν, ἀπήντησε λακωνικώτατα πρὸς τὸν πασᾶν: «Μουσταφᾶ. Ἦλθα στὴν Κρήτη νὰ πολεμήσω Τούρκους μὲ τὰ παλληκάρια μου, κι' ὅπου θέλει ὁ Θεὸς ἄς δώσῃ τὴν νίκη.» Μετὰ τὴν θαρραλέαν καὶ προκλητικὴν αὐτὴν ἀπάντησιν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη πρὸς τὸν Μουσταφᾶν — προσθέτει ὁ Κριτοβουλίδης — ἀνεμένετο ἀναμφιβόλως καὶ ἡ προσβολή.

Ἄλλ' ὁ Μουσταφᾶς παρὰ τὴν ἀγέρωχον ἀπάντησιν ἐκείνην τοῦ Χατζῆ Μιχάλη προσεποιήθη ὅτι οὐδόλως ἐχολώθη· ἀλλ' ἐτήρησε τὴν δεκαήμερον προθεσμίαν, τὴν ὁποῖαν εἶχε τάξει πρὸς ἀναχώρησιν εἰς τὸν Χατζῆ Μιχάλην. Μόλις δὲ συνεπληρώθησαν αἱ δέκα ἡμέραι ἐξεκίνησε μεθ' ὀλοκλήρου τοῦ στρατεύματός του κατὰ τῶν Σφακίων.

Ἄλλ' ἡ ἐκκίνησις ἐκείνη τοῦ Μουσταφᾶ δὲν ἦτο ἐχθρικὴ κατὰ τῶν Σφακιανῶν, ὡς στρεφομένη ἀποκλειστικῶς κατὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη. Εἶχεν ὅθεν δώσει αὐστηροτάτας διαταγὰς ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ μὴ θίξῃ οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν τοῦ στρατοῦ τοῦ τὸ παραμικρὸν ἐκ τῶν χωρίων καὶ τῶν συνοικισμῶν τῆς ὁδοῦ τῆς εἰσβολῆς καὶ διελεύσεως τῶν στρατευμάτων του. Ἐπραξε δὲ τοῦτο πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ πείσῃ τοὺς Σφακιανούς ὅτι δὲν ἤρχετο νὰ πολεμήσῃ ἢ νὰ βλάψῃ αὐτούς, ἀλλὰ τοὺς ἔξωθεν ἐλθόντας ἐπαναστάτας. Τινὲς ἐν τούτοις τῶν μετὰ τοῦ στρατοῦ του Τουρκοκρητῶν παρέβησαν τὴν διαταγὴν του καὶ πρὸς παραδειγματισμὸν ἐτυφεκίσθησαν ἐπὶ τόπου.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τοῦ πολεμικοῦ του συγκροτήματος, ἀποβιβασθεὶς ἀρχὰς Μαρτίου εἰς Σφακιά, κατεγίνετο εἰς τὸ νὰ συγκεντρώσῃ περὶ αὐτὸν καὶ ἐντοπίους φιλοπολέμους πρὸς αὔξησιν τοῦ στρατεύματός του καὶ ἐνίσχυσιν αὐτοῦ ἐν μέσῳ ἀδιαφορίας, ἀπροθυμίας καὶ διχογνωμίας τῶν εὐαρίθμων ἐκ τῶν Σφακιανῶν καὶ τῶν ἄλλων Κρητῶν ἀρχικῶς προσχη-

ματικῶς μὴ ἀποποιηθέντων, ἀλλὰ κατόπιν κατὰ φθίνουσαν πρό-
οδον σχεδὸν πάντων ἀποχωρησάντων καὶ ἐγκαταλειψάντων τὸν
ἥρωα ἡμῶν, μόνον μετὰ τῶν ὀπλιτῶν του καὶ τῶν ἰπέων του ἐπὶ
τοῦ πεδίου τῆς μάχης νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἐπερχόμενον ὄγκον
τοῦ Μουσταφᾶ καὶ νὰ ὀλοκαυτωθῇ φρικτῶς πλὴν ἐνδόξως.

Ἐξέλεξε δὲ ὁ Χατζῆ Μιχάλης κατὰ τὴν ἀπόβασίν του ἐν
Κρήτῃ τὸ μεταξὺ τῶν Σφακίων καὶ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου
Φραγκοκάστελλον, ἐνθα ἔκειτο παλαιὸν φρούριον καὶ ἐν τῷ
φρουρίῳ τούτῳ καὶ εἰς τὰς θέσεις Πατσιανὸ καὶ Κολοκάσια μετὰ
τῶν ἀκολουθησάντων αὐτὸν εὐαρίθμων Κρητῶν ὠχυρώθη. Μετέ-
φερε δ' οὗτος καὶ ἐτοποθέτησεν ἐπὶ τοῦ περιτειχίσματος τοῦ
φρουρίου τέσσαρα πεδινὰ κανόνια καὶ μικρὸν ὀβούζιον ⁽¹⁾, τὰ
ὁποῖα ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ἐκ Ναυπλίου, καὶ περιέμενε τὴν κατ' αὐτοῦ
ἐπίθεσιν τοῦ Μουσταφᾶ. Ὡς ἐξῆς δὲ ὁ Κριτοβουλίδης περιγράφει
τὸν χῶρον ἐκεῖνον, ὃν ὡς στρατόπεδον ἐξέλεξεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης,
*«τῆ προτροπῇ δὲ καὶ τῶν ἐντοπίων ὡς πεδινώτερον τόπον κατάλληλον
καὶ διὰ τὸ ἰππικὸν καὶ διὰ τὸν στρατόν»*, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπομνη-
ματιστήν:

*«Τὸ Φραγκοκάστελλον Ἐνεικῆς κατασκευῆς ὄν, κεῖται κατὰ τὰ
Σφακία πρὸς τὴν Λάμπην εἰς ἀπόστασιν οὐχὶ μεγαλειέραν βολῆς τουφε-
κίου τῆς πρὸς τὸ Λυβικὸν Πέλαγος παραλίας. Πρὸς ἄρκιον δ' αὐτοῦ περὶ
τὸ μίλιον ἀνυψοῦνται συνάλληλα ὄρη ἀρχόμενα ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς
δυσμᾶς, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Φραγκοκαστέλλου ὑπάρχει
πεδιάς, ἐκ δυσμῶν μὲν συνορεύουσα μὲ τὸν Προσγιαλὸν ἢ χῶραν τῶν
Σφακίων, ἐξ ἀνατολῶν δὲ μὲ τὴν Λάμπην. Τὸ σχῆμα τοῦ κτιρίου εἶνε
τετράγωνον ἐπίμηκες ἐπὶ ἐνὸς περίπου στρέμματος γῆς, καὶ ἐφ' ἐκάστης
γωνίας ἦσαν τότε ἀκόμη ἐτοιμόρροποι σχεδὸν οἱ Ἐνεικοὶ ὑπερέχοντες
πυργίσκοι, ἢ πολεμίστραι.»* Ὡστε ἀπὸ στρατηγικῆς ἀπόψεως πορεῖ-
χεν ὅλα τὰ δυνατὰ πλεονεκτήματα τὸ Φραγκοκάστελλον, τὸ
ὁποῖον ἄλλως τε, κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Κριτοβουλίδου,
προϋτίμησεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης. *«τῆ προτροπῇ καὶ τῶν ἐντοπίων
(Σφακιανῶν)»*. Ἐπιμένομεν δὲ ἐπὶ τῆς παραγράφου τούτης τοῦ
Κριτοβουλίδου, ὡς καὶ ἐπὶ ἐτέρας παρομοίας, διὰ τῆς ὁποίας ὁ
αὐτὸς Κριτοβουλίδης τὴν στρατηγικότητα τοῦ Φραγκοκαστέλλου
ἐκθειάζων λέγει αὐτολεξεῖ: *«Ἀρίστη ὡσαύτως καὶ ἡ τῆς θέσεως
ἐκλογή, ὡς περιεγράψαμεν ἀνωτέρω, εἰς ἣν ἐπροτίμησαν νὰ στρατοπε-*

(1) Ὀβούζιον. Εἶδος βλήματος ἐν χρήσει ἄλλοτε εἰς τὴν πυροβολικὴν.
Ἀπετελεῖτο ἐκ κοίλης μεταλλίνης σφαίρας, πληρουμένης ἐνδον πυρίτιδος,
ἐβάλλετο δὲ δι' ὀβουζιοβόλου. Ὡστε ἐνταῦθα μᾶλλον πρόκειται περὶ ὀβου-
ζιοβόλου ἢ ὀβουζίου, ὡς ἐσφαλμένως ὁ Κριτοβουλίδης ἀναγράφει.

δεύσωσιν,» διότι ἡ τελειωτικὴ φάσις τῆς ἀπροθυμίας καὶ αὐτῶν τῶν Σφακιανῶν, νὰ μὴ συμπολεμήσουν μετὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, εἶχεν ὡς πρόφασιν ὅτι τάχα τὸ Φραγκοκάστελλον δὲν ἦτο ἢ κατάλληλος στρατηγικὴ τοποθεσία· καὶ ὅτι ἀφοῦ ὑπέδειξαν εἰς αὐτόν τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἑτέραν θέσιν ἐπὶ ὄρεινῳ ἐδάφους, ὑπόδειξιν, κατὰ Μένδελσων, ἐντελῶς μωρὰν, δι' ἐπιχειρήσεις ἰππικοῦ ὄπλου, καὶ μὴ εἰσακουσθέντες οὗτοι ἀπεσύρθησαν πρὸ τῆς μάχης, τραπέντες εἰς τὰς ἀπροσίτους τῶν γειτνιαζόντων ὄρέων παρυφάς, ὁπόθεν ὡς ἀπὸ κινηματογραφικοῦ θεωρείου παρηκολούθουν τὴν γιγαντιαίαν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη κατὰ τῶν στιφῶν τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ πάλιν, καὶ τὸν φρικώδη μεληδὸν τοῦ ἥρωος ἡμῶν καὶ τῶν ἀτρομήτων συντρόφων του διαμελισμόν.

Ἐν Φραγκοκαστέλλῳ ὀχυρωθεὶς ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἀγῶνα τριμέτωπον. Πρῶτον νὰ ἐξασφαλίσῃ τροφὴν διὰ τὸ στράτευμα, ἔστω καὶ μὴ ἐπαρκῆ, ὡς καὶ τὸν ἀνεφοδιασμόν τῶν πολεμοφοδίων διὰ τὴν ἐπικειμένην μάχην, τῆς ὁποίας τὴν ἔκτασιν καὶ διάρκειαν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προὑπολογίσῃ. Δεύτερον νὰ φροντίσῃ ἀποκτῶν ἐκ τῶν ἐντοπίων συμμάχους σταθερούς, νὰ ἐνισχύσῃ τοῦ πολεμικοῦ του συγκροτήματος τὴν δύναμιν. Καὶ τρίτον νὰ ἀντιπαλαίσῃ κατὰ τῆς ἐπερχομένης στρατιᾶς τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ ἀποτελεσματικῶς, προσδίδων οὕτω περιεχόμενον ἀγῶνος εἰς τὴν ἐκστρατείαν του.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, ὅσας τροφὰς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προμηθευθῇ ἐκ Γραμβούσης, «ὡς ἐλάμβανε μέχρι τινός, αἵτινες ὁμως εἶχον ἤδη ἐκλείψει», κατὰ τὸν Κριτοβουλίδην, ἐπορίζετο αὐτὰς «ἐν μέρει μὲν ἐκ τῶν Σφακιανῶν, ἐν μέρει δὲ ἐκ διαρπαγῆς τῶν στρατιωτῶν τοῦ ἐκ τῶν ὁμόρων ἐπαρχιῶν», κατὰ τὸν αὐτὸν Κριτοβουλίδην. Ὡς πρὸς τὸν ἀνεφοδιασμόν καὶ τοὺς μισθοὺς τῶν στρατιωτῶν του «οἵτινες ἐγόγγυζον κατ' αὐτοῦ, μὴ δυναμένου παντελῶς νὰ τοὺς οἰκονομήσῃ, καὶ στερουμένου ἀπάντων τῶν ἀναγκαίων», πάλιν κατὰ Κριτοβουλίδην, ἀπέστειλεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης κατ' ἐπανάληψιν ἐκ Κρήτης πρεσβεΐας εἰς τὸν ἐν Αἰγίνῃ διαμένοντα τότε Κυβερνήτην Ἰ. Καποδίστριαν, ὅστις ὁμως διὰ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν τοῦ δημοσίου ταμείου, οὐδεμίαν παρέσχε τῷ Χατζῆ Μιχάλη χρηματικὴν ἐνίσχυσιν, Ἄσυστατος ὅλως ἐλέγχεται ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Κρητὸς ἱστοριογράφου Ἰ. Μουρέλλου, ὑποστηρίζοντος ὅτι τάχα ὁ Χατζῆ Μιχάλης «στὴν τόση σιωπὴ τῆς Κεντρικῆς Κυβερνήσεως σὺς τόσες ἐπικλήσεις τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, στὸ θυμὸ του πάνω ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν ἀγῶνα καὶ νὰ φύγῃ ὅπως μποροῦσε μὲ τὸ σῶμά του γιὰ τὴν Αἴγινα. Μὲ παραρακάλια καὶ ἐπικλήσεις πρὸς τὸν ἀνδρισμὸ του

κατώρθωσαν τότε οί Σφακιανοί νά τόν πείσουν νά μείνη γιά νά τούς βοηθήση στόν ἀγῶνά τους.»

Διότι, ἂν ὁ Χατζή Μιχάλης εἶχεν ὡς ἀπόφασιν πλέον ὅ,τι ἀπλῶς ὡς ἀπειλήν εἶπεν, ἅμα τῇ ἀποβάσει του εἰς Γραμβοῦσαν, καί οὐχί τās παραμονάς τῆς συγκρούσεώς του μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ, καί ἔκαμε χρῆσιν τοιαύτης ἀπειλῆς μόνον διὰ νά πειθαναγκάσῃ τούς ἀσυμφώνους, ἀναποφασίστους νά ἐξεγερθοῦν ἢ ὄχι, καί ἀλληλοὑπόβλεπομένους συμπολίτας τοῦ ἱστοριογράφου τούτου, θά ἀπήρχετο κάλλιστα, ὅταν μάλιστα ἐκεῖνοι συζητοῦντες ἐπὶ ἡμέρας συνεχῶς καί εἰς οὐδέν καταλήξαντες νά συμφωνήσουν, εἰς τοῦτο ἔμειναν σύμφωνοι νά προτείνουν, κατὰ Παπαδοπετράκη, εἰς τόν Χατζή Μιχάλην, νά ἀπέλθῃ, ὅποτε σαρκάζων αὐτούς ὁ ἥρωας ἡμῶν τούς εἶπε : «Μπράβο ὁρὲ παλληκάρια !»

Ἄν ὄντως εἶχε τοιοῦτόν τι, ἔστω καί κατόπιν ἀποβιβάσθεις εἰς τὰ Σφακιά, ἀποφασίσει ὁ Χατζή Μιχάλης «ὡς ἰσχυρογνώμων καὶ ἀμετάπιστος», κατὰ τόν ἱστοριογράφον τούτον, πῶς θά μετεπίθετο τότε τάχα φιλοτιμούμενος ; Ἄλλ' ἐνταῦθα τὸ ἀντίθετον συνέβαινε. Ὁ Χατζή Μιχάλης προσεπάθει παντοιοτρόπως νά πείσῃ τούς Κρήτας νά τόν συνδράμουν εἰς τόν ἀγῶνά του καί ὄχι νά συνδράμῃ ἐκεῖνος τόν ἀνύπαρκτον κατ' ἐπίσημὸν ἀγῶνα τῶν ἀμφιταλαντευομένων καί ἀναποφασίστων, κατὰ Παπαδοπετράκη, ὑποτελῶν Κρητῶν, περὶ ὧν ὁ πασῶς διεπυνθάνετο «ἂν θὰ σηκώσουν καὶ αὐτοὶ ἄρματα ἢ ὄχι» μετὰ τοῦ ἐκ Ναυπλίου ἀφιχθέντος ἐπαναστάτου Χατζή Μιχάλη. Ἄλλ' καί ἂν «μὲ παρακάλια κι' ἐπικλήσεις πρὸς τόν ἀνδρισμόν του» κατώρθωσαν οί Σφακιανοί νά μεταπείσουν τόν Χατζή Μιχάλην νά μὴ φύγῃ, διατί τὸ ἔπραξαν ; Διὰ νά τόν ἐγκαταλείψουν καί νά ἀποσυρθοῦν τῆς μάχης ὥρας ὀλίγας μόνον πρὸ τῆς συγκρούσεως, ὅπως καί τόν ἐγκατέλειψαν, ἢ διότι μήπως ἐκ προμελέτης ἐβούλοντο νά μείνη διὰ νά καταστραφῇ καί νά τόν ἀποθαυμάσουν ἐν ὀλοκαυτώσει ; Καί ἀφοῦ, ὡς διατείνεται ὁ ἱστοριογράφος, κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους νά μεταπείσουν ἕνα «τοιοῦτον ἰσχυρογνώμονα καὶ οὐδενὸς ἀκούοντα», κατὰ Παπαδοπετράκη, διατί νά τόν ἐκλιπαροῦν τὴν ὑστάτην τῆς κρισιμωτέρας ὥρας ἐκείνην στιγμήν, καθ' ἣν ἐπήρχετο κατ' αὐτοῦ ὁ Μουσταφᾶς, νά μὴ ἀντισταθῇ κατὰ τοῦ Μουσταφᾶ, ἢ νά ἀπέλθῃ τῆς Κρήτης ἢ νά ἀκολουθήσῃ αὐτούς φεύγοντας πρὸς τās φάραγγας τῶν ὄρεων, φεύγων καί ἐκεῖνος μετὰ τῶν ἰππέων του πρὸς τὰ ἀπρόσιτα καί τὰ ὄρεινά ; Καί ἀφοῦ δὲν ἐπραγματοποίησε τὴν ἀπειλήν, διότι ὡς ἀπειλή ἐλέχθη ὅ,τι ἐλέχθη, διὰ νά τούς ἐξαναγκάσῃ νά ἐξεγερθοῦν καί αὐτοὶ μετ' αὐτοῦ κατὰ τοῦ κατακτητοῦ τῆς ἰδιαιτέρας των

πατρίδος, όταν πάντες οὔτοι τὸν ἐγκατέλειψαν, διατί νὰ ἀπήρ-
 χετο εἰς τὰ ἴδια μόνον διότι δὲν ἐλάμβανε παρὰ τοῦ Κυβερνήτου
 χρηματικὴν ἐνίσχυσιν; Ἡ νομίζουν οἱ ἱστοριογράφοι οὔτοι, οἱ
 οὔτω φρονοῦντες, ὅτι ὁ Μουσταφᾶς δὲν θὰ ἐδέχετο ἔστω καὶ τὴν
 δωδεκάτην ὥραν τὴν συνθηκολόγησιν τοῦ ἀτρομήτου Χατζῆ
 Μιχάλη, ἀλλὰ θὰ εἶχεν ὄρεξιν νὰ ἀπολέσῃ τὸ ἐν τρίτον τοῦ
 μαχίμου στρατοῦ του κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Φραγκοκαστέλ-
 λου ἀπλῶς χάριν παιδιᾶς; Ὁ Μουσταφᾶς ἦτο πασίδηλον ὅτι
 δὲν ἤθελεν ὄχι μόνον αἱματηρὰν σύγκρουσιν ἐντὸς τῆς νήσου,
 ἀλλ' οὔτε τὴν παραμικρὰν διασάλευσιν τῆς ἐπιβληθείσης τάξεως
 καὶ ὑποταγῆς. Ἄλλως τε ὅτι ὁ Τουρκαλβανὸς οὔτος πασᾶς ἐνε-
 φορεῖτο ὑπὸ φιλειρηνικῶν διαθέσεων τὸ ἀπέδειξε μὲ τὴν συνθη-
 κολόγησιν τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ μεινάντων ἀγωνιστῶν τρανότατα,
 προτείνας πρῶτος ἐκεῖνος ὄρους πρὸς συνθηκολόγησιν καὶ ἀποδε-
 ξάμενος προθύμως τοὺς ἐντίμους ὄρους τῶν πολιορκουμένων, νὰ
 ἐξέλθουν φέροντες τὰ ὄπλα των καὶ ἐπιβαρύνοντες τὸν Μουσταφᾶ
 μὲ τὰ ἔξοδα τῆς παλινοστήσεως αὐτῶν, ὡς καὶ ἐγένετο.

Ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἶχεν ἀποφασίσῃ τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐπι-
 μελῶς ἀποκρύπτει ὁ Κρής ἱστοριογράφος Μουρέλλος. Νὰ παρα-
 μείνη ἐκεῖ πιστὸς εἰς τὸν ὄρκον τοῦ στρατιώτου, τοῦ πατριώτου,
 τοῦ γενναίου, τοῦ ἀνδρείου, τοῦ τολμηροῦ καὶ ὑπερηφάνου
 Νταλιάνη, νὰ φιλοτιμήσῃ διὰ τῆς αὐταπαρνήσεώς του τοὺς ἐγκα-
 ταλείψαντας αὐτὸν Κρήτας, ἔστω καὶ ὀψίμως, καὶ ὄχι ποτὲ νὰ φι-
 λοτιμηθῇ ἐκεῖνος, ὅστις ἐπίστευεν εὐσυνειδήτως διὰ τὸν ἀγωνιστὴν
 Χατζῆ Μιχάλην, τὸν ὁποῖον ἀπὸ ἐνδόξου καταγωγῆς ἐκ παίδων
 προώριζεν εἰς ἥρωα, ὅτι τὸ τέρμα τοῦ ἀγῶνος του δὲν λήγει εἰς
 τὸ Ναυαρίνον, ἀλλ' ἐκεῖ ὅπου καὶ μετὰ τὸ Ναυαρίνον θὰ τερμα-
 τίσῃ μαρτυρικῶς τῆς ἠρωϊκῆς καὶ ἐνδόξου ζωῆς του τὸ ὑπόλοι-
 πον. Καὶ ἂν διὰ τοῦ ἐμπράκτου τούτου τῆς αὐταπαρνήσεως
 αὐτοῦ παραδείγματος δὲν συγκινήσῃ τὴν φιλοτιμίαν τῶν ἐντο-
 πίων, ὥστε νὰ ἔχῃ καὶ αὐτοὺς μετόχους τῆς θυσίας, ἐν ᾧ τοὺς
 ἀνέμενέ τις πρωτοπόρους, τότε τὸ κατόρθωμα τοῦ Λεωνίδου τῶν
 Θερμοπυλῶν, τοῦ Διάκου τῆς Ἀλαμάνας καὶ τοῦ Φλέσσα εἰς τὸ
 Μανιάκι, ἐπαναλαμβάνων κατὰ τρόπον πανηγυρικώτερον νὰ
 συγκρουσθῇ μόνος μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ, μεθ' ὧν καὶ ἂν ὁ ἐχθρὸς
 διέθετε δυνάμεων, βέβαιος ὢν ἐκ τῶν προτέρων περὶ τῆς βεβαίας
 αὐτοῦ καταστροφῆς. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον καὶ εἰς τοὺς
 ἀπεσταλμένους Κρήτας, τοὺς ἐπιχειρήσαντας νὰ τὸν πείσουν πρὸ
 τῆς συρράξεως νὰ ἀποφύγῃ τὴν σύγκρουσιν καὶ βεβαιοῦντας
 αὐτὸν τὸ ἀναπόφευκτον τοῦ θανάτου του, ὑπερηφάνως ἀπήντησεν

εἰς αὐτούς, κατὰ τὸν ἱστορικὸν Μένδελσων, «Μιὰ φορὰ γεννήθηκα, καὶ μιὰ φορὰ θὰ πεθάνω.»

Οὔτε εἶναι ἀκριβὲς ὅτι ἐκ τοῦ μεταξὺ τῶν Κρητῶν συναφθέντος δανείου ἐκ 2660 διστήλων ταλλήρων χρηματικοῦ ποσοῦ, κατὰ Παπαδοπετράκη, ἔλαβον ἔστω καὶ ὀβολὸν ὡς μισθοδοσίαν οἱ ὀπλίται τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ὡς ἀφήνει οὗτος νὰ νομισθῆ διὰ τῆς μεθόδου τῶν ὑπονοουμένων, καὶ ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου κατ' ἄκραν μεγαλοψυχίαν ὁ ἕτερος τῶν Κρητῶν ἱστοριογράφων, ἐν οἴκτῳ δῆθεν συμπονεῖ τὸν ἥρωα ἡμῶν, ὁ Κριτοβουλίδης λέγων ὅτι «ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη οἱ ὀπλίται αὐτοῦ, μὴ δυναμένου παντελῶς νὰ τοὺς οἰκονομήσῃ, στερουμένου ἀπάντων τῶν ἀναγκαίων.» Διότι ὁ μὲν Κριτοβουλίδης λέγει ὅτι μόνον εἰς τοὺς ὑπὸ τὸν Κρήτα Ἰωάννην Χάλην ἐπτακοσίους ἐπικούρους τῆς Γραμβούσης κατέβαλον οἱ Κρήτες ἐξ ἰδίων μισθούς, «μετὰ δὲ τὰ τελευταῖα εἰς Γραμβοῦσαν συμβάντα δὲν εἶχον πλέον οἱ Κρήτες τὰ μέσα νὰ μισθοδοτῶσι τοὺς ἐπικούρους στρατιώτας, διατηρήσαντες τούτους μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς μὲ χρήματα ἴδια.» Αἱ δὲ σύθετικώτεροι ἱστορικαὶ πηγαὶ μαρτυροῦν τὸ ἐξῆς ἀξιωματικόν: Ἐκ τῆς ἀφίξεως τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐν Κρήτῃ, οἱ Κρήτες διέκοψαν τὴν χρηματοδοσίαν. Ἐξοικονομῶν δὲ ὁ Χατζῆ Μιχάλης μέχρις ἐξαντλήσεως τοῦ ἰδιωτικοῦ του ταμείου εἰς τὸ ἀκέραιον τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ὀπλιτῶν του, ἐλάμβανε πιστωτικὰς ἀποδείξεις παρὰ τῶν Κρητῶν, τῶν ὁποίων καὶ τὸ πρὸς ἐκεῖνον χρηματικόν των χρέος γενναιοδῶρως ἐχάρισε διὰ τῆς ἡρωϊκῆς ἐπὶ τοῦ πατρίου των ἐδάφους θυσίας τῆς ζωῆς του, μὴ ἐπιζήσας ὄχι μόνον διὰ νὰ μὴ ἀκούσῃ εὐγνωμοσύνης ὁμολογίας διὰ τῶν μετ' ἀνευλαβείας πρὸς τὴν ἔνδοξον καὶ ἀθάνατον μνήμην του ἀνοικείων χαρακτηρισμῶν ἐνίων Κρητῶν ἱστοριογράφων, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ μὴ καταδεχθῆ νὰ εἰσπράξῃ τὰ ὑπ' αὐτῶν τῶν Κρητῶν αὐτῶ ὀφειλόμενα.

Εἰς τοὺς μαρσίπους τοῦ ἥρωος ἡμῶν, μετὰ τὴν ἔνδοξον καὶ τραγικὴν τελευτὴν του ἐν Φραγκοκαστέλλῳ, εὐρέθη μετὰ τοῦ διπλώματος αὐτοῦ ὡς ἀρχιστρατήγου τῶν ἀτάκτων ἰππικῶν δυνάμεων τοῦ Ἄγωνος τῆς Παλιγγενεσίας, μετὰ τῆς τεθραυσμένης σπάθης του, μετὰ τῶν ἱερῶν ἀντιτύπων τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, καὶ μία χρεωστικὴ ἀπόδειξις ὀφειλῆς τῶν Κρητῶν πρὸς τὸν ἥρωα ἡμῶν τοῦ ποσοῦ τῶν ὀγδοήκοντα τριῶν χιλιάδων γροσίων, ἀντιστοιχοῦντων μὲ τὸ ποσὸν τῶν χιλίων τετρακοσίων χρυσῶν λιρῶν Ἀγγλίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τῆς Ἀγγλικῆς λίρας τότε διατετιμημένης ἀνά γρόσια ἐξήκοντα, ἢ

ὅποια ἀπόδειξις κατατεθειμένη πλέον ὡς ἱστορικὸν κειμήλιον εἰς τὸν φάκελλον τοῦ Ἀρχείου τῶν Ἀγωνιστῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Εἰκοσιένα ἔχει οὕτω :

Ἀριθ. 7

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Δηλοποιεῖ

« ὅτι χρεωστοῦνται εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν βοηθητικῶν στρατευμάτων κ.
 « Χατζῆ Μιχάλην Νταλιάνην γρόσια χιλιάδες ὀγδοήκοντα τρεῖς ἀριθ.
 « 83.000, τὰ ὅποια ὑπόσχονται οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης νὰ πληρώσουν
 « ἄνευ οὐδεμιᾶς προφάσεως εἰς διορίαν ἐξήκοντα μίαν ἡμέραν ἀρ. 61
 « ἂν ὁμως πρὶν τῆς αὐτῆς προθεσμίας εὐρεθῇ πόρος εἶνε εἰς χρεος τὸ
 « Κρητικὸν Συμβούλιον νὰ ἐνεργήσῃ τὴν πληρωμὴν τῆς διαληφθείσης
 « ποσότητος.

Ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τῇ 8 Μαΐου 1828

ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Ἀνδρέας Φασούλης, Θεοφάνης Ἀγαθάκης, Ἀλ. Κρεσίνης,
 Ἀνδρέας Παπαδάκης, Α. Μπογιατζόγλου, Ἀναγνώστης
 Στεφανάκης, Ν. Λυμπρίτης, Α. Ν. Μαριολάκης.»

Ἡ χρεωστικὴ αὕτη δήλωσις τοῦ Συμβουλίου Κρητῶν φέρει χρονολογίαν τὴν 8ην Μαΐου 1828, ἥτοι δέκα ἡμέρας πρὸ τοῦ ἡρωϊκοῦ τοῦ θανάτου. Συνεπῶς μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπεγράφη ἡ δήλωσις ἀνεῖχε τὴν φροντίδα τῶν ἐξόδων τῆς εἰς Κρήτην ἐκστρατείας ὁ ἥρωας ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλης, δαπανῶν ἐξ ἰδίων διὰ τὴν μισθοδοσίαν τῶν ὀπλιτῶν τοῦ ὑπὸ χομηλότατον τιμάρημον ζωῆς καὶ μισθολόγιον ἀνάλογον, ἕως οὗ καὶ τὸ ζῆν αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγωνιζόμενος ἡρωϊκῶς ἐκδαπανήσας ἐξεμέτρησεν.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον· ὅσοι Κρήτες, εἴτε Σφακιανοὶ εἴτε ἀλλαχόθεν ἠκολούθησαν τὸν ἥρωα ἡμῶν ἢ συνενωθέντες μετ' αὐτοῦ ἐν Γραμβούσῃ ἢ καὶ συγκεντρωθέντες μετέπειτα ἐν τῷ ὄχυρῳ τοῦ Ἐνετικοῦ φρουρίου τοῦ Φραγκοκαστέλλου, πάντες παρηκολούθησαν αὐτὸν κατὰ γεωμετρικὴν πρόοδον δισρροῆς μέχρι τῆς Γεθσημανῆς τοῦ ἡρωϊκοῦ τοῦ δράματος, καὶ μὴ συναναβάντες καὶ μέχρι τοῦ Γολγοθᾶ τοῦ Φραγκοκαστέλλου του, τόσον ὥστε, νὰ μὴ θεωρηθῇ ὡς παράδοξον πῶς ἡ φρικώδης πάλη του ἐν Φραγκοκαστέλλῳ, ἢ ἐπενεγκοῦσα τὸν μαρτυρικὸν αὐτοῦ καὶ τῶν τριακοσίων ὀγδοήκοντα πέντε Ἠπειρωτῶν μαχητῶν τοῦ θάνατον, διεξήχθη σχεδὸν ἐρήμην ἐντοπίων Κρητῶν.

"Ας αφήσωμεν τούς Χανιώτας και Ρεθυμνιώτας, οΐτινες, κατά Παπαδοπετράκη, ανέμενον να νικήση ὁ Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τῶν Σφακιανῶν πρῶτα τὸν Μουσταφᾶν, καὶ κατόπιν νὰ ἀποφασίσουν νὰ ἐπαναστατήσουν. "Ας ἀφήσωμεν ὡσαύτως καὶ τούς Κυδωνιάτας καὶ Ἀποκορωνίτας, οΐτινες καὶ οὔτοι, κατά τὸν ἴδιον Παπαδοπετράκη, οὔτε τούς ὑπολειφθέντας ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἐγκλείστους ἀγωνιστὰς δὲν ἐκινήθησαν νὰ συνδράμουν πρὸς λύτρωσιν. Καὶ ἄς περιορισθῶμεν εἰς ἐκείνους ἐκ τῶν Σφακιανῶν, οἱ ὅποιοι ἐδέχθησαν, ἔστω καὶ κατόπιν πολλοῦ κόπου προσχηματικῶς, νὰ συμπολεμήσουν μετὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη· καὶ οὔτοι εἶναι: ὁ Μανουσογιαννάκης, ὁ Καυκαλάκης, ὁ Δεληγιαννάκης, ὁ Μανουσέλης, ὁ Μποντονάκης, ὁ Παπαδάκης καὶ ὁ Τσιριντάνης. Καὶ εἰς τούς ἐκ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, οΐτινες εἶνε ὁ Ἰωάννης Χάλης, ὁ Τσουδερός καὶ ὁ Παπαδογιάννης.

Καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ δεῦτεροι, ὡς ἀπὸ συμφώνου, ἐν ὄψει τοῦ ἐπερχομένου πανστρατιᾶ Μουσταφᾶ τορπιλλίζουσι τὸν Χατζῆ Μιχάλην μὲ ἔγγραφα νὰ ἐγκαταλείψη τὸ Φραγκοκαστέλλον, τοῦ ὁποίου ἀνακαλύπτουν τώρα πολλὰ μειονεκτήματα, ἐν ᾧ κατὰ τὴν ἀπόβασιν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐν Κρήτῃ, οὔτος ἐστρατοπέδευσε ἐν Φραγκοκαστέλλῳ, κατὰ Κριτοβουλίδην, «τῆ προτροπῇ τῶν ἐντοπίων (δηλ. Σφακιανῶν) εἰς ἀρίστην καὶ στρατηγικωτάτην θέσιν». Καὶ κατὰ κλιμάκια πάντες σχεδὸν ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον τὸν ἐπισκέπτονται διὰ νὰ τὸν συμβουλεύσουν ὅτι ἀδίκως θὰ θυσιασθῆ μετὰ τῶν ὀπλιτῶν του. Εἰς τὰ περίφημα ἐκεῖνα ἀποθαρρυντικὰ ἔγγραφα μόνον ἡ ὑπογραφή τοῦ Ἰωάννου Χάλη δὲν παρελαύνει, διότι, ὡς ἀναφέρει ὁ Κριτοβουλίδης: «Ὁ Ἰωάννης Χάλης ἠσθένει κατὰ συγκυρίαν προφυλαττόμενος τότε εἰς τῶν Κομητάδων τὸ σπήλαιον», καὶ ὡς συμπληροῖ διὰ τὴν ἱστορικὴν ἀκρίβειαν ὁ Ἰ. Μουρέλλος. «Τὸν Ἰ. Χάλη βαρεῖα ἄρρωστο ἀπὸ πυρετὸ εἶχαν μεταφέρει στὸ σπήλαιο τῶν Κομητάδων δύο του παλληκάρια ποὺ τοῦ παρέσταν. Δὲν ἔλαβε μέρος στὴ μάχην». Ἡμεῖς δὲν ἀμφιβάλλομεν ποσῶς περὶ τῆς ἀσθενείας τοῦ Ἰ. Χάλη. Ἀλλὰ μανθάνομεν ἀπὸ τὸν Παπαδοπετράκη καὶ τὴν αἰτίαν εἰς ἣν ὠφείλετο ἡ ἀσθενεία του. Ὁ Παπαδοπετράκης τὰ ἐξῆς λέγει: «Τὴν διαγωγὴν τῶν συνεπαρχιωτῶν του (δηλ. Κυδωνιατῶν), καὶ ἐξόχως τῶν ἀφιλοτίμων Γραμβουσιανῶν, καθορῶν ὁ Ἰ. Χάλης ἐγένετο ἀδιάθετος ὑπὸ σφοδρᾶς λύπης λίαν φιλότιμος ὢν. Ἐχων δὲ μεθ' ἑαυτοῦ πέντε μόνον ἄνδρας τὸν Ἰ. Ξυνίδην, τὸν Γ. Πίπον, τὸν Γ. Πωλάκη, τὸν Β. Π. Θεοδωράκη καὶ τὸν Π. Πρινόλην, κατῆλθεν εἰς Κομητάδες μετὰ τὸ πέρας τῆς συνελεύσεως τῆς 25ης Ἀπριλίου 1828.» Ὡστε 23 ἡμέρας πρὸ τῆς μάχης τοῦ Φραγ-

κοκαστέλλου εἶχεν ἀποχωρήσει μετὰ τῶν συντρόφων του ὁ Ἰ. Χάλης.

Οἱ δὲ λοιποὶ Σφακίανοι καὶ μὴ, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν συμπατριωτῶν των ἱστοριογράφων Κριτοβουλίδου, Παπαδοπετράκη καὶ Μουρέλλου, οὐδαμοῦ ἀναφέρονται παρατασσόμενοι εἰς τοὺς προμαχῶνας καὶ εἰς τὰ χαρακώματα τοῦ Φραγκοκαστέλλου· ἀλλὰ αὐτοτοποθετοῦνται μακρὰν εἰς μιλίου ἀπόστασιν καὶ εἰς τὰς γύρω κλιτύας τῶν ὄρεινῶν θέσεων Πατσιανὸ καὶ Κολοκάσια, καὶ ἀναμένουν, ἂν διέλθῃ ἐκ τῶν στενωπῶν ἐκείνων, δίκην θηράματος πίπτοντος εἰς παγίδα, ὁ ἐμπειροπόλεμος καὶ πανούργος Τουρκαλβανὸς Μουσταφᾶς, τότε καὶ νὰ τῷ ἐπιτεθοῦν, ἀφροβεβαίως «τῇ μεγάλῃ μπόρα», κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, «τῇ φάγῃ» πρῶτον ὁ Χατζῆ Μιχάλης.

Ἐπειδὴ ὅμως καὶ μετὰ τὴν ἐπικὴν πάλην καὶ ἔνδοξον πτώσιν τοῦ ἥρωος ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλη, δὲν ἐμφανίζονται ἐπιτιθέμενοι οἱ τραπέντες ἀνὰ τὰς κλιτύας τῶν ὄρεινῶν θέσεων, ἀλλὰ παρουσιάζονται ὑπὸ τῶν ἱστοριογράφων των πολὺ βραδύτερον ὡς ἀψιμαχοῦντες μὲ ἓνα ἢ δύο τὸ πολὺ τραυματίας τοῦ ἐχθροῦ, αὐτῶν παραμενόντων ἀτρώτων, καὶ παρέχουν ὡς εἰκός, οὗτοι φαιδρὰν τὴν ἐντύπωσιν ἐνόπλων ἀσκόπως πυροβολούντων, ἀνισλαμβάνει τὴν ἔκθυμον συνηγορίαν των ὁ Ἰ. Μουρέλλος, ὅστις ἐφευρίσκει ὄντως ὠραῖα ρομαντικὰ σχήματα λόγου, διὰ τῶν ὁποίων ἐκθειάζει τὴν ἐρήμην συμμετοχὴν των εἰς τὸν φρικώδη καὶ ἥρωϊκὸν ἄθλον τοῦ ἡμετέρου Χατζῆ Μιχάλη, διὰ τῶν ἀκολουθῶν ἐπὶ λέξει γλαφυρῶν φράσεων: «Οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ καπετάνοι ποὺ πολεμοῦσαν στὸ Πατσιανὸ καὶ Καψοδάσος» (σημ. χωρὶς νὰ μᾶς καθορίζῃ ἐναντίον τίνος πολεμοῦσαν). Μήπως ἐναντίον τῆς στρατιᾶς τοῦ Μουσταφᾶ, καταλαβούσης καὶ τὸ Καψοδάσος καὶ τὸ Πατσιανὸ κατερχομένης πρὸς τὸ Φραγκοκάστελλον καὶ ἀνερχομένης εἰς ὀκτῶ καὶ πλέον χιλιάδας στρατοῦ; Ἄλλὰ πῶς ἀπεφάσισαν τοιοῦτον τόλμημα; Ὁ Παπαδοπετράκης λέγει ὅτι ἐν μὲν τῷ Πατσιανῷ «ἦσαν ἐν ὄλῳ συγκεντρωμένοι 37 Σφακίανοι» ἐν δὲ τῷ Καψοδάσει «περίπου 50» καὶ ὅτι ἀμφότεραι αἱ τοποθεσίαι αὗται καταληφθεῖσαι τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας τῆς μάχης τοῦ Φραγκοκαστέλλου ὑπὸ τριῶν χιλιάδων στρατοῦ τοῦ Μουσταφᾶ ἦσαν γραμμὴ ἀμύνης τῆς μάχης. Τώρα διὰ τῆς ψυχρᾶς λογικῆς ἐξάγεται ἐν καὶ μόνον συμπέρασμα. Ἄν οἱ 37 ἐν ὄλῳ Σφακίανοι ἐν Πατσιανῷ καὶ οἱ 50 περίπου ἄνδρες τοῦ Τσουδεροῦ καὶ Παπαδογιάννη ἐν Καψοδάσει «πολεμοῦσαν», κατὰ Μουρέλλον, ἐναντίον ὀκτῶ χιλιάδων ἐχθρικοῦ στρατοῦ, ἔπρεπε αὐτοὶ πρῶτον νὰ ὀλοκαυτωθοῦν καὶ εἶτα ὁ

Χατζή Μιχάλης. Ἄλλὰ τί ὅμως ἐν τῇ πραγματικότητι συνέβη ; Ὁ μὲν Χατζή Μιχάλης ἔπεσεν ἐν Φραγκοκαστέλλῳ μετὰ τριακοσίων ὀγδοήκοντα πέντε ὀπλιτῶν καὶ ἀξιωματικῶν του, αὐτοὶ δὲ οἱ συναντηθέντες δῆθεν μετὰ τοῦ ἐχθροῦ οὐδὲν ἔπαθον.

Ἄλλ' ἄς συνεχίσωμεν τὰ ρωμαντικὰ σχήματα τοῦ Ἰ. Μουρέλλου : «Οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ καπετάνοι πὺν πολεμοῦσαν σιὸ Πατσιανὸ καὶ Καφοδάσος, λέγει ὁ Μουρέλλος, δὲν ἤξεραν τίποτε ἀπ' ὅ,τι γινότανε σιὸ Φραγκοκάστελλο. Ἡ Μαγιάτικη νηνεμία εἶχε ξαπλώσει πάνω του σιὸν τόπο τῆς μάχης ἓνα πυκνὸ σύννεφο πὺν ἐκάλυπτε ἀπ' τὰ μάτια τῶν χριστιανῶν τὸ φορικτὸ δράμα πὺν γινότανε χαμηλὰ σιὸ Φραγκοκάστελλο.» Καὶ ἐπειδὴ ὁ Μουρέλλος δὲν μᾶς λέγει τί ἔκαμαν «οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ καπετάνοι» ὅταν κάποτε θὰ τὸ ἔμαθον «τὸ φορικτὸ δράμα πὺν γινε πιά χαμηλὰ σιὸ Φραγκοκάστελλο», καὶ ἔμαθον ἐπίσης ὅτι ὅσοι ἦσαν τοποθετημένοι ἐντὸς τοῦ φρουρίου τοῦ Φραγκοκαστέλλου καὶ δὲν κατῶρθωσαν νὰ ἐξέλθουν ἐγκαίρως πρὸς βοήθειαν τοῦ «ὡς λέοντος μαχομένου ξιφήρους Χατζημιχάλη», κατὰ τὸν Παπαδοπετράκη, «καὶ πολιορκούμενοι ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ ἔλυσαν τὴν πολιορκίαν δι' ἐντίμου συνθηκολογήσεως», εἴμεθα ἠναγκασμένοι ἡμεῖς νὰ συνεχίσωμεν ὑπὸ τὸ αὐτὸ ρωμαντικὸν καὶ γλαφυρὸν ὕφος περιγράφοντες τί περίπου θὰ ἔγραφεν ὁ Μουρέλλος ἂν δὲν διεκόπτετο ὁ τοιοῦτος οἴστρός του. «...Οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ καπετάνοι σὰν ἔμαθαν τὸ θλιβερὸ ματιᾶτο, ξεκίνησαν τὴν ἄλλη μέρα νὰ πᾶν γιὰ τὸ Φραγκοκάστελλο. Ἄλλὰ τὴ μέρα πὺν ξεκίνησαν σιὸν πόλεμο νὰ πᾶνε ἡ Μαγιάτικη νηνεμία ἦταν μεγαλείτερη ἀπὸ τὴ χτεσινὴ καὶ ἔτσι τὸ πυκνὸ σύννεφο πύκνωσε περισσότερο καὶ ξαπλώθηκε πέρα ὡς πέρα καὶ ἔτσι σὰν λάθειραν τὸ δρόμο οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ καπετάνοι τράβηξαν ἀλλοῦ γι' ἀλλοῦ, ὄχι βέβαια σιὸν γιὰ τὴν ἄκρη, γιὰτὶ ὁ γιὰλὸς εἶχε φουρτιῶνα καὶ ἐφοβόνταν μὴ πνιγοῦν!»

Καὶ ἐπειδὴ ὁ αὐτὸς Μουρέλλος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τοὺς ἔχη καθήλωμένους διαρκῶς τοὺς «ἀρχηγούς καὶ τοὺς καπετάνους πὺν πολεμοῦσαν» σιὴν ἴδια τοποθεσία συνεχίζων κατωτέρω μᾶς λέγει τί ἀπέγειναν διὰ τῶν ἐξῆς εἰς θλιβερὸν ὅμως τὴν φορὰν ταύτην τόνον : «Ὅσο καὶ ἂν τὴν προμάντευαν ὅλοι τους (δηλ. τὴν καταστροφὴν τοῦ Χατζή Μιχάλη) ὁ πόνος τοὺς καθήλωσε σὲ μιὰ ὀδυνηρὴ σιωπῇ. Σιὸ τέλος ἄρχισε ἡ σύσκεψις σιὸν Ἄρμὸ πάνω. Τί θᾶκαναν τώρα, πὺν ἀφηνιασμένος ὁ Μουσταφᾶς θὰ ἔλεγε μέσα σιὰ Σφακιὰ γιὰ νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἀπειθείά τους ; Οἱ μισοὶ ὑποστήριζαν πὺν ἔπρεπε νὰ μείνουν σιὲς θέσεις τους καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὸν πασᾶ σιὸ πέρασμά του εἰδοποιῶντας καὶ ἄλλους τοὺς γύρω πολεμιστὰς νὰ τρέξουν καὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ τὸν συντρίβουν ἔτσι ἀπομονωμένο ὅπως τὸν εἶχαν. Οἱ

ἄλλοι μισοί, τρομαγμένοι ἀπὸ τὰ πολλὰ δεινά, σκέφθησαν τὸν κίνδυνον πὸν θὰ ἀπειλοῦσε τὰ παιδιά τους, ἂν ὁ πασῶς περνοῦσε πρὸς τ' ἀνατολικά Σφακιά. Τότε ἔφυγαν ἀρκετοὶ ἀπ' τὰ δυτικά μέρη τῶν Σφακιῶν κι' ἀπ' ἄλλες ἐπαρχίες, γιατί ὄχι μόνο εἶχαν ἀπελπισθῆ πὼς ἦταν δυνατόν νὰ νικηθῆ ὁ Μουσταφᾶς μετὰ τὴν ἐπιτυχία του ἀλλὰ καὶ γιατί καθένας ἤθελε νὰ τρέξῃ νὰ προσιατεύσῃ τοὺς δικούς του τραβῶντιὰς τους πρὸς τὶς κορφές τῶν βουνῶν.»

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Μουρέλλος ἀνησυχῶν φθέγγεται. Ἡμεῖς ὅμως εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ καθησυχάσωμεν τὴν ἀδικαιολόγητον ἀγωνίαν τοῦ περὶ τῆς τύχης τῶν «Σφακιανῶν καὶ τῶν παιδιῶν των», οἱ ὅποιοι οὐδένα σοβαρὸν κίνδυνον διέτρεξαν ἀπ' αὐτῶν τῶν λεγομένων του. Ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, ὁ Μουσταφᾶς κατερχόμενος πανστρατιᾷ πρὸς συνάντησιν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, προειδοποίησε τοὺς Σφακιανούς τὴν 13ην Μαΐου τοῦ 1828 νὰ τηρήσουν οὐδετερότητα. Προελάσας δὲ μετὰ τετραήμερον ἀπὸ τῆς προειδοποιήσεως πρὸς Φραγκοκάστελλον καὶ ἐκ γεγονότων βεβαιωθεὶς περὶ τῆς τηρηθείσης οὐδετερότητος ἐκ μέρους τῶν Σφακιανῶν, κατὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ παραγγελθέντα, οὔτε πρό, οὔτε μετὰ τὴν μάχην διενεόθη τι νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ, κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν φράσιν τοῦ ἰδίου Μουρέλλου «*Στὸ δρόμο του (δηλ. τοῦ Μουσταφᾶ) δὲν πειράχτηκε φύλλον δένδρου!*»

Ἄλλὰ καὶ τὸν Στρατὴν Δεληγιαννάκην, τὸν ὅποιον ὁ Μουρέλλος φέρει ὡς σύμμετασχόντα τῆς μάχης καὶ μάλιστα τὸν τιτλοφορεῖ «*Μπικοστρατῆ*» (περίφημον, ὡς ὑποσημειοῖ ὁ ἱστοριογράφος οὗτος, γιὰ τὴ σκληρὴ του δύναμη), τὸν τοποθετεῖ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς μάχης ἐγκλειστον ἐντὸς τοῦ φρουρίου τοῦ Φραγκοκαστέλλου. Καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν παραδεχθῶμεν ὅτι, ἀφοῦ ἡ σκληροτέρα τῆς μάχης πάλη, ἡ γενομένη πρὸ τῆς πύλης τοῦ φρουρίου, ἤγειρε σωροὺς πτωμάτων μαχητῶν καὶ ἰππέων καὶ ἵππων μέχρι φραγμοῦ τῆς εἰσόδου τοῦ φρουρίου ἐκείνου, δὲν ἐπέτρεψε τότε εἰς τὸν Δεληγιαννάκην νὰ διασκελίσῃ τοὺς μακαβρίους ἐκείνους σωροὺς, σὰν «*Μπικοστρατῆς*» ὅπως τὸν τιτλοφορεῖ, καὶ νὰ ἐξέλθῃ νὰ ἀγωνισθῆ, διατί πρὶν κλείσῃ ὁ πυλὼν τοῦ φρουρίου, ὁ κλείων συνήθως εἰς φρούρια ἔσωθεν καὶ οὐχὶ ἔξωθεν διὰ σιδηροῦ σύρτου, καὶ ὁ ὅποιος πυλὼν κατὰ περίεργον τρόπον εὐρέθη κεκλεισμένος πρὸ τῆς πρὸ αὐτοῦ συναφθείσης φρικώδους πάλης, ὡς βραδύτερον θὰ ἴδωμεν, δὲν ἐφρόντισε καὶ ὁ «*Μπικοστρατῆς*» νὰ συμπαρίσταται καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀφοῦ περὶ αὐτοῦ ὁ Μουρέλλος λέγει ὅτι «*κατηνθύνθη δὲ κατ' εὐθείαν πρὸς τὸ Φραγκοκάστελλον*

ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, διὰ τὴν τοῦ ἀποδείξει ὅτι, καίτοι ἦτο βέβαιος περὶ τοῦ ἀφεύκτου θανάτου του, δὲν ἐδειλίασεν, ἀλλὰ θὰ ἐλάμβανε μέρος εἰς τὴν ἀφρονα ἐπιχείρησίν του», πυκτεύων καὶ φονεύων, καὶ ἂν μὴ πίπτων καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ ἥρωος ἡμῶν, νὰ ἐγγράψῃ τούλάχιστον εἰς τὰ χρονικά τῆς τρομερᾶς ἐκείνης μάχης μεταξὺ τῶν τόσων θυμάτων, ἔστω καὶ τραυματίας τινὰς ἐκ τῶν ὀπαδῶν του, κατὰ τὴν αὐτανδρον ἐκείνην ὀλοκαύτως ;

Καὶ ἀφοῦ ὁ Μουρέλλος ἐν ἀρχῇ περὶ Σ. Δεληγιαννάκη λέγει: «Ἀπ' τὴν ἀρχὴ μέσα στὸ Φραγκοκάστελλο κρατοῦν καλὰ τοὺς πύργους καὶ τ' ἀνοίγματα τοῦ ὁ Στρατῆς Δεληγιαννάκης μὲ τὰ παλληκάρια του», ἡμεῖς ἐπὶ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Μουρέλλου βασιζόμενοι ἐκλαμβάνομεν τοῦτο ὡς ἱστορικὸν γεγονός ἀναμφισβήτητον. Ἄλλ' αἴφνης τεχνηέντως καὶ ταχυδακτυλογικῶς ὁ αὐτὸς Μουρέλλος παριστᾷ τὸν Στρατῆν Δεληγιαννάκην μετὰ τὴν φρικτὴν καὶ ἡρωϊκὴν μάχην τοῦ Φραγκοκαστέλλου, δίκην αὐτοφυοῦς μύκητος, βλαστάνοντα ἔξω τοῦ φρουρίου, ἀναλαμβάνοντα ἤδη καὶ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀγῶνος λέγων: «Ὁ Στρατῆς Δεληγιαννάκης ὁ περίφημος Μπικοστρατῆς ἀναλαμβάνει τὴ γενικὴ ἀρχηγία μὲ βοήθην τὸ γυναικάδελφό του Κ. Δαμβέργη καὶ γρήγορα, κί' ὅπως πάντα ἐμπειροπόλεμα, τοποθετεῖ τὰ παλληκάρια του, στὰ πόρτα ποῦπρεπε καὶ ποῦτιαν ἀνάγκη νὰ κρατηθοῦν μὲ τὰ δυνατότερα πυρὰ, κί' αὐτὸς περίφημος σκοπευτῆς ὅπως ἦταν ἔχοντας δίπλα του πέντε ἕξ παλληκάρια γιὰ νὰ τοῦ γεμίζουν γρήγορα τουφέκια, πιάνει τὸ δυσκολώτερο πόστο, τὴν πόρτα τοῦ φρουρίου ποῦ παρ' ὄλο τὸ φράξιμό της ἀπὸ τὰ πτώματα τῶν σκοτωμένων, ἔχει ἀκόμα ἀρκετὸ μέρος ἀνοιχτό, γιὰ νὰ ἐπιχειροῦν νὰ μποῦν μέσα στὸ φρούριον οἱ Τούρκοι.»

Ἐδῶ σταματᾷ τοῦ Μουρέλλου ἡ περὶ Σ. Δεληγιαννάκη ἔξαρσις τῶν κατορθωμάτων. Ἡμεῖς, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, τὸ φρούριον ὅτε ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἔδραμε πρὸς ἐκεῖ, εὐρέθη ἔσωθεν κεκλεισμένον. Ἐξωθεν δὲ ἐφράχθη ὑπὸ πτωμάτων ἀνθρώπων καὶ ζώων ἀναμίξ μετὰ τὴν τραγικὴν τελευτὴν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν ἂν ἔμεινε «ἀκόμα καὶ μέρος ἀνοιχτό», κατὰ Μουρέλλον, πρὸ τοῦ ὁποίου ὡς θώραξ χαλύβδινος ἀντετάχθη τάχα ὁ Δεληγιαννάκης. Ἄλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐμβάλλει ἡμᾶς εἰς μεγάλην περιέργειαν εἶναι τοῦτο: Τόσον ἡμεῖς ὅσον καὶ ὁ Μουρέλλος «ἀπ' ἐδῶ καὶ μπρὸς» χάνομεν ὀλοτελῶς τὰ ἴχνη τοῦ Στρατῆ Δεληγιαννάκη. Καὶ διερωτώμεθα εὐλόγως: τί ἄρα γε ἐγένετο καὶ αὐτὸς καὶ ἡ γενικὴ ἀρχηγία του ἐν Φραγκοκαστέλλῳ; Καὶ ἡμεῖς δὲν ἐνδιαφερόμεθα καὶ τόσον περὶ αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ Μουρέλλος ὅστις τὸν ἐπεφόρτισε μὲ ὑψηλὰ καθήκοντα γενικοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τὸν ἀνυψώνει εἰς περιωπὴν ἥρωος τοῦ

Φραγκοκαστέλλου, καὶ αὐτὸς δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ τοῦ ἀνακαλύψῃ τὰ ἀπολεσθέντα ἴχνη ;

Τὴν ἀπάντησιν μᾶς παρέχει ἡ αὐστηρὰ τῆς ἱστορίας ὁμολογία. Εἶναι ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον ὅτι ὁ Μουσταφᾶς συγκρουσθεὶς μετὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη εἰς μάχην πολύνεκρον πρὸ τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου τοῦ Φραγκοκαστέλλου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ μὲν Χατζῆ Μιχάλης καὶ οἱ ὀπλίται οἱ μαχόμενοι ἔξω τῶν τειχῶν ἔπεσον ἡρωϊκῶς, ὁ δὲ Μουσταφᾶς ἀπολέσας τὸ ἐν τρίτον περίπου τοῦ στρατοῦ του, ἐπολιόρκει ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὸ φρούριον. Μετὰ ἐξαήμερον δὲ πολιορκίαν, οὐδενὸς ἐκ τῶν Κρητῶν ἐνδιαφερθέντος περὶ τῆς τύχης τῶν ἐγκλείστων, ἐδέχθησαν οἱ πολιορκούμενοι ἔντιμον συνθηκολόγησιν ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ προταθεῖσαν, καὶ ἐξῆλθον ἔνοπλοι καὶ ἀπῆλθον τῆς Κρήτης κατὰ ρητὸν τῆς συνθηκολογήσεως ὅρον. Μεταξὺ τῶν ἐξελθόντων τούτων Ἑλλήνων ὁ Μουρέλλος δὲν συγκαταλέγει τὸν Σ. Δεληγιαννάκην, διότι θὰ ἦτο ὑποχρεωμένος κατ' ἀκολουθίαν, νὰ τὸν ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Κρήτης. Ἐπειδὴ δὲ ἀμνησῶνται ποῦ νὰ τὸν τοποθετήσῃ πλέον ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τοῦ φρουρίου κατὰ τὴν συνθηκολόγησιν, πειρᾶται νὰ πλάσῃ τὸν μῦθον ὅτι συνθηκολόγησις δὲν ἐγένετο. Ἀντιφάσκων ὅμως ὁ Μουρέλλος εἰς ὅσα ἀναγράφει ὁ μέγα ἱστορικὸν κῦρος κεκτημένος Γάλλος Ἐδουάρδος Ντριῶ ἐν τῷ ἔργῳ του «*Διήγησις περὶ Κρήτης καὶ Μωρέος. Κάϊρον 1930*» βάσει ἐπισήμου ἐγγράφου τῆς 22ας Ἰουλίου 1828 τοῦ ἐν Χανίοις Γάλλου Προξένου Ἀντωνίου Φορνέττυ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, βεβαιοῦντος ρητῶς τὴν συνθηκολόγησιν, καθ' ὃν τρόπον ἐγένετο αὕτη, ἐξαναγκάζεται ἐπὶ τέλος ὁ αὐτὸς Μουρέλλος νὰ παραδεχθῇ ὡς γεγονὸς τὴν συνθηκολόγησιν.

Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τί ἀπέγινε κατὰ τὴν συνθηκολόγησιν ὁ Δεληγιαννάκης ; Ἦτο ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἢ ὄχι ; Καὶ ἂν ἦτο ἐντὸς τοῦ φρουρίου πολιορκούμενος πῶς ἀνέλαβε τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀγῶνος καὶ πῶς ἤσκησε μᾶλλον τὰ καθήκοντα τῆς ἐξουσίας ταύτης, ἀφοῦ κατὰ τὴν συνθηκολόγησιν οἱ εὐρεθέντες ἐντὸς τοῦ φρουρίου, καὶ οὗτοι ἦσαν ὅλοι σχεδὸν Ἠπειρώται, κατὰ τὸν ἱστορικὸν Τρικούπην, οἱ τοποθετηθέντες ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ὡς ἐφεδρικὸν σῶμα, ὑπεχρεώθησαν διὰ τοῦ τηρηθέντος ὅρου τῆς συνθηκολογήσεως νὰ ἀποχωρήσουν τοῦ Κρητικοῦ ἐδάφους ; Εὐκοπώτερον διὰ τὸν Μουρέλλον εἶναι ἀντὶ νὰ ἐμφανίζῃ μετεώρως τὸν Δεληγιαννάκην ὡς συμπολεμήσαντα μὲν ἐν Φραγκοκαστέλλῳ, ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, νὰ τὸν

τοποθετήση εἰς τὴν φυσικὴν του θέσιν μετὰ τῶν ἄλλων Κρητῶν τῶν ἐγκαταλειψάντων τὸν ἥρωα ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλην τὴν ἐσχάτην πρὸ τῆς λυσσαλέας ἐκείνης μάχης στιγμὴν, ἀπὸ τοῦ νὰ τὸν κρατῆ ἐντὸς τοῦ φρουρίου συμπολιορκούμενον καὶ νὰ μὴ δύναται κατόπιν νὰ τὸν χρησιμοποιοῖ ἔλευθέρως πρὸς ἡρωοποίησιν.

Εἶναι δὲ τόσον βέβαιος ὁ Μουρέλλος περὶ τοῦ ἐξησφαλισμένου θριάμβου τοῦ Σ. Δεληγιαννάκη εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Φραγκοκαστέλλου, ὥστε κάτωθεν μὲν τῆς προσωπογραφίας τοῦ «Μπικοστρατῆ Δεληγιαννάκη» χαράσσει διὰ ζωηρῶν τυπογραφικῶν στοιχείων τὴν ἐπιγραφὴν «Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ὁ περίφημος ἥρωας τοῦ Φραγκοκαστέλλου», ἐν δὲ τῇ ἀρειμανίῳ μορφῇ τοῦ θρυλικοῦ ἡμῶν ἥρωος, εἰκονιζομένη ἐν προσωπογραφίᾳ ὡσαύτως, περιορίζεται ὁ Μουρέλλος μόνον εἰς ἀναγνώρισιν αὐτοῦ ἀπλῶς διὰ τῶν λέξεων «Ο ΧΑΤΖΗ ΜΙΧΑΛΗΣ ΝΤΑΛΙΑΝΗΣ».

Ὡστε, κατὰ Μουρέλλον, ὁ Στρατῆς Δεληγιαννάκης, ὁ οὐδὲ τρίχα τῆς κεφαλῆς του ἀπολέσας ἐκεῖ, εἶναι «ὁ περίφημος ἥρωας τοῦ Φραγκοκαστέλλου»· ὁ δὲ ἔνδοξος ἡμῶν ἥρωας, ὁ μάρτυς τοῦ Φραγκοκαστέλλου, ὁ πεσὼν ἐκεῖ ἡρωϊκῶς μετὰ τριακοσίων ὀγδοήκοντα πέντε Ἡπειρωτῶν ἀγωνιστῶν καὶ προξενήσας φρίκην καὶ τρόμον εἰς τὸ στράτευμα τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ, ἀποδεκατίσας τοῦτο «ἀγωνιζόμενος ὡς λέων» εἶναι ἀπλῶς κατὰ τὸν, σπουδαῖον, Μουρέλλον «ὁ Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνης». Ἡμεῖς ἀποκαλυπτόμεθα πρὸ τοῦ διασκεδαστικοῦ «ἱστορικοῦ» καλάμου τοῦ Ἰ. Μουρέλλου, ἀκολουθοῦντος πιστῶς τὴν μέθοδον ὄλων τῶν ἀπὸ Αἰσώπου μέχρι Μουρέλλου ἀσχοληθέντων μὲ τὴν σύνθεσιν μύθων, ἐφαμίλλων πρὸς τοὺς τῆς γνωστῆς συλλογῆς «Τὰ παραμύθια τῆς Χαλιμᾶς».

Ἐκ τῶν αὐστηρῶς ὅθεν ἱστορικῶν γεγονότων συνάγεται ὅτι οἱ πεσόντες ἐνταῦθα ἦσαν καὶ οἱ ἐκ τοῦ συστάδην συστηματικῶς καὶ πραγματικῶς πολεμήσαντες καὶ ἐξολοθρεύσαντες ἐν τῷ τραγικῷ ἀφανισμῷ των, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Μουσταφᾶ, τὴν τὴν ὁποῖαν ὁ Κριτοβουλίδης ἀπομνημονεύει, «ἐπέκεινα τῶν χιλίων ἑπτακοσίων Τούρκων ἐκτὸς τῶν ἀξιωματικῶν, ἐναντίον τῆς ἐκστρατείας τοῦ Φραγκοκαστέλλου ἀπώλεσεν ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς», καὶ τῆς γιγαντιαίας ἐκείνης τιτανομαχίας ἀνεδείχθη πεσὼν ἐνδόξως ὁ Χατζῆ Μιχάλης, ὡς κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἀνδρείαν ὁ μοναδικὸς νικητῆς. Ἐνταῦθα ὁ Κριτοβουλίδης ἀριθμῶν τὰς ἀπωλείας τοῦ Μουσταφᾶ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Φραγκοκαστέλλου, τὴν μέθοδον τῶν συμμιγῶν ἀριθμῶν ἀκολουθῶν, συνυφαίνει τὴν μάχην τοῦ Φραγκοκαστέλλου μὲ τὴν ἀπόπειραν τῶν Κρητῶν κλεπτοπολεμιστῶν

εἰς τὰ στενὰ τῆς Χαλαρᾶς, μὴ ἐπιτευχθεῖσαν εἰς τὸ νὰ παράσχη πράγματα εἰς τὸν Μουσταφᾶν, καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν ἐκείνην ἐπέφερον οἱ Κρήτες μεγάλην φθορὰν εἰς τὸ ἐχθρικὸν στράτευμα· καὶ πράττει ἴσως τοῦτο ἵνα ὑποβιβάσῃ εἰς τὸ ἥμισυ τὰς ἀπωλείας τοῦ ἐχθροῦ ἐν Φραγκοκαστέλλῳ· τὸ ἕτερον ἥμισυ δὲ ἀποδώσῃ εἰς τὴν ἀπόπειραν πρὸς κύκλωσιν τοῦ ἐχθροῦ ἐν Χαλαρᾷ.

Ἄλλὰ ὁ ἱστορικὸς Μένδελσων λέγει ὅτι: «Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ὁ Τοῦρκος ἀρχιστράτηγος περιεκυκλώθη εἰς τὰ στενὰ τῆς Χαλαρᾶς καὶ τοῦ Κόρακα ὑπὸ τῶν Σφακιανῶν καὶ ὁ ὄλεθρός του ἐφαινετο ἐπικείμενος. Ἄλλὰ μηχανήματί τι, ἀρμόζον εἰς τὴν ἀκόρεστον ἀπληστίαν τῶν πολεμίων, ἐξήγαγεν αὐτὸν τοῦ κινδύνου. Διέταξε τοὺς σφακιώτας νὰ θίψωσι εἰς τοὺς Σφακιώτας τὰ πλούτη καὶ τὰ λάφυρά των, καὶ ἐνῶ οἱ ὄρεινοὶ ἔπιπτον κατὰ τῆς βορᾶς ὡς γῦπες καὶ διέσπασον τὴν λείαν, οἱ Τοῦρκοι ἐξήρχοντο ἐκ τῶν στενῶν», καὶ οὕτω ἀπλήν μνείαν κάμνει περὶ ἀπωλειῶν. Ἐν τούτοις ἡμεῖς μὴ προτιθέμενοι νὰ συντάξωμεν στατιστικὴν τῶν ἀπωλειῶν τοῦ Μουσταφᾶ, ἀλλὰ τὰς ἀνδραγαθίας τοῦ θρυλικοῦ ἡμῶν ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη νὰ προφυλάξωμεν ἐκ τῆς μεροληψίας ἐνίων σκοποῦντες, οὔτε κἂν ἐνδιαφερόμεθα περὶ τοῦ ἀκριβοῦς ἀριθμοῦ τῆς ἐχθρικῆς φθορᾶς ἐν Φραγκοκαστέλλῳ, λεπτολογοῦντες ἂν ἦσαν οἱ φονευθέντες ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ πεσόντων 800 ἢ 1200 ἢ καὶ 1700. Τοῦτο εἶναι τὸ σπουδοῖον καὶ τὸ ἀξιοσημεῖωτον: «Ὅτι ἂν ὅπως ἐπολέμησεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐκστρατεύσας εἰς Κρήτην, ἐπολέμουν τότε καὶ οἱ Κρήτες γενικῶς ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ αὐτῶν πατρίδι, θὰ ἦτο ζήτημα ἂν ἔμενε Τοῦρκος ζωντανὸς εἰς τὴν πολυπαθῆ μεγαλόνησον. Ὅσα δὲ ἐγράφησαν ἄχρι τοῦδε ἐκ τοπικιστικῶν ἐλατηρίων κινούμενα παρ' ἐνίων ἱστοριογράφων, ἀσύμφωνα πρὸς τὴν μεγάλην ταύτην ἱστορικὴν ἀλήθειαν, κατηνάλωσαν μόνον χάρτην καὶ τυπογραφικὴν βαφήν, ἀνίσχυρα νὰ προσψαύσουν τοῦ θρυλικοῦ ἡμῶν ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη Νταλιάνη τὸ ἀπροσπέλαστον μεγαλεῖον.

Ὡς πρὸς τὸ τρίτον· τὴν ἡρωϊκὴν ἀντιμετώπισιν ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη τῆς πολυαρίθμου τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ πανστρατιᾶς, προβαίνομεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν εὐθὺς ἀμέσως.

Ὁ Μουσταφᾶς, ἀρχομένου τοῦ Μαρτίου τοῦ 1828, μαθὼν τὴν στρατοπέδουσιν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη εἰς Φραγκοκάστελλον, ἤρχισε δραστηρίως καὶ πυρετωδῶς τὰς προπαρασκευαστικὰς τοῦ ἐνεργείας. Καὶ αὐτὸς κατέλαβε τὸν Ἀποκόρωνα, οἱ Ρεθύμνιοι Τοῦρκοι ἀμυντικὰς θέσεις ἀπέναντι τοῦ φρουρίου των, οἱ δὲ Ἡρακλειῶται Τοῦρκοι ἐστρατοπέδευσαν ἄρκετοὶ κατὰ τὸ Τυμπά-

κιον τῆς Γορτύνης, οὕτως ὥστε εἶχον σχεδὸν εἰς κατάστασιν πολιορκίας τὰ ὄρεινά τῶν Σφακιῶν. Λήγοντος δὲ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ ἰδίου ἔτους ὁ Μουσταφᾶς ἐκινήθη στρατοπεδεύσας εἰς τὰ χωρία Στύλον, Νιοχωριὸν καὶ Ἀρμένους, προσκαλέσας καὶ τοὺς Ρεθυμνίους καὶ Ἡρακλειώτας νὰ συναθροισθῶσιν ἐκεῖ. Καὶ ἠπεῖλει μὲν οὗτος ἀφ' ἑνὸς μὲν τοὺς Κυδωνιάτας καὶ Ἀποκορωνίτας νὰ μὴ κινηθῶσιν, ἐκολάκευε δέ, κατὰ Κριτοβουλίδην, καὶ ὑπέσχετο ἀφ' ἑτέρου πολλὰ εἰς τοὺς Σφακιανούς.

Ὁ Χατζῆ Μιχάλης μαθὼν τὰς προετοιμασίας τοῦ Μουσταφᾶ καὶ τὰς συγκεντρώσεις τοῦ στρατεύματός του, ἀνέβη μετὰ τινῶν ἰππέων του εἰς Σκύφος, χωρίον τῶν Σφακιῶν, τὸ καὶ πλησιέστερον τοῦ Ἀποκόρωνος, καὶ ἐκεῖθεν κατήλθε παρὰ τὰ χωρία Ζιζιφέως καὶ Βαφέως πρὸς κατασκόπευσιν τοῦ ἐχθροῦ. Ἀντελήφθη δ' ἐκεῖθεν ὅτι ἦτο δυνατόν πολλοὶ ἵπποι τοῦ ἐχθροῦ βοσκοκοντες ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Ἀρμένων, ἐὰν ἐπέπιπτε νύκτωρ μετὰ τῶν πεζῶν καὶ ἰππέων του νὰ διαρπαγῶσι. Τοῦτο ἐπιμύονως συνέστησεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἰς τοὺς Σφακιανούς, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπεστέρει ἰκανῆς δυνάμεως τὸν Μουσταφᾶν. Ἄλλ' οἱ δύστροποι καὶ ἀπρόθυμοι Σφακιανοὶ ἀντέτειναν ἐκ φόβου μήπως τοῦτο θεωρηθῆ ὡς πρόκλησις ἐκ μέρους τῶν πρὸς τὸν Μουσταφᾶν καὶ ἐδήλωσαν κατηγορηματικῶς αὐτῷ ὅτι, ἂν πρῶτον δὲν συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν γειτόνων τῶν Ριζητῶν, μεθ' ὧν δὲν κατώρθωσαν νὰ συνεννοηθῶσιν, οὐδὲν εἶναι διατεθειμένοι νὰ πράξουν· συνεπῶς καὶ τὸ σχέδιον τοῦτο τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐματαιώθη ὑπὸ τῶν Σφακιανῶν.

Ἀρχομένου τοῦ Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Μουσταφᾶς, ὡς προελέχθη, πρὶν ἐκκινήσει ἀπὸ Ἀποκόρωνος εἰς Φραγκοκάστελλον, ἀπηύθυνε τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην πρὸς τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἐν τῇ ἧ οποία προσαγορεύει τὸν ἥρωα ἡμῶν «Χατζῆ Μπαμπᾶ». Εἶναι δὲ γνωστὴ καὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ Χατζῆ Μιχάλη πρὸς τὸν Μουσταφᾶν. Ὁ Μουσταφᾶς — λέγει ὁ Παπαδοπετράκης — «λαβὼν τοιαύτην ὑπερήφανον ἀπάντησιν ἐθεώρησε πλέον πᾶσαν ἀναβολὴν περιττὴν καὶ συνεπῶς ἔσπευδε τὰς ἐνεργείας του». Ἐκπνευσάσης δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ πασᾶ ὀρισθείσης προθεσμίας εἰς τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἢ νὰ ἀποχωρήσῃ τῆς Κρήτης ἢ νὰ δεχθῆ τὰς δελεαστικὰς τοῦ πασᾶ προτάσεις τῶν δέκα ἡμερῶν, ὁ Μουσταφᾶς ἐστράφη κατ' αὐτοῦ.

Ἐν ἀναμονῇ τοῦ ἐπερχομένου ἐχθρικοῦ στρατεύματος ὁ Χατζῆ Μιχάλης συνεκρότησεν ἐν Σκύφει πάραυτα ἑκτακτον πολεμικὸν συμβούλιον μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀξιωματικῶν του,

παρουσία καὶ τῶν Σφακιανῶν, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ μεταβῆ εἰς Κυδωνίαν ὁ Ἐμμανουὴλ Καυκαλάκης ἵνα πείσῃ τοὺς Ριζήτας νὰ προσβάλουν ἐκεῖνοι πρῶτοι τὸν ἐχθρὸν ἐκεῖθεν διερχόμενον καὶ νὰ παρακωλύσωσι τὴν διὰ Ρεθύμνης διέλευσίν του, διαβεβαιῶν συνάμα τοὺς Ριζήτας ὅτι μόλις ἐκεῖνοι ἀντιταχθοῦν κατὰ τοῦ Μουσταφᾶ θὰ σπεύσῃ πρὸς αὐτοὺς μεθ' ὅσης δυνάμεως διαθέτει ὁ Χατζῆ Μιχάλης. Τὴν φορὰν ταύτην οἱ Σφακιανοὶ ἐπεκρότησαν πάνυ προθύμως τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, διότι διακαῶς ἐπόθουν νὰ μετατοπισθῆ μακρὰν τῶν ὀρίων τῶν Σφακιῶν ἢ ἐπικειμένη σύρραξις, κατὰ τὴν γνωστὴν παροιμίαν «οὔτ' ἐμεῖς παπᾶ στὰ Φῶτα, οὔτ' ἐσὺ στὸν Ἁγιασμό». ἄλλὰ τὸ σχέδιον τοῦτο τοῦ Χατζῆ Μιχάλη τώρα τὸ ἐματαιώσαν οἱ Ριζήται. Ὡς ἐξῆς λέγει περὶ αὐτῶν ὁ Κριτοβουλίδης: «Ἦλθε λοιπὸν ὁ Καυκαλάκης, ὡς προαπεφασίσθη ἐκεῖ, ἀλλ' οἱ Ριζήται δὲν ἐπείσθησαν εἰς τοὺς λόγους του, φοβηθέντες τὸν κατ' ἐμπροσθεν αὐτῶν ἰστάμενον ἰσχυρὸν στρατὸν τοῦ Μουσταφᾶ, ὅθεν καὶ μετέβαλε σχέδιον.»

Παρακολουθῶν ὅθεν ἐν ἀγανάκτησει τὴν διαδοχικὴν ἀπροθυμίαν τῶν ἐντοπίων ὁ Χατζῆ Μιχάλης, καὶ βλέπων ταύτην ἐναλλασσομένην δίκην χειροσφαίρας ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν Σφακιανῶν εἰς χεῖρας τῶν Ριζητῶν καὶ τανάπαλιν, ἐπείσθη τότε ὀριστικῶς πλέον ὅτι ἔλαχεν αὐτῷ ὁ κλῆρος μόνος νὰ ἀγωνισθῆ κατὰ τῶν πολυαρίθμων στρατευμάτων τοῦ Μουσταφᾶ. Τόσον δ' ἐκορυφώθη ἢ ἐκ τῆς διαχύτου ἀπροθυμίας τῶν Κρητῶν νὰ τὸν συνδράμουν εἰς τὴν ὑπὲρ αὐτῶν ἐκστρατεῖαν του ἱερὰ ἀγανάκτησις, ὥστε δαπανῶν ἐξ ἰδίων ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἀφίξεώς του ἐπὶ Κρητικοῦ ἐδάφους μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης διὰ μισθοδοσίαν καὶ λοιπὰ ἔξοδα τοῦ πολεμικοῦ του συγκροτήματος καὶ μὴ καταδεχόμενος νὰ ἀριθμολογῆ πόσον τὸ δοῦναι καὶ πόσον τὸ λαβεῖν, καθ' ὅλον τὸ τετράμηνον ἐκεῖνο χρονικὸν διάστημα, ἐν κορυφώσει ὅμως ἀγανάκτησεως ὑπεχρέωσε τότε ἀκριβῶς τοὺς Κρήτας νὰ τῷ ὑπογράψωσι χρεωστικὴν ἀπόδειξιν ὀφειλῆς πρὸς αὐτὸν τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ τῶν ὀγδοήκοντα τριῶν χιλιάδων γροσίων, τὴν ὁποίαν καὶ παρεθέσαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν, μὲ χρονολογίαν ὑπογραφῆς τῆς ἀποδείξεως τὴν 8ην Μαΐου 1828.

Παραλαμβάνει δὲ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῆς 8ης Μαΐου ὁ Χατζῆ Μιχάλης τὸ σῶμά του, ἀφοῦ κατέλιπε μόνον ἑκατὸν πεζοὺς ὡς φρουρὰν τοῦ Φραγκοκαστέλλου, καὶ ἐπίπίπτει αὐτὸς κατὰ τῆς Ρεθύμνης ἐναντίον τοῦ ὑπὸ τὸν Ὀσμὰν πασᾶν ἐχθρικοῦ σώματος, μετακινηθέντος ἐκεῖθεν καὶ πορευομένου διὰ νὰ ἐνωθῆ μετὰ τοῦ γενικοῦ στρατοπέδου τοῦ Μουσταφᾶ εἰς Ἀποκόρωνα. Τὸ ὄρη-

τικόν σῶμα τοῦ Χατζῆ Μιχάλη τότε ἐνεργεῖ ἐπιτυχῆ αἰφνιδιασμόν, δι' οὗ καταθορυβεῖ τὸν πολέμιον, καὶ διασκορπίσαν τὰς ἐχθρικός δυνάμεις κατεδίωξεν αὐτὰς μέχρι σχεδὸν αὐτοῦ τοῦ φρουρίου τῆς Ρεθύμνης. Κατὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἐκείνην προσβολὴν ἐφονεύθησαν τεσσαράκοντα ἄνδρες τοῦ Ὀσμὰν πασᾶ, συνελήφθησαν πολλοὶ αἰχμάλωτοι, ἐν οἷς καὶ ὁ ἐπίσημος Τούρκος τῆς Ρεθύμνης Ἴκιντζῆ Ἀγᾶς· οἱ δὲ περὶ τὸν Χατζῆ Μιχάλην λεηλατήσαντες περὶ τὰς ἑξ ἕως ἑπτὰ χιλιάδας ζῶα καὶ θερίσαντες τὰ ἐν ὥρᾳ θέρους γεννήματα τὰ παρὰ τὴν διέλευσίν των, ἐπανῆλθον εἰς Φραγκοκάστελλον, κομίζοντες μετὰ τῆς συγκομιδῆς καὶ τῶν ἀρπαγέντων ποιμνίων ἀβλαβεῖς καὶ τοὺς αἰχμαλώτους. Ἐφονεύθη δὲ κατὰ τὸν αἰφνιδιασμόν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐκ τοῦ σώματος τοῦ Χατζῆ Μιχάλη εἰς μόνον ἵππεὺς καὶ ἔτραυματίσθησαν ἐλαφρῶς τρεῖς. Κατὰ τὴν αἰφνιδιαστικὴν ὁμῶς ἐκείνην ἐπίθεσιν ἠύτομόλησε πρὸς τοὺς Τούρκους ὁ Ἄραψ ἵπποκόμος τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἥρωος ἡμῶν πρὸ ἐτῶν εἰς τὰς ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον κατὰ τοῦ Ἰμπραῆμ πασᾶ ἐπιχειρήσεις καὶ ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας παραμείνας αὐτῷ πιστὸς μέχρι τότε, περὶ τοῦ ὁποίου ὑπόπτεισε κατ' ἀρχὰς ὁ Χατζῆ Μιχάλης ὅτι ἀπωλέσθη κατὰ τὴν συμπλοκὴν. Ὁ ἵπποκόμος οὗτος, ὡς θὰ ἴδωμεν μετ' οὐ πολὺ, ἐπρόδωσε τὸν ἥρωα ἡμῶν εἰς τοὺς πολεμίους, ὥστε νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν κατὰ τὴν φρικώδη πάλην ἐν Φραγκοκαστέλλῳ καὶ νὰ τὸν διαμελίσουν μετὰ μανίας καὶ ἀγριότητος.

Τὴν αἰφνιδίαν ἐκείνην ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Ὀσμὰν πασᾶ πληροφορηθεὶς ὁ Μουσταφᾶς ἀπεφάσισε τὴν ἄνευ ἀναβολῆς πλέον κατὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη προσβολὴν. Ὑποπτέων δὲ οὗτος ἐνδεχομένην τινὰ ἐξέγερσιν τῶν μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης ἀδρανούντων Σφακιανῶν, καὶ ποθῶν νὰ παραμείνουν ἐκεῖνοι ὡς ἦσαν οὐδέτεροι, ἀποστέλλει πρὸς αὐτοὺς τὴν 13ην Μαΐου τοῦ 1828 τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν :

«Καπεταναῖοι τῶν Σφακίων,

Ἀπεφάσισα νὰ ἔλθω μὲ τὰ στρατεύματά μου εἰς Φραγκοκάστελλον νὰ κτυπήσω τὸν Χατζῆ Μιχάλην, νὰ τὸν ἐξολοθρεύσω, διὰ νὰ λυτρώσω καὶ ἐσᾶς ἀπὸ τοὺς ἐνοχλητικούς τούτους ξένους, καὶ τὸν τόπον σας ἀπὸ μεγαλείτερα δεινά. Σᾶς εἰδοποιῶ περὶ τούτου καὶ σᾶς παραγγέλλω διὰ τὸ συμφέρον σας νὰ μείνετε ἔσεῖς ἤσυχοι. Μὴ φοβεῖσθε ὅτι θὰ ὑποφέρητε τὴν παρὰ μικρὰν ἐνόχλησιν ἢ ζημίαν ἀπὸ τὰ στρατεύματά μου. Ἐγὼ ἐφρόντισα νὰ δώσω αὐστηρὰς διαταγὰς περὶ τούτου.

13 Μαΐου 1828

Ὁ Μουσταφᾶς.»

Τὴν πρωτὴν τῆς 13ης Μαΐου ἐπιστέλλει πρὸς τοὺς Σφακιανούς τ' ἀνωτέρω, καὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς ἰδίας ἡμέρας ἐκστρατεύει μετὰ ὀκτακισχιλίων πεζῶν καὶ πλέον τῶν τριακοσίων ἰπέων, ἔλκων τέσσαρα κανόνια καὶ δύο βομβοβόλα, κατὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη. Ἐκδίδει πρὸ τῆς ἐκκινήσεως αὐστηρὰς διαταγὰς ἐπὶ ποινῇ θανάτου, νὰ μὴ θιγῇ τὸ παραμικρὸν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων τῶν οὐδετέρων Σφακιανῶν, καὶ διανυκτερεύσας ἐν ὑπαίθρῳ εἰς Σκύφος, διέρχεται ἐν ἀπολύτῳ τάξει καὶ πειθαρχίᾳ τὰ χωρία Ἀσφέδον καὶ Καλλικράτην τὴν πρωτὴν τῆς 14ης Μαΐου· τιμωρεῖ καθ' ὁδὸν παραδειγματικῶς διὰ θανάτου ἐπὶ τόπου Τουρκοκρητᾶς τινος, ἐκτραπέντας εἰς ἀρπαγὴν, καὶ περὶ τὴν δειλὴν καταυλίζεται εἰς τὸ χωρίον τῆς ἐπαρχίας Λάμπης Καψοδάσος, ὅπου ἐπὶ δύο ἡμέρας διέμεινε πρὸς ἀνάπαυσιν τοῦ στρατεύματός αὐτοῦ.

Ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἀπορῶν πλέον συμμάχων, καὶ τῶν Σφακιανῶν καὶ Ριζητῶν ματαιωσάντων τὰ καταστρωθέντα σχέδια πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τοῦ πολυαρίθμου ἐκείνου ἐχθρικοῦ στρατεύματος, μεθ' ὅσων ὀπλιτῶν καὶ ἰπέων ἦλθεν ἐκ Ναυπλίου ἀπομείνας, ἀποφασίζει τὴν γενναίαν ἐκείνην ἀπόφασιν νὰ ἀντιμετώπισῃ τὸν πολέμιον, ὅσον πολυάριθμος καὶ ἂν ἦτο, ἡρωϊκῶς πρὸ τοῦ Φραγκοκαστέλλου, καὶ νὰ ἀναδείξῃ τὸ πεπαλαιωμένον Ἐνετικὸν ἐκεῖνο φρουρίον πύργωμα τῆς δόξης πελώριον, βωμὸν τῆς ἐλευθερίας πάνσεπτον καὶ τρόπαιον τελειώσεως τοῦ ἀγῶνος φρικτὸν· πλουτίζων οὕτω τὴν ὀλοκαύτωσιν τῶν ἱερολοχιτῶν τοῦ Δραγατσανίου, τῶν Φιλελλήνων ἐν Πέτρα καὶ τῶν Πανελλήνων ἐν Φαλήρῳ, με ἐπισφράγισμα τῆς ἐποποιΐας τῆς παλιγγενεσίας ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τὴν τραγικὴν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνδρείων κενταύρων του αἰμόφυρτον προσφορὰν, ὡς κύκνειον ᾄσμα, εἰς τὴν ἑπταετῆ δραματικὴν περιπέτειαν τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐθνεγεροσύνης.

Πλήρης θάρρους καὶ αὐτοπεποιθήσεως, ὄχι μόνον ἐπὶ τῆς νίκης, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἐνδόξου συμφορᾶς, ἐτοιμάζει τοὺς γενναίους του πρὸς μάχην· καὶ ἀποφασισμένους ὅλους ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ μέχρι τοῦ τελευταίου ὀπλίτου, νὰ ἀντικρῦσουν ἀπτόητοι τὸν θάνατον, ἂν ὁ Θεὸς δὲν χάριση εἰς αὐτοὺς τὴν νίκην, ὀρκίζει ὁ θρυλικὸς ἡμῶν ἥρωας τοὺς μελλοθανάτους συντρόφους του τὸν ὄρκον τοῦ μάρτυρος «ἢ νὰ νικήσουν ἢ νὰ συναπολεσθοῦν», καὶ συνδέσας τοὺς πόδας αὐτῶν διὰ ζώνης «ἐπὶ σκοπῶ», κατὰ Τρικούπην, «νὰ συλλυτρωθῶσιν ἢ νὰ ἀποθάνωσι», παρατάσσει αὐτοὺς εἰς πέντε προμαχῶνας, προχείρως στηθέντας μεταξὺ τοῦ φρουρίου τοῦ Φραγκοκαστέλλου, τοῦ ναϊδίου τοῦ Ἁγίου Νικήτα πρὸς δυσμὰς, τῆς ἐρειπωμένης ἐτέρας ἐκκλησίας τῆς Παναγίας

πρὸς ἀνατολὰς καὶ τῆς θέσεως Βρύση Χαντᾶ· καὶ καταλιπὼν μικρὰν μόνον δύναμιν ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Καστέλλου πρὸς φρούρησιν τῶν αἰχμαλώτων καὶ τῶν ἀρπαγέντων ποιμνίων, ἐκεῖ ἀναμένει τὸν Μουσταφᾶν ἵνα ἀναμετρηθῇ.

Κατὰ Μουρέλλον, ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἦτο καὶ ὁ Στρατῆς Δεληγιαννάκης ἀπ' ἀρχῆς τῆς μάχης «ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη» εἰσελθὼν ἐκεῖ μετὰ ἐξήκοντα Κρητῶν. Ἐπειδὴ ὁμως, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν ἱκανῶς ἀνεπτύξαμεν, ὁ Παπαδοπετράκης ἀναιρεῖ τὸ Μουρέλλειον «ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη» διὰ τοῦ «αὐθορμήτως προσῆλθε μεθ' ἐξήκοντα Σφακιανῶν καὶ τινῶν ξένων εἰς τὸ Καστέλλι καὶ συνετάχθη μετὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη», ἐπειδὴ ὁ Κριτοβουλίδης λέγει ὅτι ὁ Δεληγιαννάκης ἦτο ἐντὸς τοῦ φρουρίου ὄχι «ἀπ' ἀρχῆς τῆς μάχης», ὡς ὁ Μουρέλλος διατείνεται, οὔτε καὶ «αὐθορμήτως», ὡς ὁ Παπαδοπετράκης ἰσχυρίζεται, ἀλλὰ μετὰ τῶν περισωθέντων ἰππέων Ν. Τσομπάνου, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Μανιάτη, Ἄ. Βασιλείου καὶ Μ. Καλούδη, ὡς ἐπὶ λέξει ἀπομνημονεύει: «εἶχον εἰσελθεῖ πρότερον βιασθέντες οὐχὶ διὰ τοῦ πυλῶνος, ἀλλὰ δι' ἐρειπίου τινός καὶ ἐκ τῶν πεζῶν Τζώριζης (ὁ Ὑδραῖος), οἱ περὶ τὸν Δεληγιαννάκην Κρητες καὶ ἄλλοι», ἐπειδὴ πολιορκηθέντος παραχρῆμα τοῦ φρουρίου καὶ τῶν ἐγκλείστων διὰ συνθηκολογήσεως ἐξελθόντων καὶ ἀπελθόντων τῆς Κρήτης δὲν ἀναφέρεται ὁ Δεληγιαννάκης, οὔτε μετὰ τῶν ἀπαλλαγέντων τοῦ ἀποκλεισμοῦ, οὔτε καὶ μετὰ τῶν ἀνταλλαγέντων αἰχμαλώτων βραδύτερον, καὶ ἐπειδὴ τὸ καὶ σπουδαιότερον οὐδὲν συνέβαλε τὸ σπουδαῖον καὶ ἄξιον λόγου ἢ ἀμφισβητούμενη παρουσία ἐκεῖ τοῦ Δεληγιαννάκη, οὔτε κατὰ τὴν τρομερὰν σύρραξιν, οὔτε καὶ κατὰ τὴν φρικτὴν ὀλοκαύτωσιν, διὰ τοῦτο διστάζομεν περὶ τῆς συμμετοχῆς καὶ τοῦ Στρατῆ Δεληγιαννάκη εἰς τὴν μάχην τοῦ Φραγκοκαστέλλου.

Ἄν πράττωμεν τοῦτο, δὲν τὸ πράττομεν διότι εἴμεθα προκατειλημμένοι κατὰ τοῦ Δεληγιαννάκη· ἀλλὰ διότι ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι εὕρισκετο καὶ αὐτὸς ἐντὸς τοῦ φρουρίου, εἴμεθα τότε ἠναγκασμένοι νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Κριτοβουλίδου, οὔτινος ἡ μαρτυρία θεωρεῖται πιστοτέρα, ἔχοντος τούτου περισσότερον κύρος τῶν μεταγενεστέρων δύο ἄλλων Κρητῶν ἱστοριογράφων καὶ ζήσαντος τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἄλλὰ τότε, κατὰ Κριτοβουλίδην, τοῦ Μουρέλλου «ὁ περίφημος Μπικοστρατῆς» Σ. Δεληγιαννάκης εἰσέρχεται εἰς τὸ φρούριον μετὰ τὴν ἔφοδον τῶν βαρβάρων τραπεῖς εἰς φυγὴν, καὶ μάλιστα οὐχὶ διὰ τοῦ κεντρικοῦ πυλῶνος τοῦ φρουρίου, ἀλλὰ δι' ἐρειπίου τινός, ἀναμφιβόλως διὰ νὰ ἀσφαλισθῇ ἐντὸς τοῦ φρουρίου. Ἄλλ' ἂν ἐκεῖ

κατέφυγεν ὁ Δεληγιαννάκης «βιασθεὶς», ἐπιβαρύνει τὴν θέσιν του ἀφ' ἑνὸς διὰ τὴν φυγὴν, ἀφ' ἑτέρου συνευθύνεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πύλη τοῦ φρουρίου πρὶν ἢ πέση ἡρωϊκῶς ὁ Χατζῆ Μιχάλης τραπεὶς ἐκεῖ, εὐρέθη ἔσωθεν κεκλεισμένη· καὶ ἐντοπισθείσης κατόπιν ἐκεῖ τῆς πάλης ἐφράχθη καὶ ἔξωθεν ὑπὸ σωρείας πτωμάτων. Καὶ δὲν θέλομεν ποτέ οὔτε κατὰ διάνοιαν νὰ φαντασθῶμεν ὅτι χάριν ἀσφαλείας του ὁ Δεληγιαννάκης διέταξε νὰ κλεισθῆ ἔσωθεν ἡ πύλη. "Απαγε τῆς βλασφημίας! Ἄλλ' ἂν εὐρίσκετο ἐντὸς τοῦ φρουρίου, οὐχὶ διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς του, ἀλλ' ὡς πολεμιστῆς, ὅπως τὸν φανταζόμεθα, καὶ ὡς ὁ Μουρέλλος τὸν ἀνακηρύσσει «περίφημον ἥρωα τοῦ Φραγκοκαστέλλου», ὄφειλεν οὗτος ἂν μὴ νὰ σκοπεύῃ «στὸ δακτυλίδι» καὶ νὰ «σωρευθῆ κορμιά», κατὰ Μουρέλλον, νὰ παρακολουθῆ ὁμως, ἔστω καὶ θεαματικῶς, τί γίνεται ἔξω τοῦ φρουρίου «πρὶν σκοτεινιάσῃ ὁ τόπος ἀπὸ τῆ σκόνῃ καὶ τὸν καπνόν», καὶ νὰ διατάξῃ αὐτὸς ὁ «Μπικοστρατῆς» «ἕνα ἀπὸ τὰ παλληκάρια του τὰ φημισμένα», ὅταν ἀπεπειρᾶτο ὁ Χατζῆ Μιχάλης νὰ ἀνοίξῃ τὴν ἔσωθεν οὖσαν κεκλεισμένην πύλην τοῦ φρουρίου, νὰ σπεύσῃ νὰ ἀπαλλάξῃ ταύτην τῶν κλείθρων τῆς, καὶ οὕτω νὰ δυνηθῆ ὁ ἀτρόμητος ἡμῶν Νταλιάνης νὰ ὀδηγήσῃ ὅσους θὰ κατῴρθωνεν ἐντὸς τοῦ φρουρίου πρὸς ἄμυναν ἀξιόλογον κατὰ τοῦ ἐπιπεσόντος πανστρατιᾶ κατ' αὐτοῦ Μουσταφᾶ. Ἄν δ' ἀπ' ἀρχῆς, κατὰ Μουρέλλον, ἦτο ἐντὸς τοῦ φρουρίου ὁ Δεληγιαννάκης, ἔτι χειρὸν δι' αὐτόν. Διότι ὄφειλεν αὐτός, ὡς ἔμπειρος πολεμιστῆς, πρῶτιστον μέλημά του νὰ ἔχῃ τὴν ἰσχυρὰν φρούρησιν τῆς εἰσόδου τοῦ φρουρίου, τὴν ὁποίαν καὶ νὰ ἐλέγχῃ, οὕτως ὥστε καὶ οἱ ἐντὸς τοῦ φρουρίου, φρασσομένης τῆς πύλης νὰ μὴ ἀπομονωθοῦν, καὶ οἱ ἐκτὸς αὐτοῦ νὰ μὴ εὐρεθοῦν ἐν ἀνάγκῃ ὑποχωρήσεως ἔξω τοῦ νυμφῶνος. Τὰ ἐφευρεθέντα δ' ὅτι ἀπ' ἀρχῆς τῆς μάχης ἐφράχθη ἔξωθεν ἡ εἴσοδος τοῦ φρουρίου ὑπὸ πτωμάτων ἀποτελοῦν μυθεύματα, ἀφοῦ εἶναι ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον ἀλλὰ καὶ φυσικῶς παραδεκτὸν ὅτι ἡ συμπλοκὴ πέριξ τοῦ φρουρίου καὶ πρὸ τοῦ πυλῶνος αὐτοῦ, ἦτο ἡ τελευταία πρᾶξις τοῦ φρικτοῦ δράματος.

Καὶ ἐπειδὴ ὁ ὀλιγώτερον ἀπρόθυμος ἐκ τῶν Σφακιανῶν ὀπλαρχηγῶν φανεὶς πρὸς τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἦτο ὁ Στρατῆς Δεληγιαννάκης, ἐπιεικέστερόν πως κρίνοντες αὐτόν, λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἀσυμφωνίας τῶν τριῶν Κρητῶν ἱστοριογράφων περὶ τοῦ πότε καὶ πῶς εἰσῆλθεν ἐντὸς τοῦ φρουρίου, τὸν τοποθετοῦμεν ἔξω τοῦ Φραγκοκαστέλλου καὶ μακρὰν αὐτοῦ μετὰ τῶν ἄλλων Σφακιωτῶν, ἀντὶ μετὰ δισταγμοῦ νὰ τὸν κρατῶμεν ἐγγύς

καὶ ἐντὸς τοῦ φρουρίου· ὅποτε δὲν τυγχάνει ἀμέτοχος μομφῆς τῆς φυγῆς του ἐν ὥρᾳ μάχης, καὶ ἀπηλλαγμένος μεγάλου μέρους τῆς ἠθικῆς εὐθύνης διὰ τὴν μυστηριώδη εὕρεσιν ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη τοῦ πυλῶνος τοῦ φρουρίου ἔσωθεν κλειστοῦ. Ἴδου ὁ πραγματικὸς λόγος διὰ τὸν ὁποῖον τείνομεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι μᾶλλον ἀπουσίαζεν ὁ Δεληγιαννάκης κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς λυσιπώδους ἐκείνης τιτανομαχίας ἢ ὅτι παρεστάτει κατ' αὐτήν.

Οἱ Σφακιανοὶ ὄπλαρχηγοὶ μετὰ τῶν ἀνδρῶν των ἐν ὄλῳ 87, κατὰ Παπαδοπετράκη, ἐκ τῶν ὁποίων καθαρῶς Σφακιανοὶ ἦσαν 37 ὑπὸ τοὺς Μανουσέλην, Δεληγιαννάκην Ἰωσήφ, Μανουσογιαννάκην, Καυκαλᾶν καὶ Τσιριντάνην, ἐκ τῶν ἄλλων δὲ ἐπαρχιῶν, κατὰ τὸν αὐτὸν Παπαδοπετράκη, περίπου 50 ὑπὸ τοὺς Τσουδερὸν καὶ Παπαδογιάννην, λαβόντες τὴν 13ην Μαΐου τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην τοῦ Μουσταφᾶ, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἐπέτασεν αὐτοῖς οὐδετερότητα, μὴ ὄντες ἐξ ὑπαρχῆς ἀποφασισμένοι νὰ συμπολεμήσουν μετὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη κατὰ τοῦ πασᾶ, πολλῶ δὲ μᾶλλον νὰ συγκινδυνεύσουν μετ' αὐτοῦ ἀποθνήσκοντες, ἀπὸ τὰς θέσεις των Πατσανό, Κολοκάσια καὶ Καψοδάσος, ὁπόθεν καὶ ἐξετοπίσθησαν ἀπνευστί μετ' ὀλίγον κατὰ τὴν θυελλώδη προέλασιν τῆς μυρμηκιᾶς τοῦ Μουσταφᾶ, ἀναλογιζόμενοι ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅτι ἂν ἐπιμένῃ ἐντὸς τῶν ἐστιῶν των ὁ Χατζῆ Μιχάλης νὰ ἀγωνισθῆ, κατὰ στοιχειώδη φιλοτιμίαν, ἔπρεπε καὶ αὐτοὶ νὰ τὸν μιμηθοῦν, ἀφ' ἐτέρου δὲ ὑπολογίζοντες εἰς τὰς ἀπειλὰς τοῦ πασᾶ νὰ τηρήσουν τὴν ἣν εἶχον οὐδετερότητα, περιῆλθον εἰς ἀδιέξοδον περὶ τοῦ πρακτέου. Ὡς μοναδικὴν λύσιν τοῦ ἀδιεξόδου ἐκείνου εὐρίσκουν νὰ τηρήσουν βεβαίως οὐδετερότητα, ἣν κατὰ γράμμα ἐτήρησαν, ἀλλὰ συγχρόνως νὰ μὴ πολεμήσῃ καὶ ὁ Χατζῆ Μιχάλης τὸν Μουσταφᾶν πρὸ τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας των, καὶ οὕτω θὰ κατέρωνον νὰ εἶχον κατὰ τὴν παροιμίαν ἐν ἀσφαλείᾳ «καὶ τὴν πῆττα σωστὴ καὶ τὸ σκύλο χορτᾶτο». Διό, κοπτόμενοι τάχα διὰ τὸν βέβαιον ἀφανισμόν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη καὶ τῶν ὀπλιτῶν του, ὅλοι ὁμοῦ καὶ ἀπὸ συμφώνου «οἱ ἀρχηγοὶ καὶ καπεταναῖοι» τῶν Σφακιῶν ἐξαποστέλλουν διαδοχικῶς πρεσβείας πρὸς τὸν ἀτρόμητον ἡμῶν ἥρωα Χατζῆ Μιχάλην, ἵνα καὶ διὰ ζώσης καὶ δι' ἐγγράφων παραστήσωσιν αὐτῷ τὸ παράτολμόν του ἐκεῖνο ἐγχείρημα. Δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει ἂν θὰ νικήσῃ ἢ ἂν θὰ ἠττηθῆ ὁ Χατζῆ Μιχάλης πολεμικῶς. Ἀλλὰ δὲν τοὺς συμφέρει νὰ πολεμήσῃ ὁ Χατζῆ Μιχάλης. Διότι καὶ τὸ βέβαιον ἢ ἡρωϊκὴ του πτώσις, καὶ τὸ ἀβέβαιον ἢ ἀνέλπιστος νίκη ἐξ ἴσου ἐτάρασσον αὐτούς. Ἐὰν μὲν ὑπερίσχυε τοσοῦτου ἀπειραρίθμου ἐχθροῦ, ἢ

ἀποχή των, ἣν ἐπιμελῶς ἐτήρησαν, θὰ ἦτο δι' αὐτοὺς διηνεκῆς καταθλιπτικὸς ἐφιάλτης. Ἐὰν ὁμως ἠγωνίζετο, ὑπ' αὐτῶν ἐγκαταλειφθεῖς, ἐν ἀπογνώσει, πίπτων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἠρωϊκῶς μετὰ τῶν ἀνδρείων στρατιωτῶν του, ἀφανίζων ἐν τῇ πτώσει του τὸ τρίτον τῆς μαχίμου μυρμηκιᾶς τοῦ Μουσταφᾶ, ὡς καὶ ἐγένετο, ὅποτε ἡ ἔνδοξος ἐκείνη συμφορὰ οὔσα λαμπροτέρα καὶ τῆς πλέον περιφανεστέρας νίκης, θὰ ὑπερύψωνε τὸ Φραγκοκάστελλον εἰς βωμὸν αὐτοθυσίας παμμέγιστον καὶ δεδοξασμένον εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον, καὶ πάλιν ἡ ἐρήμην αὐτῶν τοιαύτη μεγαλουργία, μορφουμένη εἰς Σισύφου πέτραν, πιέζουσαν τὰ στήθη αὐτῶν τε καὶ τῶν ἀπογόνων των θὰ ἀπέκλειεν ἐκείνους τῆς ἀθανασίας, τὴν ὁποῖαν ἡ πολυῦμνητος εὐθανασία τοῦ μάρτυρος Χατζῆ Μιχάλη θὰ ἐπέβαλλε νὰ φανῆ εἰς αὐτοὺς σκληρὰ καὶ ἀδυσώπητος.

Διὰ τοῦτο ἐφευρίσκουν πολλές προφάσεις καὶ δικαιολογίας νὰ χαρακτηρίσουν τὸ φρούριον τοῦ Φραγκοκάστελλου, τὸ ἀρχικῶς ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ὑποδειχθὲν ὡς στρατηγικώτατον, νῦν ὡς τελείως χρεωκοπημένον. Προτείνουν αὐτῷ νέα σχέδια ἐπὶ νέων σχεδίων, ὡς καὶ προλαβόντως ἄρκετὰ ἐμνημονεύσαμεν, ἐπιδιώκοντες ἐπιμόνως δι' αὐτῶν νὰ προξενήσουν τοιοῦτον ψυχολογικὸν κύκλωμα εἰς τὴν ἀτρόμητον ψυχὴν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ὥστε λιποψυχῶν νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ, ἀναρριχώμενος δίκην αἰλούρου μετὰ τοῦ ἵππικοῦ του ἀπὸ ὄρεινοῦ εἰς ὄρεινόν, νὰ φθαρῆ μᾶλλον κλεπτοπολεμῶν τὸν ἐχθρὸν ἀνεπαισθήτως καὶ μὲ ἐλλείψει τῶν πρὸς συντήρησιν τοῦ στρατεύματός του ἀφθονωτέρας, νὰ ἀποκτήσῃ παρ' αὐτῶν τῶν ἰδίων σκωπτικῶς καὶ νέον τίτλον, ἀνάλογον τοῦ ναυάρχου τῆς ξηρᾶς, ὡς ἐκ τῆς ἀσημάντου χρησιμοποίησεως τοῦ ἵππικοῦ ὄπλου ἀνὰ τὰς κρημνώδεις ἀτραποὺς τῶν Λευκῶν ὄρέων, νὰ καταντήσῃ τέλος εἰς τὸ οἰκτρὸν κατάντημα εἰς τὸ ὁποῖον οἱ ἴδιοι Κρήτες περιήγαγον τὸν συμπατριώτην των Ἰωάννην Χάλην, διαλυθέντες εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθησαν καὶ ἐγκαταλείψαντες αὐτὸν μὲ πέντε μόνον συντρόφους του νὰ ἀποθάνῃ ἐκ μαρasmus ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Μανουσογιαννάκη ἡμέρας μόνον βραδύτερον τοῦ ἠρωϊκοῦ θανάτου τοῦ ἡμετέρου Νταλιάνη, καὶ οὕτω ἀδόξως ὁ ἔνδοξος Χατζῆ Μιχάλης νὰ τερματίσῃ τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ στάδιον.

Ἄλλ' ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐκ τῆς προτέρας των διαγωγῆς τοῦ «ἤξεις ἀφήξεις οὐ θνήξεις ἐν πολέμῳ» ἀποβαλὼν νῦν καὶ τὸ ὑπόλοιπον τῆς πρὸς ἐκείνους ἐκτιμήσεως καὶ ἐμπιστοσύνης, οὐδενὸς πλέον ἦκουε. Καὶ ὁσάκις ἀπλῶς ἔκτοτε ἔβλεπε Σφακιανὸν ἀνετα-

ράσσετε ἐξ ἐγκάτων. Οὕτω τὴν ἐπομένην τῆς κατασκηνώσεως τῆς στρατιᾶς τοῦ Μουσταφᾶ εἰς Καψοδάσος, ἐκ Πατσιανοῦ Σφακιανοὶ καὶ λοιποὶ Κρήτες ἀποστέλλουν πρὸς τὸν Χατζῆ Μιχάλην τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν :

«Γενναιότατε,

Τὰ σχέδια καὶ αἱ προπαρασκευαί σου, καθ' ἡμᾶς, δὲν εἶναι διόλου ἀρμόδια διὰ τὸν περιμενόμενον ἐχθρόν. Ἡμεῖς, ὡς ἐντόπιοι, γνωρίζομεν αὐτὸν πολὺ καλήτερα ἀπὸ τὴν γενναιότητά σου, διότι τὸν παλαίομεν ἀπὸ τοσοῦτους χρόνους. Σὲ συμβουλεύομεν λοιπόν, ἂν ἀγαπᾷς νὰ μᾶς ἀκούσης, νὰ ἀφήσης ἀπὸ 25 ἄνδρας σταθεροὺς καὶ γενναίους εἰς ἕκαστον πύργον τοῦ Καστελλιοῦ, τὸ ὅλον 100 ἄνδρες, μὲ ὅλα των τὰ χρειώδη διὰ πολλοῦ χρόνου πολιορκίαν, τοὺς δὲ ἐπιλοίπους καὶ τὸ ἵππικόν νὰ πάρῃς καὶ νὰ σταθῆς μὲ ἡμᾶς εἰς τὰς ρίζας πρὸς τὰ Κολοκάσια. Ὁ δὲ ἐχθρὸς θὰ κατεβῆ ἴσα κατὰ τοῦ Καστελλιοῦ, τὸ ὅποιον βεβαίως δὲν θὰ δυνηθῆ νὰ κυριεύσῃ διὰ μιᾶς, ὥστε ἀντὶ νὰ πολιορκῆ, θὰ εὐρεθῆ αἴφνης αὐτὸς πολιορκημένος, διότι θὰ ἔχη τὸ φρούριον ἀπὸ ἔμπρὸς καὶ ἡμᾶς ἀπὸ τὰ ὀπισθεν. Ἄν εἴσθε ὅμως ὅλοι στὸ Καστέλλι καὶ εἰς τὰ ταμπούρια, θὰ σᾶς περικυκλώσῃ ὅλος ὁμοῦ καὶ ἡμεῖς δὲν θὰ δυνηθῶμεν ποτὲ νὰ σᾶς βοηθήσωμεν ἐν ἀνάγκῃ, διότι οὔτε ἄλογα ἔχομεν, οὔτε ἠξεύρομεν νὰ πολεμοῦμεν εἰς τὸν κάμπον καὶ μάλιστα μὲ ἵππικόν. Αὐτὰ σοῦ λέγομεν ἀπὸ τώρα νὰ τὰ γνωρίζῃς, διὰ νὰ σκεφθῆς καλήτερα.

Πατσιανὸς 15 Μαΐου 1828

Α. Μανουσέλης, Α. Μανουσογιαννάκης, Σ. Δεληγιαννάκης, Σ. Παπαδάκης, Γ. Τσουδερός, Σ. Κανκαλᾶς, Π. Τσιρικτιάνης. Π. Παπαδάκης».

Αὐθήμερόν ἔλαβον οὔτοι τὴν ἀκόλουθον ἀπάντησιν :

«Φίλοι Σφακιανοί,

Σεῖς μὲ γράφετε ὅτι δὲν εἴσθε μαθημένοι, οὐδ' ἔχετε ἄλογα νὰ πολεμᾶτε εἰς τὸν κάμπον ἐναντίον ἵππικοῦ. Λοιπὸν φυλάγετέ τους ἀπὸ τὰ ὄρη σας νὰ μὴ φύγουν καὶ ἄφετε ἡμᾶς ἐδῶ κάτω καὶ κυτιάζετε νὰ μᾶς βλέπετε πῶς πολεμοῦμεν ἑμεῖς.

Φραγκοκάστελλον 16 Μαΐου 1828

Χατζῆ Μιχάλης»

Ἄκολουθεῖ ἑτέρα ἐπιστολή διὰ τοῦ Μποντονάκη ἔχουσα ὡς ἑξῆς :

«Γενναιότατε Χατζῆ Μιχάλη,

Ἐγκαρδίως λυπούμεθα διὰ τὴν ἄγνοιαν ὅπου ἔχετε εἰς τοὺς Κρητικοὺς Τούρκους. Αὐτοὶ εἶναι παλληκάρια καὶ παιγνιῶται τρομεροί.

Λοιπὸν μὴ θελήσης νὰ καταστραφοῦν τὰ παλληκάρια σου ἄφες ὀλίγους διὰ φύλαξιν τοῦ Καστελλιοῦ καὶ τραβήξουν εἰς τὸ μέρος ἐτοῦτο, νὰ πολιορκήσωμεν εἰς τὸν κάμπον νὰ ποφήσουν. Αὐτὰ θερμοπαρακαλοῦμεν τὴν γενναιότητά σου νὰ πράξης καὶ τότε ἡ νίκη εἶναι ἰδική σου.

Κολοκάσια 17 Μαΐου 1828»

(Ἐπονται ὑπογραφαί)

Καὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν των ταύτην λαμβάνουν διὰ τοῦ κομιστοῦ Μποντονάκη προφορικὴν ἀπάντησιν τοῦ ἥρωος ἡμῶν τὴν ἐξῆς: «Πές στοὺς Σφακιανούς σου, πὼς τοὺς εὐχαριστῶ πού μᾶς λυποῦνται, κι' ἄς χαλάσουν τὰ φαραγγία τους νὰ μὴ φύγουν τ' ἄλογα τοῦ πασᾶ. Ἐγὼ ὀρέ, μὲ τὰ παλληκάρια μου θὰ δώσω ἓνα μάθημα στοὺς Τούρκους. Ἄν θέλετε κτυπήστε τους κι' ἐσεῖς. Αὐτὴ εἶναι δική σας δουλειά. Σταθῆτε στὰ πόστα σας νὰ μᾶς τηρῶτε πὼς πολεμοῦμε ἐμεῖς.»

Ἐτέρα πρεσβεία μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Στρατῆν Δεληγιαννάκη ἐπιμόνως παροτρύνουσα τὸν ἀπτόητον Χατζῆ Μιχάλην εἰς ὑποχώρησιν λαμβάνει καὶ ἐκείνη διὰ τοῦ Δεληγιαννάκη τὴν ἀκόλουθον ἀπάντησιν τοῦ ἥρωος ἡμῶν λέγοντος: «Εἶχα μάθει καπετὰν Στρατῆν, πὼς ἦσουν παλληκάρι, μὰ τώρα βλέπω πὼς δὲν ἦταν ἀλήθεια. Σὰν φοβᾶσαι, φύγε μὲ τὰ παλληκάρια σου, μὰ ἐγὼ θὰ μείνω ἐδῶ μὲ τὰ δικά μου νὰ πολεμήσω καὶ νὰ νικήσω τὸν Μουσταφᾶ πασᾶ. Ἐγὼ δὲν ἦλθα στὴν Κρήτη γιὰ νὰ ὑποχωρῶ, ἀλλὰ γιὰ νὰ πολεμῶ. Τὸ μόνο πού ζητῶ ἀπὸ τοὺς Κρητικούς καπετάνιους εἶναι νὰ κρατοῦν καλὰ τὰ στενὰ καὶ νὰ μὴ ἀφήσουν τὸ Μουσταφᾶ πασᾶ νὰ φύγη, κι' ἐγὼ, κι' ἂν ἀκόμα ἀπέναντί μου βρεθοῦν σαράντα χιλιάδες Τούρκοι, θὰ τοὺς καταστρέψω, γιὰτὶ ἔχω πεποίθησι στὰ παλληκάρια μου.»

Ἄλλη πρεσβεία ὑπὸ τὸν Γεώργιον Τσουδερόν τὸν ἐκλιπαρεῖ νὰ ἐγκαταλείψη τὸ παράτολμόν του σχέδιον καὶ νὰ συλλογισθῆ τὸν ἄφευκτον θάνατον ὅστις τὸν ἀναμένει, λαμβάνει τὴν ὑπερήφανον ἀπάντησιν ἀπὸ τὸν περιφρονητὴν τοῦ θανότου Χατζῆ Μιχάλην: «Μιὰ φορὰ γεννήθηκα καὶ μιὰ φορὰ θὰ πεθάνω».

Τέλος ὁ Α. Μανουσέλης ἔστειλεν ἐκ μέρους του νεανίαν ὀνόματι Δ. Διακονιάρην πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Τότε ὁ ἥρωος ἡμῶν τόσο ἐξωργίσθη — λέγει ὁ Ἀσπρέας — ὥστε ἀναπηδήσας ἔσυρε τὴν σπάθην του καὶ ὥρμησε κατ' αὐτοῦ νὰ τὸν φονεύσῃ λέγων ἐν ἐξάλλῳ ὀργῆ: «Φύγετε, δειλοί, καὶ μὴ μοῦ κιοτεύετε (δειλιᾶτε) τὰ παλληκάρια μου καὶ τὰ κάνετε σὰν κι' ἐσᾶς. Πές ὀρέ στὸν καπετάνιο σου νὰ βγῆ στὸ ψηλότερο βουνὸ νὰ μᾶς κυττάζῃ».

Ὅλοι λοιπὸν αἱ ἀπόπειραι τῶν Σφακιανῶν, ὧν ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἦτο νὰ παραπεισθῇ ὁ γρανιτώδης ψυχὴν ἔχων Χατζῆ Μιχάλης νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸ τοῦ κατ' αὐτοῦ ἐπερχομένου Μουσταφᾶ ἀπέτυχον παταγωδῶς. Ἐπέτυχον ὅμως οὗτοι τὸ πρῶτον, δηλὰ δὴ νὰ παραμείνουν οὐδέτεροι, ὡς ἦσαν κατ' οὐσίαν. Ἀλλὰ διὰ νὰ εἶναι καὶ κατὰ τύπους ἐν τάξει ἔναντι τῆς πολεμικῆς δικονομίας, ἐνόμισαν ἑαυτοὺς ὑποχρεωμένους ἐμπροθέσμως νὰ κοινοποιήσωσιν εἰς τὸν Χατζῆ Μιχάλην ὅτι αὐτοὶ δὲν θὰ πολεμήσουν μαζύ του διὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους ἄλλους λόγους, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ νὰ πολεμήσουν μετ' αὐτοῦ τὸν ἐχθρὸν τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος των δὲν τὸ ἐπιδοκιμάζει καὶ ὁ Μουσταφᾶς. Τὴν ἥκιστα δὲ τιμητικὴν των ταύτην στάσιν ἀναλαμβάνουν τινὲς τῶν Κρητῶν ἱστοριογράφων νὰ στηρίξουν ἔστω καὶ σαθρῶς, ἐφευρίσκοντες πλεῖστα ὅσα ἐλαττώματα εἰς τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀπαραμίλλου ἡμῶν ἥρωος.

Εἶναι δὲ ἀριστοτέχναι εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἐπιμελοῦς ἀποκρύψεως τῆς ἀληθείας ἐπὶ ἱστορικῶν γεγονότων, ὅταν ταῦτα οὐ μόνον δὲν τοὺς χρησιμεύουν διὰ νὰ παρανοήσουν ἐκ προθέσεως τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἀντιθέτως εἶναι καὶ ἥκιστα τιμητικὰ διὰ τοὺς καθ' ὑπερβολὴν ὑμνουμένους συμπατριώτας των ἀγωνιστὰς εἰς βάρος τῶν πραγματικῶν ἡρώων. Οὕτω, οὔτε ὁ Κριτοβουλίδης, οὔτε ὁ Παπαδοπετράκης, οὔτε ὁ Μουρέλλος, τοὺς ὁποίους ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἐν τῇ μελέτῃ περὶ τοῦ ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη, ἐν ᾧ οὗτοι λεπτομερῶς καὶ λεπτολόγως ἐκθέτουν πλεῖστα ὅσα ἐπουσιώδη καὶ ἀσήμαντα ἱστορικῶς περὶ Κρητῶν ἀγωνιστῶν, ἰδίᾳ ὁ Μουρέλλος ἐκτρεπόμενος καὶ εἰς φλυαρίας, ὅταν μάλιστα ἐξιστορῇ καὶ εἰς ποῖον βράχον ἐκάθητο ὁ Καυκαλοσήφης καὶ «ἐφοῦμαρ τὸ τσιγάρο του», καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι Κρήτες ἱστοριογράφοι οὐδαμοῦ ἀναγράφουν, ὅταν θίγουν ζητήματα οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἀγῶνος ἐν Κρήτῃ καὶ ἀναγορεύουν ἐπιτροπὰς, καὶ καθαιροῦν ἐπιμελητείας, καὶ πέμπουν εἰς τὸν Καποδίστριαν ἐπιτροπὰς ἐπὶ ἐπιτροπῶν, καὶ καταθέτουν κείμενα ἀναφορῶν διὰ νὰ συγκινήσουν τὸ κενὸν τοῦ δημοσίου ταμεῖον, καὶ συνάπτουν μεταξὺ γενναιοδώρων Κρητῶν δάνεια δαπανηθέντα εἰς τοὺς ἀγῶνάς των, καὶ σκωπτικῶς συμβουλεύουν τοὺς δανειστὰς νὰ φυλάξουν τὰς ἀποδείξεις διὰ νὰ εἰσπράξουν τὰ ὅσα ἐδάνεισαν ἀπὸ τὰ καχεκτικὰ θησαυροφυλάκια τοῦ Ναυπλίου, οὐδαμοῦ ἐπαναλαμβάνομεν, ἀναγράφουν τὴν ἐπίσημον ἐκείνην πράξιν τοῦ Συμβουλίου Κρητῶν τῆς 8ης Μαΐου τοῦ 1828, δι' ἧς οἱ Κρήτες ἀναγνωρίζουν χρηματικὴν ὀφειλὴν εἰς τὸν ἥρωα ἡμῶν τοῦ ποσοῦ τῶν

83 χιλιάδων γροσίων—άντιστοίχου πρὸς 1400 χρυσᾶς λίρας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐξ οὗ προκύπτει ὅτι καὶ ἐν Κρήτῃ ἔδαπάνη ἐξ ἰδίων ὁ μέγας πατριώτης Χατζῆ Μιχάλης πρὸς συντήρησιν τοῦ στρατεύματός του, ὡς ἐγένετο καὶ εἰς ἄλλους πολεμικούς του τομεῖς. Συνάγεται δὲ συνάμα ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ χρηματικοῦ τούτου ποσοῦ ὅτι οἱ Κρήτες οὐ μόνον εἰς θυσίαν αἵματος ἐδείχθησαν ἀπρόθυμοι εἰς τὸν Χατζῆ Μιχάλην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀνώδυνον θυσίαν χρήματος ἐφάνησαν φειδωλοί.

Ἐξ ἐπισήμου ἐγγράφου τῆς Διευθυντικῆς Ἐπιτροπῆς Σφακίων, σταλέντος πρὸς τὸν ἥρωα ἡμῶν ἀπὸ «Λουτρό» τῆ 27ῆ Ἀπριλίου 1828 καὶ φυλασσομένου τοῦ πρωτοτύπου ἐν τῷ οἰκογενειακῷ Ἀρχεῖῳ τῶν ἀπογόνων τοῦ ἥρωος, τὸ κείμενον τοῦ ὁποίου ἐνταῦθα μεταφέρομεν, ἀλλὰ καὶ ἐν φωτοτυπία καταχωρίζομεν, προκύπτει τὸ καταπληκτικὸν ὅτι οἱ Κρήτες ὀπλαρχηγοί, ὄχι μόνον δὲν ἐβοήθησαν τὸν Χατζῆ Μιχάλην εἰς τὸν ἀγῶνά του πρὸς ἐξέγερσιν τῆς Κρήτης κατὰ τοῦ κατακτητοῦ τῆς διὰ θυσίας ἰδίου αὐτῶν αἵματος καὶ χρήματος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ὀλίγα πολεμοφόδια τὰ ὅποια ἀπέστειλεν ὁ Ἄγγλος φρούραρχος Γραμβούσης πρὸς τὸν Χατζῆ Μιχάλην, περιερχόμενα ταῦτα εἰς χεῖρας Κρητῶν ἐν τῷ ἐπινεῖῳ «Λουτρό», τῷ κατεκράτουν σχεδὸν τὸ ἥμισυ, πρὸς ἐξοπλισμὸν δὴθεν τῶν ἰδίων τῶν στρατευμάτων τῶν Σφακίων, ἐν συνόλῳ ἀνερχομένων εἰς 87 ἄνδρας, οἵτινες οὔτε ἐπολέμησαν οὔτε καὶ προέκειτο νὰ πολεμήσουν. Τὸ ἐπίσημον τοῦτο ἐγγραφοῦν, ὅπερ ἐπιμελῶς παρασιωποῦν οἱ Κρήτες ἱστοριογράφοι, μετὰ τῶν λοιπῶν παρασιωπωμένων ἐγγράφων, ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Ἡ Διευθυντικὴ Ἐπιτροπὴ

πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τῶν βοηθητικῶν στρατευμάτων Κον Χ' Μιχάλην.

Ἐλαβεν ἡ Ἐπιτροπὴ τὸ ἀπὸ τὴν χθὲς ἐγγραφοῦν σας διὰ τοῦ ὁποίου ζητᾶτε τὸ ὅσον μολύβι, φυσέκια καὶ τουφεκόπετρας ἔστειλεν ἐνταῦθα ὁ Φρούραρχος τῆς Γραμβούσης, διὸ καὶ μὲ τοὺς ἰδίους ἀπεσταλμένους σας Σᾶς στέλλει ἐκεῖ ὅλο τὸ μολύβι, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀφ' οὗ δέσετε φυσέκια μὲ ὅσον βαρούτη ἔχετε, τὸ ἐπίλοιπον παρακαλεῖσθε νὰ μᾶς τὸ στείλειτε ὀπίσω, ὅπου ἔχομεν καὶ ἄλλο βαρούτη νὰ τὸ ἐτοιμάσωμεν ὅλον.

Ἀπὸ ταῖς τουφεκόπετραις ἐδῶ ἐκρατήσαμεν 3.700 : μόνον, ὅπου χρειάζονται καὶ διὰ τὰ ἄλλα στρατεύματα, τὰς δὲ λοιπὰς 4000 : οἷας ταῖς στέλλομεν αὐτοῦ.

Τὸ βαρέλι μὲ τὰ φυσέκια τὸ ἐκρατήσαμεν ἐδῶ διότι ἐδῶ ἔχομεν πολλὰ ὀλίγα, καὶ οἷας στέλλομεν αὐτοῦ ὅλα τὰ ἄλλα, καθὼς καὶ ἐν ρίξιμον σχεδὸν χαρτὶ τὸ ὁποῖον μόνον εἶχαμεν· στοχασθῆτε ὅτι οἱ στρατιῶται τῶν ἐδῶ χωρίων εἶναι περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν σας, καὶ

είναι ανάγκη νὰ εὐρίσκωνται καὶ ἐδῶ φινσέκια διὰ καμμίαν ἀνάγκην.

Διὰ τὰ σανὰ πολλάκις σᾶς ἐγράψαμεν διὲν δὲν εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ ἦτο περιττὸν νὰ τὰ ζητᾶτε πάλιν ἀπὸ αὐτήν, διότι ἂν ἐδύνατο ἀπὸ πολλοῦ ἤθελε σᾶς στείλει· ἂν ὁμως στοχάζεσθε διὲν δύνασθε μὲ διαφορετικὸν τρόπον νὰ τὰ πάρετε κάμειτε ὅπως ἀγαπᾶτε.

Ταῦτα καὶ λαμβάνουν τὴν τιμὴν νὰ ὑποσημειοῦνται τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς

τῆ 27ῆ ἀπριλίου 1828

Λουτρὸ

Τ. Σ.

Φ. Λυμπρίτης

Μ. Δασκαλάκης

μανοῦσος νικόλαο

Ὁ Γραμματεὺς

Α. Ζωντάκης

Ἄν δὲ ἐπόθουν οἱ ἱστοριογράφοι οὔτοι νὰ ἐνημερωθοῦν ἱστορικῶς εἰς τὸ περὶ Φραγκοκαστέλλου κεφάλαιον, οὔτινες ὁ ἥρωας ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλης εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ ὁ ἄξων ἀλλὰ καὶ τοῦ ζωντανοῦ θρύλου «τὸ παράδοξο στοιχείο», ἠδύνατο κάλλιστα νὰ συμβουλευθοῦν «πρῶτ' ἀπ' ὅλα» τὸ Ἄρχειον τῶν Ἀγωνιστῶν τῆς Παλιγγενεσίας, τοῦ ὁποίου ὀγκώδη φακελλον καταλαμβάνει ἡ ἔνδοξος καὶ ἡρωϊκὴ πολεμικὴ δράσις τοῦ Χατζῆ Μιχάλη· καὶ ἐκεῖ μεταξὺ ἄλλων σχετικῶν ἐγγράφων ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους πολλῶν ἄλλων γλιιάδων χρυσῶν λιρῶν, τὰς ὁποίας ἠνάλωσεν ὁ ἥρωας ἡμῶν ὑπὲρ τοῦ ὅλου Ἀγῶνος τῆς ἐθνεγερσίας, θὰ εὐρισκόν καὶ τὸ ἐπίσημον τοῦτο ἐγγραφοῦν τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου, ἂν ἴσχυον τὸ ἠγνόουν, τὸ φέρον αὔξοντα ἀρ. 7 καὶ χρονολογίαν τῆς 8ῆς Μαΐου τοῦ 1828.

Τείνομεν δὲ νὰ ὑποθέσωμεν διὲν καὶ τὰς ἀποστομωτικὰς ἀνδρικὰς ἀπαντήσεις τοῦ ἥρωος ἡμῶν πρὸς τὸν ὄρμαθὸν τῶν Κρητῶν πρέσβων πρὸς τὸν ἥρωα ἡμῶν ἀποστελλομένων ἵνα, προτεινόντων αὐτῷ ὑποχώρησιν, κατορθώσουν νὰ τὸν ἀναδείξουν ἀπὸ τῆς φουγάδας τοῦ Φραγκοκαστέλλου, οὔτε κἂν θὰ ἀπεφάσιζον νὰ τὰς καταριθμήσουν εἰς τὰς συγγραφὰς των, ὡς ἀκριβῶς ἐλέχθησαν, ἂν δὲν ἐσκόπουν ἐκ τῶν ὑπερόχων φράσεων τοῦ ἀτρομήτου Χατζῆ Μιχάλη νὰ ἀντλήσουν πορίσματα ψυχολογικῆς ἀναλύσεως χαρακτήρων, δι' ὧν σχολιάζοντες ἀργοσχόλως καὶ ἀνευλαβῶς τὸν παρὰ πολλῶν ἐπιφανῶν ἡρώων ἐπίζηλον χαρακτήρα τοῦ ἥρωος ἡμῶν, θὰ ἀπεφαίνοντο διὲν ὁ Χατζῆ Μιχάλης, ἦτο «ἰσχυρογνώμων, ὀργίλος, ὑπερφίαλος, πείσμων καὶ παράτολμος.»

Τὴν γενναιότητα καὶ ἀποφασιστικότητα τοῦ φιλοκινδύνου καὶ ἀπτοῆτου Χατζῆ Μιχάλη, σκοπίμως παρανοοῦντες οἱ Κρητιεὶς οὔτοι ἱστοριογράφοι, ἐρμηνεύουν τὴν τόλμην ὡς ἰσχυρογνωμοσύνην, τὴν σταθερότητα ὡς πείσμα, τὴν ἀνδρείαν ὡς ἀφροσύνην,

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Handwritten Greek text, likely a letter or official document, written in a cursive script. The text is arranged in several paragraphs and includes a date at the bottom left: "27. Απριλίου 1918". There are also some faint markings and a circular stamp at the bottom center of the document.

Φωτοτυπία του πρωτοτύπου του έγγραφου, το οποίο η Διευθυντική Έπιτροπή Σφακίων απέστειλε προς τον Χατζή Μιχάλην, δικαιολογούσα την κατακράτησιν των πολεμοφοδίων των προοριζομένων δια τον ήρωα ήμων.
(Έκ του Οίκου. Άρχείου του απογόνου του ήρωος Γεωργίου Άλεξ. Χατζημιχάλη)

τήν ὑπερηφάνειαν ὡς κομπασμόν, τήν περιφρόνησιν πρὸς τὸν θάνατον ὡς ἄγνοιαν τοῦ κινδύνου, καὶ συνελόντι εἰπεῖν, τὸν ἡρωισμόν ὡς κουφότητα, διὰ νὰ μετριάσουν ἐντυπωσιακῶς ὅ,τι ἐπέδειξαν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐν Κρήτῃ οἱ συμπατριῶταί των ὡς ἀντίποδες τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀφθάστου καὶ ὑπερόχου χαρακτήρου τοῦ εὐκλεοῦς ἥρωος καὶ ἐνδόξου μάρτυρος τῆς πατρίδος ἀθανάτου ἐκείνου Χατζῆ Μιχάλη. Καὶ οὐ μόνον διὰ τὸν λόγον αὐτὸν πράττουν τοῦτο σκοπίμως, ἀλλ' ἵνα καὶ τὴν ἐνδοξὸν συμφορὰν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐν Φραγκοκαστέλλῳ ἀποδώσουν εἰς αὐτόν, νίπτοντες οὕτω τὰς χεῖράς των ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ ἀθῶου, χωρὶς νὰ κοπιᾶσουν ἀκριβέστερον νὰ ψυχολογήσουν τὰ γεγονότα, ἐφ' ὅσον προβαίνουν εἰς ἀνάπτυξιν θεμάτων ἀνωτέρας ψυχολογικῆς ἐπιστήμης, καὶ βαθύτερον ἐρευνῶντες νὰ τὰ ἐξετάσουν καὶ ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, ἵνα τὰ ἱστοριογραφικὰ των ταῦτα δοκίμια δύνανται νὰ διδαχθοῦν καὶ ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἑδρας τῶν πανεπιστημίων!

Συνολικῶς καὶ μερικῶς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐν Κρήτῃ κατεπολέμησε πρῶτον ἡ ἀποτυχία τῆς ἐξεγέρσεως τῶν ἐντοπίων καὶ ὕστερον ὁ Μουσταφᾶς. Ἡ ἀπροθυμία των νὰ ἐξεγερθοῦν ἀποτελεῖ τὸ ποιητικὸν αἷτιον τῆς ὅλης συμπεριφορᾶς των. Δικαιολογίαί βεβαίως ὑπάρχουν πολλάι. Ἀλλ' ὅταν αἱ δικαιολογίαί δὲν σταθμεύουν ἐκεῖ ἐνθα ἐξαντλεῖται ἡ κορύφωσις τῆς ἀπροθυμίας τῶν ἐντοπίων, ἀλλ' ἐπεκτείνονται καὶ πέραν τούτου, μὲ ὑστερόβουλον πρόθεσιν ἐπικρίσεως τῆς ἡρωϊκῆς ὀλοκαυτώσεως τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, τὸν ὁποῖον κατέστρεψεν ἡ ὑπέρμετρος καὶ ἀσύγκριτος αὐτοῦ ἀνδρεία καὶ πλέον οὐ, αἱ δικαιολογίαί τότε μεταβάλλονται εἰς προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις. Τὸ ἐλάχιστον ἐπιφανειακὸν ἐνδιαφέρον καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν Σφακιανῶν διὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐν Κρήτῃ, περιφερόντων τριάκοντα καὶ ἐπτὰ μόνον ἐνόπλους, ὡς σύμβολον μᾶλλον ἀνάγκης ἢ διαθέσεως, διότι εἰς τό ἔδαφός των ὁ ἥρωος ἡμῶν ἐστρατοπέδευσεν, ἐξητμίσθη ἐν τῷ ἅμα. Ὅσα δὲ γράφουν πρὸς τὸν Χατζῆ Μιχάλην καὶ ὅσα προφορικῶς οὗτοι δηλώνουν, ἐπικειμένης τῆς μοιραίας συγκρούσεως τοῦ ἥρωος ἡμῶν μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ, οὐδένα ἄλλον σκοπὸν ὑπουργοῦν, εἰ μὴ τὴν συγκάλυψιν τῆς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους συστηματικῆς των ἀπροθυμίας, καὶ τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἐξαίτησιν ἐπιεικειᾶς διὰ τὰς συνεπείας αὐτῆς.

Διότι ἡμεῖς παραδεχόμεθα πρὸς στιγμὴν ὅτι ὄντως ἐξ ἰσχυρογνωμοσύνης ὁ ἥρωος ἡμῶν παρήκουσε τὰς σοφὰς στρατηγικὰς τῶν Σφακιανῶν συμβουλὰς καὶ ὑποδείξεις. Ἀλλὰ μήπως αἱ

συμβουλαί παρείχοντο διὰ νὰ ἐξασφαλίση ὁ ἥρωα ἡμῶν τὴν νίκην διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Μουσταφᾶ; Τοῦτο οὔτε ὡς ἀστεῖον δὲν ἔχει θέσιν ἐνταῦθα. Οἱ ἐπικριταὶ ἱστοριογράφοι, κρίνοντες τὰ γεγονότα ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ προκατειλημμένως, διότι εἶναι ἀνεξακρίβωτον ἂν καὶ οἱ συμπατριῶταί των ἀγωνισταί, οἱ ἐγκαταλείψαντες τὴν τελευταίαν στιγμὴν τὸν Χατζῆ Μιχάλην νὰ ἀντιπαλαίσῃ μόνος κατὰ τοῦ Μουσταφᾶ, καὶ στρατηγικῶς εἰς ὅσα διατυπῶνται εἰς τὰς δύο των ἐπιστολάς, τὰς ἀπὸ Πατσιοανοῦ καὶ Κολοκασίων ἀπασταλείσας τὴν 15ην καὶ 17ην Μαΐου πρὸς τὸν ἥρωα ἡμῶν, ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τοὺς ἐπικριτάς, ἀφοῦ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παπαδοπετράκη τὸ κείμενον αὐτῶν δὲν διεφύθη, ὡς ἐπὶ λέξει μνημονεύει: «*Τὰ πρωτότυπα σχέδια τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἀνέγνωμεν παρὰ τῷ Π. Μανουσέλλῃ ἄνευ ὑπογραφῶν ἀλλ' ἀπωλέσθησαν τῷ 1868*», μόνον διὰ νὰ προκύψουν ἐλαφρυντικὰ διὰ τοὺς ἐγκαταλείψαντας τὸν ἥρωα ἡμῶν ἐντοπίους ἀποφαίνονται ὅτι ἂν ὑπεχώρει ὁ Χατζῆ Μιχάλης καὶ ἀνεργάζατο μετὰ τοῦ ἱππικοῦ του ἐπὶ τῶν ὁρέων, αὐτὸς μὲν δὲν θὰ κατεστρέφετο, θὰ κατεστρέφετο ὅμως ὅπως ἦτο ἀποκεκλεισμένος εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Φραγκοκαστέλλου ὁ στρατὸς τοῦ Μουσταφᾶ. Καὶ ἐνταῦθα ἐξαντλοῦντες τὰ στρατηγικὰ σχέδια σταματοῦν. Ἡμεῖς ὅμως συνεχίζομεν τὰς σοφὰς στρατηγικὰς των γνώμας. Ὁ Χατζῆ Μιχάλης παρήκουσεν εἰς τὰς περιφήμους ἐκεῖνας συμβουλάς «*τῶν πεπειραμένων καὶ σεβαστῶν*» στρατιωτικῶν φυσιογνωμιῶν τῶν Τσουδερῶν καὶ Δεληγιαννάκηδων, οἵτινες, «*μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐν Φραγκοκαστέλλῳ καταπεσόντος τοῦ ἀγῶνος ἐν Κρήτῃ διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἀσημάντου κλεφτοπολέμου*»⁽¹⁾ μὴ ἔχοντες εἷς τι ἄλλο νὰ ἀσχοληθῶσι διὰ τὸν κορεσμόν τῶν προσωπικῶν των φιλοδοξιῶν, διένεμον πρὸς ἑαυτοὺς καὶ πρὸς ἀλλήλους, ψιλῶ τίτλῳ ὀφφίκια, τὰ ἀνώτατα στρατιωτικὰ ἀξιώματα, καὶ ἀνεδεικνύοντο οὕτω, ἀντιστάσεως μὴ οὔσης, στρατάρχαι «*πάσης ξηροκαμπίας*», καὶ παρακούσας αὐτῶν ὁ ἥρωα ἡμῶν ἐπλήρωσε πολὺ ἀκριβὰ τὴν μεγάλην του ἐκείνην ἀπροσεξίαν, καὶ ὡς μεταμελούμενος μαθητῆς ὁμολογεῖ ἐνώπιόν των ὅτι τοιαύτην ἀπροσεξίαν δὲν θὰ ἐπαναλάβῃ.

Καὶ ἀπὸ τοῦ ἐδωλίου τοῦ κατηγορουμένου Χατζῆ Μιχάλη ἀπολογούμενοι τιμῆς καὶ ὑπερηφανείας ἔνεκεν ἡμεῖς, ὡς κατέχοντες πληρεξουσιότητα ἀδιαφιλονείκητον, ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς

(1) Ἀσπρέα Γ. Ἱστορίαι καὶ Ζητήματα. Ἐφημερίς «*Καθημερινή*» Ἀθηναί 4ης Ἰουνίου 1936.

κοινῆς πρὸς τὸν θρυλικὸν ἥρωα γενεθλίου γῆς, τὸ ἱστορικὸν καὶ ἥρωοτόκον Δελβινάκι τῆς Ἡπείρου, τοῦ ἥρωος ἐρημοδικοῦντος ἀκουσίως, ὡς κωλυομένου ὑπὸ τῆς Ἀπτέρου Δόξης νὰ ἐξέλθῃ τοῦ Πανθέου τῶν Ἀθανάτων καὶ νὰ κατέλθῃ χαμηλὰ διὰ νὰ ἐμφανισθῇ αὐτοπροσώπως πρὸ τοῦ ἐκτάκτου τούτου στρατοδικείου, καὶ ἐρωτῶμεν τοὺς κατηγοροῦς: — Ἀφοῦ ὁ Μουσταφᾶς, τοῦ Χατζῆ Μιχάλη χρησιμεύσαντος δολώματος, παρεσύρθη μέχρι τῆς πεδιάδος τοῦ Φραγκοκαστέλλου καὶ εὕρισκετο ἐκεῖ ἀποκεκλεισμένος, τί ἠμπόδιζε τοὺς ἐντοπίους Κρήτας νὰ φράξουν ἐκεῖνοι ἀνενόχλητοι πλέον ἀπὸ τὰς «ἀφροσύνας» τοῦ νεκροῦ ἤδη Χατζῆ Μιχάλη τὰ στενά, καὶ νὰ τὸν κτυπήσουν ἐκεῖνοι «ἀπὸ τὰς ἐπικαίρους θέσεις τους καὶ νὰ τὸν συντρίψουν», μὴ ἔχοντες ἀνάγκη ποσῶς ἰππικοῦ ὄπλου, οὔτινος βεβαίως ἠγνόουν τὴν τακτικὴν πολέμου, ἀφοῦ καὶ τὸ κατασφαγὲν ἰππικὸν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ὑπακούοντος εἰς αὐτοὺς, θὰ τὸ ἔθετον ἐν παροπλισμῷ ἐπὶ τῶν ἀπροσίτων παρυφῶν τῶν ὄρεινῶν ἀπὸ τῶν ὀπίσθων στρατηγικῶς ἐγνωμοδότην; Καὶ ἐν ᾧ δὲν εἶχον ἀπόλυτον ἀνάγκη τοῦ ἰππικοῦ, εἶχον ὅμως εἰς τὴν διάθεσίν των πίστωση χρόνου μιᾶς ὀλοκλήρου ἐβδομάδος, ἀφοῦ τόσον διέμεινεν ὁ Μουσταφᾶς ἐντὸς τῆς πεδιάδος τοῦ Φραγκοκαστέλλου, ἱκανοῦ διὰ νὰ εἰδοποιήσουν ὅλους τοὺς ἐν ὄπλοις Κρήτας, ἂν ὑπῆρχον τότε ἔνοπλοι, (ἀλλὰ πρὸς Θεοῦ τί λέγομεν! ὁ Μουρέλλος μᾶς διαψεύδει διακηρύσσων ὅτι «ἀπὸ τῆ μιᾶ τῆ μεριᾶ τῆς Κρήτης ὡς τὴν ἄλλη μεριᾶ προτοῦ φθάσῃ ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἰς τὴν Κρήτη ἔβραζε ὁ κλεφτοπόλεμος!» Καὶ ἡμεῖς περιεργεῖσθαι ἔνεκεν διερωτῶμεθα: Μήπως ὅταν ἔφθασεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἰς τὴν Κρήτην εἶχε τόσον παραβράσει ὁ κλεφτοπόλεμος ὥστε ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐχρειάσθη νὰ κατεβάσῃ τὴν «κατσαρόλα» ἀπὸ τῆ φωτιά γιὰ νὰ μὴ «τσικνώσῃ» ἀπὸ τὸ πολὺ βράσιμο;) Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχον ἐπὶ ποδὸς Κρήτες ἔνοπλοι κεραυνοβόλως νὰ στρατολογηθοῦν καὶ νὰ σπεύσουν εἰς ἐπικουρίαν τῶν Σφακιανῶν, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸ στρατήγημα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ «ἀφρων» Χατζῆ Μιχάλης ἀπεπειράθη νὰ τὸ ἀνατρέψῃ; Ἡ μήπως νομίζουν ὅτι, τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ὑποχωροῦντος καὶ ἀνερχομένου εἰς τὰ ὄρη, θὰ ἔτρεχε κατὰ πόδας νὰ τὸν καταδιώκῃ ὁ Μουσταφᾶς, ὥστε κατὰ προτίμησιν οὗτος νὰ κατευθύνηται ἐκεῖ ὅπου τὸν ἀνέμενον οἱ Σφακιανοὶ μὲ «τρία καὶ ροῦπι», κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, διὰ νὰ τοῦ ἐπιτεθοῦν καὶ νὰ τὸν συντρίψουν; Ἄλλως τε καὶ ἂν τοιοῦτόν τι δὲν εἶχον ἐκεῖνοι τυχὸν κατὰ νοῦν, ὁ «μακαρίτης» τοὺς ἐδήλωσε καθαρὰ καὶ ξάστερα: «Ἐγώ, οὐρέ, μὲ τὰ παλληκάρια μου θὰ δώσω ἓνα μάθημα στοὺς Τούρκους.

“Αν θέλετε κτυπήσετε τους κι’ εσείς. Αὐτὴ εἶνε δική σας δουλειά.» Ἡ μήπως εἶχε κατὰ νοῦν ὁ πασᾶς, καὶ τὸ διέγνωσαν μὲν ἐκεῖνοι, δὲν τὸ ἀντελήφθη ὅμως ἐγκαίρως ὁ Χατζῆ Μιχάλης (καὶ γι’ αὐτὸ ἴσως τὴν ἔπαθε), ἐπερχόμενος κατὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη εἰς Φραγκοκάστελλον νὰ εἰσέλθῃ μετὰ τοῦ στρατεύματός του ἐντὸς τοῦ φρουρίου διὰ νὰ στρατονηθῆ, παραδίδων οὕτω ἑαυτὸν εἰς ἐκουσίαν πολιορκίαν, ἃν ἔσπευδον οἱ 37 Σφακιανοὶ νὰ κλειδώσουν ἔξωθεν τὴν πύλην τοῦ φρουρίου ἐκείνου, καὶ τοὺς ἠμπόδισεν ὁ πρὸ τοῦ φρουρίου παραταχθεὶς Χατζῆ Μιχάλης ; Ἡ τέλος ἐσκέπτοντο σοβαρῶς οὗτοι ἀπόπειραν κυκλώσεως καὶ συντριβῆς τοῦ ἐχθροῦ, παρασυρομένου ἔστω καὶ ἐκ στρατηγικῆς τοῦ πολυμηχάνου πασᾶ πλάνης, ὅταν τοιαῦτα ἔγραφον, ἃν τὰ ἔγραψαν βεβαίως, καὶ παρήγγελον πρὸς τὸν ἥρωα ἡμῶν, διαθέτοντες μετὰ βολῆς καὶ ἀμφιβολίας τότε ἐνόπλιους οἱ Σφακιανοὶ καὶ οἱ Παγκρήτες τῆς περιφερείας ἐκείνης 37 ἄνδρας εἰς Πατσιανὸ καὶ 50 περίπου εἰς Καψοδάσος ;

Ἐνταῦθα τοῦλάχιστον τοιοῦτόν τι οὔτε ἐγένετο, οὔτε καὶ ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ. Τὸ μόνον γενόμενον ἦτο «ἡ χρυσοῖς γράμμασιν ἐγγραφή εἰς τὰς δέλτους τῆς ἀθανασίας τοῦ ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη καὶ τῶν συν’ αὐτῶ.» — Ἀλλὰ καὶ ὅταν, ἐπιστρέφοντος τοῦ Μουσταφᾶ κεκμηκότος καὶ ἠκρωτηριασμένου τὰ μάλα ἐκ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Φραγκοκαστέλλου εἰς τὰ ἴδια, παρουσιάσθη εὐκαιρία καταλληλοτέρα τῆς τοῦ Φραγκοκαστέλλου εἰς τὰ στενὰ τῆς Χαλαρᾶς καὶ Κόρακα, ἀντὶ οἱ «ἀρχηγοὶ καὶ καπεταναῖοι» τῶν Σφακίων νὰ ἀποκλείσουν τὸν στρατὸν τοῦ πολεμίου «ὡς γῦπες — κατὰ Μένδελσων — ἐπέπεσον» ὅχι βεβαίως κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ κατὰ τῶν δίκην εὐχρήστων ἀθυρμάτων ριπτομένων, ὁδηγία τοῦ πασᾶ, λαφύρων εἰς τοὺς ἐπιδιώκοντας τὴν συντριβὴν τοῦ πολεμίου ὀπλαρχηγῶν Κρητῶν! διαρπαζόντων τὰ πρὸς αὐτοὺς ριπτόμενα, καθ’ ὃν τρόπον διεξάγεται ἡ διανομὴ κολλύβων εἰς παιδικοὺς ὁμίλους ἐν μνημοσύνῳ ὑπὸ συνωστισμὸν τελουμένῳ, καὶ διὰ τοῦ τεχνάσματος τούτου ἀνενοχλήτως ἐγένετο ἐκεῖθεν τοῦ ἐχθροῦ ἡ διάβασις.

Εἶνε ὅθεν ἄγαν τολμηρὸν τὸ ἐπικρίνειν, ἐλαφρᾶ τῇ συνειδήσει, ἥρωας, πρὸς οὓς, μόνον θαυμασμὸν ὀφείλουν, ἀλλὰ καὶ εὐγνωμοσύνην ἀϊδίον χρεωστοῦν καὶ οἱ ἱστοριογράφοι οὗτοι, ὡς πολεμήσαντας τοὺς κατακτητὰς αὐτῶν καὶ τῶν συμπατριωτῶν των ἐπὶ τοῦ πατρίου αὐτῶν ἐδάφους καὶ ὡς ἀρδεύσαντας διὰ χειμάρρου αἵματος ἥρωϊκοῦ τὴν γενέθλιον αὐτῶν γῆν, τὴν μαρτυρικὴν καὶ πολυπαθῆ ἔνδοξον μεγαλόνησον Κρήτην, τῆς ὁποίας ὁ εὐγενὴς

καὶ γενναῖος λαὸς ἐν τῷ συνόλω του τὸν ἐκεῖ φρικτῶς σφαγιασθέντα καὶ θυσιασθέντα καὶ δοξασθέντα ἡμέτερον Χατζῆ Μιχάλην, οὐ μόνον ὡς κορυφαῖον ἥρωα τὸν θαυμάζει, ἀλλὰ καὶ τὸν πιστεύει ὡς θρῦλον ζωντανόν. Ὅ,τι δὲ εἶχεν ἐξ ἑαυτοῦ νὰ πράξη ὁ ἀκαταμάχητος καὶ ἀήττητος ἡμῶν ἥρωας ἐκεῖ πολυτρόπως ἐγκαταλειφθεὶς, ἦτο νὰ ἀγωνισθῆ ἡρωϊκῶς καὶ νὰ ἀποθάνῃ τιμίως. Τούτου συντελεσθέντος, ἡ μὲν ἡρωϊκὴ αὐτοῦ αὐτοθυσία καθηκόντως, ἡμῶν ἐγκαυχωμένων, ἐπιβραβεύεται, τῶν δὲ φυγοπολέμων ἢ ἀπροθυμίας ἐπιβεβλημένως, ἡμῶν προκαλουμένων, ἀποδοκιμάζεται.

Ὁ Μουσταφᾶς καταυλισθεὶς ἐν Καψοδάσει ἐπὶ διήμερον καὶ ἀναπαύσας τὸ στράτευμά του ἐκεῖ μέχρι τῆς 17ης Μαΐου, τὴν ἐπιοῦσαν ἀποφράδα ἡμέραν τῆς 18ης Μαΐου τοῦ 1828, ἅμα ἠλίω ἀνατείλαντι, διέταξε νὰ ρίψωσι τρεῖς κανονιοβολισμοὺς, δι' ὧν συνήγειρε τὸ στράτευμα αὐτοῦ καὶ συνήθροισε τοῦτο εἰς τὰς κάτωθεν τοῦ Καψοδάσου θέσεις· καὶ μετὰ τὴν καθιερωμένην προσευχὴν διὰ τοῦ «Ἄλλάχ σάλατ-έλ-σαμπαχ», διήρесе τὴν στρατιάν του εἰς τρεῖς φάλαγγας, ἐν τῇ μεσαίᾳ τοποθετήσας τὸ ἵππικόν ὑπὸ τὴν προσωπικὴν του διεύθυνσιν. Καὶ οὕτω παρατάξας τὸ στράτευμα αὐτοῦ πρὸς μάχην, προωθεῖται βραδέως πρὸς τὸ Φραγκοκάστελλον. Μόλις ἐφάνη ἀπέναντι τοῦ Φραγκοκαστέλλου καὶ εἰς μιλίου ἀπόστασιν ἐκεῖ παρὰ τοὺς πρόποδας τῶν ὄρεινῶν τοποθετεῖ τρεῖς χιλιάδας Τουρκαλβανῶν καὶ Τουρκοκρητῶν ὡς γραμμὴν ἀμύνης, ἀφ' ἑνὸς τῆς κατὰ μέτωπον ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, καὶ εἰς ἀπόκρουσιν ἀφ' ἑτέρου ἐνδεχομένης προσβολῆς ἐν ὥρᾳ μάχης ἐκ τῶν ὀπισθεν ὑπὸ τῶν Σφακιανῶν, λυόντων τυχόν τὴν οὐδετερότητα· αὐτὸς δὲ ὁ Μουσταφᾶς σταθμίσας παρὰ τὴν θέσιν Θυμέ-Κάμπος, διέταξε τὴν φάλαγγιδὸν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν πέντε προμαχώνων, τῶν πρὸ τοῦ Φραγκοκαστέλλου, ὑπὸ τῆς πεντακισχιλίου πεζικῆς του δυνάμεως μεθ' ὀλοκλήρου τοῦ ἵππικοῦ του.

Οἱ Τοῦρκοι ἐπέπεσον κατ' ἀρχὰς κατὰ τοῦ κεντρικοῦ προμαχώνος, τοῦ ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Ἀργυροκαστρίτην (¹) κατεχομένου, σωρηδὸν μετὰ βοῆς καὶ ἀλαλαγμοῦ. Οἱ ἐντὸς τοῦ κεντρικοῦ προμαχώνος προσδεδεμένοι τοὺς πόδας ἐδέχθησαν τὴν ἐπίθεσιν δι' ὀμοβροντίας πυρὸβολισμῶν κατὰ τῶν ἐπιτεθέντων βαρβάρων, πεσόντων ἄλλων νεκρῶν καὶ ἄλλων πρηνηδόν. Ἐγερθέντων ἀστραπηδόν τῶν πολεμίων, καὶ πόλιν ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν οἱ ἐντὸς τοῦ κεντρικοῦ τούτου προμαχώνος δεχθέντες τὴν πρῶ-

(¹) Ὑπασπιστὴς τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, διαδεχθεὶς τὸν παντελῶς καταστάντα ἀνάπηρον Παναγ. Κσκλαμᾶνον ἐν τῇ γιγαντομαχίᾳ τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν.

την επίθεσιν νὰ πυροβολήσουν καὶ ἐκ δευτέρου. Ἄλλὰ τότε πλησιάσαντες πλέον οἱ ἐπιτιθέμενοι ἐγγὺς τοῦ προμαχῶνος τοῦ Κυριακούλη, εἰσεπήδησαν ξιφήρεις καὶ ἐν ὀρμῇ ἐντὸς τοῦ προμαχῶνος· τότε ἤρχισαν σφάζοντες καὶ σφαζόμενοι ἕως οὗ, ὡς ἀπείρως πολυπληθέστεροι τῶν ἀντιπάλων των, κατέκοψαν ἅπαντας τοὺς προσδεδεμένους τοὺς πόδας μαχητάς, ἐκτὸς πέντε διαφυγόντων τὴν μάχαιραν τοῦ ἐχθροῦ, ὡς ἀποκοπέντων τῶν δεσμῶν τῶν ποδῶν των. Ὁ Κυριακούλης ἔφιππος ἐλαύνει ἐν καλπασμῷ πρὸς τὸ φρούριον, ἵνα ζητήσῃ παρὰ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐνίσχυσιν· ἀλλὰ καταδιωχθεὶς ὑπὸ ἰππέων τοῦ ἐχθροῦ κατασφάζεται.

Σπεύδει τότε ὁ Χατζῆ Μιχάλης, ὁ ἐφορεύων τῆς διεξαγωγῆς τῆς ὄλης ἐπιχειρήσεως, μετὰ τοῦ ἰππικοῦ του, διὰ νὰ δώσῃ χεῖρα ἄρωγόν εἰς τὸν Κυριακούλην, ἀλλ' ἀντικρούεται ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ ἰππικοῦ, ὀρμήσαντος κατ' αὐτοῦ. Ἐπελαύνων κατ' αὐτοῦ ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἀναχαιτίζει τὴν ὀρμὴν τοῦ ἐχθρικοῦ ἰππικοῦ καὶ τὸ διασκορπίζει, ἀλλὰ δὲν καταδιώκει αὐτὸ φοβούμενος μήπως πανταχόθεν κυκλωθῆ, καὶ ἀναγκάζεται νὰ ὀπισθοδρομήσῃ· κατὰ τὴν ὀπισθοδρομήσιν ἐφονεύθη ὁ Κρήτης ἰππεὺς Μιχαὴλ Καστρινός. Οἱ Τοῦρκοι, ἀφέντες ἔξω τῆς ἐπιθετικῆς των ζώνης τοὺς δύο ἄλλους προμαχῶνας, ἐπιτίθενται κατὰ τῶν παρὰ τὸ φρούριον κειμένων ἐτέρων δύο τοιούτων. Ἐξορμοῦν κατ' αὐτῶν ἐκ τῶν ὀπισθεν οἱ τῶν δύο προμαχῶνων ἀφεθέντες ἀπρόσβλητοι, καὶ τότε ἡ μάχη διεξάγεται σφοδροτέρα. Οἱ πολέμιοι πιέζουν τοὺς ἡμετέρους πρὸς τὸ φρούριον, καὶ ἀντιστοίχως οἱ ἡμέτεροι ἀπωθοῦν τοὺς πολέμιους.

Ὡς δέ, οἱ μὲν περὶ τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἰππεῖς καὶ πεζοὶ περιστοιγόμενοι ὀπισθοδρομοῦν ἐλαφρῶς, οἱ δὲ πολέμιοι ἐπισωρευόμενοι ἐπηύξανον τὴν πίεσιν συνεχῶς, ἀλληλοεκόπτοντο ἡμέτεροί τε καὶ βάρβαροι, μέχρις οὗ ἐπῆλθε πλήρης σύγχυσις καὶ οὐδεὶς ἐγνώριζε τοὺς ἑαυτοῦ· καὶ φύρδην μίγδην διέτρεχον φονεύοντες καὶ φονευόμενοι, ὡς λυσσαλέαι τίγρεις, πεζοὶ τε καὶ ἰππεῖς, καὶ ἐν μακαβρίῳ χορῷ προσήγγιζον πρὸς τὸ φρούριον. Προϊούσης τῆς ὥρας τὸ πεζικὸν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη δεκατίσαν τὸ βαρβαρικὸν πεζικόν, ἔπεσε σχεδὸν τὸ πλεῖστον. Ὅσοι ὁμως ἔζων ἀκόμη, παρὰ τὰ πολλὰ τραύματα καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν ἐξάντλησιν ἐκ τῆς αἱμορραγίας, ἐμάχοντο ἀπεγνωσμένως, ἐκτὸς ἐνίων περὶ τὸν Ὑδραῖον Τζώρτζην, κατορθωσάντων νὰ εἰσέλθουν ἐντὸς τοῦ φρουρίου. Ἄλλὰ τὸ ἰππικὸν μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Χατζῆ Μιχάλην, ὡς ἡσκημένον τὰ μάλα περὶ τὴν ξιφομαχίαν καὶ τοὺς συναφεῖς ἐλιγμούς, ἀριστεῦσαν κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν ὄλων τῶν συντα-

ξάντων έκθέσεις περιγραφικὰς καὶ γραψάντων ἐνθυμήσεις χρονο-γραφικὰς τῶν μαχῶν εἰς τὰ πολεμικὰ μέτωπα τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπιχειρήσεων καὶ ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι, ἐμάχετο μετὰ τόσης λύσσης, ὥστε οἱ ἵπποι ἔπιπτον ἐπὶ τῶν ἵππων καὶ οἱ ἀναβάται αὐτῶν κατεκόπτοντο θανασίμως καὶ ἐπεσωρεύοντο ἐπὶ τῶν νεκρῶν πτωμάτων τῶν ζῶων. Κατὰ τὴν φρικώδη ταύτην συμπλοκὴν ὁ Ἄραψ ἵπποκόμος τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ὁ αὐτομολήσας κατὰ τὴν αἰφνιδιαστικὴν ἐκείνην ἐπίθεσιν τῆς 8ης Μαΐου κατὰ τοῦ Ὀσμὰν πασᾶ τῆς Ρεθύμνης, παρευρισκόμενος ἐν τῇ μάχῃ τώρα μετὰ τῶν ἱπέων τοῦ ἐχθροῦ, ἔδειξεν εἰς τοὺς βαρβάρους τὸν ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἵππου διαξιφίζοντα ἀστραπιαίως καὶ κατακόπτοντα ἀνηλεῶς καὶ τοὺς κατ' αὐτοῦ ἐφορμῶντας, καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ φεύγοντας, εἰπὼν εἰς αὐτοὺς ὅτι ἐκεῖνος εἶναι ὁ περιβόητος Χατζῆ Μιχάλης. Καὶ οὕτω προδοθεὶς ὁ ἥρωες ἡμῶν ἀποτελεῖ τὸν κύριον στόχον τῶν πολεμίων. Περικυκλοῦται ὑπὸ ἑκατοντάδων πεζῶν καὶ ἱπέων στενωῶς, καὶ ἐκεῖ ἡ τόλμη διαδέχεται τὴν γενναιότητα, ἡ γενναιότης τὴν ἀνδρείαν, καὶ ἡ ἀνδρεία τὸν ἔξαλλον ἡρωϊσμόν. Ἐπιτίθεται ἐπανειλημμένως πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις, φονεύων καὶ κατακρεουργῶν ἀκαθέκτως, καὶ οὕτω διασπᾷ τὴν φάλαγγα τῶν ἐχθρῶν καὶ σπεύδει πρὸς τὸν πυλῶνα τοῦ φρουρίου. Τότε εὔρε τὴν πύλην τοῦ φρουρίου κεκλεισμένην καὶ ἀνεδρόμησεν, ἵνα ὀρμήσῃ καὶ αὐθις εἰς τὸ πέλαγος τῶν πολεμίων· ἀλλ' αἴφνης περικυκλώθη ὑπὸ χιλιάδων ἐχθρῶν. Ἡ ἐπακολουθήσασα φρικώδης σκηνὴ τότε εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγραφῆ. Ἐν μανίᾳ τὰ στήθη τῶν βαρβάρων διώκοντα τὸν Χατζῆ Μιχάλην συνωθοῦνται πρὸ τοῦ πυλῶνος, καὶ ἐν ἀπελπισίᾳ οἱ ὑπολειφθέντες Ἕλληνες σπεύδουν καὶ αὐτοὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ διὰ νὰ εἰσέλθουν καὶ ἐκεῖνοι ἐντὸς τοῦ φρουρίου, καὶ περιμάχητος διεξάγεται ἡ λυσσώδεοντέρα πάλη πρὸ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ. Ἐκεῖ Ἕλληνες καὶ βάρβαροι ἀφέντες τὰ μακρὰ ὄπλα, ἦλθον εἰς χεῖρας ὠθοῦντες τὰ ξίφη μὲ τὰ ξίφη καὶ μὲ τὸ σῶμα τὰ σώματα, ἀλληλοσφάζονται δι' ἐγχειριδίων, διὰ δαγκαμάτων καὶ γρονθοκοπημάτων, οὐδὲ διεκρίνοντο ἐν τοιαύτῃ συγχύσει φίλοι καὶ ἐχθροί. Σωροὶ πτωμάτων ἠγέρθησαν τότε πρὸ τῆς πύλης τοῦ φρουρίου, τῶν μὲν βιαζόντων τὴν εἰσβολὴν, τῶν δὲ ἀποκρουόντων καρτερικῶς. Τοῦρκός τις σημαιοφόρος τολμήσας νὰ ὑψώσῃ ἐπὶ τῆς πύλης τὴν ἡμισέληνον, πιστολισθεὶς ὑπὸ τοῦ πεντηκοντάρχου Κωνσταντίνου Μπαλάσκα πίπτει ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς πύλης νεκρός. Καὶ τότε ἡ πύλη ἐφράχθη καὶ ἔξωθεν εἰς βαθμὸν ἀδιάσπαστον καὶ ἀδιὰπέραστον καὶ ἀδιάβατον διὰ παντός μέσου καὶ τρόπου.

Πῶς ὅμως ἡ πύλη αὕτη εὐρέθη πρότερον ἔσωθεν κεκλεισμένη καὶ οὐχὶ ἔξωθεν ὑπὸ τῶν πτωμάτων ἀποκεκλεισμένη, τῶν σωρῶν ἐγερθέντων πυραμιδὸν πρὸ αὐτῆς, ἐντοπισθείσης τῆς ὅλης μάχης πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ φρουρίου κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἥρωας ἡμῶν ἀνεδρόμησε καὶ ἐκυκλώθη ἀπὸ τὸ πέλαγος τῶν πολεμίων, ἀφοῦ αὐτὸς κυρίως ἦτο ὁ στόχος τῶν βαρβαρικῶν στιφῶν, παραμένει μυστήριον! Ὁ Κριτοβουλίδης μετὰ τοῦ Παπαδοπετράκη διαφωνοῦν ριζικῶς ἐνταῦθα. Παραθεωροῦμεν τὴν ἄποψιν τοῦ Μουρέλλου, ὡς συμφωνοῦσαν μετὰ τοῦ δευτέρου καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν αὐτῶν λέξεων, καὶ φέρε ἴδωμεν τί οἱ δύο πρῶτοι, ἀντικρούων ὁ εἷς τὸν ἕτερον, λέγουσιν: Ὁ μὲν Κριτοβουλίδης ὅταν λέγῃ οἱ σωροὶ ἠγέρθησαν πρὸ τῆς πύλης ἐκ τῶν πτωμάτων ἡμετέρων τε καὶ βαρβάρων, *αὐτῶν μὲν βιαζόντων τὴν εἰσβολὴν τῶν δὲ ἀποκρουόντων καρτερικῶς*, χωρὶς νὰ κάμνη μνεῖαν ὅτι εἶχον οὗτοι ἔξωθεν φράξει τὴν εἴσοδον τοῦ φρουρίου, ρητῶς ἐκφράζεται ὅτι ἔσωθεν ἐφράχθη ἡ πύλη τοῦ φρουρίου λέγων αὐτολεξεί: *ἠναγκάσθησαν δὲ καὶ οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ νὰ σφάξωσιν ὄνους καὶ ἄλλα ζῶα διὰ νὰ κλείσωσι τὴν ἄθυρον πύλην αὐτοῦ, κωλύσαντες οὕτω κατὰ τι τὴν ἀκατάδεκτον τῶν πολεμίων ὁρμήν.* Ὁ δὲ Παπαδοπετράκης λέγει: *Ὁ Χατζῆ Μιχάλης διέσπασε τὴν φάλαγγα τῶν κατὰ ἑκατοστίας περικυκλωσάντων αὐτὸν ἐχθρῶν στενῶς καὶ ἔδραμε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ φρούριον. Τύχη κακῆ! εὔρε τὴν θύραν κεκλεισμένην ἀπὸ τῶν πτωμάτων καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ εἰσέλθῃ.* Λέγων δὲ ὁ Παπαδοπετράκης *«ὑπὸ πτωμάτων»* δὲν ἐννοεῖ τὰ σφάγια τοῦ Κριτοβουλίδου τὰ ἔσωθεν τῆς πύλης, ἀλλ' ἀφήνει νὰ ὑπονοηθῇ ὅτι τὰ πτώματα ταῦτα ἦσαν τῶν ἔξωθεν πιπτόντων κατὰ τὴν λυσσαλέαν πρὸ τῆς πύλης πάλην. Ποῖον ἐκ τῶν δύο νὰ πιστεύσωμεν; Οὐδένα. Διότι βασικῶς ἀμφότεροι ἀφίστανται τῆς ἀληθείας φράττοντες τὴν εἴσοδον εἴτε ἔσωθεν εἴτε ἔξωθεν διὰ πτωμάτων ἢ σφαγίων ὅχι ὅταν ἔδραμεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἰς τὴν πύλην καὶ εὔρε ταύτην κεκλεισμένην καὶ ἀνέδραμε κατὰ τοῦ πελάγους τῶν πολεμίων, ἀλλὰ βραδύτερον ὅταν ἡ ὅλη μάχη ἐνετοπίσθη πρὸ τῆς πύλης, τῶν πολεμίων κατὰ χιλιάδας δραμόντων ἐκεῖ, καταδιωκόντων τὸν πρὸς τὴν πύλην διευθυνόμενον Χατζῆ Μιχάλην καὶ εὐρόντα ἤδη τὴν θύραν κεκλεισμένην καὶ ἀναδρομήσαντα. Ἀλλ' ἄς παραδεχθῶμεν ὅτι ἔστω καὶ ὅτε ἔδραμεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἰς τὴν θύραν εἶχε προηγηθῆ πρὸ αὐτῆς ἡ περιλάλητος πάλη καὶ ἐκ τῶν σωρῶν, τῶν πρὸ αὐτῆς ἐγερθέντων πτωμάτων, εὔρε ταύτην κεκλεισμένην. Τότε διατί ἄλλα λέγει ὁ εἷς καὶ ἄλλα, ἐντελῶς διάφορα, ὑποστηρίζει ὁ ἄλλος; Καὶ ἂν οἱ σωροὶ ἔξωθεν ἦσαν ἱκανοὶ

νά φράξουν τὴν εἴσοδον, εἰς τί ἐχρησίμευον καὶ ἔσωθεν δεύτεροι σωροί, ἀφοῦ μόνον τοὺς πρώτους δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκτοπίσῃ ὁ Χατζῆ Μιχάλης καὶ ἠναγκάσθη ἀναδραμῶν νὰ ριφθῆ εἰς τὸ πέλαγος τῶν πολεμίων ; Ἀλλὰ καὶ ἂν ὄχι οἱ ἔξωθεν, ἀλλ' οἱ ἔσωθεν σωροὶ τῶν σφαγίων ἦσαν οἱ φράξαντες τὴν θύραν ἐκ κινδύνου εἰσόδου τῶν πολεμίων ἐντὸς τοῦ φρουρίου, διατί νὰ καταφύγουν εἰς τὸ μέτρον τοῦτο τοποθετοῦντες σφάγια ὑποζυγίων ἔσωθεν, ὡς ἐμπόδια μηδαμινὰ καὶ ἄψυχα, τὰ ὁποῖα καὶ νὰ παραμερίσουν πρὸς τὰ ἔσω ἦτο δυνατόν οἱ ἀφηνιάσαντες βάρβαροι, ἀλλὰ καὶ νὰ πατήσῃ ἐπὶ πτωμάτων ὁ Χατζῆ Μιχάλης, ὁ καὶ φάλαγγας διασπάσας ζώντων σωμάτων καὶ ἐπὶ πτωμάτων ἀδιακρίτως ἀνθρώπων τε καὶ ζώων πατῶν, ὅταν, κατὰ Παπαδοπετράκην, «περικυκλωθεὶς οὗτος ὑπὸ χιλιάδων ἐμάχετο ὡς λέων ἐν μέσῳ αὐτῶν ξιφήρης», καὶ νὰ μὴ προτάξουν οἱ ἐντὸς τοῦ φρουρίου εἰσελθόντες πρό τινος, κατὰ Κριτοβουλίδην, ἢ οἱ ἀρχῆθεν εὐρισκόμενοι ἐντὸς, κατὰ Μουρέλλον, ἔνοπλοι ὑπὸ τὸν «Μπικοστρατῆν» Δεληγιαννάκην τὰ ἔμψυχα αὐτῶν σώματα, ὡς χαλύβδινα θωρακίσματα τῆς «ἀθύρου πύλης» τοῦ Κριτοβουλίδου, καὶ νὰ ἀριστεύσῃ ὄντως ὁ «Μπικοστρατῆς», ὥστε νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ διεκδικῆ ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ Μουρέλλος, ὄχι βέβαια τὸν κατ' ἀντιποίησιν τίτλον τοῦ «περιφήμου ἥρωος τοῦ Φραγκοκαστέλλου», ὃν ἀφαιροῦμεν ἀπ' αὐτοῦ διὰ στρατιωτικῆς καθαιρέσεως πανηγυρικῶς καὶ τὸν καταθέτομεν εὐλαβῶς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, ἐφ' οὗ ἀχνίζει τὸ ἠρωϊκὸν αἷμα τοῦ ἥρωος ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλη, ἀλλ' ἔστω καὶ μερίδιον κλασματικῆς μονάδος ἀπὸ τὴν γιγαντομαχίαν τοῦ Φραγκοκαστέλλου ;

Τὸ ὡς σχῆμα ὀξύμωρον περὶ δῆθεν «ἀθύρου πύλης» τοῦ φρουρίου ὑπὸ τοῦ Κριτοβουλίδου ὑπόπτως φραζόμενον εἶναι καὶ παιδρολογίας ἀστειότερον. Διότι ἂν τὸ φρούριον ἔστερεῖτο θύρας ἰσχυρῶς καὶ ὄχυρῶς ἀσφαλιζομένης, τότε τί ἐπολιόρκει ἐπὶ τοσοῦτον ὁ Μουσταφᾶς ἐν συνεχείᾳ ; μήπως τὰ ὑπὲρ τοῦ Ἐνετικοῦ ἐκείνου πύργου πλανώμενα νέφη ;

Τὴν ἀλήθειαν διέσωσεν ἀνόθευτον ὁ θρῦλος, ὁ φερόμενος εἰς τὰ στόματα τοῦ ὑπερηφάνου Κρητικοῦ λαοῦ, ὅστις εἰς δημῶδη ἄσματα ἀπηθανάτισεν ἀψεудῶς τὴν ἠρωϊκὴν ἐκείνην ἐποποιίαν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὰ ἐξῆς μεγαλοστόμως διαλαλοῦν τὰ δημῶδη ταῦτα Κρητικὰ ἄσματα :

«Καστίζει τὴν φοράδα του καὶ πάει σ' ἓνα κάρτο
κι' ὄντιμος βρίσκει σφαλιχτὸ τὸ βουλιασμένο κάστρο.
Μὰ δὰ πού σ' ἠύρα σφαλιχτὸ πειό σου νὰ μὴν ἀνοίξης
γιὰ δὲν εὐρέθηκ' ἀνθρώπος ὄξω νὰ μοῦ βοηθήξῃ».

Καὶ καταρᾶται ὁ ἥρωος ὄθεν, κατὰ τὴν δημῶδη μοῦσαν, τὸ

φρούριον τὸ ὁποῖον εὐρέθη κεκλεισμένον, ἄπορον παρά τινων τῶν ἐντὸς εὐρισκομένων, ἐν ᾧ ἂν ἐξ αἰτίας τῶν σωμάτων ἢ τῶν πτωμάτων τῶν σφαγίων ἀπεκλείσθη ἡ εἴσοδος, τότε ἡ ἀλάνθαστος μοῦσα ὡς γνωρίζουσα τοὺς δράστας ἢ μᾶλλον ὡς πειθομένη εἰς τὰ ὑπὸ τῶν προμνησθέντων ἱστοριογράφων ἰσχυριζόμενα, ἂν ταῦτα ἦσαν καὶ τὰ πραγματικά, θὰ κατηρᾶτο τὰ σφάγια ἢ τὰ πτώματα ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ταῦτα εἶχον τὴν εἴσοδον ἀποκλείσει εἰς τὸν ἐκεῖ δραμόντα καὶ εὐρόντα κλειστὴν τὴν θύραν καὶ ἀναδρομήσαντα ἤρωα ἡμῶν καὶ ἐπιπεσόντα κατὰ τοῦ βαρβάρικοῦ συρφετοῦ καὶ περικυκλωθέντα ὑπὸ χιλιάδων βαρβάρων. Ἄρα τὸ φρούριον ἦτο κεκλεισμένον καὶ ὄχι ἀποκεκλεισμένον.

Ὁ πολυθρύλητος ἡμῶν ἥρωας ὡς εὐρέθη κυκλωθεὶς τότε ὑπὸ χιλιάδων βαρβάρων — κατὰ Παπαδοπετράκην — **ξιφῆρης ἐμάχετο ἐν μέσῳ αὐτῶν ὡς λέων.** Ἐκεῖ ἡ τρομερὰ καὶ ἀγρία πάλη κορυφούται εἰς παραφροσύνην ἀνθρωπομάζης, ἡ ὁποία μὲ ἀφροῦς λύσσης, μὲ ἀράς καὶ ἀναθέματα ἐφορμᾷ κατὰ τοῦ ἥρωος ἡμῶν κύκλω, καὶ λακτίζεται μὲ βρυχηθμοὺς ἐπιθανατίους. Εἶτα θραυσθέντος τοῦ ξίφους του, φονευθέντος τοῦ ἵππου του καὶ διατρηθέντος τοῦ σώματός του, πίπτει καὶ αὐτὸς νεκρὸς τελευταῖος ἐπὶ τῶν σαρκῶν, αἱ ὁποῖαι ἐτριζον ὑπὸ τὰ πέλματα τῶν ἵππων. Καὶ ὑποστρώσας οὕτω ὁ Χατζῆ Μιχάλης ὡς ἀλουργίδα βασιλικὴν τὸ εἰς πολτοὺς παχεῖς καὶ πηκτοὺς ρεῦσαν κρουνηδὸν αἷμα ἀνθρώπων τε καὶ ἀλόγων, ἀφῆκε τὴν ὑστάτην πρὸς τὸν Πλάστην πνοήν, καὶ τότε κατέβη εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐντολὴν τοῦ ἀγῶνός του, ἀποθέσας ταύτην μεγαλοπρεπῶς ἐπὶ τοῦ αἰμοφύρτου βωμοῦ τῆς ὀλοκαυτώσεώς του. Τὸ σῶμά του κατεκόπη μεληδὸν ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ἡ δὲ κεφαλὴ του ἀποκοπέῖσα καὶ τεθεῖσα ἐντὸς τοῦ δερματίνου μαρσίπου του μετὰ τῆς τεθραυσμένης σπάθης, ἐκομίσθη εἰς τὸν πασᾶν, ὅστις καθήμενος εἰς τὴν θέσιν θυμὲ δακρυρρόως τὴν ἀπαισίαν ἐκείνην σκηνὴν ἐθεᾶτο. Καὶ ἀντὶ νὰ ἀνταμείψῃ τοὺς κομιστὰς τῆς κεφαλῆς τοῦ μάρτυρος Χατζῆ Μιχάλη, ὡς περιέμενον οἱ φονικωτάτην πάλην διεξαγαγόντες πρὸς ἀλλήλους βάρβαροι, περὶ τοῦ ποῖος θὰ ἀποσπάσῃ πρῶτος καὶ λάβῃ εἰς χεῖράς του τὴν κορυφὴν τοῦ νεκροῦ Νταλιάνη ὡς λείαν, ἐξύβρισεν αὐτοὺς ὁ Μουσταφᾶς μετὰ πολλῆς ὀργῆς, διότι ἐπόθει νὰ ἀντικρύσῃ τὴν τρομερὰν τοῦ συντοπίτου καὶ γνωρίμου του ἐκείνην καὶ ὑπερήφανον μορφήν, ζῶσαν, αἰσθανομένην καὶ ἀναπνέουσαν, καὶ οὐχὶ ὡς τῷ ἐκομίσθη ψυχρά, καὶ μὲ χεῖλη ὠχρὰ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐσβεσμένους, καὶ ἔνδακρυς τότε ἐνηγκαλίσθη καὶ τὴν κατησπάσθη.

Καί οὕτω ὁ ἀτρόμητος ἥρωος ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλης ἐν ἡλικία πενήκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν, ὁ ἐκ παίδων ἐπιστρατευθεὶς εἰς τῆς ἐλευθερίας τὰς ἐπάλξεις, ὁ τῆς ἐθνεγερσίας ἀπόστολος, ὁ ὀργανωτῆς, ὁ τῶν κενταυρομάχων ἀρχηγὸς καὶ χορηγός, ὁ ἀτρόμητος πολέμαρχος, ὁ ἐμπειροπόλεμος ἀγωνιστής, ὁ ἀριστεύσας καὶ ἐν θριάμβοις καὶ ἐν συμφοραῖς, ὁ διὰ τὴν πατρίδα ζῶν, ἀναπνέων καὶ ἀγωνιζόμενος εἰς τὸν παρόντα κόσμον, καὶ τοῦ ὁποίου «ἡ θεὰ καὶ μόνον ἤρκει, ὡς ἄλλου Ἄχιλλέως νὰ καταπλήξῃ ὀλόκληρον βαρβάρων στρατόπεδον», φρικτῶς κατακρεουργηθεὶς ἐν Φραγκοκαστέλλῳ, ἐνδόξως ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν.

Ἐκ τῶν Κρητῶν ἱστοριογράφων ἠρκέσθησαν νὰ χαράξουν ὡς ἐπιθανάτια τοῦ ἥρωος ἡμῶν ἐγκώμια, ὁ μὲν Κριτοβουλίδης τὰς ἐξῆς ξηρὰς γραμμάς: «Ἐπεσε δὲ καὶ ὁ πολλάκις ἀγωνισθεὶς ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεῇ Ἑλλάδι, καὶ ἀριστεύσας πάντοτε κατὰ τοῦ Ἰβραήμ καὶ Κιονταχῆ ἵππαρχος Χατζῆ Μιχάλης». Ὁ δὲ Β. Ψυλλάκης ταῦτα: «Ἄλλ' εἰς τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν τοῦ ὡς ἄλλου Λεωνίδου θύματος ὑπὲρ τοῦ ἔθνους προσενηχθέντος σεβαστοῦ ἐκείνου ἀρχηγοῦ ἀφορῶντες ἀνακράζομεν κατ' ὀφειλὴν ἱερῶν: Ἀγῆρως ἔστω αὐτῷ ἡ δόξα καὶ αἰωνία ἡ εὐγνωμοσύνη.»

Πρὶν δὲ ἡ νύξ τῆς ἀποφράδος ἐκείνης ἡμέρας τοῦ Μαΐου ἀπλώσῃ τὸν μελανὸν πέπλον ἐπὶ τῆς πεδιάδος τοῦ Φραγκοκαστέλλου, εἶχον καλύψει τὴν πεδιάδα τὰ νεκρὰ σώματα τῶν ἀνδρείων Χατζῆ Μιχάλη καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀναμίξ μετὰ τῶν κατακοπέντων βαρβάρων καὶ τῶν φονευθέντων ἵππων. Ἡ δὲ παγερὰ σιωπὴ διατόρως διεκήρυσσε τί εἶχε τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐκεῖ συντελεσθῆ. Καὶ ἡ παγερὰ ἐκείνη σιωπὴ, ὡς ψυχρὰ ἐπιτύμβιος πλάξ, ἐπεκάθησεν ἐπὶ τοῦ ἀπεράντου ἐκείνου νεκροταφείου τῶν ἀτάφων μεινάντων νεκρῶν σωμάτων, ἀδιακρίτως ἡμετέρων καὶ ἄλλοφύλων. Ἐκ τῶν ὑπερδισχιλίων νεκρῶν—λέγει ὁ ἱστορικὸς Γ. Ἀσπρέας—ὅλη ἐκείνη ἡ περιφέρεια ἐγένετο ἀκατοίκητος ἐκ τῆς σήψεως τῶν πτωμάτων καὶ ἐκ τῆς ἀνυποφόρου ὀσμῆς μέχρι τοῦ φθινοπώρου.

Ὁ Παπαδοπετράκης ἀναφέρει ὅτι μοναχὴ τις ὀνόματι Μαγδαληνὴ, σεμνὴ καὶ ἐνάρετος γυνή, ἐφρόντισε καὶ διέγνω τὸν σκελετὸν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη· ἐπίσης δὲ καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εὗρεν εἰς Καψοδάσος ἐκδεδαρμένην, καὶ κατασκευάσασα νέον τάφον ἐν τῷ παρακειμένῳ αὐτῆς ναϊδίῳ τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους, ἔθαψεν αὐτόν. Εἶτα δὲ μισθώσασα ἀνθρώπους συνέλεξεν ὅλους τοὺς σκελετοὺς τῶν πεσόντων καὶ φονευθέντων ἐν Φραγκοκαστέλλῳ

καὶ ἔρριψεν αὐτοὺς εἰς τὰ σχίσματα βραχώδους παραλίας, μίγδην ἀμφοτέρων τῶν φυλῶν, οἵτινες πολλαχῶς θεῶνται καὶ μέχρι σήμερον ἐκβραζόμενοι ὑπὸ τῶν κυμάτων. Καὶ περὶ μὲν τῆς κεφαλῆς τοῦ μάρτυρος Χατζῆ Μιχάλη εἶναι πιστευτὸν ὅτι ἀνευρέθη ἐν Καψοδάσει, οὐχὶ ὅμως καὶ περὶ τοῦ λοιποῦ σώματος τοῦ ἥρωος ἡμῶν, τοῦ μεληδὸν κατακρεουργηθέντος καὶ συναναμιχθέντος μετὰ τῶν πολυαρίθμων πτωμάτων Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων. Πάντως ἐπαινετὴ τυγχάνει ἡ πράξις τῆς μοναχῆς Μαγδαληνῆς, ἐγγραψάσης εἰς τὴν ἀθανασίαν τὸ ὄνομα αὐτῆς, ὡς συνδεσάσης διὰ τῆς ἱερᾶς ταύτης πράξεως αὐτῆς μόνης ἐκ τῶν οἰκούντων τὴν μεγαλόνησον τοῦτο, μετὰ τῆς ἐνδόξου καὶ ἀθανάτου μνήμης τοῦ ἥρωος ἡμῶν. Ἄλλ' ἡ πράξις αὕτη τῆς σεμνῆς μοναχῆς δὲν ἀποτελεῖ καὶ ἐξόφλησιν τοῦ πρὸς τὸν μάρτυρα Νταλιάνην ὀφειλομένου χρέους ἐκείνων, ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν ὁποίων ἀμιλλόμενος ὁ ἀπαράμιλλος Χατζῆ Μιχάλης τὸ τρόποιον τῶν Θερμοπυλῶν τόσον θαυμαστῶς ἠγωνίσθη καὶ ὑπερφυῶς ἐμαρτύρησεν. Ὅτι δέ, ὡς μὴ τυχῶν ὁ μάρτυς τοῦ Φραγκοκαστέλλου μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ πεσόντων 385 ἠπειρωτῶν οὔτε τῶν κοινῶν ἐπιθανατίων τιμῶν, εἶναι τὸ μᾶλλον πιθανόν, τοῦτο ἄλλως τε διασώζει μέχρι σήμερον καὶ ὁ περὶ «Δροσουλιτῶν» θρύλος, κατὰ τὸν ὁποῖον, οἶονεὶ διαμαρτυρόμεναι αἱ ψυχαὶ τῶν ἡρώων ἐκείνων διὰ τὴν τοσαύτην ἀγνωμοσύνην, νὰ μὴ διατεθῆ ὀλίγος χώρος γῆς ἐξ ἐκείνου, ὃν καθηγίασαν διὰ τῆς σπονδῆς τοῦ ἡρωϊκοῦ τῶν αἵματος, καὶ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς λιτὸς καὶ ἄνευ διακόσμου τινὸς ἀφανῆς κευθμῶν τῶν σεπτῶν λειψάνων τῶν, ὡς ἀνθρωπόμορφοι σκιαὶ ἐμφανίζονται ἀνὰ πᾶν ἔτος κατὰ τὴν ἀποφράδα ἐκείνην ἡμέραν τοῦ Μαΐου καὶ ἐπισκέπτονται τὸ πεδῖον τῆς μάχης, ἔνθα εὖρον ἔνδοξον θάνατον. Ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦτο θὰ πραγματευθῶμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

Ὁ συμπολίτης τοῦ ἥρωος ἡμῶν Ἀντώνιος Γεωργίου, ὁ ἐπιλεγόμενος καὶ Μάνιας (Δελβινακιώτης) ἐγκωμιάζων τοῦ Χατζῆ Μιχάλη τὰ ἐν Κρήτῃ ἀνδραγαθήματα, καὶ τὴν ἡρωϊκὴν πτώσιν αὐτοῦ καὶ τῶν συμπολεμιστῶν του ἐν τῷ ὑπ' αὐτῶν κλεισθέντι Φραγκοκαστέλλῳ, συνέθεσε τετράστροφον Ἑλεγεῖον, τὸ ὁποῖον μεταφέρομεν ἐνταῦθα ὡς τὸ παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ πονήματός του τιτλοφορουμένου «Πολιτικὸν Κάτοπτρον» :

«Χατζῆ Μιχάλης ἔπεσε στὴν Κρήτ' ὁ ἠπειρώτης
 ποῦ ἠῆγε καὶ ἠπολέμησε ἀντρεῖος πατριώτης.
 Καὶ ἠρίχνονταν εἰς τοὺς ὀχτρούς, χιλιάδες δὲ μετροῦσε,
 μὲ τὴν καβαλλάρια του, καὶ τοὺς τσαλαπατοῦσε.

Καί 'κεῖ μέσα πού 'ρίχτηκε, 'ςτούς Τούρκους 'τρογυργιάστη
καί σφάζοντας 'πесе κι' αὐτός, ὁ γίγας καί 'δοξάστη.
Ναί! ἔπесен ὁ γίγαντας μέσ'ς εἴκοσι χιλιάδες,
μοῦν καί 'ξακόσιους σκότωσε ἄγριους Τουρκαλάδες.

Παλάσκας ὁ Γεώργιος, Μανιάτης καί Τζομπάνος,
Κυριακούλης Πολύχρονος, καί ὁ Γιαννάκης Πάνος,
στήν Κρήτη ἐπολέμησαν μέ τὸν Χατζημιχάλη,
κι' ὁ Κυριακούλης ἔπесε καί ἐδιακόσιοι ἄλλοι.

Ποῦ 'ρίχτηκαν οἱ ἥρωες σέ εἴκοσι χιλιάδες,
κι' αὐτοὶ τριακόσιοι μοναχὰ μέσα στοὺς Τουρκαλάδες.
Σκοτῶσαν καί σκοτώθηκαν γιὰ τὴν ἐλευθερία,
μοῦνε 'ςτοῦ ἔθνους τὴν καρδιά ζοῦν, καί 'ςτὴν ἱστορία.» (1)

Ὁ ἐθνικός ποιητὴς Γεώργιος Ζαλοκώστας ἐκ τοῦ γεγονό-
τος ὅτι ὁ εὐκλεῆς ἡμῶν ἥρωες δὲν ἔτυχεν, ὡς ὠφείλε, τῆς
προσηκούσης μεταθανατίου τιμῆς, ἀλλ' οὔτε καί τῆς στοιχειώδους
τοιαύτης, διὰ θρήνου ἀναμίκτου πικρίας καί παραπόνου ὑποκρούει
τῆς ποιητικῆς του λύρας τὰς θλιβερὰς χορδὰς ὡς ἐξῆς:

«Φεῦ! κοράκων ἀπέμεινε θρῶμα
ὁ νεκρὸς τοῦ Μιχάλη
Εἰς αὐτὰ τὰ ἐδάφη ἀκόμα
ἀπὸ αἶμα μαρτύρων ζεστά
καί καπνὸς κι' ἀνεμόεσσα ζάλη
τ' ἄταφά του σκόρπιζει ὄστᾶ.
Ἡ δὲ σκιά σου, κλεινὲ Μιχάλη,
περιπλανᾶται εἰς χῶματα σεπτὰ,
σεπτὰ πλὴν δοῦλα, ὅπου ἀνεμοζάλη
σοῦ διασπείρει τ' ἄταφά σου ὄστᾶ.»

Ἡμεῖς ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἀπομιμούμενοι στιχοτροπίαν
Ζαλοκώστα συμπληροῦμεν:

Δὲν εὐρέθη φιλόξενον χῶμα
νὰ δεχθῆ τοῦ Μιχάλη τὸ σῶμα.
Δὲν ἐλέχθη φαλμὸς ἱερὸς
δὲν ἐκάη λιβάνι.
Οὔτε θρήνος ἠκούσθη μητρὸς
θρύλων, θρύλε Νταλιάνη.

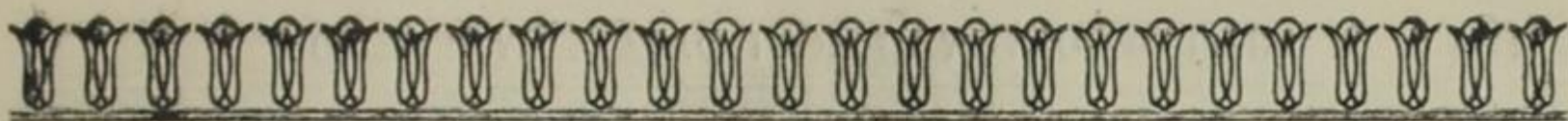
(1) Γεωργίου Ἄντων, Πολιτικὸν Κάτοπτρον, Ἀθῆναι 1880 σελ. 147.

Προτομή του θρυλικού ήρωος και ένδόξου μάρτυρος του Φραγκοκαστέλλου
ΧΑΤΖΗ ΜΙΧΑΛΗ - ΝΤΑΛΙΑΝΗ

στηθείσα επί του έν τῷ Φραγκοκαστέλλῳ Ἡρώου ὑπὸ τοῦ δισεγγόνου
του Χρήστου Ἀλέξ. Χατζημιχάλη τῆ 18ῃ Μαΐου τοῦ 1928 ἐπὶ τῆ
ἐκατονταετηρίδι ἀπὸ τοῦ ένδόξου θανάτου τοῦ Ἡρώος.

Ἐπιπέδου ἀναμνηστικῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Κωνσταντίνου Κωνσταντινίδη (1928)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΟΛΟΚΑΥΤΩΣΙΝ ΤΟΥ ΗΡΩΟΣ ΕΠΑΚΟΛΟΥΘΑ ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΕΝ ΝΑΥΠΛΙΩ

Πολιορκία τῶν ὑπολειφθέντων ἐντὸς τοῦ φρουρίου. — Λύσις τῆς πολιορκίας δι' ἐντίμου συνθηκολογήσεως. — Ἐπάνοδος τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ εἰς Ρεθύμνην. — Ἀποστολή ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ εἰς θυγατέρα τοῦ ἥρωος Δέσπω τῶν καταλοίπων αὐτοῦ. — Προσφυγή Δέσπως εἰς Κυβερνήτην ἐν Ναυπλίῳ καὶ σκληρὰ αὐτῆς ἀποπομπή. — Δικαιολογία Βλαχογιάννη περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ Καποδιστρίου. — Ἐπάνοδος ὀρφανῆς Δέσπως εἰς γενέτειραν. — Μεταμέλεια Κυβερνήτου καὶ περισυλλογὴ ὀρφανῶν θυγατέρων τοῦ ἥρωος. — Ἀναγνώρισις ὑπηρεσιῶν καὶ θυσιῶν τοῦ ἥρωος καὶ ἀποκατάστασις Δέσπως ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ὀθωνος. — Ἐπιφανεῖς ἀπόγονοι τοῦ ἥρωος.

Μετὰ τὸν ἡρώικόν θάνατον τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, πεσόντος τελευταίου τῶν τε πεζῶν καὶ ἵππέων του ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς δόξης καὶ τῆς τιμῆς, τοὺς ὑπολειφθέντας ἐντὸς τοῦ φρουρίου τοῦ Φραγκοκαστέλλου ἐν συνεχείᾳ ἐπολιόρκει ὁ Μουσταφᾶς. Οἱ δὲ ἐν τῷ φρουρίῳ περιῆλθον ἐν ἄκρᾳ ἀμηχανίᾳ, διότι ἂν καὶ ἄφθονα τὰ ἐντὸς ὑπάρχοντα κρέατα καὶ γεννήματα, ἐν τούτοις διὰ τὴν ἔλλειψιν καυσίμου ὕλης ἦσαν παντελῶς ἄχρηστα. Μόνη ἐλπίς σωτηρίας ἦτο ἡ φυγή. Ἄλλ' ἦσαν πολλοὶ πληγωμένοι βαρέως, ἐκ τῶν εἰσελθόντων ἐντὸς κατὰ τὰς δύο πρώτας φάσεις τῆς μάχης, καὶ ὡς ἐκ τῶν τραυμάτων τῶν ἦσαν κατάκοιτοι· οἱ δὲ ὑγιεῖς δὲν ἤθελον νὰ ἀποχωρισθῶσιν αὐτῶν ἐγκαταλείποντες οὕτως οἰκτρῶς αὐτούς. Ἐλυτρώθησαν ὁμῶς ἀπροσδοκῆτως ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ περιστατικοῦ: Ὁ Μουσταφᾶς τὸ ἔργον τῆς πολιορκίας ἐνεπιστεύθη εἰς τοὺς συμπατριώτας του Τουρκαλβανούς. Συγκεκινημένος ἀφ' ἑνὸς ἐκ τοῦ φρικτοῦ θανάτου τοῦ συντοπίτου του Χατζῆ Μιχάλη, ὃν ζῶντα ἀπεθαύμαζε καὶ τελευτήσαντα ἐνδόξως

μετὰ δακρύων ἐκτέρισεν, ἀλλὰ φοβούμενος ἀφ' ἑτέρου μήπως οἱ εὐάριθμοι ἐν ὄπλοις Σφακιοὶ, συνεννοούμενοι μετ' ἄλλων Κρητῶν ἐκ τῶν πέριξ ἐπαρχιῶν, ἀποπειραθοῦν νὰ παρακωλύσουν τὰς στενωπούς, δι' ὧν θὰ διήρχετο τὸ ἠκρωτηριασμένον ἐκ τῆς μάχης τοῦ Φραγκοκαστέλλου στράτευμά του, ἐπανερχόμενον εἰς τὰ ἴδια, ἐπρότεινεν εἰς τοὺς πολιορκουμένους λύσιν τῆς πολιορκίας, ἀφοῦ πρῶτον καταθέσουν τὰ ὄπλα νὰ ἀπέλθουν τῆς Κρήτης ἅμα τῇ ἐξόδῳ των ἐκ τοῦ φρουρίου. Τούτου μὴ γενομένου δεκτοῦ ὑπὸ τῶν ἐγκλείστων τοῦ φρουρίου, ἐπρότεινεν εἰς αὐτοὺς ἐκ νέου νὰ ἀναχωρήσωσι διὰ θαλάσσης φέροντας τὰ ὄπλα καὶ ὅ,τι εἶχον μεθ' ἑαυτῶν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ρητὸν ὄρον νὰ μὴ πολεμήσωσιν εἰς τὸ ἐξῆς ἐπὶ Κρητικοῦ ἐδάφους. Ὑπέσχετο δὲ εἰς αὐτοὺς καὶ παροχὴν τροφῶν εἴκοσι ἡμερῶν καὶ δαπάνην τοῦ Μουσταφᾶ ὅλων τῶν ἐξόδων των μέχρι Ναυπλίου.

«*Ἀρεστοὶ ἦσαν*—λέγει ὁ ἱστορικὸς Σ. Τρικούπης—*τοῖς πολιορκουμένοις οἱ ὄροι καὶ σωτήριοι καὶ ἐντιμοί.*» Ἀλλ' ὑπὸ ποίαν ἀσφάλειαν ἔμελλον νὰ πληρωθῶσιν; Οἱ Ἕλληνες ὑπώπτευσον ἐπιβουλήν· ὁ δὲ Μουσταφᾶς παράβασιν τοῦ ὄρου τῆς οὐδετερότητος. Ἴδου τί συνέβη εἰς λύσιν τῶν δυσκολιῶν. Πάμπολλοι τῶν πολιορκούντων καὶ σχεδὸν ὅλοι οἱ πολιορκούμενοι ἦσαν Ἑπειῶται καὶ Ἀλβανοί, ἐκεῖνοι μὲν Μωαμεθανοί, οὗτοι δὲ Χριστιανοί, ἔτυχον καὶ τινες γνώριμοι καὶ πατρικοὶ φίλοι. Οὗτοι, ἀφοῦ ἐξ αἰτίας τῶν ἐν πολέμῳ συνήθων συνομιλιῶν ἀνεγνωρίσθησαν, μετέβαλον τὴν ἔχθραν εἰς φιλίαν, ἐφιλοτιμήθησαν οἱ μὴ πάσχοντες νὰ φανῶσιν ὠφέλιμοι πρὸς τοὺς πάσχοντας, καὶ ἔσπευσαν οὗτοι νὰ ἐγγυηθῶσι, τῷ μὲν Μουσταφᾶ τὴν ἀκριβῆ διατήρησιν τοῦ ὄρου τῆς οὐδετερότητος παρὰ τῶν πολιορκουμένων, τοῖς δὲ πολιορκουμένοις τὴν πρὸς αὐτοὺς καλὴν πίστιν τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ. Εἰς πίστωσιν δὲ τούτων ἔδωκαν πολλοὶ ἑαυτοὺς ὡς ὁμήρους· ὥστε οἱ χθὲς κινδυνεύοντες νὰ θυσιασθῶσιν ὑπ' αὐτῶν, ἔβαλον αὐθόρμητοι σήμερον τὴν ζωὴν των ὑπὲρ αὐτῶν. Ὑποτοιαύτως εὐτυχεῖς καὶ ἀπροσδοκῆτους περιστάσεις ἀνεχώρησαν οἱ ἐγκλειστοὶ τὴν 24ην Μαΐου 1828 ὅλοι ἀβλαβεῖς ἀνταλλάξαντες καὶ δῶρα.

«*Ἡ τόσον γενναία αὕτη προᾶξις ἀπολιτεῦτων ἀνθρώπων*—τονίζει ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς Σ. Τρικούπης—*τιμῶσα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν θέτει τὴν ἀνεπίδεικτον ἀπλότητα ὑπεράνω τοῦ μεγαλαύχου πολιτισμοῦ, καὶ ἐνθυμίζει τὰ κατὰ Γλαῦκον ⁽¹⁾ καὶ Διομήδην, τοὺς ἀναγνωρισθέντας*

(1) Ὁ Γλαῦκος ἦτο υἱὸς τοῦ Ἴππολόχου, ἕγγονος τοῦ Βελλερεφόντου, ἡγεμῶν μετὰ τοῦ Σαρπηδόνοιο τῶν Λυκίων, τῶν προσελθόντων ἐπικούρων τῷ

ἐπὶ τῆς μάχης ὡς πατρικοὺς φίλους, καὶ τοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ μελισταγεῖς πρὸς ἀλλήλους καθ' Ὅμηρον ἀνταλλάξαντας λόγους :

« Ἐγχεσι δ' ἀλλήλων ἀλεώμεθα καὶ δι' ὀμίλου.
 » τεύχεα δ' ἀλλήλοις ἐπαμείψομεν, ὄφρα καὶ οἶδε
 » γνῶσιν ὅτι ξεῖνοι πατρῶοι εὐχόμεθ' εἶναι.»

Οὕτω δὲ ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ἠττηθεὶς κατ' οὐσίαν ἐν Φραγκοκαστέλλῳ ἢ νικήσας, ἀφοῦ αἱ εἰς ἄνδρας ἀπώλειαι, ἅς ὑπέστη ἐκεῖ φθάνουν τὸν ἀριθμὸν 1700, ἐκτὸς τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τοῦ περισσοτέρου μέρους τοῦ ἀφανισθέντος ἰππικοῦ του, τοῦ ἱστορικοῦ Ἀσπρέα Γ. βεβαιοῦντος ἐπὶ λέξει: «ἐκ τῶν ὑπερδισχιλίων νεκρῶν ὅλη ἐκείνη ἢ περιφέρεια ἐγένετο ἀκατοίκητος ἐκ σήψεως τῶν πτωμάτων μέχρι τοῦ φθινοπώρου», ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐπίσημον τῶν σωματαρχῶν δήλωσιν πρὸς τὸν ἴδιον τὸν Μουσταφᾶν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποῖαν μανθάνει οὗτος αὐθεντικῶς ὅτι ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη τοῦ Φραγκοκαστέλλου τῷ ἐστοίχισε τὴν ἀπώλειαν ἐπέκεινα τῶν 1700 ἀνδρῶν, ἐκτὸς τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν δύο τρίτων τῶν ἰπέων του, λαβὼν τὴν ἄγουσαν διὰ Λάμπης ἐπανέκαμψεν εἰς τὸ φρούριον τῆς Ρεθύμνης, ὅπου καὶ ἐστρατονίσθη.

Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς πληροφορηθεὶς βραδύτερον ὅτι ἡ πρεσβυτέρα θυγάτηρ τοῦ ἥρωος ἡμῶν Δέσπω διέμενεν ἐν Ναυπλίῳ, ἀπέστειλεν αὐτῇ ἐντὸς τοῦ γνωστοῦ μαρσίπου τὰ κατάλοιπα τοῦ ἥρωος, ἧται τὸ ἀνώτατον στρατιωτικὸν αὐτοῦ δίπλωμα, ἔγγραφα καὶ βιβλιάρια, διάφορα φυλακτά, δύο ἀντίτυπα τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης καὶ τὴν τεθραυσμένην πολύτιμον σπάθην τοῦ ἥρωος, φέρουσαν τὸ ἔμβλημα τοῦ Σουλτάν Μαχμούτ, ἡ ὁποία κατετέθη εἰς τὸ Ἐθνολογικὸν Μουσεῖον.

Ἡ Δέσπω ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν θριάμβων ἐν Πελοποννήσῳ τοῦ ἥρωος πατρός της, οὕσα νεαρά τὴν ἡλικίαν καὶ μὴ αἰσθανομένη ἐν ἀσφαλείᾳ οὔτε ἐν Δελβινακίῳ, οὔτε καὶ ἐν Πρεμετῇ ἐκ τῶν καταπιέσεων τῶν Τούρκων, ἀνεχώρησεν ἐκ Δελβινακίου με σκοπὸν νὰ ἀπέλθῃ εἰς Πελοπόννησον καὶ νὰ παραμένη παρὰ τῷ ἐκεῖ ἀγωνιζομένῳ πατρί της. Ἐπὶ τούτῳ περιβληθεῖσα ἀνδρικήν ἐνδυμασίαν καὶ κρύψασα παρὰ τὴν ρίζαν τῆς ἱστορικῆς συκῆς, τῆς ἄχρι τοῦδε σωζομένης ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ πατρικοῦ της οἴκου, ὅσα τιμαλφῇ κοσμήματα δὲν ἠδύνατο νὰ φέρῃ μεθ' ἑαυτῆς,

Πριάμῳ εἰς τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον. Ἐν ἐπεισοδίῳ τῆς Ἰλιάδος Ζ στίχ. 119-236 περιγράφεται ἡ μονομαχία αὐτοῦ καὶ τοῦ Διομήδους, υἱοῦ τοῦ Τυδέως βασιλέως τῆς Αἰτωλίας, ὅστις ἀναγνώρισας ὅτι ὁ Γλαῦκος ἦτο ξένος αὐτοῦ πατρῶος, κατέπαυσε τὴν μάχην καὶ συναδελφωθέντες ἀντήλλαξαν τὰ ὄπλα.

κατήλθε λάθρα εἰς Ἁγίους Σαράντα, ὁπόθεν δι' ἀλιευτικοῦ πλοιαρίου διεπεραιώθη εἰς τὴν ἀντίπεραν Κέρκυραν. Ἐν Κερκύρα γνωσθέντος τοῦ φύλου αὐτῆς, προσήχθη ἐνώπιον τοῦ Ἄγγλου Ἀρμοστοῦ, ὅστις θαυμάσας τὸ ἀρειμάνιον παράστημα μὲ τὴν πολύπτυχον φουστανέλλαν, καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν τῆς εὐθαρσοῦς κόρης, διέταξε τὴν δι' Ἰονίου πλοίου ἀποστολὴν αὐτῆς εἰς Λευκάδα, ὁπόθεν μετέβη εἰς Ναύπλιον πρὸς συνάντησιν τοῦ πατρὸς τῆς· καὶ ἔκτοτε διέμενεν ἐκεῖ.

Ἡ νεαρὰ Δέσπω διαμένουσα ἐν Ναυπλίῳ μετὰ τὸν ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τῆς Κρήτης ἔνδοξον θάνατον τοῦ ἥρωος πατρὸς τῆς, μετὰ πολλὰς διατυπώσεις παρουσιάσθη εἰς τὸν Κυβερνήτην Ἰ. Καποδίστριαν, ἵνα τύχη συνδρομῆς τινος καὶ προστασίας, ἀφοῦ κληρονομίαν κατέλιπεν αὐτῇ καὶ τῇ νεωτέρᾳ ἀδελφῇ τῆς Βασιλικῇ ὁ μάρτυς τοῦ Φραγκοκαστέλλου Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τῆς ἀθανάτου δόξης του μόνον τὴν τετρασυσμένην σπάθην, τὸν μέγαν αὐτοῦ πλοῦτον ἐκδαπανήσας μέχρις ὀβολοῦ ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τοῦ Ἀγῶνος τῆς Παλιγγενεσίας. Ὁ Κυβερνήτης ἰδὼν τὴν νεαρὰν Δέσπω καὶ θαυμάσας τὸ κάλλος αὐτῆς, συνεκινήθη βεβαίως διότι τόσον νέα ἐπιτεθήθη τοῦ προστάτου πατρὸς τῆς καὶ θωπεύσας τὴν παρειὰν τῆς καὶ εἰπὼν αὐτῇ: «εἶσαι νέα καὶ ὡραία καὶ δύνασαι γὰρ ἐργασθῆς διὰ τὰ πρὸς συντήρησιν ἀναγκαῖα», εἰς τοῦτο καὶ μόνον περιώρισε τὸ ὑπὲρ τῆς ὀρφανῆς Δέσπως προστασίας κεφάλαιον. Διὸ καὶ ἐξηλθεν ἡ δυστυχῆς κόρη ἐκ τοῦ Κυβερνητικοῦ γραφείου δακρῦουσα.

Ἡ συμπεριφορὰ αὕτη τοῦ Κόμητος Καποδιστρίου πρὸς τὴν τραγικῶς ἀπορφανισθεῖσαν καὶ πατρός, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐπιτάτου τῆς Πολιτείας ἄρχοντος ἀστόργως ἀποπεμφθεῖσαν νεαράν Δέσπω, ἐπηύξησε τὴν ἀντιπάθειαν τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου πρὸς τὸν Κυβερνήτην. Ἐν δὲ ἐκ τῶν τεσσαράκοντα πέντε ἄρθρων τῶν περιφήμων «Κατηγοριῶν τὸν Κυβερνήτην» τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, κεραυνοβολοῦντος τὸν Κερκυραῖον εὐπατρίδην ἦτο καὶ τοῦτο: «Καὶ τὴν τοῦ μάρτυρος Χατζημιχάλη ὀρφανὴν Δέσπω, ψωμοζητοῦσαν εἰς Ναύπλιον, σκαιῶς τῶν πυλώνων σου ἀπέπεμψας...» (1)

Ὁ Ἰωάννης Βλαχογιάννης, δικαιολογῶν κάπως τὸν Καποδίστριαν διὰ τὴν κατακριτέαν ὄντως συμπεριφορὰν του πρὸς τὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου στερουμένην ὀρφανὴν τοῦ ἥρωος ἡμῶν θυγατέρα, ὑπὸ τὸν τίτλον «Τοῦ χειροῦ τὸ χᾶδι» γράφει τὰ ἑξῆς: «Νά, σὲ τί βαθμὸ ἐλχε φτιάσει τὸ μῖσος τῶν ἐχτρῶν τοῦ Καποδιστρια

(1) Βαρότση Ν. Διαγωγή τοῦ Καποδιστρίου. Ἐρμούπολις-Σόρου 1831 σ. 136.

έναντια του. Διηγηθήκανε στο Βασιλικόν Θείριον πὸς ἡ κόρη τοῦ στρατηγοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ὀρφανὴ πειὰ, παρουσιάστηκε μὲ πολὺν κόπο στὸν Κυβερνήτη καὶ τοῦ ζήτησε νὰ τὴ βοηθήσῃ. Αὐτὸς τῆς εἶπε: — Δὲν ἔχεις ἀνάγκη ἀπὸ τὴ δική μου τὴ βοήθεια· εἶσαι νεῖα καὶ νόστιμη καὶ μπορεῖς νὰ βγάλῃς τὸ ψωμί σου. Καὶ τὴ χάιδεψε στὸ μάγουλο. Βγῆκε ἀπὸ τὸ δωμάτιο κλαίοντα. Ὁ Καποδίστριας — συνεχίζει ὁ Βλαχογιάννης — ἤρθε μ' ἄδεια χέρια ἀπὸ τὴν Εὐρώπη κι' οἱ ἀγωνιστές, τὰ Ναυτικὰ νησιά, ἡ Μάνη κλπ. περίμεναν ἀπὸ αὐτὸν ἑκατομμύρια. Ἴσιος ἄνθρωπος καθὼς ἦτανε, δὲν ἤθελε νὰ κοροϊδέψῃ κανένα, κι' ἔλεγε τὴν πικρὴν ἀλήθεια σ' ὅλους γιὰ νὰ τοὺς κάμῃ νὰ ξαναπιάσουν τὴ δουλειά, καὶ νὰ μὴ περιμένουνε μὲ σταυρωμένα τὰ χέρια. Τὰ λόγια του αὐτὰ τὰ τίμια καὶ ἀληθινὰ, ἦταν ἡ πρώτη ἀφορμὴ πὸν γέννησε τὴν ἀντιπολίτευση καὶ τὸ μῖσος ἐναντία στὸ σεβαστό του πρόσωπο. Δὲν ἤξερε νὰ πολιτεύεται, δηλαδή νὰ λέῃ ψέμματα στὸ δύστιχο κοσμάκη, μὰ οὔτε καὶ τοὺς θανάτους τοῦ τόπου. Καὶ σὴν κόρη τοῦ Χατζῆ Μιχάλη θὰ εἶπε πὸς εἶναι νεῖα καὶ νόστιμη, νὰ πιάσῃ δουλειά, νὰ παντρευτῆ καὶ νὰ μὴ περιμένῃ ἀδύνατη βοήθεια. "Αν σήκωσε τὸ χέρι του νὰ τὴ χαιδέψῃ ἦταν τὸ χέρι πατρικὸ παρηγοριᾶς καὶ συμπάθειας καὶ τίποτε ἄλλο." (1)

Ὅσα βεβαίως ὁ Βλαχογιάννης φέρει ὡς δικαιολογητικά, τὴν καθόλου πολιτείαν τοῦ εὐγενοῦς Κόμητος Κερκυραίου ἀφορῶντα, δὲν εὐσταθοῦν διόλου εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ὀρφανῆς Δέσπως, ἡ ὁποία δὲν ἐπεσκέφθη τὸν Κυβερνήτην διὰ νὰ τὸν ἐπιφορτίσῃ μὲ καθήκοντα προξενητοῦ, γάμου ὀρεγομένη, οὔτε καὶ νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ δοθοῦν εἰς αὐτὴν ἕστω ποσοστὰ ἐκ τῶν πολλῶν χιλιάδων χρυσῶν λίρῶν, τὰς ὁποίας ὁ μέγας πατριώτης Χατζῆ Μιχάλης καὶ ἤρως πατὴρ τῆς ἐδώρησατο εἰς τὴν ἀγωνιζομένην τότε πατρίδα, διὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς ὁποίας ἑαυτὸν ὑπερφυῶς ὠλοκαύτωσεν. Ἀλλ' ἀπλῶς ἐζήτησε ξηροῦ ἄρτου τὴν ἐξασφάλισιν διὰ τὴν συντήρησίν τῆς, εὐρεθεῖσα ἐν ἁώρῳ ἡλικίᾳ πανταχόθεν ἐγκαταλελειμμένη καὶ εἰς τόπον δι' αὐτὴν ξένον καὶ ἀφιλόξενον, εἰς ἀντάλλαγμα τῶν μεγάλων τοῦ μάρτυρος τοῦ Φραγκοκαστέλλου θυσιῶν. Ἀλλ' ἡ κατηγορηματικὴ ἄρνησις τοῦ Κυβερνήτου, ἦν σεβασμοῦ ἕνεκεν πρὸς τὴν ἱερὰν μνήμην του δὲν σχολιάζομεν, ἐφ' ὅσον καὶ ἐκεῖνος πολλὰ περιφρονήσας τὰ ἐν τῇ Ξένῃ τιμητικὰ ἀξιώματα ἐκ φιλοπατρίας κεντριζόμενος ἦλθε νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν σπαρασσομένην τότε ἐκ τῶν διαμαχῶν τῶν ἀγωνιστῶν καὶ δεινῶς ἀναρχουμένην πολυπαθῆ τῆς δόξης τροφόν, τὴν πατρίδα μας, ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὑπὸ τὰς δολοφονικὰς σφαίρας, ἐπιτείναςα τὴν

(1) Βλαχογιάννη-Ἴω. Ἱστορικὴ Ἀνθολογία Ἀθῆναι 1927 σελ. 35.

δυστυχίαν τῆς ὀρφανῆς καὶ ἀπρόστατεύτου θυγατρὸς τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ἀνέδειξε τὸ μαρτύριον τοῦ ἥρωος πατρός της τιμιώτερον καὶ ἐνδοξότερον.

Μεγαλειτέρας τιμῆς τῆς νεάνιδος Δέσπως νὰ ψωμοζητῆ, δὲν ἤξιώθη οὐδεμία ἄλλη Ἑλληνίς! Μεγαλεῖον σπαραξικάρδιον! Καὶ μνημόσυνον τοῦ μάρτυρος πατρός της ἀτελεύτητον ἀνὰ τοὺς αἰῶνας!

Ἀναγράφει βεβαίως ἡ ἱστορία τοῦ Ἀγῶνος καὶ ἄλλας σκληρὰς ἀδικίας γενομένας εἰς ἀπροστάτευτα ἀσθενῆ τῶν ἀγωνιστῶν τέκνα· ἀλλ' ἐνταῦθα ὅπως ἐξέχουν αἱ ἀνδραγαθίαι, τὰ κατορθώματα καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη, οὕτω ὑπερέχει καὶ τῆς Δέσπως ἡ ἐξαιρετικὴ τραγικὴ αὕτη τιμῆ. Ἐδάνεισε καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Γεωργάκη Ὀλυμπίου Στάνα τὴν Ἑταιρίαν τῶν Φιλικῶν ἐξακοσίας περίπου χρυσᾶς λίρας, καὶ οὐδεμίαν μέριμνα ἐλήφθη διὰ τὴν θυγατέρα τοῦ ὀλοκαυτώματος τῆς Μονῆς τοῦ Σέκου Εὐφροσύνης ἐκ μέρους τοῦ ἐπισήμου Κράτους. Ἀλλ' ἐκείνη ἐδάνεισεν, ἐν ᾧ ὁ Χατζῆ Μιχάλης διαρκῶς ἐχορήγει. Ἐκείνης τὸ ποσὸν μόλις ὑπερέβαινε τὸ ἥμισυ τῆς χιλιάδος τῶν χρυσῶν λιρῶν, ἐν ᾧ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη τὰ μεμαρτυρημένα ὑπερβαίνουν τὰς ἑξ καὶ ἡμίσειαν χιλιάδας, τὸ δὲ σύνολον καὶ αὐτὴν τὴν δεκάδα χιλιάδων χρυσῶν λιρῶν. Ἐκείνη, ὀλοκαυτωθέντος τοῦ Ὀλυμπίου, ἔζη καὶ διέθετε τὰ πρὸς συντήρησιν διὰ τὴν Εὐφροσύνην καὶ ἐπρόστάτευσε καὶ πέραν τῆς ὀρίμου ἡλικίας τὴν θυγατέρα της, ἐν ᾧ ἡ Δέσπω κατ' ἄμφω ἀπορφανισθεῖσα, ἐδέετο καὶ αὐτοῦ τοῦ ξηροῦ ἄρτου, διανύουσα τὴν ἐφηβικὴν τῆς ἡλικίας της ζωὴν.

Ἡ Δέσπω τότε συντετριμμένη ὄχι μόνον ἐκ τῆς φρικτῆς ἀπωλείας τοῦ ἐνδόξου πατρός της, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀχαρακτηριστοῦ ἀστοργίας τοῦ ἐπισήμου Κράτους, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὸν ἐκ λιμοῦ βέβαιον θάνατον, διότι ἡ προγονικὴ αὐτῆς ὑπερηφάνεια δὲν τῆς ἐπέτρεπε νὰ μετέλθῃ τὸ ἄχαρι τῆς ἐπαίτιδος ἔργον, ἐπανῆλθεν εἰς Δελβινάκι. Ἐκεῖ διέμεινεν ἐπὶ διετίαν μετὰ τῆς νεωτέρας ἀδελφῆς της Βασιλικῆς. Ὅποτε κατὰ Μάϊον τοῦ 1830 συναντῶμεν τὰς δύο ὀρφανὰς κόρας, συνοδευομένας ὑπὸ τῶν θείων τῶν Ἡλίας Χρήστου καὶ Κωνσταντίνου Ἀναστασίου, ἀμφοτέρων ἀγωνιστῶν τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς καὶ περιφερομένων ρακενδύτων μετὰ τὴν ἡρώϊκὴν τοῦ Μεσολογγίου ἔξοδον ἀνὰ τὸ Ναύπλιον καὶ Ἄργος, καὶ πορευομένας εἰς Πρεμετὴν πρὸς ἀνανέωσιν τοῦ Ἐπιτροπικοῦ ἐκείνου ἐγγράφου, ὅπερ διελάβομεν ἐν τῷ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἥρωος ἡμῶν κεφαλαίῳ, ἵνα δυνηθοῦν νομίμως νὰ προβοῦν εἰς ἐκποίησιν τῆς ἀσημάντου ἀξίας ἀκινήτου περιουσίας

ἐκ χέρσων καὶ ἀγόνων ἀγροτόπων ἀποτελουμένης καὶ ἐκ τῆς πενιχρᾶς πατρικῆς στέγης, τὴν ὁποίαν σεβασμοῦ ἔνεκεν πρὸς τὴν ἔνδοξον μνήμην τοῦ ἥρωος, οὐδείς ἐκ τῶν δυναμένων συγχωριανῶν νὰ οἰκαιοποιηθῇ ταύτην ἐδέχθη, ἄσχετον καὶ διὰ καταβολῆς εἰς τιμὴν εὐκαιρίας τοῦ τιμήματος τῆς ἀξίας της. Καὶ ὡς τὸ σεπτὸν λείψανον τοῦ μάρτυρος Χατζῆ Μιχάλη ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τῆς Κρήτης ἐγκαταλειφθὲν ἄταφον ἐγένετο, κατὰ Ζαλοκώσταν, κοράκων βορά, οὕτω καὶ εἰς ἔρημον ἐπιστασίας περιελθούσα πτωχὴ ἐκείνη περιουσία τοῦ ἥρωος ἐν τῇ γενετείρᾳ του, ἐγένετο ἐντελῶς ἀνίσχυρος νὰ ἀνακουφίσῃ τὴν δυστυχίαν τῶν ὀρφανῶν ἐκείνων πλασμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα τὴν μεγάτιμον καὶ ἐθελουσίαν ἔνδειαν ὁ γεννήτωρ καὶ ἔνδοξος πατήρ των ὡς ἀδυσπάνητον πλοῦτον ἐκκληροδότησεν. Καὶ ὡς ἦτο ἐπόμενον, ὁ ἀγρότοπος χερσωθεὶς ἐκ νέου μετεβλήθη εἰς ἀπροσώπου ἰδιοκτητοῦ βοσκότοπον· ἡ δὲ πενιχρὰ ἐκείνη στέγη ἢ προστατεύουσα βρέφος τὸν γίγαντα, μείνασα ἐφ' ἱκανὸν ἄνευ ἐνοίκων, ἐφιλοξένησεν ἀχρεωστήτως καὶ δωρεὰν κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν οἰκογένειαν τοῦ Ἰωάννου Ἁγκου, ὡς ἡ πιστὴ παράδοσις διέσωσεν ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας διατελέσαντος μουχτροδημογέροντος ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὑπεργήρου προέχοντος Δελβινακιώτου Κωνσταντίνου Κάμτσιου, μετέπειτα δὲ τὸν ἐκ Κερασόβου τοῦ Πωγωνίου μετοικήσαντα εἰς Δελβινακί γεωργὸν Σταῦρον Πάσχον, ὃν κατοικοῦντα τὸν ἐρειπωμένον οἶκον τοῦ ἥρωος ἔφθασε καὶ ὁ πραγματευόμενος τὴν παρούσαν μελέτην.

Τὸ ἐπεισόδιον ὁμῶς ἐκεῖνο τῆς ἀποπομπῆς τῆς Δέσπως ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου Ἰ. Καποδιστρίου ἔσχε καὶ συνέχειαν. Δεχόμενος ὁ Καποδιστριας δριμυτάτας ἐπιθέσεις ἐν ἐπισήμῳ Βουλῇ ἀπὸ τῶν φατριαζούσας μερίδας, ἐχθρᾶς τῆς τάξεως καὶ τῆς εὐνομίας, αἵ τινες ἐμπαθῶς ἀντιπολιτευόμεναι ἐξεμεταλλεύοντο καὶ προσωπικά τοῦ Κυβερνήτου ἀτοπήματα, ἐν οἷς καὶ τὸ τῆς ὀρφανῆς Δέσπως, καὶ πληροφορηθεὶς ὁ ἀτυχῆς ἐκεῖνος διαπρεπῆς διπλωμάτης βραδύτερον ὅτι, ὅπως ἐπλανᾶτο ἀνά τὴν πεδιάδα τοῦ Φραγκοκαστέλλου ἢ σκιά τοῦ μάρτυρος Χατζῆ Μιχάλη, ὡς φάσμα τρόμου τῆς στρατιᾶς τοῦ Μουσταφᾶ καὶ ὡς ἀνατριχιαστικὴ παράστασις στοιχειωμένης ψυχῆς ἀξιούσης ἐνταφιασμοῦ φροντίδα, οὕτω καὶ ἡ ὀρφανὴ Δέσπω περιεπλανᾶτο εἰς τῆς δυστυχίας τὴν ἐρημίαν της, καὶ εὐλαβουμένη τὴν ἱερὰν μνήμην τῆς ὀλοκαυτώσεως τοῦ ἥρωος πατρός της μεθ' ὑπομονῆς χριστιανικῆς ἠνεύχετο καὶ τῆς συμφορᾶς ταύτης τὸ πληγμα, φύσει δὲ λιτοδίαιτος ὢν ὁ εὐγενῆς καὶ μέγας ἐκεῖνος Κερκυραῖος πολιτικὸς διένειμεν

εἰς ἐλεημοσύνας τὰ τρία τέταρτα περίπου τοῦ μισθοῦ του, ἐχορήγησεν αὐτῇ καὶ τῇ ἀδελφῇ της Βασιλικῇ ἐκ τοῦ ἰδίου ταμείου μηνιαῖον ἐπίδομα 125 φοινίκων.

Μετὰ τὴν ἄνανδρον δολοφονίαν τοῦ Καποδιστρίου καὶ τὴν αὐτόματον διακοπὴν τοῦ μικροῦ τούτου ἐπιδόματος, τὸ ζήτημα τῆς προστασίας τῆς ὀρφανῆς Δέσπως ἀπετέλεσε καὶ αὖθις θέμα ζωηρᾶς μερίμνης τῶν βουλευφόρων τοῦ Ἔθνους τῆς μετακαποδιστριακῆς περιόδου. Ὅθεν κατόπιν ὑπ' ἐκείνων ὑπεδείχθη εἰς τὸν πρῶτον βασιλέα τῶν Ἑλλήνων Ὁθωνα ἡ γενομένη σκληρὰ πρὸς τὴν Δέσπω ἀδικία. Ὅποτε ὁ Βαυαρὸς βασιλεὺς Ὁθων ἀναγνωρίζων τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας καὶ τὰς ἐξαιρετικὰς θυσίας τοῦ Χατζῆ Μιχάλη Νταλιάνη πρὸς τὴν πατρίδα, γενναίως ἐπροικοδότησε τὴν θυγατέρα τοῦ ἥρωος δι' ἐθνικῆς γῆς, ὑπανδρεύσας αὐτὴν μετὰ τοῦ Σουλιώτου ἀρχιτρικλίνου τοῦ Χρήστου Ἀνδρέου. (1) Ἐκ τοῦ γάμου ἐκείνου ἡ Δέσπω ἀπέκτησεν ὀκτὼ τέκνα. Τέσσαρα ἄρρενα τὰ ἐξῆς: α) Τὸν Μιχαὴλ Χρήστου Χατζημιχάλην, ἰατρὸν καὶ καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου, β) Τὸν Ἀλέξανδρον Χρήστου Χατζημιχάλην, ἀξιωματικὸν τοῦ Στρατοῦ τῆς ξηρᾶς. γ) Τὸν Ὁθωνα Χρήστου Ἀνδρέου ἀνώτερον ὑπάλληλον τελωνειακῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν. δ) Τὸν Στέφανον Χρήστου Χατζημιχάλην, ἀνώτερον ἀξιωματικὸν τοῦ πολεμικοῦ Ναυτικοῦ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω τεσσάρων ἀρρένων τέκνων τῆς Δέσπως μόνον ὁ Ὁθων ἐτήρησε τὸ ἐπώνυμον τοῦ πατρός του, οἱ δὲ ἄλλοι τρεῖς ἄρρενες ἔλαβον ὡς ἐπώνυμον καθ' ὑπεροχὴν τὸ ἠρωϊκὸν ὄνομα Χατζημιχάλης.

Ἐκτὸς τῶν τεσσάρων ἀρρένων τέκνων ἡ Δέσπω ἀπέκτησε καὶ τέσσαρας θυγατέρας: α) Τὴν Ἀμαλίαν, σύζυγον τοῦ Ἀθανασίου Κατριβάνου, δικηγόρου. β) Τὴν Ρωξάνην, σύζυγον τοῦ Δημητρίου Δημητρακοπούλου, δικηγόρου. γ) Τὴν Μαροῦσαν, σύζυγον τοῦ Ἰωάννου Γρίφιζα, δικηγόρου καὶ δ) τὴν Πιπίνα, σύζυγον τοῦ Ἰωάννου Στεφανοπούλου, ἀνωτέρου στρατιωτικοῦ ἀρχιάτρου.

(1) Χρήστος Ἀνδρέου. Ἐπικλητὸς Σουλιώτης, λαβὼν μέρος ὡς ὄπλαρχηγὸς ὑπὸ τὸν Μάρκον Μπότσαρην εἰς πολλὰς κρισίμους μάχας τοῦ ἐλληνικοῦ Ἀγῶνος. Συνώδευσε τὸν ὀρφανὸν υἱὸν τοῦ πεσόντος ἥρωος Δημήτριον τῷ 1823 εἰς Μόναχον σπουδάσαντα στρατιωτικὰ, οὗτινος διετέλεσε κηδεμὼν καὶ προστάτης. Ἐν Μονάχῳ ὁ Χρήστος διέμεινε μέχρι τοῦ ἔτους 1833, ὅποτε ἐπανῆλθε μετὰ τοῦ Ὁθωνος εἰς Ἑλλάδα. Ἐν Βαυαρίᾳ ἀπέλαυεν οὗτος πολλῆς εὐμενείας, ἐφρόντιζε δὲ διὰ τὴν ὑλικὴν ὑποστήριξιν τῶν ἐκεῖ σπουδαζόντων Ἑλλήνων Φιλίππου Ἰωάννου, Κοτζιά καὶ ἄλλων. Ὁ Ὁθων βασιλεύσας τὸν διώρισεν ἀρχιτρικλινὸν τῶν ἀνακτόρων καὶ τὸν ἐνύμφευσε μετὰ τῆς Δέσπως Χατζῆ Μιχάλη. Ἡ δὲ Ἐπιτροπὴ τῶν ἐκδουλεύσεων τὸν ἔταξεν εἰς τὴν Ε' τάξιν τῶν Ἀξιωματικῶν. Ἀπέθανε δὲ ἐν Ἀθήναις τῷ 1876.

Καὶ ἡ νεωτέρα ἀδελφή τῆς Δέσπως Βασιλική, ἀποκατασταθεῖσα καὶ ἐκείνη διὰ γάμου ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Ὀθωνος, ἀπέκτησε δύο υἱούς, τὸν Θεόδωρον καὶ τὸν Ἰωάννην, λαβόντας καὶ αὐτοὺς ὡς ἐπώνυμον τὸ κλεινὸν ὄνομα Χατζημιχάλης. Ἡ Βασιλικὴ ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν γάμον τῆς χηρεύσασα, καίτοι μικροτέρα τῆς Δέσπως, ἀπεβίωσε νέα, μὴ συμπληρώσασα τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας τῆς, κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τῆς χολέρας τοῦ 1854. Καὶ ὡς ἐκ τοῦ πρόωρου θανάτου τῆς Βασιλικῆς, ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς Δέσπω ἠναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ καὶ ὡς ἐπίτροπος τῶν δύο ἀνηλίκων τέκνων τῆς Βασιλικῆς τῷ 1865 ἔγγραφον πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Ἐξετάσεως καὶ Ἐκκαθαρίσεως τῶν ἀπαιτήσεων τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα, ἀναγνωρίσασαν τότε ἐπισήμως ἐκ τῶν περισωθέντων στοιχείων, ἅτινα ἠδυνήθη ἡ Δέσπω νὰ συγκεντρώσῃ, τὰς ὑπὲρ Πατρίδος μεγάλας χρηματικὰς θυσίας τοῦ ἥρωος ἡμῶν Χατζῆ Μιχάλη, ἀνερχομένας εἰς τὸ ποσοῦν τῶν ἑξ χιλιάδων ἑκατὸν ἑβδομήκοντα πέντε χρυσῶν λιρῶν στερλινῶν (ἀρ. 6175).

Ὡς προελέχθη ἐν τῷ περὶ καταγωγῆς τοῦ ἥρωος κεφαλαίῳ, ἐν Ἰωαννίνοις καὶ ἐν Κερκύρα συναντᾶται τὸ ὄνομα Νταλιάνης, ὡς ἐπίθετον οἰκογενειῶν Ἡπειρωτῶν. Οἷσαδήποτε καὶ ἂν δοθῇ ἐρμηνεία εἰς τὸ ὄνομα Νταλιάνης, ἐν εἶναι τὸ οὐσιῶδες· ὅτι τὸ πραγματικὸν καὶ ἐπίσημον ὄνομα τοῦ εὐκλεοῦς καὶ θρυλικοῦ ἥρωος ἡμῶν εἶναι τὸ ἔνδοξον διπτύχον τῶν λέξεων «Χατζῆ Μιχάλης», τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὸ ὀνοματεπώνυμον Χατζημιχάλης, ὅπερ καὶ μόνον ἔφερεν ὁ ἔνδοξότερος τῶν ἡρώων τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Εἰκοσιένα Χατζῆ Μιχάλης, καὶ τὸ ὁποῖον ἐν συνεχείᾳ ἐπαξίως καὶ ὑπερηφάνως ἐκληρονόμησαν οἱ ἀπόγονοι τοῦ ἥρωος, οἱ ἔλκοντες τὴν εὐγενῆ καὶ ἔνδοξον καταγωγὴν ἐκ τῶν δύο θυγατέρων τοῦ θρυλικοῦ Χατζῆ Μιχάλη, Δέσπως καὶ Βασιλικῆς, ἀπὸ τῆς Παλιγγενεσίας μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Τοῦ δὲ παρωνυμίου Νταλιάνης, τὸ ὁποῖον ὡς ξενικὸν συστηματικῶς ἀπέκρουον καὶ ὁ ἥρωος ἡμῶν, αὐτοκαλούμενος Χατζῆ Μιχάλης καὶ μόνον, καὶ οἱ πλεῖστοι ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι, σύγχρονοι τοῦ ἥρωος ἱστοριογράφοι καὶ ἐγκωμιασταί, ἡμεῖς χρησιμοποιοῦμεν ἀπλῶς, οὐχὶ διότι τοῦτο ἐπεκράτησεν ὡς μετωνυμία τοῦ ἥρωος, ὅστις ἀξία καὶ ἀρετῇ ἐπεβλήθη ὡς Χατζῆ Μιχάλης, ἀλλὰ πρὸς ἀποφυγὴν ἀκουσίας συγχύσεως τοῦ θρυλικοῦ προσώπου τοῦ ἥρωος πρὸς τὸν Κρῆτα ὀπλαρχηγὸν Χατζημιχάλην Γιανναράκην ἢ Γιάνναρην καὶ πρὸς τοὺς ἐπιφανεῖς ἀπογόνους τοῦ ἥρωος, ὧν οἱ πλεῖστοι διακριθέντες εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην καὶ ἀνελθόντες εἰς τὰ ἀνώτερα τῆς στρατιωτικῆς

Ιεραρχίας αξιώματα, φέροντες πάντες ἐξ ἡρωϊκῆς κληρονομίας τὸ ἐπώνυμον Χατζημιχάλης, ὡς διακριτικὸν πρὸς πάντας τὸ παρωνύμιον Νταλιάνης ἡμεῖς ἐνταῦθα περιπτωτικῶς, ὡς καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν ἐλέχθη, εἰς τὸ πολυῦμνητον ὄνομα Χατζῆ Μιχάλης παραθέτομεν.

Ἄσχετων ὄντων ὅθεν πάντων τῶν ἐπονομαζομένων Νταλιάνηδων πρὸς τὸν ἡμέτερον ἥρωα Χατζῆ Μιχάλην τὸν ἐπικλητὸν «Νταλιάνην», ἀπόγονοι τοῦ ἀπαραμίλλου τούτου ἀγωνιστοῦ καὶ διαβοήτου πολεμάρχου Χατζῆ Μιχάλη εἶναι μόνον οἱ ἀπὸ Δέσπως καὶ Βασιλικῆς τὴν ἡρωϊκὴν ἔλκοντες ρίζαν τῆς ἐνδόξου αὐτῶν καταγωγῆς.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Το Ιστορικόν φρούριον τοῦ Φραγκοκαστέλλου, πρὸ τῶν τειχῶν τοῦ ὁποίου κατόπιν σκληρᾶς γιγαντομαχίας ἔπεσεν ἠρωϊκῶς ὁ Χατζῆ Μιχαήλ τῆς Ἰταλιάνης μετὰ τῶν γενναίων Ἡπειρωτῶν συμπολεμιστῶν τοῦ κατασφάξατο ὑπερδισχιλίους ἔχθρους.

(Φωτογραφία ἐκ τοῦ Ἀρχείου ἀπογόνου τοῦ ἡρώος Γεωργίου Ἀλ. Χατζῆμυχάλη)

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κονίτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΘΡΥΛΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΗ ΕΜΦΑΝΕΙΑ ΤΟΥ ΗΡΩΟΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΕΝΝΑΙΩΝ ΣΥΜΠΟΛΕΜΙΣΤΩΝ ΤΟΥ

Ὁ ἥρωος καὶ μάρτυς τοῦ Φραγκοκαστέλλου παιητικὸς θρύλος. — Ὑπέροχος κρίσις τοῦ διαπρεποῦς Βρεττανικοῦ περιηγητοῦ Πάσλεϋ. — Ἐπικὸν ποίημα δημῶδους τῶν Κρητῶν μούσης. — Τὸ παράδοξον φαινόμενον τῶν Δροσουλιτῶν. — Παρακολούθησις φαινομένου συνεχῆς ὑπὸ ἀξιοπίστων αὐτοπτῶν μαρτύρων. — Ἐκπόνησις διαγράμματος πορείας Δροσουλιτῶν ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ Χρήστου Ἀλεξ. Χατζημιχάλη. — Ὁ Ἄγγελος Τανάγρας καὶ τὸ φαινόμενον τῶν Δροσουλιτῶν. — Ἀνεπαρκῆς ἐξήγησις φαινομένου Δροσουλιτῶν διὰ τοῦ κατοπτρισμοῦ τῆς ἀτμοσφαίρας.

Ὁ ἐνδόξος καὶ ἡρωϊκὸς τοῦ Χατζῆ Μιχάλη θάνατος ἐν γιγαντομαχίᾳ ἐπικῇ, ἀμιλλωμένη τὰ φανταστικά τῶν γιγάντων καὶ τιτάνων παλαίσματα, ἡ καταπληκτικὴ ἀφοβία τοῦ πρὸς τὸν βέβαιον θάνατον, ὁ τρόμος τῶν βαρβάρων πολεμίων νεκρουμένων πρὶν ἢ ἐγγίση αὐτοῦ τοῦ θανάτου τὸ φάσγανον, τὸ ὅποιον μετὰ τόσης ἀριστοτεχνίας ἀπειργάζετο αἰχμηρὰν τὴν βαρβαροκτόνον ἀκμὴν τῆς σπάθης τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ἡ ἀποστέρησις τῶν μεταθανατίων τιμῶν εἰς γενναίους νεκρούς, τόσον ἐνδόξως τελευτήσαντας, ὥστε νὰ πιστεύηται ὅτι οὗτοι δὲν ἐστοίχησαν τῷ κοινῷ τῆς φύσεως νόμῳ, ἀπαλλαγέντες τῆς ἐφημέρου τῶν κοινῶν θνητῶν ζωῆς, ἀλλ' ὡς ἀθάνατοι ἐν αἰθρίῳ σκῆνει παρατείνουσι αὐτῆς τὴν συνέχειαν, τὸ παρατηρούμενον ἐκεῖ γεγονὸς τῶν Δροσουλιτῶν, ἔκτακτον δῆλον ὅτι καὶ ἀνεξήγητον φαινόμενον φαντασμάτων, διελαυνόντων ὡς ἀνθρωπομόρφων σκιῶν τὴν πεδιάδα, ἐφ' ἧς πελώριον ὕψωσεν ὁ Χατζῆ Μιχάλης τῆς δόξης τὸ τροπαιον, καὶ ἐμφανιζομένων τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ἀνὰ πᾶν ἔτος, τὴν συμπίπτουσαν μὲ τὴν τιτανομαχίαν ἐκείνην τοῦ Φραγ-

κοκαστέλλου, ταῦτα πάντα ἐξήφθησαν εἰς τὴν πλουσίαν καὶ ζωηρὰν φαντασίαν τοῦ εὐγενοῦς καὶ ὑπερηφάνου Κρητικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος παραδοὺς τὸν ἥρωα ἡμῶν εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν κληρονομικῶν παραδόσεων τῆς φυλῆς, ἀνηγόρευσε αὐτὸν εἰς ζωντανὸν ποιητικὸν θρύλον.

Καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης, καθ' ἣν περιεβλήθη ὁ μάρτυς τοῦ Φραγκοκαστέλλου Χατζῆ Μιχάλης ὡς ἀμφίεσιν καὶ πορφύραν θριάμβου τοῦ δημῶδους ἄσματος τὸν καλλίφθογγον τονισμόν, μὴ δεόμενος πλέον διὰ τὴν εὐθανασίαν του, τὴν τόσον περιτράνως κορυφωθεῖσαν ἐκεῖ ὅπου ὡς πυργωθέντος βωμοῦ αἱ ἐκατόμβαι τῶν βαρβαρικῶν πτωμάτων εἶχον ἐγείρει σωροὺς πυραμίδων τοὺς νεκρούς, ἐφ' ὧν ἄπνους ἐξαπλωθεὶς τὴν αἰώνιαν ἔλαβεν ἀνάπαυσιν, οὔτε τελετῶν μνημόσυνα, οὔτε ρητόρων ἐγκώμια, οὔτε στιχογράφων ποιητῶν ἐφύμνια, οὔτε καὶ ἀψύχων μαρμαρίνων τύμβων ἐπιφάνειαν, ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν σχισμῶδων τῆς ἀποκρήμνου χαράδρας τῆς Κρητικῆς ἀκτῆς ἐνοικήσας εἰς τὸ βάθος τῆς ἀγνῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης, ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ὁποῖου τὸν φρικτὸν καὶ καλλίνικον ὑπέμεινε θάνατον καὶ τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης καὶ τοῦ μαρτυρίου ἔλαβε στέφανον, ὃχι ὡς σκελετὸς ὀστέων ἐκβραζόμενος ὑπὸ τῆς δίνης τῶν κυμάτων, ἀλλ' ὡς κολοσσὸς ὑψούμενος ἀρματηλάτης καὶ πολέμαρχος ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης κοιλάδος τοῦ Φραγκοκαστέλλου μέχρι τῶν νεφελῶν τοῦ στερεώματος τοῦ οὐρανοῦ, διησφάλισεν ἔσαεὶ τῆς ἀθανασίας τὸ σπαγιώτατον δῶρον.

Καὶ οὕτω ἐνώριτατα, νωπῶν ὄντων τῶν κατορθωμάτων τοῦ ἥρωος, συνετέθη ὑπὸ τῆς δημῶδους μούσης ἡ κλεινὴ αὐτοῦ ἐποποιΐα τόσον θαυμαστῶς καὶ τόσον ὑπερόχως, ὥστε ὅταν ὁ Βρετανὸς περιηγητὴς Πάσλεϋ ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην καὶ ἤκουσε στραφῶς ἐνθυμιζούσας ἐμπνεύσεις Ὀμηρικῆς, ἀδούσας θρηνηδῶς τὸν θάνατον τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ὡς ἄλλου Πατρόκλου τὴν ἄκαιρον τελευτήν, καὶ εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ὅπου ὁ λευκὸς θυμοειδὴς αὐτοῦ ἵππος προησθάνθη τὸν θάνατον τοῦ ἀναβάτου του ἀπὸ τῆς χαραυγῆς τῆς ἀποφράδος ἡμέρας τῆς 18ης Μαΐου τοῦ 1828 καὶ ἐξεδήλωσε τὴν προαίσθησίν του διὰ δακρῶν, τὰ ὁποῖα ἔχυσε τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἵππευσεν αὐτὸν ὁ Χατζῆ Μιχάλης :

*«Κι' ὄντας ἐκαβαλίκεψε ἔκλαψε τ' ἄλογό του
καὶ τότε δὰ τὸ γνώρισε δὲν ἦτο γιὰ καλό του»»,*

ἐθεώρησεν ὁ ἐπιφανὴς ἐκεῖνος ἑλληνολάτρης Βρετανὸς τοὺς στίχους τούτους τόσον προσφυεῖς, ὥστε ὑπέμνησεν εἰς τοὺς

ἄδοντας τὰ ἀθάνατα ταῦτα ἐλεγεία ὅτι δύνανται νὰ συγκριθοῦν κάλλιστα μὲ τὰ ἀθάνατα Ὀμηρικὰ ἔπη, κατὰ τὰ ὁποῖα οἱ ἐπὶ τοῦ ἄρματος τοῦ μηνίοντος εἰσέτι Ἀχιλλέως ζευχθέντες ἵπποι, μέλλοντες νὰ ὀδηγήσουν τὸν Πάτροκλον εἰς μονομαχίαν μετὰ τοῦ Ἑκτορος, ἔκλαιον προγνωστικῶς τὸν θάνατον τοῦ ἐπιστηθίου φίλου τοῦ ἀτρώτου Μυρμιδόνος, ὡς ἑξῆς :

*«Ὡς μένον ἀσφαλέως περικαλλέα δίφρον ἔχοντες
οὔδεις ἐνισκίψαντε καρήατα· δάκρυα δὲ σφιν
θερμὰ κατὰ βλεφάρων χαμάδις ῥέει μυρομένοισιν,
ἠνιόχοιο πόθῳ· θαλερὴ δὲ μαιίνεται χαιτή
ζεύγλης ἐξεριποῦσα παρὰ ζυγὸν ἀμφοτέρωθεν».*

(Ὀμήρου Ἰλιάς, Ρ, στίχ. 436-440)

Τὰ ἀπὸ στόματος εἰς στόμα φερόμενα καὶ ἀδόμενα κατὰ τὰς πανηγύρεις, τὰς τελετὰς γάμων καὶ τὰς ἐροτίους ἀναστροφὰς ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ ἡρωϊκὰ ταῦτα ἔπη, συνέλεξεν ὁ Γ. Βλαστός εἰς τὸ λαογραφικὸν του πόνημά «Ἡθῆ καὶ Ἔθιμα Κρητῶν», καὶ δι' αὐτῶν οὐ μόνον ἀσιγήτως τὸ περίλαμπρον τρόπαιον τοῦ Χατζῆ Μιχάλη γεραίρεται, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγνὸν πατριωτικὸν φρόνημα τῶν ὕμνων ἐθνοπρεπῶς ἀναπλάσσεται. Τὸ δημῶδες τοῦτο ἐλεγεῖον ἐξ ἑκατὸν εἴκοσι τεσσάρων δεκαπεντασυλλάβων στίχων ἀποτελούμενον, περικλείει τὴν ἡρωϊκὴν πολεμικὴν δρᾶσιν ἐκείνην τοῦ ἥρωος, τὴν ἀφιερωθεῖσαν εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Κρήτης, ἀπὸ τῶν ἀπὸ Ναυπλίου προετοιμασιῶν του μέχρι καὶ μετὰ τὸν ἔνδοξον θάνατον αὐτοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀνδρείων Ἡπειρωτῶν ὀπλιτῶν του καὶ τῆς ἐμφανείας των, ὡς ἀνθρωπομόρφων σκιῶν ἀνά πᾶν ἔτος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἡρωϊκῆς των πάλης καὶ τῆς ἐνδόξου πτώσεως αὐτῶν ἐπὶ τῶν χαρακωμάτων τῆς δόξης καὶ τῆς τιμῆς. Κατὰ τὸ δημῶδες ὄθεν τοῦτο ἡρωϊκὸν ἐλεγεῖον ὡσεὶ ἡ πρώτη τῆς Μνημοσύνης θυγάτηρ Κλειὼ παρέχουσα ἄφθονα τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα εἰς τὴν τελευταίαν ἀδελφὴν αὐτῆς Καλλιόπην, δι' ὧν θὰ ἐμπνευσθῆ ἡ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως προστάτις καὶ μοῦσα αὕτη καὶ θὰ κατέλθῃ ἀπὸ τοῦ Ἑλικῶνος εἰς τὰ ἄλση δρομαῖα πρὸς τῆς Κρήτης τοὺς ἀνθοστολίστους λειμῶνας, οὓς ἐπορφύρωσε τὸ τίμιον αἷμα τοῦ μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀθανάτων, ἐκεῖ ὅπου κατὰ τὸν ποιητὴν :

*«καὶ τοῦ Μαῖοῦ ἡ χλωρασιὰ
αἶματα σιάζει καὶ δροσιὰ
τὸ χορταράκι πὸν διψᾷ, τί θέλετε νὰ κάμη
σὰν πίνει αἶμα ἀχνιστὸ ποῦπλεε σὰν ποτάμι».*

καὶ νὰ ἀνεύρη τοὺς ραψωδοὺς ἐκείνους, οἵτινες θὰ μελωδήσουν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη τὸν ἄριστον ἔπαινον. Καὶ διὰ νὰ εἶναι ἰσότιμοι καὶ οἱ μελωδοῦντες καὶ οἱ ἐκ τῆς μελωδίας ἀπολαμβάνοντες, ἀνέδειξεν ἡ θεὰ μοῦσα ἀπροσώπως καὶ ἀδιακρίτως ποιητὰς καὶ συνθέτας τοὺς ὕμνολόγους, οἱ ὅποιοι ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος τὸ πολύφωνον μέλος ἐκφέροντες, τοὺς ἀκολούθους ἐτόνισαν φθόγγους:

- « Ἐφουγκραστεῖτε νὰ σᾶς πῶ οὔλοι μικροὶ μεγάλοι
 πῶς πολεμᾷ ὁ Μουσταφᾶς μὲ τὸ Χατζῆ Μιχάλη :
- » Ἐπιάσαν οἱ Γκραμπουσιανοὶ καὶ γράψαν καὶ ζητοῦνε
 » Ἀτλῆδες ⁽¹⁾ ἀποῦ τὸ Μωρητᾶ πολλοὶ νὰ κατε(αι)βοῦνε.
 » Κι' ἐπέψαν γράμμα τοῦ Χατζῆ τοῦ Στερεολλαδίτη
 » νὰ πρεμαζώξη ⁽²⁾ τὸ ἄντρες του νὰ κατεβῆ σιτὴ Κρήτη.
 » Στ' Ἀνάπλι μονομέριασε ⁽³⁾ τριακόσιους δυὸ ἀτλῆδες
 » σιτὴν Κρήτη γιὰ νὰ καταβῆ ἀποῦ ἂν οἱ Μισερλῆδες ⁽⁴⁾
 » Κι' ἐδιάλεξε ἰσὴ Ρούμελης ἄντρες καὶ παλληκάρια
 » κι' ἀπῆς ⁽⁵⁾ τὴν μονομέριασε τὸ ἔβαλε σιὰ καρόβια.
 » Πάει καὶ ξεβαρκάρει(η) ἰσὴ σιτὴ λεύθερη Γραμποῦσα
 » κι' ἐρώτα τὴν Γραμπουσιανούς ἂν ἔχουσι μπαρούθια.
- « — Ἐμεῖς μπαρούθια ἔχουμε, βόλια νὰ πολεμοῦμε,
 » ἄλογα μόνο θέλουμε καὶ τὴν σιτοῦν νὰ βγοῦμε.
 » Μὰ πάλι δὲν ἐπίστεψε κι' ἐμπῆκε σιὰ καΐκια
 » καὶ ξεβαρκάρει(η) σιὰ Λουτρό ⁽⁶⁾ νὰ μάθῃ τὴν ἀλήθεια.
 » Κι' εὐρίσκει ἰσὴ Σφακιανούς κι' ὅσ' ἦταν ἀνδριεμένοι
 » κι' ὅσ' ἦταν εἰς τὸν πόλεμο περίσσια τιμημένοι.
- « — Ἐλάστε σεῖς οἱ Σφακιανοὶ καὶ νὰ ῥθουν κι' οἱ Ριζίταις
 » νὰ πᾶμε νὰ σηκώσωμε καὶ τὴν Κατωμερίταις.
 » Ἐλάστε σεῖς οἱ Σφακιανοὶ μπρόβολα ⁽⁷⁾ παλληκάρια
 » νὰ πολεμοῦμε τὴν Τουρκιὰ κι' ἀφῆτε τὰ κοπάδια.
 » Καὶ ὁ Πασᾶς ὡς τ' ἄκουσε πολλὰ τοῦ βαρεφάνη (ει)
 » σιὸ Κᾶστρο κ' εἰς τὸ Ρέθυμνος γραφῆ (εἰ) πιάνει καὶ κάνει.
- « — Ἐλάστε σεῖς οἱ Καστρινοὶ κ' ἐσεῖς οἱ Ρεθεμιώταις
 » ἐπὰ σιὸν Ἀποκόρωνα ποῦ ἔμαι μὲ τὴν Χανιώταις.
 » Πρεμαζωχιτῆτε τὴν Τουρκιᾶς μπρόβολα παλληκάρια
 » νὰ πᾶμε (αι) νὰ τὴν σφάξωμε νὰ πιάσουν τὴ Μαδάρα ⁽⁸⁾
 » Νὰ πάμενε εἰς τὰ Σφακιὰ νὰ κάμωμε ἕνα χάλι ⁽⁹⁾
 » νὰ δῶ πῶς θὰ τὰ βγάλουμε μὲ τὸ Χατζημιχάλη.

(1) Ἀτλῆδες : ἵππεῖς. (2) πρεμαζώξει : συλλέξει. (3) μονομέριασε : συνεκέντρωσε. (4) Μισερλῆδες : Αἰγύπτιοι. (5) ἀπῆς : εὐθύς. (6) Λουτρό : ἐπίνειον τῆς Ἄνω πόλεως παρὰ τὴν παραλίαν τῶν Σφακίων. (7) μπρόβολα : ἐκλεκτά, ἄξια. (8) Μαδάρα : τόπος ὄρεινός. (9) χάλι : κακὴ κατάστασις.

- » Γῆ (1) σιῆ Μαδάρα νὰ χαθῆ, γῆ σιὸ γιολὸ νὰ πέση
 » γῆ νὰ τότε σκοτώσωμε σὰν ἤρθενε πεσκέσι. (2)
 » Κι' ὁ Κεχαγιᾶς (3) του τὸν γροικᾶ (4) γυρίζει καὶ τοῦ κάνει :
- « — Δὲν φεύγει Μουσταφᾶ πασᾶ γιὰτ' εἶναι παλληκᾶρι,
 » δὲν εἶναι αὐτὸς Λαζόπουλος (4) νὰ πύση τῆ Μαδάρα
 » μόνο 'νε ἀπὸ τῆ Ρούμελη καὶ σέρνει (η) παλληκᾶρια,
 » μ' αὐτὰ τὰ Ρουμελόπουλα εἶν' ἄντρες τιμημένοι
 » καὶ θὰ μᾶσε 'σκοτώσουνε, κι' ἄς εἴμεθα 'γνοιασμένοι.
- « — Σώπασε . . . μὴ μοῦ τοῆ 'παινᾶς ἐξῆντα καβαλλ(λ)άρους
 » μὰ 'γὼ σαλάτα τρώγω τση, ὡς τρῶν τοῆ ψαρογάρους. (5)
 » Μονομεριάζει ἡ Τουρκιὰ καὶ κάνει μιὰ κο(ω)λῶνα (6)
 » νὰ πᾶνε νὰ πατήσουνε (7) τῷ Σφακιανῷ τῆ χώρα,
 » Πᾶνε μονομεριάζουνε 'σις 'Ελληνικὲς καρδιὰς
 » κι' οἱ Χριστιανοὶ κατέβαιναν καὶ πιάνου τῆ Μαδάρας.
 » Κι' ὁ Κυριακούλης (8) ἔλεγε ἀποῦ 'τον ἀντρειωμένος
 » κ' ἦτουνε κ' εἰς τὸν πόλεμο ἄξιος καὶ τιμημένος.
- « — Ἀρπάξει' οὔλοι τὰ σπαθιὰ τ' ὄρματα καὶ μαχαίρια
 » νὰ πᾶμε νὰ μουντάρουμε (9) εἰς τῆς Τουρκιᾶς τ' ἀσκέρια
 » μπορέτως (10) τὸ 'ἀλαργάρουμεν (11) ἔξω ἀποῦ τὰ ταμπούρια. (12)
 » Καὶ ὄντεν (13) ἐκαταβσίνανε σι' Ἀσκούφου σιὰ μουράγια (14)
 » ὁ κόσμος ἐλοῦλούδιζε Τούρκικα μπαϊράκια. (15)
 » Σὰν τὰ εἶδασιν οἱ Σφακιανοὶ εἶπαν μικροὶ μεγάλοι
- « — Χατζῆ μὴν πᾶς σιὸν πόλεμο γιὰτ' εἶσαι τὸ κεφάλι,
 » γιὰτ' εἶσαι τὸ κεφάλι (η) μας κ' εἶσαι καὶ ἡ τιμὴ μας,
 » κι' ἀνὲ (16) καὶ σὲ σκοτώσουνε χάνουμε τῆ ζωὴ μας.
 » Τὴν ὄρεξι σου φύλαγε καὶ τῆ καβαλλ(λ)αρία
 » ὥστε νὰ πᾶμε τὴν Τουρκιὰ σὲ ἄλλην ἐπαρχία,
 » ποῦ νὰ 'χη κάμπο γι' ἄλογα καὶ ρίζα γιὰ παι(ε)χνιώταις (17)
 » γιὰ τὴν καβαλλ(λ)αρία σου τοῆ ξακουστοῦς στραθιώταις.
 » Ἐπᾶ (18) σιὸ Φραγκοκάστελλ(λ)ο στενὸς σοῦνε ὁ τόπος,
 » κι' ἄν δὲν λυπᾶσαι τὸ Χατζῆ, λυπήσου σκιᾶς (19) τ' ἀνθρώπους.
- « — Μὰ μιὰ φορὰ γεννήθηκα καὶ μιὰ θὲ νὰ πεθάνω,
 » καὶ μιὰ θὰ τότε στερηθῶ τὸν κόσμον τὸν ἀπάνω.

(1) Γῆ: ἦ. (2) πεσκέσι: δῶρον, παρὰ προσδοκίαν. (3) Κεχαγιᾶς: οἰκονόμος, ἐπίτροπος. (4) Λαζόπουλος: ἐπικουρος ἐλθὼν πρότερον εἰς Κρήτην, ἀποτυχῶν καὶ φυγῶν. (5) ψαρογάρους: σαρδέλλα. (6) κολῶνα: στρατιωτικὸν σῶμα. (7) πατῶ: εἰσβάλλω. (8) Κυριακούλης (Ἀργυροκαστρίτης) ἐκατόνταρχος καὶ ὑπασπιστὴς τοῦ Χατζῆ Μιχάλη. (9) μουντάρω: ἐφορμῶ. (10) μπορέτως: δυνατόν. (11) ἀλαργάρω: ἀπομακρύνω. (12) ταμποῦρι: ἀμυντικὸς προμαχῶν. (13) ὄντεν: ὅταν. (14) μουράγιο: τεῖχος, κρηπίδωμα. (15) μπαϊράκι: σημαία. (16) ἀνὲ: ἄν, ἴσως. (17) παιχνιώτης: ὁ ἀρεσκόμενος νὰ παίζη, ὁ εὐχερῶς ἐλισσόμενος. (18) ἐπᾶ: ἐδῶ. (19) σκιᾶς: τοῦλάχιστον.

- » Ἐδῶ ὅπου βρεθήκαμε τὸν πόλεμο θὰ κάμω,
- » κι' ἂν μὲ σκοτώσουν σήμερο σὰν ἄντρας θ' ἀποθάνω.
- » Κι' ἂν μὲ σκοτώσῃ ὁ Πασᾶς, κόβγει (η) τὴν κεφαλή μου,
- » καὶ τήνε πάει (η) στὰ Χανιά καὶ παίρνει (η) τὴν τιμή μου.
- » Πάλι καὶ τὸν σκο (ω) τώσω ἐγὼ κόβγω τὴν κεφαλή του,
- » καὶ τήνε πέμπω στὸ Μωρητὰ καὶ παίρνω τὴν τιμή του.
- » Σελλώσετέ μου τ' ἄλογο σιτὸν πόλεμο ν' ἀράξω ⁽¹⁾
- » νὰ πάω νὰ βρῶ (ώ) τὸν Μουσταφᾶ καὶ σκλάβο(ω) νὰ τὸν πιάσω.
- » Καὶ κάνει παρακάλεση, καὶ κάνει τὸ σταυρό του
- » καὶ πιάνει τ' ἄλαφρο σπαθὶ κρεμνᾶ (ά) το στὸ λαιμό του.
- » Πιάνει καὶ τὰ πιστόλια του σιτὴ μέση του τὰ βάνει,
- » σὰν πολεμάρχος δὲν δειλιᾶ (ά), κι' ἂν ἤθελε ἀποθάνει.
- » Καὶ ὄντας ἐκαβαλλ(λ)ίκεψε ἔκλαψε τ' ἄλογό του
- » καὶ τότε δὰ τὸ γνώρισε δὲν ἦτο γιὰ καλό του.
- » Καὶ δίδει τὴ διαταγὴ εἰς τὴν καβαλλ (λ) αρία
- « — Σήμερα θὰ τὴν δείξωμε ἀδέρφια τὴν ἀντροί (ί) α !
- » Κι' ἂν βγοῦμ' ἀποῦ τὸν πόλεμο παιδιά μου κερδεμένοι,
- » σισῆ Κρήτης οὔλο τὸ νησι Τούρκος δὲν ἀπομένει.
- » Πάλι κι' ἂν σκοτω (ο) θούμενε τὴν σημερωτὴ ἡμέρα,
- » θὰ μᾶσε ἠμνημονεύουνε τισῆ Κρήτης τὰ Καστέλλ(λ)ια.
- » Δίδει βιτσιὰ ⁽²⁾ τοῦ μαύρου του σισὴν πόρτα ξεπορτίζει
- » καὶ πιάνονται μὲ τὴν Τουρκιὰ κα' ὁ πόλεμος ἀρχίζει.
- » Στὴν λύσσα τὴν πολεμικὴ καὶ τὴν φωθιὰ τὴν τόση,
- » ἀπ' ὄλους ποῦ λαβῶθηκαν κανεὶ (εἷ) ς δὲν θὰ γλυτώσῃ.
- » Σὰν τρία κάστρα ἀβάσταξε μὰ ἦτανε δυὸ ὥραις.
- » κανεὶς Τούρκος δὲ γύριζε σισῆ βουλισμέναις ⁽³⁾ χώραις.
- » Στὴν μιὰ μεριά τὰ ἄλογα, σισὴν ἄλλην οἱ σκοτωμένοι
- » δεμένοι (η) μὲ τισῆ ζῶνές των ἐχάθηκαν οἱ ξένοι. ⁽⁴⁾
- » Καὶ μετρηθῆκαν οἱ Ρωμηοὶ κι' ἔλ (λ) ειπαν διακόσοι,
- » κι' οἱ Τούρκοι μετρηθῆκανε κι' ἔλ (λ) ειπαν ὀκτακόσιοι.
- » Χατζῆ Μιχάλης φώναξε' ποῦ τὴ (ῆ) ψαρή (ῆ) φοράδα :
- « — Πρόβαλε Μουσταφᾶ πασᾶ κοντὰ σισὴν εὐγοράδα ⁽⁵⁾
- » μὴ χώνεσαι σὰν ἄλουποῦ ποῦ πίσω ἀποῦ τ' ἀσκέρι
- » ἔλα κοντὰ μου σί(η)μωσε κι' ἡ μοῖρα ὅ,τι φέρει(η).
- » Μιὰ μπαλωθιὰ ⁽⁶⁾ τοῦ παίζουνε ⁽⁷⁾ στὸ μαρμαρένιο μπέτη ⁽⁸⁾
- » μὰ κεῖνος δὲν τήνε ψηφᾶ ⁽⁹⁾ σὰν παλληκάρι στέκει.

(1) Ἀράζω : πηγαίνω. (2) βιτσιὰ : κτύπημα διὰ μαστιγίου. (3) βουλισμένη : κατεστραμμένη. (4) ξένοι : οἱ ὑπὸ τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἀγωνισταί. (5) εὐγοράδα : ἐμφανές. (6) μπαλωθιά : τουφεκιά. (7) παίζω : ρίπτω. (8) μπέτη : στήθος. (9) ψηφῶ : λογαριάζω μὲ τὴν σημασίαν ; λαμβάνω ὑπ' ὄψιν.

- » Καὶ σέρνει τὸ σπαθάκι του καὶ μπαίνει στὸ ντουμάνι ⁽¹⁾
- » καὶ τὴν Τουρκιὰ ἐσάσι (η) σε ⁽²⁾ τὸν πόλεμο ποὺ κάνει.
- » Δεύτερη μπάλα ⁽³⁾ παίζουν του καὶ στὸ μερὸ τοῦ δίδει,
- » μὰ κεῖνος δὲν τήνε ψηφῆ κι' ὀπίσω δὲν γυρίζει.
- » Καστίζει ⁽⁴⁾ τὴν φοράδα του καὶ πάει σ' ἓνα κάρτο,
- » κι' ὄντιμος ⁽⁵⁾ βρίσκει σφαλιχτὸ τὸ βουλιασμένο ⁽⁶⁾ κάστρο.
- « — Μὰ δά ποῦ σ' ἤῤρα σφαλιχτιό, πειό σου νὰ μὴν ἀνοίξης!
- » γιὰ δὲν εὐρέθηκ' ἄνθρωπος ὅξω νὰ μοῦ βοηθήξῃ!
- » Καὶ παίζουνσίν του κι' ἄλλη μιὰ δίδουν του στὴ μασέλλα, ⁽⁷⁾
- » καὶ ἐκείνη τὸν ἐγκρέμισε ἀπάνου ἀπὸ τὴ σέλλα.
- « — Μὰ ἐλάστε σεῖς οἱ Σφακιανοὶ ἀποῦ 'στε παινεμένοι
- » νὰ κάνετε (αι) τὰ δίκημα μου ταχι (υ) ἀ τὸ μεσημέρι.
- » Τότες γιουρουντίσ' ⁽⁸⁾ ἢ Τουρκιὰ τὴν κεφαλή του ἐκόψαν
- » γιὰ νὰ τὴν πᾶνε τοῦ Πασσᾶ νὰ τῶνε δώση γρόσια,
- » Κι' ὁ Μουσιαφᾶς ὡς τ' ἄκουσε πολλὴ τοῦ βαροφάνη (ει)
- » γιατί νὰ τότε σφάξουνε ἀποῦ ἦτον παλληκᾶρι,
- » Κι' ἂν ἤθελε γιατροεύγεται, ἤθελε τότε γιάνει (ννη),
- » γιὰτ' ἦτο συνιοπίτης του ἀπὸ τὴν καὶ παλληκᾶρι.
- » Μ' ἀκόμη καὶ τὸ σημερο σιῆς Δεκαφτὰ τοῦ Μάϊ
- » οὔλο τ' ἀσκέρι φαίνεται μὲ τὸ Χατζῆ Μιχάλη.
- » Καὶ πολεμοῦν σιὰ σύν(ν)εφα κι' ἀκούγοντ' οἱ μπουρμπάδες ⁽⁹⁾
- » φωνές κι' ἄλογοπειταλιές στοῦ Καστελλιού τοῦ μπάντες. ⁽¹⁰⁾
- » Οὔλοι οἱ ἀλαφρόστρατοι ⁽¹¹⁾ θῶροῦν τση καὶ τρομάζουν,
- » μὰ κεῖνοι Θιὸς συγχωρέσει των κανένα δὲν πειράζουν.» ⁽¹²⁾

Ἀλλὰ τὸ ὅλως ἐξόχως ὑπέροχον πρὸς δόξαν τῆς ἐκθαμβω-
τικῆς αἵγλης τοῦ μάρτυρος τοῦ Φραγκοκαστέλλου Χατζῆ Μιχάλη
εἶναι τὸ ἕκτακτον φαινόμενον τῶν «Δροσουλιτῶν», τὸ ὁποῖον
ὑφ' ἃς συνθήκας ἐμφανίζεται καὶ ἐξαφανίζεται μοναδικῶς παρα-
τηρεῖται ἐν Φραγκοκαστέλλῳ· καὶ τοῦτο διὰ τὴν καὶ ἐξαίρεσιν
ἀπονομὴν τῆς μοναδικῆς τιμῆς πρὸς τὸν θρυλικὸν ἥρωα Χατζῆ
Μιχάλην καὶ αὐτῶν τῶν στοιχείων τῆς φύσεως ὑπὸ τοιαύτης συγκι-
νήσεως κατεχομένων, ὥστε νὰ προσφέρωνται ταῦτα προθύμως εἰς

(1) Ντουμάνι: πυκνὸς καπνός. (2) σαστίζω: ταρασσόμαι, τρομάζω. (3) μπάλα: σφαῖρα, βολίς. (4) καστίζω: μαστιγῶ. (5) ὄντιμος: ὀπότε. (6) βουλιασμένο: κατηραμένο, ἀναθεματισμένο. (7) μασέλλα: σιαγών. (8) γιουρουντίζω: κάμνω ἔφοδον. (9) μπουρμπάδες: ὁ κρότος τῶν τουφεκίων καὶ κανονίων. (10) μπάντες: πλευρά, θέσις ἀκραία. (11) ἀλαφρόστρατοι: οἱ φοβούμενοι τὰ φαντάσματα. (12) Ἡμεῖς ἀπαλλάσσομεν τῶν ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων τὸ κείμενον δι' ὀρθῆς γραφῆς καὶ θέτομεν ἐντὸς παρενθέσεως τὴν ἢ συναντῶμεν ἐσφαλμένην ἐν χειρογράφῳ τοῦ 1893, φυλασσομένῳ ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ τοῦ Γεωργίου Ἄλ. Χατζημιχάλη, δισεγγόνου τοῦ ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη Νταλιάνη.

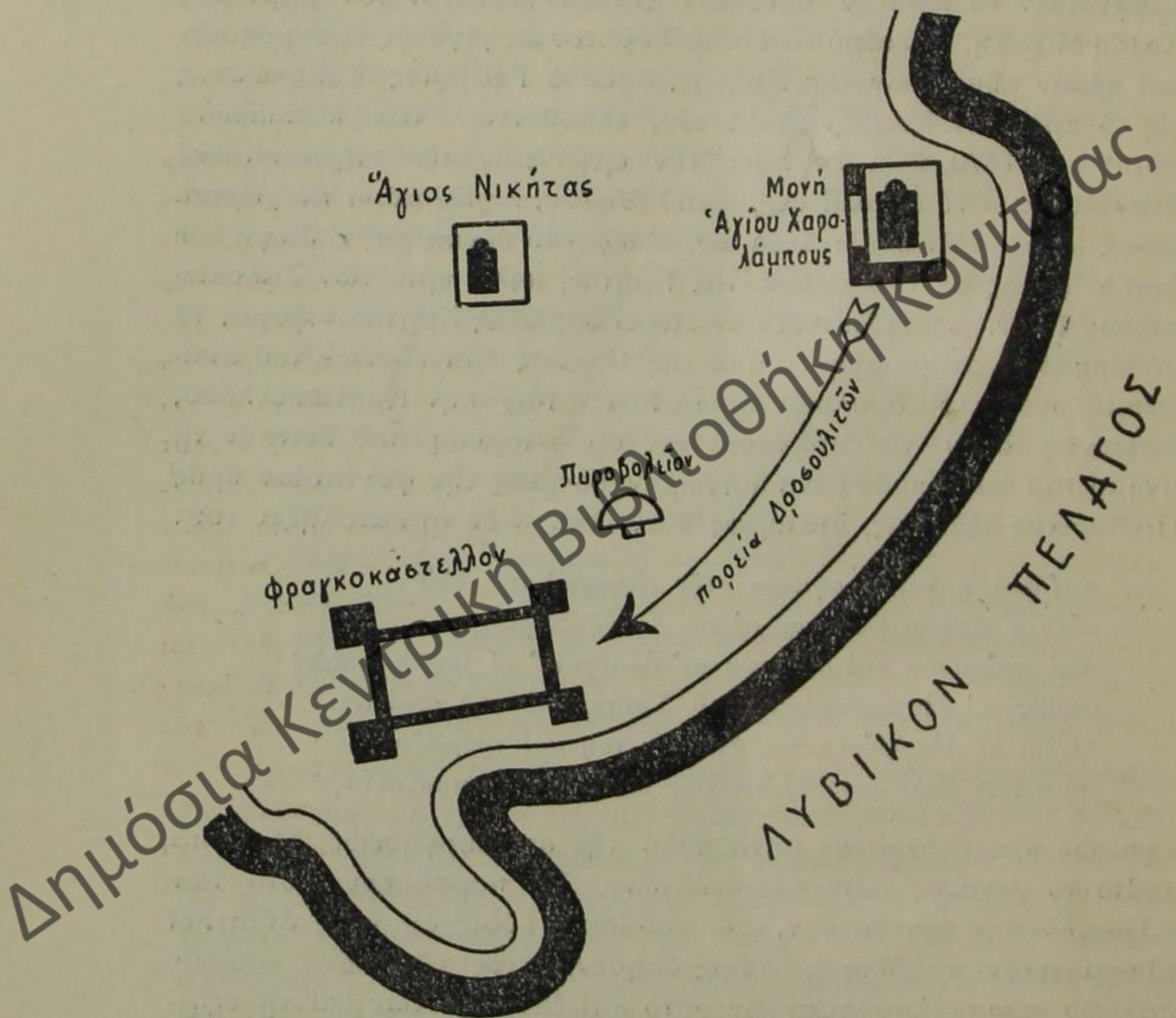
έπιστράτευσιν ὑπὸ τοῦ ἥρωος ἡμῶν καὶ νὰ μορφοποιοῦν εἰς ὑπερφυσικά σχήματα τὰς τῶν ἡρώων ἐκείνων ψυχάς, αἵτινες ἐλευθερωθεῖσαι ἀπὸ τοῦ φθαρτοῦ σώματος, περιπολεύουν ἐπιτοπίως καὶ ὄπου ἡρωϊκῶς ἀκριβῶς ἐξέπνευσαν, ὡς φύλακες καὶ προστάτιδες τῶν ἀτάφων αὐτῶν σωμάτων. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, τὸ ἐμφανισθὲν τὸ πρῶτον μετὰ τὸν ἔνδοξον θάνατον τοῦ μάρτυρος Χατζῆ Μιχάλη, ἦτο εὐρύτατα διαδεδομένον ὡς γεγονὸς πραγματικὸν καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῆς Κρήτης, ἀφοῦ ὁ Γεώργιος Ζαλοκώστας εἰς τὸ πρὸς τὸν ἥρωα ποίημά του, ἐκδοθέντων τῶν «*Ἀπάντων*» αὐτοῦ τῷ 1870, ἔχει ὑπ' ὄψει τὴν ἐμφάνειαν τῶν «*Δροσουλιτῶν*» ὅταν λέγῃ : «*Ἡ δὲ σκιά σου, κλεινὲ Μιχάλη, περιπλανᾶται εἰς χώματα σεπτὰ, σεπτὰ πλὴν δοῦλα ὄπου ἀνεμοζάλη σοῦ διασπείρει τ' ἄταφά σου ὀσιᾶ.*» Ἐντὸς δὲ τῶν ὁρίων τῆς Κρήτης, πολὺ πρὶν τῶν Ζαλοκωστείων ἐπῶν, ὡς τὸ ἐκτεθὲν ἀνωτέρω δημῶδες Κρητικὸν ᾄσμα, τὸ αὐθορμήτως στιχουργηθὲν ὑπὸ τῆς πηγαίας ἐμπνεύσεως τοῦ ἀποθαυμάζοντος τὸν θρυλικὸν ἥρωα Χατζῆ Μιχάλην Κρητικῶν λαοῦ, ἀσφαλῶς ὅταν τὰ πολεμικὰ τούτου κατορθώματα, ὄντα ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ λαοῦ πρόσφατα διήγειρον ζωηρῶς τὴν φαντασίαν πρὸς Πινδαρικὰς ἐξάρσεις, διατόρως διασαλπίζον ἐν τῇ καταλήξει του :

*«Μ' ἀκόμη καὶ τὸ σήμερον στῆς Δεκαφτά τοῦ Μαΐ
οὔλο τ' ἀσκέρι φαίνεται μὲ τὸ Χατζῆ Μιχάλη.
Καὶ πολεμοῦν σιὰ σύννεφα κι' ἀκούγοντ' οἱ μπουρμπάδες
φωνῆς κι' ἀλογοπεταλιὰς στοῦ Καστελλιοῦ τῶν μπάντες.
Οὔλοι οἱ ἀλαφρόσπλαστοι θωροῦν τῆσιν καὶ τρομάζουν,
μὰ κεῖνοι Θεὸς συγχωρέσει τῶν κανένα δὲν πειράζουν»,*

ἔχει ὡς προτερόχρονον κατὰ πολὺ τῆς στιχουργήσεως τὸ ᾄσμα τοῦτο τὸ γεγονὸς τῶν «*Δροσουλιτῶν*». Τὸ παράδοξον τοῦτο τῶν «*Δροσουλιτῶν*» φαινόμενον, τοῦ ὁποίου ἡ λύσις φυσικῶς ἀποτελεῖ αἰνιγματικὸν πρόβλημα, ἀπησχόλησεν, ἐκτὸς τῶν κατὰ καιροὺς πολλῶν παρακολουθησάντων αὐτὸ καὶ ἐκπλαγέντων ἐπὶ τῇ ἐξαισίᾳ τοῦ θεῶ, καὶ τὸν εἰδικῶς καταγινόμενον μὲ τὴν ἐπιστήμην τῆς Ψυχοφυσιολογίας διαπρεπῆ ἰατρὸν Ἄγγελον Τανάγραν, μὴ δόντα ὅμως εἰσέτι καὶ τὴν ἱκανοποιητικὴν ἐπιστημονικὴν τοῦ φαινομένου ἐρμηνείαν.

Πρὶν ὅμως διαλάβωμεν ὅσα ὁ πολὺς Τανάγρας ἀναφορικῶς πρὸς τὸ φαινόμενον τῶν «*Δροσουλιτῶν*» ἔγραψε, προεισαγωγικῶς μνημονεύομεν τὰ ἀκόλουθα : Ὁ δισέγγονος τοῦ θρυλικῶ ἡμῶν ἥρωος Στρατηγὸς Χρῆστος Ἀλεξάνδρου Χατζημιχάλης ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην καὶ εἰδικῶς τὸ Φραγκοκάστελλον τῶν Σφακίων κατὰ

Μάϊον τοῦ ἔτους 1928 διὰ νὰ παραστῆ εἰς τὸν πανηγυρισμὸν τῆς ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τοῦ ἐνδόξου θανάτου τοῦ κλεινοῦ προπάππου του καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ ἐκεῖνος τὴν ἀναλώμασιν αὐτοῦ λαξευθεῖσαν ἐπιβλητικὴν προτομὴν ἐκ γρανίτου, τοῦ γρανιτώδη ἔχοντος ψυχὴν ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη, τὴν ἀνεγερθεῖσαν ἐπὶ τοῦ

Διάγραμμα πορείας τῶν σκιῶν τῶν πεσόντων μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Στρατηγὸν Χατζῆ Μιχάλην Νταλιάνην ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Φραγκοκαστέλλου τῇ 18ῃ Μαΐου 1828, ὡς μέχρι σήμερον ἐμφανίζονται αὐταὶ ἐλαύνουσαι ἀπὸ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους πρὸς τὸ Φραγκοκάστέλλον. Τὸ διάγραμμα ἐξεπὸνήσεν ἐπὶ τόπου ὁ δισέγγονος τοῦ ἥρωος Στρατηγὸς Χρῆστος Χατζημιχάλης· ἐδημοσίευσεν δὲ τοῦτο εἰς τὸ Ἐπιστημονικὸν Περιοδικὸν «Ψυχικαὶ Ἐρευναι», τεῦχος Α' 1929 σ. 7.

Ἡρώου τοῦ Φραγκοκαστέλλου. Ὁ Στρατηγὸς Χρῆστος Χατζημιχάλης παρηκολούθησεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸ φαινόμενον τῶν σκιῶν καὶ συνέταξεν οὐ μόνον λεπτομερῆ περιγραφὴν, παραδοθεῖσαν εἰς

χειρας του Τανάγρα, αλλά και διάγραμμα της πορείας των «Δροσουλιτών», τὸ ὁποῖον καὶ παρεθέσαμεν ἐν τῇ προηγουμένη σελίδι, ὅπως τοῦτο πιστῶς ἔχει δημοσιευθῆ ἐν τῷ τεύχει τῶν «Ψυχικῶν Ἐρευνῶν» τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1929.

Ὁ πολὺς Ψυχοφυσιολόγος Ἰατρός Ἄγγελος Τανάγρας εἰς ἄρθρον του ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη ἐπιγραφόμενον «Οἱ Δροσουλίται» γράφει τὰ ἑξῆς :

«Περίεργον φαινόμενον, παρατηρούμενον σχεδὸν κατ' ἔτος περὶ τὴν 18ην Μαΐου (π. ἡμ.) πλησίον τοῦ παλαιοῦ φρουρίου Φραγκοκαστέλλου, εἰς Σφακιά Κρήτης, ὀλίγον πρὶν ἢ ἀνατείλῃ ὁ ἥλιος καὶ ὅταν κατόπιν καιρικῆς περιόδου ὑγρασίας πρόκειται νὰ πνεύσῃ βορρᾶς. Τότε ἐπὶ 10 λεπτὰ ὁ θεώμενος ἐκ τῆς πεδιάδος, διακρίνει μακρὰν σειρὰν ἀνθρώπων σκιῶν, ἄλλοῦ συμπαγῶν, ἄλλοῦ ἀραιότερων, αἵτινες βαίνουν ἐκ τῆς ἐγγύς τοῦ φρουρίου ἔρειπωμένης Μονῆς τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους πρὸς τὸ Φραγκοκάστελλον. Ἡ λαϊκὴ ἀντίληψις ὠνόμασε τὰς σκιάς ταύτας Δροσουλίτας, ὡς ἐμφανιζόμενας ἀκριβῶς τὴν ὥραν τῆς πρωϊνῆς δρόσου, ἢ δὲ παράδοσις συνδυάσασα τὸ πλῆθος μὲ τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ἐμφανίσεως, τὰς ἐνεσωμάτωσε μὲ [τοὺς] ἐκεῖ πεσόντας κατὰ τὴν μάχην τῆς 18ης Μαΐου 1828 τριακοσίου ὀγδοήκοντα πέντε Ἡπειρώτας ὑπὸ τὸν Στρατηγὸν Χατζημιχάλην Νταλιάνην, τῶν ὁποίων τὰ ὀστέα σώζονται ὑπὸ πλησίον παραθαλάσσιον σπήλαιον. Τυγχάνει ἀσαφῆνιστον μέχρι τοῦδε ἂν πρόκειται περὶ φυσικοῦ φαινομένου (ἀντικατοπτρισμός) ἢ ἐπιψυχιδίου (ψυχομετρία, στοιχειωμένα μέρη). Τὸ φαινόμενον εἴλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἀγγλικῆς Ἐταιρείας τῶν Ψυχικῶν Ἐπιστημῶν, ἧτις ἀπέστειλεν ἐσχάτως (1928) τὸν ἑταῖρον αὐτῆς Ἐρνέστιον Μπένετ. Ὁ Ἄγγλος ἐρευνητής, μὴ δοὺς προσοχὴν εἰς τὴν διαφορὰν τοῦ ἡμερολογίου, ἐπεσκέφθη τὸ πεδίου 15 ἡμέρας ἐνωρίτερον, οὐδὲν εἶδε καὶ ἀπῆλθεν, ἐν ᾧ αἱ σκιαί ἐνεφανίσθησαν κατὰ τὸν συνήθη αὐταῖς χρόνον, ἦτοι τὴν 4, 6 καὶ 7ην Ἰουνίου, δηλαδὴ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου δεκαήμερου τοῦ μηνὸς Μαΐου, παλαιοῦ ἡμερολογίου.» (1)

Ὁ αὐτὸς Ἄγγελος Τανάγρας εἰς τὸ ἐπίσημον ἐπιστημονικόν του μηνιαῖον δελτίον ὑπὸ τὸν τίτλον «Οἱ Δροσουλίται τῶν Σφακίων» δημοσιεύει τὰ ἀκόλουθα :

«Πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἐφελκύσει τὴν προσοχὴν, παράδοξον καὶ δυσεξήγητον φαινόμενον παρατηρούμενον καθ' ὠρισμένας ἡμέρας τοῦ ἔτους καὶ ὑπὸ ὠρισμένας ἀτμοσφαιρικὰς συνθήκας κατὰ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου δεκαπενθήμερου Μαΐου ἢ ἀρχὰς Ἰουνίου (ν. ἡμ.) εἰς Φραγκοκάστελλον τῶν Σφακίων, ἀνεμένομεν δὲ πλειοτέρας πληροφορίας ὅπως τὸ περιγρά-

(1) Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη Ἀθῆναι 1928. Τ. Δ' σ. 775

ψωμεν καὶ δώσωμεν συγχρόνως τὴν πιθανωτέραν ἐξήγησιν. Τὸ φαινόμενον ὁμως δὲν εἶναι ἐκ τῶν λυομένων μὲ ἀφηγήσεις καὶ διὰ τοῦτο ἡ Ἐταιρεία ἀπεφάσισε νὰ μὴ φεισθῆ δαπανῶν ὅπως τὸ σαφηνίσῃ. Ὑγείας ὑπαρχούσης, τὸ προσεχὲς ἔτος εἰδικὴ ἀποστολὴ θὰ ἀναχωρήσῃ κατὰ Μάϊον ἐπιτοπίως, ὅπως οὐ μόνον ἀντιληφθῆ αὐτὸ ἀτομικῶς καὶ σπουδάζῃ τὰς ἀτμοσφαιρικὰς συνθήκας τῆς παραγωγῆς του, ἀλλὰ καὶ εἰ δυνατόν τὸ φωτογραφήσῃ καὶ τὸ κινηματογραφήσῃ. Πάντως ἡ Ἐταιρεία Ψυχικῶν Ἐρευνῶν ἐκφράζει τὰς εὐχαριστίας της εἰς τὸν στρατηγὸν Χατζημιχάλην, δισέγγονον τοῦ ἥρωος καὶ μάρτυρος τοῦ Φραγκοκαστέλλου στρατηγοῦ Χατζῆ Μιχάλη Νταλιάνη διὰ τὴν πρόθυμον παραχώρησιν πάσης σχετικῆς ἐπὶ τοῦ ζητήματος πληροφορίας. Τὸ φαινόμενον ἐν ὀλίγοις εἶναι ὡς ἐξῆς κατ' ἀφήγησιν τοῦ αὐτόπλου κ. Γ. Στ. Λαζάρη ἐκ Χανίων, ὅστις κατέγινεν εἰς τὸ φαινόμενον εἰδικῶς :

« Κατ' ἔτος, περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Μαΐου καὶ ὅταν ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι ὀμιχλώδης, ὀλίγα δὲ λεπτὰ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, διακρίνονται εὐκρινέστατα εἰς τὴν θέσιν Θυμὲ Κάμπος, πλῆθος στραιωτῶν, πεζῶν καὶ ἰππέων, φερόντων προκεφαλαίας καὶ ξίφη καὶ οἱ ὅποιοι προελαύνουν πρὸς τὸ Φραγκοκαστέλλον. Προϊούσης τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, αἱ ἀνθρώπινα αὐταὶ σκιαὶ ὀγκοῦνται καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον γενόμεναι πλέον δυσδιάκριτοι, ἐξαφανίζονται τελείως ἅμα ὡς αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου φωτίσουν τὸν Θυμὲ Κάμπον. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ ἔχει παρατηρηθῆ ἀπὸ ἐκατοντάδας ζῶντας αὐτόπτας μάρτυρας καὶ ἐπὶ πολλὰς γενεάς, εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὰς περιστάσεις ἅς ἐξέθεσα μεταξὺ δὲ τῶν αὐτοπτῶν μαρτύρων τοῦ φαινομένου συγκαταλέγονται οἱ κ. κ. Μαν. Κουνδουρος καὶ Ἐμμ. Ψυλλάκης. Ὑπὸ τῶν ἐντοπίων οἱ φαντασμαγορικοὶ οὗτοι ὀπλῖται ὀνομάζονται «Δροσουλιῖται» διότι ἐμφανίζονται κατὰ τὴν πρωϊνὴν ἐκείνην ὥραν καθ' ἣν ἡ δρόσος περιλούει τὰ πάντα, θεωροῦνται δὲ αἱ ἐμφανιζόμεναι ψυχαὶ τῶν κατὰ τὸ 1828 πεσόντων ἐκεῖ 385 Ἑπειρωτῶν ὑπὸ τὸν Στρατηγὸν Χατζημιχάλην Νταλιάνην. Αἱ σκιαί, πολυπληθεῖς τὸν ἀριθμὸν, ἀναφαίνονται ὀλίγον πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου ἐναερίως καὶ ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Χαλαμάπου (ἴδρα τὸ διάγραμμα) κατευθύνονται πρὸς τὸ Φραγκοκαστέλλον μετὰ τὸ ὅποιον ἐξαφανίζονται. Λαμβανομένων ὑπ' ὄψει τῶν ἀνωτέρω, ἡ λαϊκὴ φαντασία ἐδημιούργησε τὸν θρύλον τῶν Δροσουλιτῶν, ὅτι δηλαδὴ αἱ ἀνθρώπομορφοὶ αὗται σκιαὶ ἦσαν αἱ ψυχαὶ τῶν φονευθέντων, αἱ ὅποιοι κατ' ἔτος ἤρχοντο νὰ ἐπισκεφθοῦν τὸ πεδίου τῆς μάχης ὅπου εὗρον ἐνδοξὸν θάνατον.»

« Ἐφέτος—συνεχίζει ὁ Τανάγρας—οἱ Δροσουλιῖται ἐνεφανίσθησαν καὶ πάλιν τὴν 4, 6 καὶ 7 Ἰουνίου, (ν. ἡμ.) Πρώτη εἶδεν αὐτοὺς ξένη θερίστρια, ἀγνοοῦσα τὸν θρύλον καὶ ἐξέλαβεν αὐτοὺς ὡς ἐργάτας, φωνή-

σασα : — Είναι σιὰ καλά του αὐτὸς ποὺ παίρνει τόσους ἐργάτες ; Εἶνε ἐδῶ χωράφια γιὰ τόσους !... Τότε αἱ ἐντόπια θερίστρια τῆς εἶπον ὅτι δὲν ἦσαν ἐργάται ἀλλὰ οἱ Δροσουλιῖται. Ἡ διεύθυνσις των ἦτο ἡ αὐτὴ καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ἐμφανίσεις, δηλαδὴ ἐκ τῆς Μονῆς πρὸς τὸ Φραγκοκάστελλον, ἔβαινον δὲ πεπυκνωμένοι, ἄλλοτε δὲ ἀραιούμενοι, μὲ ἓνα ὑψηλότερον ἐμπρός. Φυσικὰ τὸν ἀρχηγὸν των.

» Ἡ λαϊκὴ φαντασία ἀπέδωσεν ἐφέτος τὴν τόσον καθαρὰν ἐμφάνισιν τῆς εἰς τὴν ἑκατονταετηρίδα τοῦ θανάτου των καὶ ὡς εὐαρέσκεϊαν διὰ τὸ τελεσθὲν ἐπὶ τοῦ μνήματος τοῦ Στρατηγοῦ Χατζημιχάλη τὴν 18 Μαΐου πάνδημον μνημόσυνον ὑπὲρ αὐτῶν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναστηλώσεως ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Χρήστου Χατζημιχάλη μαρμαρίνης προτομῆς τοῦ προγόνου του.

» Ὁ στρατηγὸς Χρ. Χατζημιχάλης ἐξετάσας τὰς συνθήκας τῆς ἐμφανίσεως ἐπιτοπίως συνέταξε λεπτομερῆ ἐκθεσιν. Κατ' αὐτήν, ἡ ἐμφάνισις τῶν Δροσουλιτῶν παρατηρεῖται ὅταν ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι ὀμιχλώδης καὶ πρόκειται νὰ πνεύσῃ βορρᾶς, τοῦτο δὲ συνηγορεῖ ζωηρῶς ὑπὲρ τῆς φυσικῆς ἐξηγήσεως τοῦ φαινομένου. Δευτέρα παρατήρησις εἶνε ὅτι διὰ νὰ ἴδῃ τις τὸ φαινόμενον πρέπει νὰ εἶνε εἰς τὴν πεδιάδα καὶ οὐχὶ εἰς τὰ ὑψώματα τῶν παρακειμένων χωρίων Καφοδάσος καὶ Πατσιανός, εἰς ἀπόστασιν δὲ οὐχὶ μεγαλυτέραν ἢ μικροτέραν τοῦ χιλιομέτρου, ἄλλως δὲν βλέπει τίποτε. Ἀμα τῇ ἀρχῇ τοῦ φαινομένου, δέκα λεπτὰ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, αἱ σκιαί εἶναι ζωηρόταται, μὲ τὴν πάροδον τοῦ φωτὸς βαίνουν ἀμανροῦμεναι καὶ ἐξαφανίζονται μὲ τὴν πρώτην ἡλιακὴν ἀκτῖνα. Καὶ ἤδη ποία εἶναι ἡ ἐξήγησις τοῦ φαινομένου ; Αἱ «Ψυχικαὶ Ἐρευναι» πισταὶ εἰς τὸ ἀμερόληπτον ἐπιστημονικὸν ἔργον των, θ' ἀναφέρουν εἰς τὰ προσεχῆ τεύχη των πάσας τὰς πιθανὰς ἐξηγήσεις, ὡς ὑποβολῆς, ἀντικατοπτρισμοῦ, διαγραφῆς κορυφογραμμῶν, ψυχομετρίας, ἐμφανίσεων κλπ., δέχονται δὲ εὐχαρίστως πᾶσαν ἐπιστημονικὴν γνώμην ἐκ μέρους εἰδικῶν πρὸς δημοσίευσιν καὶ διαλεύκανσιν τοῦ προβλήματος.» (1)

Ὁ Τανάγρας ἐπίσης ἐδημοσίευσεν καὶ ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ ἔφημερίδι «Ἐστία» κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1930 ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ ὄραμα τῶν Δροσουλιτῶν», οὗτινος περίληψιν ἀνεδημοσίευσεν τὸ Λονδίρειον ἐντυπον «Μόρνινγκ Πόστ», τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου εἶναι περίπου τὸ αὐτὸ μὲ ὅσα ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, ἐν τῷ ὁποίῳ μετὰ τινος ἐνδοιασμοῦ διατυποῦται ἡ γνώμη τοῦ διαπρεποῦς τούτου ἐπιστήμονος ἀρθρογράφου, ὅτι μᾶλλον πιθανωτέρα ἐξήγησις τοῦ φαινομένου δύναται νὰ δοθῇ ἢ διὰ τοῦ ἀντικατοπτρισμοῦ. Ὡς παρουσιάζεται ὁμοῦς τὸ ὄραμα τῶν «Δροσου-

(1) Τανάγρα Ἀγγέλου, Ψυχικαὶ Ἐρευναι, Ἀθῆναι Ἰανουάριον, 1929 σελ. 5-8.

λιτών», σεβόμενοι ἡμεῖς ἀσυζητητεῖ τὴν σεβαστὴν γνώμην τοῦ Τανάγρα ὡς εἰδικοῦ περὶ τὰ τοιαῦτα παραψυχολογικὰ ζητήματα, ἀπλῶς ἐκφραζόμεθα ὅτι ὁ ἀντικατοπτρισμὸς δὲν παρέχει τὴν ἐπαρκῆ τούτου ἐξήγησιν. Διότι, ἴδου εἰς τί ἀκριβῶς συνίσταται ὁ ἀντικατοπτρισμὸς, ὅπως ἀποσπῶμεν τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐκ τοῦ ἐπιστημονικοῦ συγγράμματος τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου Γ. Ἀθανασιάδου: **Ἀτμοσφαιρικὸς κατοπτρισμὸς**: «Τὸ φαινόμενον τοῦτο συνίσταται εἰς ὀπτικὴν ἀπάτην, καθ' ἣν τὰ μεμακροσμένα ἀντικείμενα φαίνονται ἡμῖν ἀνεστραμμένα. Παρατηρεῖται συχνάκις εἰς τὰς θερμὰς χώρας καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς ἀμμώδεις πεδιάδας τῆς Αἰγύπτου. Ὅταν τὸ ἔδαφος θερμαίνεται καθ' ὑπερβολὴν συμβαίνει ἐνίοτε τὰ διάφορα ἀντικείμενα, δένδρα, λόφοι, οἰκίαι, γὰ κατοπτρίζονται, ὡσεὶ πρὸ τοῦ παρατηρητοῦ ἐξετείνεται γαληνιμὰ λίμνη. Τὸ φαινόμενον εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὀλικῆς ἀνακλάσεως τοῦ φωτός, καθ' ὅσον τὸ στρώμα τοῦ ἀέρος, τὸ εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ ἀμμώδες καὶ θερμὸν ἔδαφος, θερμαίνεται ὑπερμέτρως καὶ καθίσταται ἐπὶ τινα χρόνον ἀραιότερον τῶν ὑπερκειμένων. Ἐπομένως φωτεινὴ τις ἀκτὶς προερχομένη ἀπὸ τινος σημείου καὶ εἰσερχομένη εἰς τὰ χαμηλότερα στρώματα, ἀποκλίνει τῆς καθέτου, ὑφισταμένη τέλος ὀλικὴν ἀνάκλασιν εἰς ἕτερον σημεῖον. Οὕτως ὁ παρατηρητὴς βλέπει τὰ εἶδωλα τῶν δένδρων, τῶν λόφων κλπ. ἀνεστραμμένα, ὡς ἀπὸ κατόπτρου. Ἐπειδὴ κατοπτρίζεται ἐπίσης καὶ ὁ οὐρανός, ἡ ὀπτικὴ ἀπάτη εἶναι πλήρης. Τὸ φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ ὑπὲρ τὴν θάλασσαν, ἀλλ' ἀντιστρόφως.» (1)

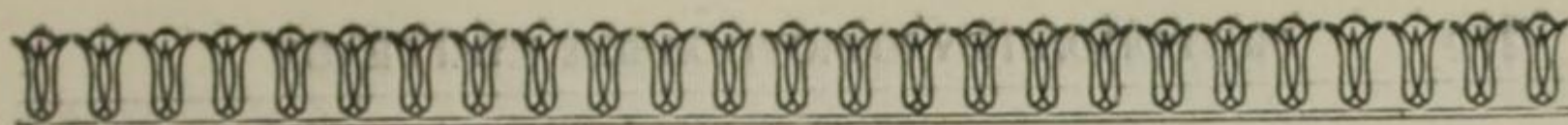
Τοῦ ἀντικατοπτρισμοῦ οὕτω ὀρίζοντος, ἡμεῖς χωρὶς νὰ ἀποπειρώμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν ὅ,τι οἱ εἰδικῶς τεταγμένοι μετὰ δισταγμοῦ ἀποφαίνονται, ἀπλῶς διατυποῦμεν τὰς ἐξῆς ἀπορίας: Κατὰ τὸν ἀντικατοπτρισμὸν ὡς συνθήκη, ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, δέον νὰ εἶναι «ἢ καθ' ὑπερβολὴν θέρμανσις τοῦ ἔδαφους»· καὶ ἀφοῦ «ὑπερμέτρως θερμανθῆ τὸ ἀμμώδες ἔδαφος, εἶτα ἀραιουμένου τοῦ στρώματος τοῦ ἀέρος ἀνακλᾶται τοῦ ἡλιακοῦ φωτός ἢ ἀκτὶς καὶ ἀποκλίνουσα αὕτη τῆς καθέτου ἐμφανίζει εἰς ἕτερον σημεῖον τὰ κατοπτριζόμενα ἀντικείμενα ὡς ἀπὸ κατόπτρου εἶδωλα». Ἀλλὰ πῶς ἐνταῦθα συμβαίνει μὲ τὸ ὄραμα τῶν Δροσουλιτῶν νὰ ἐμφανίζεται μὲν ὑπὸ τὴν πρωϊνὴν δρόσον ἐνθα καύσων ἐλλεῖπει, νὰ ἐξαφανίζεται ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου, τοῦ ὁποίου τὸ ὀλικῶς ἀνακλώμενον φῶς ὅ,τι ἐν τῷ κατοπτρισμῷ δημιουργεῖ, τοῦτο ἐν τῷ ὄραματι τῶν Δροσουλιτῶν καταστρέφει; Καὶ ἑτέρα ἀπορία: Ἄν εἰς τὸν κατοπτρισμὸν ὀφείλεται τὸ φαινόμενον τῶν Δροσου-

(1) Ἀθανασιάδου Γ. Ἐπίτομος Φυσικῆ. Ἀθήναι 1941. Ἔκδ. 3, σ. 461-462,

λιτών, τότε ἔπρεπεν ὁ θρύλος νὰ παραδέχεται τὴν ὕπαρξιν Δροσουλιτῶν καὶ πρὸ τῆς ἐποποιΐας τοῦ Χατζῆ Μιχάλη καὶ νὰ μαρτυρῆται ἢ προὔπαρξις τοιούτων ὑπὸ τῶν ἐντοπίων, οἵτινες ἂν τυχὸν ἐνεφανίζοντο καὶ πρότερον ἐκεῖ, ἀσφαλῶς καὶ θὰ προεθεῶντο. Καὶ ἂν τυχὸν προεθεῶντο Δροσουλίται δὲν θὰ ἀπεδίδοντο, ὡς ἀπεδόθησαν, εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὀλοκαυτωθέντων ἡρώων ἐν Φραγκοκαστέλλῳ. Καὶ ἂν ἀπεδίδοντο, προὔπαρχόντων τυχόν, ὑπὸ τοῦ θρύλου ἐξ ἐφευρεθέντος συνδυασμοῦ ἐκ τῶν ὑστέρων, πολλοὶ θὰ διετίθεντο νὰ καταγγείλουν τὸν θρύλον ὡς ἀγυρτεύοντα. Οὔτε λοιπόν, ὁ θρύλος ἐδημιούργησε τοὺς Δροσουλίτας, ἀφοῦ τὸ φαινόμενον δὲν εἶναι φανταστικόν, ἀλλὰ πραγματικόν, συλλαμβανόμενον διὰ τῆς ὀράσεως ἀνεξαιρέτως ὄλων τῶν παρισταμένων κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἐμφανείας τῶν σκιῶν ἐν Φραγκοκαστέλλῳ, οὔτε καὶ οἱ Δροσουλίται ἐδημιούργησαν τὸν θρύλον, ἀφοῦ δὲν ἔχομεν οὐδαμόθεν ἔνδειξιν ὅτι προεθεῶτο ἐν Φραγκοκαστέλλῳ, ἐμφανιζόμενον ἔστω καὶ παραπλήσιον πρὸς τοὺς Δροσουλίτας φαινόμενον. Ἐὰν ὅθεν καταλήξωμεν νὰ δεχθῶμεν θρύλον καὶ Δροσουλίτας ὡς ταυτόχρονα, τότε ἡ λύσις κείται ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ ὑπερφυσικοῦ, τοῦ φαινομένου ὄντος οὐ μόνον παραδόξου ἀλλὰ καὶ μυστηριώδους.

Ἐνθυμούμεθα ὅτι πρὸ δεκαετίας καὶ ἐπέκεινα ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Μαραθῶνος παρετηρήθη τὸ ἄκουσμα ἰαχῶν καὶ ἀλαλαγμῶν καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου πάλιν ἠγέρθη πολὺς θόρυβος ἀπασχολήσας καὶ τὸν τύπον μεταξὺ τῶν ἐπαϊόντων καὶ ἀσχολουμένων μὲ τὰ παραψυχολογικὰ φαινόμενα, περὶ τοῦ πῶς νὰ ἐξηγήσουν ποῦ ὀφείλονται αἱ ἀσυνήθεις καὶ συγκεχυμέναι ἐκεῖναι φωναί, αἱ ἀποδοθεῖσαι παρὰ τῶν πολλῶν εἰς τοὺς ἐν Μαραθῶνι προμάχους τῶν Ἑλλήνων Ἀθηναίους, οἵτινες ἐκεῖ «χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν». Ὅποτε μετὰ πολλὰς συζητήσεις, διὰ νὰ δοθῇ ἐπιστημονικὴ ἐξήγησις, κατέφυγον εἰς τὰ ἠλεκτρομαγνητικὰ κύματα (Ἐρτσιανά), κατὰ τὰ ὁποῖα αἱ ἰαχαὶ καὶ τὰ «ἐλελεῦ» τῶν γενναίων Μαραθονομάχων, διάχυτα εἰς τὸ ἀχανές τοῦ σύμπαντος διάστημα, συναγειρόμενα ὑπὸ τῶν Ἐρτσιανῶν κυμάτων, ὡς εὐκρινῆς καὶ εὐῆχος ἀντίλαλος, ἐπανέρχονται ἐκεῖ ὀπόθεν ἀρχικῶς παρήχθησαν.

Πάντως περὶ τῶν Δροσουλιτῶν τὸ σπουδαῖον δι' ἡμᾶς δὲν εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦ φαινομένου καὶ μεῖζον τούτου ἡ παραδοχὴ τοῦ φαινομένου παρὰ τῆς καθολικῆς συνειδήσεως τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ὡς ὑπερφυσικοῦ φαινομένου, μὲ περίπνευμα τὸν ἥρωα Χατζῆ Μιχάλην καὶ τοὺς

ΕΛΕΓΕΙΟΝ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΝΔΟΞΟΝ ΘΑΝΑΤΟΝ ΤΟΥ ΘΡΥΛΙΚΟΥ ΗΡΩΟΣ ΧΑΤΖΗ ΜΙΧΑΛΗ ΝΤΑΛΙΑΝΗ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΕΝΝΑΙΩΝ ΑΥΤΟΥ ΣΥΜΠΟΛΕΜΙΣΤΩΝ 385 ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ

Τὸ στοιχειωμένο Κάστελλο στὸ Κρητικὸ ἀκρογιάλι
κρατεῖ τὸ δόλιο σου κορμί, λιοντόκαρδε Μιχάλη.
Αὐτὸ ποὺ ρήμαξε Τουρκιά με φρίκη καὶ με τρόμο,
κι' ἄνοιξε στράτα διάπλατη στῆς λευτερίας τὸ δρόμο
τὸ παραδέρνει ἢ θάλασσα, π' ἀφρίζει. Κ' ἡ ἀσπράδα
μέ τὰ γαλάζια κύματα βάφουνε στὴ Νεράϊδα
τῆ λευτεριά, τὸ δίχρωμο πέπλο ἀπώχει γίνει
σύμβολο πρῶτο καὶ τρανό, σ' ὅλη τῆ Ρωμηοσύνη.

✽✽✽

Λές καὶ τοῦ δίνουνε ὡς τὰ ψήλου ν' ἀνεμίζη,
Καὶ με ἀθέρια τὴν πνοή, ποὺ σ' ὄλους φτερουγίζει
τρόπαια, δόξα, λεβεντιά, ἡρωϊσμό, ἀντρεία,
σὰν μελωδιὰ ἀρμονικὴ κι' ἀγγελικὴ λατρεία,
σαῦ στεκλεῖ ξέχωρη εὐκὴ με τῆς αὐγῆς τὴν αὔρα,
ἀπ' τῆ μεγάλη λειτουργιά ποὺ γένηκε στὴ Λαύρα,
τῆ μέρα ποὺ ἡ Παναγιά δέχτηκε ἀπ' τὰ οὐράνια
τάγγελικά τῆς παρθενιαῖς κρινόλευκα στεφάνια.

✽✽✽

Κ' ἡ μυστικὴ τῆς ψαλμουδιὰ μουρμουριστὰ σοῦ κρένει
— "Ὅποιος πεθαίνει ἥρωας, χίλιες φορές πεθαίνει. —
Γιατ' ἕνας τέτοιος πεθαμὸς με Δωρικοὺς παιᾶνας
θεόρατο ἔχτισε βωμὸ γιά τὴν τιμὴ τῆς Μάννας.
Τῆς Μάννας τῆς πολύπαθης, ποὺ νοιώθει τὸν καημὸ σου,
τρισευλογάει τῆ μνήμη σου καὶ τὸ μαρτυρικὸ σου,
ποὺ στήλωσες γιά τρόπαιο μ' αἷμα πηχτὸ καὶ στάχτη
ἀπ' τοῦ Καστέλλου τῆ σκοπιά, ὡς τῶν Σφακιῶν τὸ φράχτη.

Τι κι' αν δέν άναφαν κεριά, δέν έκαφαν λιβάνι
 στόν τρομερό σου τό χαμό, άθάνατε Νταλιάνη ;
 Τι κι' αν δέ σέ τραγούδησε τοό ποιητή ή λόρα
 και δέ σέ νεκροστόλισαν για σάβανα πορφύρα ;
 Ούτε και σέ στεφάνωσαν με δάκρυ αντί για στέμμα,
 έσένα που έμέθυσες τή λευτεριά με αίμα ;
 Μέσ' άπ' τά φυλλοκάρδια σου, που φλόγιζαν τό ζήλο
 φηλά να στήσης φλόμπουρο τό στοιχειωμένο θρόλο !

-e-e-e-

Κι' αν έλειψε ή κεροδοσιά και τής κομπής τό λίκνο,
 ό θρόλος σέ τραγούδησε καλλίτερα άπ' τή λίκνα.
 Τής φήμης του ό αντίλαλος όκου στριφοστρίφου,
 τά πέπλα τά κατόμαυρα τής λαομαρτιάς θά σκίση,
 στό μήνυμα που θάλωσε τόν ήλιο, όταν λάμπη,
 σέ μοιρολόι που τραγουδοόν άγλακαδιές κ' οί κάμπου,
 πως ό Νταλιάνης πέθανε τή Δόξα τό Κονάκι,
 λεβεντομάννας γέννησε τό Δελβινάκι.

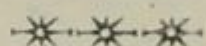
-e-e-e-

Τή χώρα της Πωγωνιανής, που μέσα στην άργη της
 καρδιά δέν προσκόνησε. Στάθηκε σά γρανίτης.
 Πόρρω κάστρο άπάτητο, ή χώρα ή παινεμένη,
 άφήρησε άνήμερο θειρό άπό τό Τεκελένι.
 Και σό, πουσαι τρανής γενής άγωνιστών καρδάρι,
 έπηρες άπ' τήν αήγη της τό ζωντανό τάχιόρι,
 και κόργου έθερίλιωσες βουρό με τήν κόκη της,
 μέσ' στάγυασμένα χώματα της Τουρκομάχου Κρήτης.

-e-e-e-

Κόκλους τριγύρω τό βουρό λεβέντες θά τόν ζώσουν,
 θάρθουν να προσκυνήσουνε και να σέ κομαρώσουν.
 Να σου φιλήσουν τάρματα, τή φέρμαλη, τήν πάλια,
 έκείνοι που πηγαίνανε στην έκκλησιά κοβαλλά,
 με καπετάνιο του Μυρηά τό Γερμ-Στρατηλάτη,
 να σέ θρονιάσουν γίγαντα, στής Δόξας τό καλάτι.
 Έσύ που έθωκας ζωή στα Δοξασμένα Άγώνα,
 νάχης τή Δόξα φαρσαιά, και τήν Τυρή καρθονα.

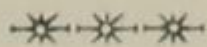
Τῆς Δόξας τῆ λαμπρῆ στολῆ καλόγηρος 'τοιμάζει.
 Φλέσσας ἀκούει στ' ὄνομα καὶ ἡ Τουρκιὰ τρομάζει.
 Καὶ τὴν κορῶνα τῆς Τιμῆς, σὰ ρήγας, σὰν ἀφέντης,
 κρατᾶει τῆς Καλογρηᾶς ὁ Γυιός της ὁ λεβέντης.
 Μὲ περηφάνεια ζηλευτῆ στοῦ παλατιοῦ τῆ σάλα
 βαστάει στὰ δυὸ τὰ χέρια του καὶ μιὰ σπασμένη πάλα,
 παράσημο ἀτίμητο στὰ στήθεια νὰ κρεμάσης,
 τῆς Ἀλαμάνας τὸ στοιχειό, ὁ Διαῖκος ὁ Θανάσης.

Μὰ πιὸ ψηλὰ κι' ἀπὸ τοὺς τρεῖς στέκει στὸ μετερίζι
 ὀρθὸς ὁ Μᾶρκος Μπότσαρης, καὶ σὲ καλοσορίζει.
 Καὶ δὲν τὸν ἀνεγνώρισες. Εἶχε θωριὰ τὴν ἴδια
 σὰν τῆ δική σου τῆ μορφῆ. Κι' ἀπ' τὰ πολλὰ στολίδια,
 ποὺ τὰ χρυσοκεντήσανε Σουλιώτισσες μὲ κλάμα,
 φεγγοβολοῦσε κι' ἄστραφτε ἡ ὄψι του. Τί θάμα!
 Νταλιάνι εἶχε στὰ χέρια του, σοῦ τῶγεραιε στὴν πλάτη,
 νὰ τὸ φορέσης σταυρωτά, ἔτσι γιὰ θαλανατά.

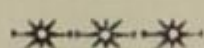

Σὰν σοῦντυσαν τῆ φορεσιὰ μὲ ὠμορφιά περίσσια
 καὶ σὲ χρυσοστεφάνωσαν σεμνά, παλληκαρίσια,
 κι' ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη ἄστραφτε τῆς Δόξας τὸ παλάτι,
 σοῦφεραν χρυσοσέλλωτο τὸ φοβερό σου ἄτι.
 Κ' εἶδανε τότε ξάστερα σὰν στέκονταν ἀγνάντια,
 τὰ δάκρυα ποὺ ἔχυσε πῶς ἔγιναν διαμάντια!
 Κι' ἀφοῦ σὲ καμαρώσανε μὲ λεβεντιὰ, μὲ χάρι,
 στὴ Δόξα σὲ παράδωκαν, ἀσήκη, καβαλλάρη.

Ἡ Δόξα σὰν σ' ἀγκάλιασε τεντώνει τὶς φτεροῦγες,
 πετάει στὴ ράχη τῶν Ψαρῶν, στῆς Ρούμελης τὶς ροῦγες,
 Σὲ σεργιανίζει, σταυραητέ, πάνω ἀπ' τὸ Μεσολόγγι,
 κι' ἀναγαλλιάζουν, ἥρωα, κάμποι, βουνὰ καὶ λόγγοι.
 Κι' ἀνατριχιάζει ὁ Κιουταχῆς καὶ ὁ Ὅμερ Βρυώνης,
 σὰν σὲ θωροῦν μεσοῦρανα τ' ἀστέρια νὰ θαμπώνης.
 Δίπλα στὸν ἥλιο τὸ λαμπρὸ ἡ Δόξα σὲ ζυγώνει,
 κι' ἐκεῖ ψηλὰ στὰ σύννεφα τὸ θρόνο σου πυργώνει.

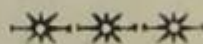
Καί στή χρονιάρα σου γιορτή, ποῦναι λαμπρή σάν Πάσκα
 μέ τόν Τσακμάκη, Μαχαιριά, τὸ Ζώη, τὸν Μπαλάσκα,
 καί τᾶλλα τὰ ξεφτέρια σου, γεμᾶτοι περηφάνεια,
 στήνετε νεκρανάστασι. Ἄνοιγουν τὰ οὐράνια.
 Κι' ἀνάμεσα στὰ σύννεφα σάν πολεμάρχης Ἄρης
 μέ ἄτι χρυσοσέλλωτο προβγαίνεις καβαλλάρης.
 Κ' οἱ φτερωτοὶ λεβέντες σου οἱ μπαρουτοθρεμμένοι
 ξεχύνονται ξωπίσω σου στ' ἄρματα φορτωμένοι.

Καί ἔκει πού θάλλει ἀνθόσπαρτο τῆς Δόξας περιβόλι
 ἀπὸ μπαροῦτι, καταχνιά, φωτιά, καπνὸ καὶ βόλι,
 τραβᾶτε κλέφτικο χορό, κι' εὐθυμο πανηγύρι,
 ἀσήκικο ξεφάντωμα γύρα στὸ κοιμητήρι.
 Καί κάθε βροντολόγημα πού βγάνουν τ' ἄρματά σας,
 τραντάζοντας λαχταριστά, σκορπᾶ καὶ τὴ χαρὰ σας.
 Χαρὰ πού θὰ τὴ ζήλευε κι' ὁ οὐρανὸς ἀκόμα,
 σάν χαιρετᾶτε λεύτερο τὸ τιμημένο χῶμα.

Κι' αὐτὸ τὸ δροσοφίλημα πού σμίγει μέ τὰ χεῖλη
 ἀνάμιχτο μέ δάκρυα κι' ἄχὸ ἀπὸ καρυοφύλλι,
 στέλλει τριγύρω μήνυμα, τρανῆς γιορτῆς τροπᾶρι.
 Κι' ἔρχονται στὸ λημέρι σας μέ βᾶγια, μέ θυμᾶρι
 κατὰ τὸ γλυκοχάραμα οἱ Τουρκομάχοι Κρήτες
 λέγοντας : — « Καλῶς ἦρθατε κι' ἐφέτος Δροσουλίτες ! » —
 Καί στὰ στερνὰ τῆς τελετῆς ταχιά γοργοπηδᾶτε
 σάν σταυραητοὶ χρυσόφτεροι στὸν ἄνεμο πετᾶτε.

Καί φεύγετε... Καί χάνεστε... ψηλὰ μεσουρανεῖτε,
 καὶ μιᾶς σκλαβιάς τὴ λευτεριά στὸν κόσμο διαλαλεῖτε.
 Καὶ πλέκει φωτοστέφανο τάντίλαλου τὸ κῦμα,
 γιὰ νὰ χρυσοφεγγοβολᾶ στ' ἀπόκρυφὸ σας μνήμα,
 πού τὴ σκλαβιά θανάτωσε μέ δίκκοπο μαχαῖρι,
 καὶ σᾶς χαϊδεύει ἀπαλὰ τῆς λευτεριάς τάγερνι.
 Μὰ καὶ ἔδω κάτω ἢ μυρτιὰ ἀνθούς καὶ κλώνους βγάνει,
 γιὰ τίς κορφές σας στέφανα, πολέμαρχε Νταλιάνη !

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

*Εν τῷ προλόγῳ τῆς παρούσης μελέτης ἐγράφη ὅτι ὁ Χατζῆ Μιχαῆλης Νταλιάνης εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ *Ἔθνους καταλαμβάνει θέσιν πανελληνίου ἥρωος. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς θέσεως ταύτης παρακολουθήσαντες τὴν πορείαν τῆς ζωῆς τοῦ ἥρωος ἡμῶν ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐμφανίσεως ἐπὶ τοῦ προσκηνίου τοῦ ἐτοιμαζομένου φρικτοῦ καὶ συνταρακτικοῦ δράματος τοῦ Δοξασμένου Εἰκοσιένα, τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν καὶ ἀλματώδη πρόοδον αὐτοῦ ἐν συνεχείᾳ, ἀναλαμβάνοντος τὸν ἄριστον πρωταγωνιστοῦ ἐπ' αὐτῆς τῆς σκηνῆς τοῦ μεγάλου ἐκείνου δράματος καὶ μέχρι τῆς τελευταίας πράξεως τοῦ τραγικοῦ τῆς ἔθνικῆς ἔργου, ἡ ὁποία ἐμφανίζει διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ καὶ ἡρωϊκοῦ τέλους τῆς ἐνδόξου ζωῆς τοῦ Χατζῆ Μιχαῆλη τὸν ἥρωα ἡμῶν περιπτυσσόμενον τὴν αὐλαίαν τοῦ πολεμικοῦ θεάτρου νὰ ἀναγγέλλῃ τὴν λήξιν τῆς φρικτῆς ἐκείνης τραγωδίας, τοῦτο ἀπροσπαθῶς ἐπεχειρήσαμεν ἕως τοῦδε νὰ κατορθώσωμεν.

..

*Εν τῷ ἐπιλόγῳ δὲ τούτῳ, ὅστις καταλαμβάνει καὶ τὴν κατακλιδα τῆς πραγματικῆς ἡμῶν ὡς ἐκ περισσοῦ ἐπεκτείνομεν τὸ μῆκος τῆς ἀνά χειρας ἐπιλήτης, ἀφοῦ ὁ ἀναγνώστης ἔχει ἐκτάδην ἀνάγλυφον διὰ τῆς ἀτελοῦς ἡμῶν σμίλης τὴν ἀπαράμιλλον μορφήν ἐκείνην, ἡ ὁποία πληροῖ ἀσφαιρικῶς τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ *Ἑλληνοσ, ὡς μεγάλου ἀγωνιστοῦ καὶ μεγάλου πατριώτου, καὶ εἰς τὸν ἀναγνώστην πλέον ἀπόκειται νὰ κρίνῃ κατὰ πόσον ἢ μικρὰ ἡμῶν προσφορὰ ἀνταποκρίνεται ἀρκούντως εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἥρωος καὶ τοῦ μάρτυρος τῆς Πατρίδος Χατζῆ Μιχαῆλη Νταλιάνη.

..

Παρά ταῦτα, ἐπειδὴ ἡ αἴγλη ὀνομάτων εὐήχων καὶ ἀναστημάτων ὀντως πελωρίων, πληρωσάντων δι' ἔργων τρανῶν τὰς λαμπρὰς τῆς ἱστο-

ρίας τῆς Παλιγγενεσίας δέλτους ἀκουσίως συνετέλεσαν ὥστε, πολλοὶ ἰσοστάσιοι καὶ ἰσότιμοι τῶν δημιουργῶν τούτων, ἵνα μὴ εἴπωμεν καὶ ὑπέροτεροι, ἐν οἷς καὶ ὁ ἡμέτερος Χατζῆ Μιχάλης, ὅστις ὄχι μόνον ὅταν ἀνεσκάπτετο τὸ πατριον ἔδαφος πρὸς θεμελίωσιν τοῦ οἰκοδομήματος τῆς ἐλευθερίας διετέλεσεν ἀμισθεὶ σκαπανεὺς εἰδικὸς ἄριστος καὶ μισθοδότης ἐργατῶν γενναιόδωρος, ἀλλὰ καὶ ὅταν συνεπήχθησαν τὰ ὀγκώδη ἐκεῖνα θεμέλια, ἐφ' ὧν θὰ ἀνεγείρετο μεγαλοπρεπὲς τῆς φυλῆς τὸ μέγαρον, διὰ νὰ καταστῶσιν αὐτὰ περισσότερον συμπαγῆ καὶ ἀσάλευτα, ὑπέστρωσεν ἑαυτὸν ὑπὸ τὰ βάρη των ἐνταφιασθεῖς, ἢ ἐξ αὐτῶν ἐκθαμβωτικὴ αἴγλη ἂν καὶ λαμπρότερα τῆς πρώτης, παρεχώρησεν εἰς ἐκείνην τοῦ θάμβους τὴν προτεραιότητα· καὶ οὕτω ὡς προείπομεν ἐκείνη συνετέλεσεν ἀκουσίως ὥστε νὰ παραμερισθοῦν ὑπὸ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου καὶ ὑπὸ τῆς λήθης τὸν παχὺν πέπλον νὰ καλυφθοῦν. Δὲν ἠυμοίρησαν δὲ νὰ ἐπιζήσουν τοῦ ἀγῶνος ὄχι διὰ νὰ δρέψουν τῆς ἀνεξαρτησίας τὰς ἀπαρχάς, ἀφοῦ ζῶντες καὶ ἀγωνιζόμενοι διὰ τῆς ἐθελουσίας των δὲν διῆλθεν ἐκ τῆς σκέψεως αὐτῶν τοιοῦτος ὑπολογισμὸς, ἀλλὰ τὰ πάντα ὑπὲρ τῆς εὐγενοῦς καὶ ὑψηλῆς ἰδέας τῆς πατρίδος ἀντιλογίστως θυσιάσαντες, ὑπερέβησαν καὶ τὰ ὅρια τοῦ λογισμοῦ, καὶ δὲν ἐπέζησαν διὰ νὰ εἶναι παρόντες εἰς τὰς τιμητικὰς παρελάσεις τῶν ἐθνικῶν πανηγυρισμῶν, ὥστε ἐμφανιζόμενοι καὶ αὐτοὶ κατὰ τρόπον ἐξόχως διακριτικὸν νὰ δύνανται οὕτοι νὰ ἀντιπράξουν εἰς τῆς φθονεραῆς λήθης τὰ μοιραῖα βουλευμάτα. Διὸ καὶ ἡμεῖς σκοποῦντες τὴν προσήκουσαν ἀποκατάστασιν τῆς ἐνδόξου καὶ ἀθανάτου μνήμης τοῦ ἥρωος ἡμῶν διὰ τοῦ πονήματος τούτου ἀσθενῶς νὰ ἐπιτύχωμεν, ὡς σεπτῶν καὶ εὐλαβῶν μνημοσύνων πενιχρὰ τελέσματα, ἀνάγκη ἐπιγραμματικῶς νὰ συγκεφαλαιώσωμεν ἐπιλέγοντες καὶ ταῦτα.

*
* *

Ὁ Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνης πρὶν ἢ διαπρέψη ὡς ἀτρόμητος ἀγωνιστῆς « **περίφημος διὰ τὴν παλληκαριά του** » εἶχεν ἐξ ἔργων ἀναδειχθῆ μέγας πατριώτης, περίζηλος διὰ τὰς μεγάλας πρὸς τὴν πατρίδα δωρεάς του. Ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐκπατρισθεὶς παιδιόθεν καὶ διατρίβων ἐν τῇ Ἑσπερία, ἀρχικῶς μὲν χάριν ἀνωτέρων σπουδῶν, εἶτα δὲ δι' ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις ἐν τῇ Βαλκανικῇ καὶ τῇ Ἀνατολῇ, καὶ διὰ τοῦ προοδευτικοῦ του πνεύματος ἀποθησαυρίσας πλοῦτον ἀνερχόμενον εἰς ἱκανὰς χιλιάδας χρυσῶν λιρῶν καὶ ἔχων ὡς ἐπίκεντρον τοῦ ἀκατανικήτου του πόθου πῶς διὰ τοῦ εὐεργετήματος τούτου θὰ φανῆ χρήσιμος εἰς τὴν δύσμοιρον πατρίδα του, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἐκόχλαζε φλογερὸς ὁ ζῆλος ἐντὸς τῆς καρδίας του, ὅταν ἐπέστη τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου τὸν διὰ τιμίου ἰδρωτός κτηθέντα ἰδιωτικὸν πλοῦτόν του ἐξ ὀλοκλήρου ὑπὲρ τῶν

ἀναγκῶν τοῦ ἀγῶνος ἐδαπάνησε. Μὴ φροντίζων δὲ ἐν τῷ ὑπερπατριω-
τικῷ αὐτοῦ παραληρήματι περὶ τοῦ πῶς θὰ συντηρηθῶσιν αἱ δύο ἀνή-
λικοὶ θυγατέρες του ὅταν αὐτὸς διεκινδύνευε καθ' ἡμέραν εἰς τὰ πολε-
μικὰ χαρακώματα τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς τιμῆς, καὶ ὅταν τέλος οὗτος
ἥρωϊκῶς ἐθυσιάσθη, ἐκεῖναι ἐγκατελείφθησαν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ.

* *

Αἱ ἀναγνωρισθεῖσαι χρηματικαὶ θυσίαι τοῦ ἥρωος ἡμῶν κατὰ τὸν
Ἄγῶνα τῆς Παλιγγενεσίας ἐπισήμως ἀνέρχονται εἰς τὸ ποσὸν τῶν τρια-
κοσίων ἐβδομήκοντα χιλιάδων πεντακοσίων δέκα πέντε γροσίων (ἀριθ.
370.515) ἀντιστοιχούντων μὲ τὸ ποσὸν τῶν ἑξ χιλιάδων ἑκατὸν ἐβδομή-
κοντα πέντε (ἀρ. 6.175) χρυσῶν λιρῶν τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐπαναστάσεως,
ὡς μαρτυρεῖται ἐν τῷ ὑπὸ χρονολογίαν τῆς 28ης Ἀπριλίου τοῦ ἔτους
1865 ἐγγράφῳ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἥρωος ἡμῶν Δέσπως, ζητηθέντι ὑπὸ
τῆς Ἐπιτροπῆς ἐξετάσεως καὶ ἐκκαθαρίσεως ἀπαιτήσεων τῶν Ἀγωνιστῶν
τοῦ Εἰκοσιένα. ⁽¹⁾ Καὶ τὸ ποσὸν βεβαίως τοῦτο τὸ ὑπεράγαν σεβαστὸν
ἐδήλωσεν ἡ Δέσπω ἐξ ὅσων ἐπισήμων στοιχείων προχείρως κατεῖχεν
αὕτη, ὅταν τῇ ἐζητήθη παρὰ τῆς Ἐπιτροπῆς ἐκκαθαρίσεως ἡ γενομένη
δήλωσις. Δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν τὰ ἐν Ἄργει δικαστικὰ Ἀρχεῖα, ἔνθα
κατετέθη τῇ 18ῃ Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1832 ἢ ὑπ' ἀρ. 3075 ἀπολο-
γία τοῦ Ἡλία Χρήστου, Ἀγωνιστοῦ καὶ ἀγαθοῦ τοῦ ἥρωος ἡμῶν
διατελοῦντος τότε παρεπιτρόπου τῶν ἀνηλικῶν τοῦ μάρτυρος Χατζῆ
Μιχάλη ὀρφανῶν θυγατέρων ⁽²⁾, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀσφαλῶς πολλὰ τὰ διαφω-
τιστικὰ περὶ τῶν καταλοίπων τοῦ ἥρωος ἡμῶν θὰ διελαμβάνοντο, ὡς
συμπληρωματικὰ περὶ τοῦ ἀκριβοῦς ἀριθμοῦ τῶν δαπανηθέντων ὑπὸ τοῦ
μάρτυρος Χατζῆ Μιχάλη ὑπὲρ τοῦ Ἄγῶνος ἐκ τῆς μεγάλης αὐτοῦ περι-
ουσίας, ἡ ὁποία ἀναλώθησα ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους μέχρις ὀβολου ἀνέδειξε
τὰς ὀρφανὰς κόρας εἰς ἐπαινετὴν περιωπὴν πενομένων καὶ δεομένων καὶ
αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Καὶ πολλοὶ μὲν ἐπιφανεῖς ἄνδρες ἀπώλεσαν
βεβαίως μεγάλας περιουσίας, διεξαγομένου τοῦ Ἄγῶνος, ἀλλ' ἔζησαν.
Ἄλλοι πάλιν ἀπώλεσαν ἥρωϊκῶς τὴν ζωὴν των, ἀλλ' ὀλίγα μόνον ἢ
οὐδὲν ἐθυσίασαν. Ἐν ᾧ ὁ ἥρωος ἡμῶν καὶ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ ὑπὲρ
τῆς πατρίδος ἀνήλωσε, καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἥρωϊκῶς ἀγωνιζόμενος
ἐθυσίασεν.

* *

Ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐκτὸς τοῦ ἀφθάστου πατριωτισμοῦ του συνε-
κέντρωνε καὶ τὰ προσόντα ὀργανωτοῦ τοῦ Ἄγῶνος, παραδοθεὶς ἀπὸ νε-

⁽¹⁾ Παπακώστα Ν. Ἀγγέλου. Ἄγῶνες καὶ Θυσίαι Βορειοηπειρωτῶν στὸ
Εἰκοσιένα σελὶς 34.

⁽²⁾ Βλέπε τὸ ἐν φωτοτυπία ἀνέκδοτον Ἐπιτροπικὸν ἐγγράφον ἐν τοῖς
πρόσθετον.

αράς ηλικίας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς προετοιμασίας τῆς πολυμήνου ἐκείνης τοῦ Γένους ἐξεγέρσεως. Καὶ οὕτω καλυπτόμενος ὑπὸ τὸν μανδύαν τοῦ ἐπιχειρηματίου διατελεῖ φλογερὸς ἀπόστολος τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλικῶν, περιερχόμενος τὴν Βαλκανικὴν, καὶ συμπαραδρεύει εἰς τολμηρὰ τῶν πρωταποστόλων τῆς Φιλικῆς ἀπόρητα, καὶ κατηγεῖ καὶ μυεῖ καὶ ἀφυπνίζει τῆς ἐλευθερίας τὸ φρόνημα, ἐντατικῶς καὶ ἐπιμόνως εἰς τὸν πλέον ἄγονον ἐκείνον προσηλυτιστικὸν τομέα. Τῶν ἐτοιμασιῶν δὲ τοῦ Ἀγῶνος βιαζομένων, καὶ ῥοδιζούσης ὑπὲρ τὸν ὀρίζοντα τῆς δουλείας τῆς τρομακτικῆς ἐκείνης χαραυγῆς, συλλαμβάνει τότε τὴν φαινίην ἰδέαν πῶς καὶ αὐτὸς θὰ προσφέρῃ τὴν πλέον θετικὴν ἐκδούλευσιν εἰς τὴν αἵματηρὰν κατὰ τῆς ἀχανοῦς αὐτοκρατορίας τῆς ἡμισελήνου σύγκρουσιν, μετὰ τὴν ὀργάνωσιν εἰδικοῦ πολεμικοῦ ὄπλου, τοῦ ἱππικοῦ, εἰς ἀντιπάλασμα τοῦ ἐχθρικοῦ τοιούτου, ὄντος ἀπὸ πολλοῦ τελειότερου εἰς τὸ εἶδος του, κατὰ τὴν προειμώδη φράσιν «τοῦ Τούρκου πρέπει τ' ἄλλα τοῦ Φράγκου τὸ τιμόνι», καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν τότε μετακινουμένου ὄπλου πυροβολικοῦ. Διὸ καὶ διαλύει αὐθωρεὶ καὶ παραχρῆμα τὰς ἐπικερδεῖς ἐμπορικὰς τοῦ ἐπιχειρήσεως, προβαίνει εἰς ἀγορὰν φρετίων ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων διὰ τὸν ἐξοπλισμὸν τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καὶ ἐπικινδύνου τούτου ὄπλου, ὄπλου ἐν μιᾷ λέξει θυσίας, καὶ κατέχων ἐξ Ἑσπερίας εἰδίκευσιν, ἀφοῦ κατὰ τὰς ὁμολογίας τῶν διασήμων ἀγωνιστῶν ἀπὸ τῆς καθόδου του εἰς τὸν ἀγῶνα ἦτο ὁ κατ' ἐξοχίην «ἐμπειροπόλεμος», καταρτίζει τὸ ἀξιόμαχον τοῦτο πολεμικὸν συγκρότημα, διὰ τοῦ ὁποίου ἠρίστευσεν εἰς ὅλους τοὺς πολεμικοὺς τῶν ἀγῶνων του τομείς καὶ ἐθαυμάσθη παρά τε τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν πολεμίων.

* *

Ἀλλὰ τὸ σπάνιον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἀνέδειξε πολέμαρχον, εἶναι ὅτι ὡς ἀγωνιστῆς καὶ μαχητῆς διέπρεψεν ἐκ τῶν κορυφαίων. Καὶ γενναῖος καὶ ἀνδρεῖος, καὶ τολμηρὸς καὶ φιλοκίνδυνος, καὶ ἀγέρωχος καὶ ὑπερήφανος, πεπροικισμένος καὶ μὲ τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ ἐπιβλητικὸν παράστημα τοῦ ἀρχηγοῦ, ἐμπνέοντος εἰς μὲν τοὺς ὑπ' αὐτὸν συμπολεμιστὰς τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ ἀπόλυτον, εἰς δὲ τοὺς βαρβάρους τὸν τρόμον εἰς τὸ κατακόρυφον· περιεζωσμένος τὴν φονικὴν του ῥομφαίαν ὡς στρατηλάτης ἀπτόητος, καὶ ἔφιππος ἐνσκήπτων κατὰ τῶν βαρβάρων ὡς κεραυνὸς ἀσυγκράτητος, δὲν περιορίζει τοὺς νικηφόρους ἀγῶνάς του εἰς ἓνα τομέα καὶ μόνον· ἀλλὰ πιστεύων ἀκραδάντως, ὡς ἐπίστευε θρησκευτῶν εἰς τὸν Θεόν, τὰς ἱερὰς Βίβλους τῆς πατρῴας πίστεως μελετῶν ἀδιαλείπτως καὶ περιφέρων αὐτὰς ἐντὸς τοῦ μαρσίπου του ὡς ἀήττητα ὄπλα κατὰ βαρβάρων, ὅτι ὁ ἀγὼν τοῦ

Χατζή Μιχάλη ὡς πατριώτου καὶ στρατιώτου ἐνέχει χαρακτήρα πανελλήνιον, σπεύδει ὡς θύελλα συγκλονιστικὴ παντοῦ καὶ πάντοτε, ὅπου ὁ τῆς ἐθνεγερείας Ἄγων ἔχει ἀνάγκη τῶν ὑπηρεσιῶν του.

Καὶ δὲν τερματίζει τὰ ἀγωνίσματά του ὁ Χατζή Μιχάλης ἐκεῖ ὅπου ὅλοι σχεδὸν οἱ κορυφαῖοι συναγωνισταί του μετὰ τὸν καταπονισμόν τοῦ στόλου τοῦ Ἰμπραήμ Πασᾶ ἔπαυσαν πῖρ, ἀλλ' ἐκεῖ ὅπου θὰ λήξη καὶ τῆς ἡρωϊκῆς του ζωῆς τὸ τέρμα. Οὕτω, τοῦ ἐνόπλου ἀγῶνος λήξαντος ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἅμα τῷ ἀκούσματι εἰς Ναυαρίνον τῶν κρότων τῶν τηλεβόλων ἀπὸ τῶν πολεμικῶν σκαφῶν τῶν τριῶν μεγάλων τῆς Εὐρώπης ναυάρχων, καὶ ἀρξαμένου, ὡς μὴ ὄφειλε, τοῦ ἀγῶνος τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ, ὁ Χατζή Μιχάλης, ὡς πιστὸς καὶ εὐσυνείδητος στρατιώτης τῆς Πατρίδος, ἀλλότριος φατριασμοῦ καὶ ὑπέριτος κομματισμοῦ, συνεχίζει μετὰ περισσοτέρας ὀρμῆς καὶ ἀπαραμιλλοτέρας γενναιότητος τὸ πολεμικὸν του στάδιον καὶ πέραν τοῦ χρόνου τοῦ Ναυαρίνου καὶ τοῦ γόρου τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς. Προθύμως σπεύδει εἰς Κρήτην νὰ ἐξεγείρη τοὺς Κρήτας εἰς γενικὴν κατὰ τοῦ κατακτητοῦ τῶν ἐπαναστασιν' καὶ τῶν πρώτων μὴ ἐγεροθέντων, πίπτει αὐτὸς ἐκεῖ, διὰ νὰ συνδέσῃ μὲ ἀδαμάντινον δεσμὸν μαρτυρικοῦ αἵματος τὸ θρυλικὸν αὐτοῦ ὄνομα μετὰ τοῦ τρισηνδόξου ὀνόματος τῆς Πατρίδος.

* *

Ἄν ὄθεν, καὶ ὁ ἀφθαστος αὐτοῦ πατριωτισμὸς καὶ ὁ ἀπαράμιλλος αὐτοῦ ἡρωϊσμός, οἵτινες ἔσχον τὴν τελείωσιν τῆς ἀμφιλαφοῦς τοῦ Χατζή Μιχάλη θυσίας, δὲν ἐξηρθησαν τόσον, ὥστε καὶ παρὰ τῶν πολλῶν νὰ εἶναι γνωστὸς ὁ πολὺς καὶ ἀθάνατος Χατζή Μιχάλης, ὡς φωτεινὸν μετέωρον καὶ ὡς ἀστὴρ πρώτου μεγέθους εἰς τὸ ἔκπαγλον τῆς Πατρίδος στερέωμα, τὴν ἀπάντησιν δίδει καὶ περὶ αὐτοῦ ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς Γεώργιος Στρατήγησ ὅταν πρὸς τὴν Πατρίδα λέγῃ :

«*Εἶχες ἀστέρια ὀλόλαμπρα στὸν οὐρανὸ σου κι' ἄλλα
μὰ κεῖνα ποὺ δὲν φώτισαν, ἦσαν τὰ πειρὸ μεγάλα.*»

Ἄν δέ, καὶ ὁ συμπατριώτης τοῦ ἥρωος ἡμῶν, διαπρεπῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ μύστης, Ἀναστάσιος Γούδας, ὁ νέος οὗτος Πλούταρχος, ἀκμάσας τὴν μετεπαναστατικὴν ἐποχὴν καὶ συγγράψας βίους παραλλήλους τῶν ἐπιφανῶν καὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, δὲν ἐτίμησεν εἰς τὸ πολῦτομον ἐκεῖνο ἔργον του καὶ τὸν ἥρωα τῶν ἡρώων Χατζή Μιχάλην, ὅστις ζῶν μὲν τὸν θρίαμβον περιέφερε, θυσιασθεὶς δὲ ἡρωϊκῶς τὸν θρῦλον διαιωνίζει, δὲν ἔπραξε τοῦτο ὁ νεώτερος Πλούταρχος ὡς παραγνωρίσας τὸν θρυλικὸν Χατζή Μιχάλην, ἀλλὰ κατα-

ληφθείς ὑπὸ ἀμηχανίας, καὶ μὴ εὐρίσκων διὰ τὴν πολυμορφον καὶ
περίλαμπρον τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐθνικὴν δραῖσιν ἕτερον ἰσοστάσιον
διὰ νὰ τὸν παραλληλίσῃ, δὲν ἀπετόλμησε νὰ ἀνασύρῃ τὸν ἐπὶ τοῦ
θρυλικοῦ ἥρωος ἡμῶν ἐπικαθήσαντα τῆς ἀμνημοσύνης χιτῶνα.

Καὶ ἐν συμπεράσματι: Ὁ Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνης, τῆς εὐάνδρου
Ἡπείρου τὸ καύχημα καὶ τοῦ ἡρωοτόκου Δελβινακίου τὸ ἀγλαΐσμα,
ἀλλὰ καὶ τῆς γενεσιουργοῦ τῆς Ἐλευθερίας πολυπλάγκτου τῶν Ἑλλήνων
φυλῆς τὸ ἔνδοξον θῦμα, κατὰνικήσας θαυμαστῶς καὶ ὑπερόχως τὴν
ζωὴν, πυρακτωθεὶς ἀπὸ τὰς φλόγας τῆς φλογεραῆς τοῦ φιλοπατοῦ,
δικαιωματικῶς καὶ θριαμβευτικῶς τὴν ἀθανασίαν ἐκέρδισεν.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	Σελίς 9
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	» 15
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ. Ὀνοματοθεσία καὶ καταγωγή τοῦ ἥρωος ἀγωνιστοῦ Στρατηγοῦ Χατζῆ Μιχάλη. Ἀνάλυσις τοῦ ὀνοματεπωνύμου Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνης. Καταγωγή αὐτοῦ ἐκ Δελβινακίου. Διαθέσεις Γεωρ. Γαζῆ πρὸς τὸν ἥρωα. Ἰσχυρισμοὶ περὶ καταγωγῆς τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐκ Βουλιαρατῶν τῆς Δροπόλεως. Ἔτεροι ἰσχυρισμοὶ περὶ καταγωγῆς αὐτοῦ ἐξ Ἄρτυροκάστρου. Ἀνασκευὴ ἰσχυρισμῶν καὶ ἱστορικὴ ἀπόδειξις τῆς πραγματικῆς τοῦ καταγωγῆς. Ἀψευδῆς ὁμολογία τῆς θυγατρὸς τοῦ ἥρωος Δέσπως. Μνημειώδης ἱστορικὴ μαρτυρία ἀνεξέδουτου χειρογράφου. Μεταγενέστεραι μαρτυρίαι ἀποστόλων τοῦ ἥρωος. Τιμητικὸν ψήφισμα Δελβινακίου εἰς ἐπίσημὸν ἀπόγονον τοῦ ἥρωος. Ἐπιμαρτυρίαι μεταγενεστέρων	» 17
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ. Σπουδαὶ καὶ ἐπιδράσεις τοῦ ἥρωος ἀγωνιστοῦ Στρατηγοῦ Χατζῆ Μιχάλη. Κατάρτισις στοιχειώδης τοῦ ἥρωος εἰς τὰ Ἐκπαιδευτήρια τῆς Ἰδαιτέρας τοῦ πατρίδος. Ἀπρόσκοπτος λειτουργία τῶν Ἐκπαιδευτηρίων Δελβινακίου κατὰ τὴν μαθήτευσιν τοῦ ἥρωος. Ἐπίδρασις πνευματικοῦ καὶ ἡρωϊκοῦ περιβάλλοντος εἰς τὸν ἥρωα. Συμπλήρωσις ἀνωτέρων σπουδῶν τοῦ ἥρωος ἐν Ἰταλίᾳ. Μαρτυρίαι περὶ ἀνωτέρων τοῦ ἥρωος σπουδῶν. Ἀπόκτησις γενικῶν γνώσεων καὶ εἰδικῶν στρατιωτικῶν. Εὐδόκιμος ἐπίδοσις τοῦ ἥρωος εἰς ἐπικερδεῖς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις	» 39
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ. Ὁ ἥρωος ἀγωνιστῆς Στρατηγὸς Χατζῆ Μιχάλης ἀπόστολος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας. Εὐνοϊκαὶ συνθήκαι διὰ τὴν εἰς τὰ Φιλικὰ δρᾶσιν τοῦ ἥρωος. Δεσμὸς τοῦ ἥρωος μετὰ διαπρεπῶν Φιλικῶν καὶ ἰδίᾳ μετὰ τῶν ἐπιφανῶν Ἠπειρωτῶν ἀδελφῶν Ἀλεξάνδρου καὶ Μιχαήλ Βασιλείου. Ἐνεργὸς συμμετοχὴ τοῦ ἥρωος εἰς τὸ σχέδιον τῶν Φιλικῶν περὶ ἐξεγέρσεως Σέρβων καὶ Βουλγάρων. Ἀνανδρὸς δολοφονία στρατηγοῦ Καραγιώργη καὶ ματαίωσις ἐφαρμογῆς σχεδίου συνεξεγέρσεως Βαλκανίων. Συνεργασία τοῦ ἥρωος ἐν τῇ Βαλκανικῇ χερσονήσῳ μετὰ τῶν συνεταιριστῶν Δημητρίου καὶ Ἰωάννου Βατικιώτη	» 56
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ. Προπαρασκευαὶ τοῦ ἥρωος ἀγωνιστοῦ Στρατηγοῦ Χατζῆ Μιχάλη διὰ τὸν Ἄγωνα καὶ ἐναρξίς πολεμικῆς δρᾶσεως ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐνοπλὸς ἐναρξίς τῆς ἐθνεγερ-	

σίας. Διάλυσις ἐπιχειρήσεων τοῦ ἥρωος. Διάσωσις οἰκογενειῶν Κυπρίων ἀπὸ τῆς φονικῆς μαχαίρας Κουτσιοῦκ Μεχμέτ. Προπαρασκευὴ πρὸς κάθοδον εἰς τὸν Ἄγωνα. Προμήθεια φορτίων πολεμικοῦ ὑλικοῦ ἐξ Εὐρώπης δαπάναις τοῦ ἥρωος. Ἐθελουσία ἐπιστράτευσις Ἑπειρωτῶν ὀπλιταρχῶν ὑπὸ τοῦ ἥρωος. Ὀργάνωσις εἰδικοῦ πολεμικοῦ ὄπλου διὰ τὸν Ἄγωνα. Πολεμικὸν βάπτισμα ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὴν ἠρωϊκὴν ὑπεράσπισιν Ναυπλίου. Αἱ ἠρωϊκαὶ μάχαι Βερβαίνων, Δαβιάς καὶ Ζαράχωβας. Κατροπώσεις ἐπιδρομῶν Ἰμπραήμ πασᾶ. Ἀποτροπὴ αἰχμαλωσίας τοῦ ἥρωος. Ἀποθαυμασμὸς ριψοκινδύνου τόλμης καὶ γενναιότητος ἥρωος. Περιφρονητικὴ ἀπόρριψις δελεαστικῶν προτάσεων Ἰμπραήμ πασᾶ Σελίς 66

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ. Πολεμικὴ ἀποστολὴ τοῦ ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη εἰς Λίβανον καὶ διάσωσις τοῦ Φαβιέρου ἐν Εὐβοίᾳ. Ἀνάθεσις πολεμικῆς ἀποστολῆς εἰς τὸν ἥρωα διὰ Συρίαν. Συγκρότησις στρατοῦ καὶ στόλου διὰ τὴν ἀνά τὸν Λίβανον πολεμικὴν ἀποστολὴν. Πολεμικὴ ἐκστρατεία πρὸς ἐξέγερσιν Ἐμίρου Μπασσήρ Ἐλ-Σιχάμπη. Διέλευσις στρατευμάτων τοῦ ἥρωος ἐκ Κυκλάδων. Παρασπονδία Ἐμίρου Λιβάνου Μπασσήρ. Ἀπρακτος ἐπάνοδος εἰς τὰ ἴδια. Πολιορκία Φαβιέρου ἐν Καρύστῳ ὑπὸ Ὁμέρ Πασᾶ. Λύσις πολιορκίας καὶ λύτρωσις Φαβιέρου ὑπὸ τοῦ ἥρωος..... » 82

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ. Πολεμικὴ δράσις τοῦ ἥρωος ἀγωνιστοῦ Στρατηγοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐκ νέου ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι. Ἐπέμβασις ἥρωος εἰς διένεξιν Γρίβα Φωτομάρα. Ἀνασυγκρότησις ἐκ νέου τοῦ ἰππικοῦ σώματος. Νέα πολεμικὴ δράσις κατὰ τοῦ Ἰμπραήμ ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐκχειρία ἐν Πελοποννήσῳ. Μετατόπισις πολεμικῆς δράσεως ἐν Στερεᾷ. Ἐνθουσιώδης ὑποδοχὴ τοῦ ἥρωος ὑπὸ Καραϊσκάκη εἰς Δόμβραιναι. Θρίαμβοι Ἀραχώβης, Τουρκοχωρίου, Διστόμου. Ἐφύμνια ἐξαιρέτου ἀνδρείας τοῦ ἥρωος. Ἀριστεία ἥρωος εἰς ἐπιχειρήσεις Κερασινίου. Ἡρωϊκὸς θάνατος Γεωργίου Καραϊσκάκη. Ἀνδραγαθία ἥρωος εἰς τραγικὰς στιγμὰς παραδόσεως τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀπονομὴ διπλώματος γενικῆς ἀρχηγίας ἰππικοῦ ὑπὸ Στρατάρχου Ριχάρδου Τσώρτς. Ἐτέρα ἐπέμβασις τοῦ ἥρωος πρὸς ἀποσόβησιν ρήξεως Στερεοελλαδιτῶν καὶ Πελοποννησίων. Συνέχισις πολεμικῆς δράσεως καὶ αὐθις ἐν Πελοποννήσῳ. Ἀνάθεσις ἐκστρατείας εἰς τὸν ἥρωα πρὸς ἐξέγερσιν τῆς Κρήτης » 90

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ. Πολεμικὴ δράσις τοῦ ἥρωος Χατζῆ Μιχάλη Νταλιάνη ἐν νήσῳ Κρήτη καὶ ἠρωϊκὴ αὐτοῦ ὀλοκαύτωσις. Ἡ νησίς Γραμβοῦσα ὄρμηθῆριον φιλοπολέμων Κρητῶν. Διχοστασία Κρητῶν καὶ διάλυσις συγκροτήματος Γραμβούσης. Σκοπὸς ἀναθέσεως ἐκστρατείας εἰς τὸν ἥρωα καὶ πρόθυμος ἀποδοχὴ. Ὑποσχέσεις συνδρομῆς Κρητῶν μὴ πραγματοποιηθεῖσαι. Ἡ Κρήτη ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἀλῆν καὶ ἡ διπλωματικὴ αὐτῆς θέσις. Ἀπόπλους τοῦ ἥρωος εἰς Κρήτην καὶ ἀπόβασις εἰς Γραμβοῦσαν. Διαφωνία Κρητῶν ὡς πρὸς τὴν

εἰς Κρήτην ἀπόβασιν. Διαπεραίωσις ἐκ Γραμβούσης εἰς Κρήτην. Ἀμφιταλαντεύσεις Κρητῶν καὶ κινήσεις Μουσταφᾶ Πασᾶ. Ἀντιγνώμια Σφακιανῶν πρὸς τὸν ἥρωα. Προετοιμασίαι Μουσταφᾶ Πασᾶ πρὸς ἐπίθεσιν καὶ δελεαστικαὶ προτάσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἥρωα. Ἀπόρριψις δελεαστικῶν προτάσεων ὑπὸ τοῦ ἥρωος καὶ ὑπερήφανος αὐτοῦ ἀπάντησις πρὸς τὸν Μουσταφᾶν. Ὁχύρωσις τοῦ ἥρωος εἰς Φραγκοκάστέλλον. Αὐθαίρετοι ἐπικρίσεις Κρητῶν ἱστοριογράφων περὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἥρωος. Βαθμιαία διαρροή Κρητῶν καὶ ἐγκατάλειψις τοῦ Ἀγῶνος. Προφάσεις συγκαλύψεως ἀπροθυμίας Κρητῶν. Ματαίωσις πολεμικῶν σχεδίων τοῦ ἥρωος ὑπὸ τῶν Κρητῶν. Ἀναγνώρισις χρηματικοῦ χρέους Κρητῶν πρὸς τὸν ἥρωα. Ἐπιτυχὴς προσβολὴ τοῦ ἐχθροῦ ὑπὸ τοῦ ἥρωος εἰς Ρεθύμνην. Οὐδετερότης Σφακιανῶν. Ἀπόπειραι αὐτῶν πρὸς φυγομαχίαν τοῦ ἥρωος. Ἀκλόνητος ἀπόφασις τοῦ ἥρωος πρὸς ἀντιμετώπισιν πανστρατιᾶς Μουσταφᾶ Πασᾶ. Ἡ γιγαντομαχία τοῦ Φραγκοκαστέλλου. Κατασφαγὴ ὑπερδισχιλίων βαρβάρων. Ἐνδοξος πτώσις τοῦ ἥρωος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ. Οἱ ἀνδρεῖοι τοῦ Φραγκοκαστέλλου νεκροὶ ἄταφοι Σελ. 127

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ. Τὰ μετὰ τὴν ὀλοκαύτωσιν τοῦ ἥρωος ἐπακόλουθα ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Ναυπλίῳ. Πολιορκία τῶν ὑπολειφθέντων ἐντὸς τοῦ φρουρίου. Λύσις τῆς πολιορκίας δι' ἐντίμου συνθηκολογήσεως. Ἐπάνοδος τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ εἰς Ρεθύμνην. Ἀποστολὴ ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ εἰς θυγατέρα τοῦ ἥρωος Δέσπω τῶν κατολοίπων αὐτοῦ. Προσφυγὴ Δέσπως εἰς Κυβερνήτην ἐν Ναυπλίῳ καὶ σκληρὰ αὐτῆς ἀποπομπή. Δικαιολογία Βλαχογιάννη περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ Καποδιστρίου. Ἐπάνοδος ὀρφανῆς Δέσπως εἰς γενέτειραν. Μεταμέλεια Κυβερνήτου καὶ περισυλλογὴ ὀρφανῶν θυγατέρων τοῦ ἥρωος. Ἀναγνώρισις ὑπηρεσιῶν καὶ θυσιῶν τοῦ ἥρωος καὶ ἀποκατάστασις Δέσπως ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ὁθωνός. Ἐπιφανεῖς ἀπόγονοι τοῦ ἥρωος..... » 185

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ. Ποιητικὸς θρύλος καὶ παραστατικὴ ἐμφάνεια τοῦ ἥρωος καὶ τῶν γενναίων συμπολεμιστῶν του. Ὁ ἥρωος καὶ μάρτυς τοῦ Φραγκοκαστέλλου ποιητικὸς θρύλος. Ὑπέροχος κρίσις τοῦ διαπρεποῦς Βρεττανοῦ περιηγητοῦ Πάσλεϋ. Ἐπικὸν ποίημα δημῶδους τῶν Κρητῶν μούσης. Τὸ παράδοξον φαινόμενον τῶν Δροσουλιτῶν. Παρακολούθησις φαινομένου συνεχῆς ὑπὸ ἀξιοπίστων αὐτοπτῶν μαρτύρων. Ἐκπόνησις διαγράμματος πορείας Δροσουλιτῶν ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ Χρήστου Ἀλεξ. Χατζημιχάλη. Ὁ Ἄγγελος Τανάγρας καὶ τὸ φαινόμενον τῶν Δροσουλιτῶν. Ἀνεπαρκὴς ἐξήγησις φαινομένου Δροσουλιτῶν διὰ τοῦ κατοπτρισμοῦ τῆς ἀτμοσφαιράς..... » 196

ΕΛΕΓΕΙΟΝ » 211
 ΕΠΙΛΟΓΟΣ » 216

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

Ἐν σελ. 12 στίχ. 40 ἀντί τήν : τῆς. Σελ. 20 στίχ. 1 (ἐν ὑποσημειώσει)
ἀντί Μαρυγιάννης : Μακρυγιάννης. Σελ. 24 στίχ. 4 ἀντί δυσηρεστημένος :
δυσηρεστημένος. Σελ. 26 στίχ. 40 ἀντί ἐνυσχιτικόν : ἐνισχυτικόν. Σελ. 42
στίχ. 22 ἀντί ἄγγραφον : ἄγραφον. Σελ. 48 στίχ. 11 ἀντί θύρυβος : θόρυβος.
Σελ. 60 στίχ. 30 ἀντί βορράν : βορρᾶν. Σελ. 80 στίχ. 27 ἀντί ἀψιμαχιῶν :
ἀψιμαχιῶν. Σελ. 82 στίχ. 39 ἀντί Ἑλληνικὴν : Ἑλληνικὴν. Σελ. 86 στίχ. 1
ἀντί μῆνυν : μῆνιν. Σελ. 115 στίχ. 17 ἀντί ἀψιμαχίαι : ἀψιμαχίαι. Σελ. 117 στίχ.
17 ἀντί ἐπὶ τῆς σκηνῆς : ἐν τῇ σκηνῇ. Σελ. 144 στίχ. 40 ἀντί παρακαλία :
παρακάλια. Σελ. 168 στίχ. 29 ἀντί τουφεκόπετρας : τουφεκόπετρας.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

52663

KON